

Tanulmányok
az ember és állat
kapcsolat értelmezéséhez
II.

Antrozoológiai könyvek II.

Szerkesztők:
Lovas Kiss Antal
László Borbála

A könyvborítón látható kép:
Világügyelő Férfi lovas alakja egy manysi áldozati terítőről
(Rugyenko nyomán)

Debrecen
2024

Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez II.

Lektorálta:
Lovas Kiss Antal
László Borbála

ISBN 978-963-490-643-8

Kiadó:
Debreceni Egyetem, Antrozoológiai Kutatócsoport

Bibliográfia:
Lovas Kiss Antal – László Borbála (szerk.) (2024): *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez II.* Antrozoológiai könyvek. Debreceni Egyetem, Antrozoológiai Kutatócsoport. Debrecen ISBN 978-963-490-643-8

Tartalom

Előszó	5
Kubinyi Enikő: Tíz kérdés a kutyatartás népszerűségének kutatásában	6
Nemes László: A hód-ember viszony antropocén narratívái	19
Szűcs Kinga: Beszélő állatok a Bibliában – az „állati narratívák” értelmezési lehetőségei	31
Áfra János: A kezes állat udvartartása. Textuális tartalmakkal dolgozó állatábrázolások a kortárs magyar képzőművészetben	49
Bordás Máté: Átváltozó állat, ember, szöveg – egy digitális költemény értelmezése a poszthumanizmus felől	69
Kis Gábor: Az állatok szerepe és szimbolikája a Harry Potter-regénysorozatban	88
Vincze Richárd: Az animalitás performanciája. Németh Zoltán Állati férj című kötetéről	104
Bódis Mira Mária: Segítő vagy próbatétel? Állatok megjelenése Kiss Judit Ágnes és Bendl Vera könyveiben	120
Kántor Barbara: A Playboy nyusztól a WWF pandamackójáig - állatok reklámcélú ábrázolása. A PETA állatvédelmi szervezet társadalmi zajkeltése	129
Bartók Zoltán: Harcba a természettel: egy pécsi állatmenhely és környezetének kapcsolatrendszere	151
Inántszy-Pap Judit: Kutyatársválasztás barátságban és elutasításban	168
Mező Katalin: Az állatok inspiráló hatása. Avagy hogyan járulnak hozzá az állatok az emberi kreativitás fejlődéséhez.....	194
Pálinkás Réka – Vajda Ildikó – Müller Anetta: A Kutyatartás és fenntarthatóság: Felelős állattartás az életminőség javítása érdekében	208
A kötet szerzői	218

Előszó

Ez a könyv már nem az első magyar nyelvű antrozoológiai kötet. A második. De ez azt jelzi, hogy az első kötet nem egy egyszeri próbálkozás eredménye, hazánkban is elindult az a nyolcvanas évek óta a világ számos országában nyomon követhető folyamat, amely célirányosan fókuszál az ember és állat kapcsolatára és viszonyára. Életrehívója az a felismerés volt, hogy az emberi és nem emberi fajok szerteágazó kapcsolatának és kölcsönhatásainak vizsgálatára, valamint megértésére a tudomány addig alig fordított figyelmet, vagy kifejezetten az emberi perspektívát részesítette előnyben. Természetesen ezt az érdeklődést hazánkban sem az antrozoológia és az antrozoológiai könyvek hívták életre, pusztán megnyilvánulási teret adtak azoknak a már létező hazai törekvéseknek, amelyek az ember és állat viszonyának értelmezését előtérbe helyezték. Nálunk ezek a tudományos törekvések gyakran egy-egy tudományág, vagy terület sajátjai voltak vagy megmaradtak az egyéni kutatói érdeklődés szintjén, mintegy tematikus zárványokként. Abban bízhatunk, hogy az antrozoológia néhány évvel ezelőtti hazai megjelenése közelebb tudja hozni a különböző tudományterületek képviselőit. Az már most látszik, hogy ez nem is olyan könnyű vállalkozás, mert az egyes diszciplínák vizsgálati módszerei, fogalmi struktúrái és szemléletmódja gyakran eltérő. Ezért az antrozoológiai könyvek sorozat első lépésként azt vállalta fel, hogy egymás mellé rendezi a különböző diszciplínák keretei között létrejött írásokat, hogy néhány év alatt egy olyan jelentős tematikus dokumentumtár jöhessen létre, amely lehetőséget biztosít az emberi és nem emberi fajok kapcsolata iránt érdeklődő szakemberek számára más tudományterületeken kutató társaik vizsgálatainak és elméleteinek megismerésére, valamint ezen keresztül a multidiszciplináris kapcsolatok kiépítésére.

Természetesen az antrozoológiai könyvek sorozat kötetei nem tudják felölelni az antrozoológia rendkívül széles érdeklődési körét, csupán néhány – a szájhagyományozódáshoz hasonló – véletlenszerűen egymasmellé kerülő területbe nyújtanak bepillantást, ám reményeink szerint az évente megjelenő kötetek, hosszútávon tükrözni tudják a korunkra jellemző kutatói érdeklődést, az előtérbe kerülő témákat, illetve azt, hogy mely diszciplínák képviselői látnak lehetőséget az antrozoológiában. Bár ez a tanulmánykötet az antrozoológiai témák szerteágazó területeihez képest nem teljes, mégis színes képet mutat napjaink ember–állat kapcsolatokkal foglalkozó hazai tudományos érdeklődésének jellemzőiről. Benne rejlik az a változás, amely világviszonylatú trendekhez kapcsolódva újraértékeli és elemzi a természet és ember, valamint az állat és ember viszony sajátos területeit. A kötet szerzői nem csak tudományterületüket nézve sokfélék, de a tudományos pályán megtett útjuk is nagyon eltérő. Professzorok épp úgy vannak a szerzők között, mint doktoranduszok. A kötetben számos doktori hallgató írása kapott helyet, ami azt jelzi, hogy a fiatal tudós nemzedék különösen nyitottan és érdeklődve fordul az állat – ember kérdéskör különböző területei felé.

Konkrétan az a kötet, amelyet most a tisztelt olvasó virtuálisan a kezében tart, számos területbe enged betekintést. Több tanulmány veszi górcső alá az irodalom és a képzőművészet különböző területeit. De található a kötetben etológiai és bioetikai értelmezés, pszichológiai kutatás leírása, pedagógiai megközelítés és rekreációs vizsgálatok ismertetése éppúgy, mint kulturális antropológiai megfigyelések eredményeinek bemutatása. Olyan témák, amelyekkel egy kötetben ritkán találkozhat az olvasó, de mégis összetartoznak mert a szövegek mindegyike az ember – állat kapcsolat valamely aspektusát boncolgatja, vagy mutatja be.

Kubinyi Enikő

Tíz kérdés a kutyatartás népszerűségének kutatásában

Absztrakt

A kutyatartás mélyen beágyazódott az emberi kultúrába, és jelentős hatással van a társadalomra, beleértve azokat is, akik nem tartanak kutyát. Kutatások szükségesek annak vizsgálatához, hogy a kutyák pontosan hogyan befolyásolják a társadalmat, az emberek mentális és fizikai egészségét, valamint hogyan hat a kutyák tenyésztésére és viselkedésére a gazdák attitűdje, a kutya funkciójához, neveléséhez, tartásmódjához való hozzáállása. E tanulmány alapfeltevése, hogy mint minden viselkedést, a kutyatartást is egyaránt befolyásolja a gének és a környezet. A társ-kutyatartás genetikai megágyazottságú, de erősen hat rá a kultúra. Az emberiség a háromszázezer éves evolúciós története során a legutóbbi évtizedig halászó-vadászó-gyűjtögető családi csoportokban élt, amelyeket a szoros összetartozás és közös gyereknevelés jellemzett. Azonban a mezőgazdasággal járó letelepedés, majd az iparosodás és urbanizáció miatt a családszerkezet és a közösségi kapcsolatok jelentősen megváltoztak, nőtt a populációméret és a várható életkor, csökkent a születési ráta és a családok mérete. Ennek eredményeként a kutyák szerepe a nyugati kultúrákban¹ felértékelődött, feltehetően részben azért, mert pótolhatják a hiányzó közösségi tagokat. A kutyatulajdonosok nagyra értékelik, hogy a kutyák társaságot nyújtanak, "feltétel nélküli" szeretetet és a fizikai kontaktust biztosítanak. A tanulmány tíz kutatási irányt javasol a kutyák változó szerepével kapcsolatos kérdések megválaszolására.

Kulcsszavak: kutya, humánevolúció, kulturális különbségek, társas kapcsolatok, jólét

Abstract

Dog ownership² is deeply embedded in human culture and significantly impacts society, including those who do not own dogs. Research is needed to examine precisely how dogs

¹ A „nyugati kultúrák” kifejezés ebben a tanulmányban azokra a társadalmi normákra, értékekre, hiedelmekre és hagyományokra utal, amelyek történelmileg Nyugat-Európából származnak, vagy az európai gyarmatosítás és kulturális terjeszkedés hatása alatt álló régiókhoz kapcsolódnak. Elismerem, hogy ez egy vitatott meghatározás (Browning, Christopher – Lehti, Marko (2009): *The Struggle for the West: A Divided and Contested Legacy*. London: Routledge).

² I use the terms 'dog ownership' and 'owner' throughout the paper in agreement with the editors of the *Applied Animal Behaviour Science* journal (Pongrácz and Camerlink, 2022. AABS, 252: 105653): „*Deliberate introduction of substitutes, instead of the well-established term »owner« in the case of companion animals,*

influence society and people's mental and physical health, as well as how owners' attitudes towards dogs' functions, training, and care affect canine behaviour and breeding. The present study's core premise is that, like all behaviours, dog ownership is influenced by both genetics and the environment. Companion dog ownership has a genetic basis, but it is strongly influenced by culture. Throughout their three hundred thousand year evolutionary history, humans lived in hunter-fisher-gatherer family groups until the most recent decades, characterised by close-knit bonds and communal child-rearing. However, the advent of agriculture, followed by industrialisation and urbanisation, lead to increased population size and life expectancy, decreased birth rates, and smaller family units, thus significantly changed community relationships. This could be one of the reasons why the role of dogs in Western cultures has become more valued, as they can fill the gap left by absent community members. Dog owners highly appreciate the companionship, 'unconditional love,' and physical contact that dogs provide. This study proposes ten research directions to address the open questions related to the growing trend of companion dog keeping.

Keywords: dog, human evolution, cultural differences, social relationships, well-being

1. Bevezetés

A kutyatartás átszövi az emberi élet számos területét, mélyen gyökerezik a kultúrában és ilyenformán a nem kutyatartókat is érinti. Igaz ez az utcai kutyák tömegével küzdő ázsiai, afrikai, dél-amerikai országokban, és még inkább a nyugati típusú társadalmakban, ahol a kutyákat az utóbbi évtizedekben a népesség nagyobb része családtagnak tekinti (pl. (Kubinyi–Varga 2023). A kutyák társaságot, érzelmi támogatást nyújtanak sokaknak, meghatározzák a napirendjüket, életmódjukat. A kisállattartási szektor (pet industry) világszerte jelentősen nő, így azoknak is megélhetést biztosíthat, akik maguk nem tartanak kutyát. De akik sem anyagilag, sem érzelmileg nem kötődnek a kutyákhoz, azok is találkozhatnak velük a hírekben, közterületeken, hallják az ugatásokat, olykor belelépnek egy kutyaürülékbe és akár harapást is elszenvednek. Mivel a kutyatartás közös társadalmi ügy, érdemes áttekinteni a nyitott kérdéseket, amelyeknek kutatása segíthet megérteni, hogy mi a kutyák jelenlegi szerepe a nyugati típusú társadalmakban, hogyan hatnak az

leads to confusion and ambiguity, especially as both »tutor« and »guardian« have clear functional and legal meaning in human society. Using such terms may therefore be misleading when used in connection with dogs and cats. When it comes to the involvement of companion animals in ethological research, the term "owner" means no less and no more than the person who is legally responsible for that animal."

emberek mentális és fizikai egészségére és hogyan befolyásolja a gazdák attitűdje – a kapcsolat erőssége és jellege – a kutyák tenyésztését és viselkedését.

Kiindulási elméletünk szerint a kutyákat azért is tekintik a nyugati társadalmakban családtagnak (Kubinyi–Varga 2023), és részben azért növekszik a számuk (Varga–Gyuris–Kubinyi 2023), mert fajunknak biológiai, evolúciós eredetű igénye a közösségben élés, de ez sokszor jelentős akadályokba ütközik. Az emberi faj háromszázezeréves történetének 96%-ában halászó-vadászó-gyűjtögető életmódot folytatott és családi csoportokban élt. Noha a viselkedés nem fosszilizálódik, sok jel utal arra, hogy az ősi embercsoportokban a tagok támogatták egymást, közös élményeik, hiedelmeik és kulturális jellemzőik voltak, összekötötte őket a közös identitás érzése és egyéni érdekeiket a csoport érdekei alá rendelték (Van Vugt–Hart 2004). A gyerekeket a csoport közösen nevelte (Glocker et al. 2009), egy kisgyerek több gondozóhoz is kötődhetett, többen hordozták, etették. Ez az életmód számos ma élő vadászó-gyűjtögető népnél is megfigyelhető (Meehan–Hawks 2013). A feltételezések szerint túlélésük növelése érdekében a kisgyermeknek olyan szocio-kognitív eszközkészlete fejlődött ki, amivel hatékonyan hívhatják fel magukra a segítők figyelmét. Ezek a készségek jelentős módon hozzájárultak a beszéd kialakulásához, a kooperatív szaporodás pedig felnőtt korban is erősíti a csoporton belüli összetartást, ami fajunk sikerességének egyik kulcsa (Hrdy–Burkart 2020).

A mezőgazdaság kialakulása körülbelül tizenkétezer évvel ezelőtt, majd az iparosodás a 18. századtól teljesen átalakította az emberek életfeltételeit a nyugati társadalmakban. Lecsökkent a születéskörüli halálozás, megnőtt a várható élettartam, populációrobbanás következett be, az emberek városokba költöztek. A kutya házasításának kezdetén, huszonötezer éve mindössze öt-hatmillió ember élt a földön, akik halászó-vadászó-gyűjtögető életmódot folytattak, az iparosodás kezdetekor 300 millió (Biraben 2003), ma pedig több mint 8,100 millió (Worldometer 2024). Válaszul az elmúlt évtizedekben globálisan lecsökkent a születési ráta (Aitken 2022), ami azzal is jár, hogy egy illetőnek egy generációban egyre kevesebb rokona lesz, akivel együtt nő fel, és így kevesebb a feltétel nélküli szociális támogatás is. A mobilitás, a családszerkezet megváltozása kis létszámú háztartások elszaporodásához vezetett. Mára például Magyarországon a felnőtteknek mindössze 13%-a tölt egy héten egy órát kisgyerekekkel ((Kubinyi–Varga 2023) adatbázisa alapján), holott fajunk olyan szociális környezethez adaptálódott, amelyben feltehetően mindenki részt vett a gyereknevelésben. Ezt a genetikai előhuzalozást tükrözi az a szólásmondás, hogy "egy gyerek felneveléséhez egy falu kell" (Marlowe 2005). Ha azonban nincsenek elérhető kisgyerekek, a biológiai eredetű gondozási késztetés más irányba terelődhet, például a kisállattartás felé.

Ha megnyílik, illetve ebben az esetben kitágul egy ökológiai fülke (niche), abba azonnal megindul a fajok beáramlása. A kutya kiváló jelölt arra, hogy pótolja az emberi közösségek hiányzó tagjait (Topál et al. 2009). Vizsgálatok szerint a gazdák leginkább azt értékelik kutyáikban, hogy társaságot (Holland et al. 2022), feltétel nélküli szeretetet és fizikai kontaktust nyújtanak (Kubinyi–Varga 2023). Az egyre népszerűbb kistermetű és rövidfejű

(brachycephalikus) kutyák fejformájukkal, nagy szemükkel kisgyerekre hasonlítanak (Bognár–Kubinyi 2023; Ujfalussy et al. 2023), könnyen ölbevehető, és mivel légúti problémáik miatt nehezen lélegeznek, szívesen fogadják, ha ölben viszik őket vagy akár babakocsiban tolják. A nyugati kultúra, amelybe a magyar kultúra is tartozik, kimondva-kimondatlanul támogatja ezt a jelenséget, és ma már anyagi korlátok sem gátolják meg, hogy az emberek kedvtelési célból állatokat tartsanak, pedig ez az ipari forradalom előtt szinte csak a nemesek kiváltsága volt (Cheang 2006).

2. Nyitott kérdések

A jelen tanulmányban a fenti gondolatmenetből kiindulva több irányt is javasunk a társikutyatartás jövőbeli kutatásához.

2.1. *Helyettesíthetik-e a kutyák az emberi kapcsolatokat?*

A nyugati kultúrákban a kutyatulajdonosok többsége családtagnak tekinti a kutyákat, és Magyarországon minden tizedik ember fontosabbnak tartja őket, mint bármelyik embert (Kubinyi–Varga 2023). De vajon mennyire tudják a kutyák hatékonyan helyettesíteni a rokonságot és a barátokat? Egyes szerzők szerint a "szőrös gyerek" antropomorf címke ellenére a kutyáknak sajátos, csak rájuk jellemző szerepe van a háztartásban, és nem helyettesíthetik az emberi kapcsolatokat (Blouin 2013; Ventriglio et al. 2021; Volsche 2021). Ugyanakkor hiányoznak a kutyatartás és a gyerekevelés direkt összehasonlításai pszichológiai, élettani és viselkedési szinten is. A jövőben célszerű lenne közvetlenül, azonos módszerekkel összevetni az ember-ember és a kutya-ember kapcsolatokat az érzelmi komplexitás, az intellektuális hatások, a közös élmények, a szociális támogatás, a kommunikáció és a hosszú távú élettervezés szempontjából. Jó példa erre az ún. kapcsolatok hálózata kérdőív (Network of Relationships Inventory, NRI) alkalmazása (Bonas–McNicholas–Glyn M. 2000). A kérdőív az ember-állat kapcsolat két komponensét tárta fel: támogatást és konfliktust. A támogatás komponens szerkezete hasonló volt az ember-ember és az ember-kutya kapcsolatokban. Ugyanakkor Benz-Schwarzburg és munkatársai arra hívják fel a figyelmet, hogy "az ember-kutya kapcsolat dominanciakapcsolat, ahol általában az ember rendelkezik a hatalommal" (Benz-Schwarzburg–Monsó–Huber 2020, 13. o.). A kutyák, amennyiben a gazda mutat némi hozzáértést a kutyanevelésben, általában készségesen elfogadják az emberi irányítást. Az emberek olyan erőforrásokat biztosítanak, amelyekre a kutyáknak szükségük van, és olyan viselkedésformákat mutatnak, amelyeket a kutyák a dominancia jeleként érzékelnek. Wynne szerint: "Talán erre utalt Darwin, amikor egyetértett azzal az a nézettel, hogy a kutya úgy tekint a gazdájára, mint egy istenre" (Wynne 2021, 97. o.).

2.2. *Haszon és költség*

Mint minden kapcsolatnak, a társállatok tartásának is vannak pozitív és negatív oldalai (Podberscek 2006). A kutyatartás biológiai és kulturális alapokra helyezett elmélete

magyarázatot ad arra, hogy miért terjed a kutyatartás a nyilvánvaló költségek (beszerzési ár, etetés, állatorvosi ellátás, felszerelés, képzés, felügyelet biztosítása, stb.) és a szembeötlő előnyök hiánya ellenére, ugyanis több milliós elemszámon, megfelelő statisztikai kontroll mellett a kutyatartásnak nem mutatkozik pozitív hatása a gazdák mentális vagy fizikai állapotára (Herzog 2011; Rodriguez–Herzog–Gee 2021). Ahogy Csányi Vilmos felelte Gulyás Márton kérdésére a 2023. január 13-ai PartizánPOL adásban (vágatlan változat, 37:06-tól 37:26-ig³:

GM: *"azt gondolnám, hogy van különbség aközött, hogy egy létező emberi közösség, mondjuk egy család, ami amúgy is funkcionál mint társas tér, fogad be egy kutyát és más az, amikor egy egyedülálló ember egy kutyában éli ki a társas igényeit". CsV: "De hát ha másképp nem tudja... legalább egy kutyával élje ki, könyörgöm..."*

Tekintettel arra, hogy a kutyák és a gazdák közötti összetett kapcsolat mindkét fél számára lehet pozitív, negatív vagy semleges hatású, érthetőek az ellentmondásos eredmények a kutyatartás előnyeiről. A kutatásoknak előrejelzéseket kellene adniuk arról, hogy milyen kutyatípusok lehetnek előnyösek a tulajdonosok bizonyos csoportjai számára. A vizsgálatokban nem csak magát a kutyatartás tényét kellene rögzíteni, hanem a gazda szocioökonómiai helyzetét, a kutyával kapcsolatos attitűdöket és az egyes tevékenységek, például a séta és a játék gyakoriságát is (Barcelos et al. 2020). Longitudinális tanulmányoknak kellene vizsgálniuk, hogy a kutya beszerzése hogyan befolyásolja a tulajdonosok életét. Például, ha azt találjuk, hogy a kutyatartók és nem-kutyatartók jóléte között nincs különbség, annak legalább három oka lehet. Az egyik az, hogy a kutyatartás nem hat a jólétre. A másik az, hogy a kutyatartás növeli a jólétet azoknál, akik szeretnék kutyát és rosszabbul voltak kutya nélkül, de most már ugyanolyan jól vannak, mint azok, akik nem akarnak kutyát tartani és nincs is nekik. A harmadik lehetséges magyarázat az, hogy a kutyatartás csökkenti a jólétet. Ebben az esetben a mostani kutyatartók a kutya beszerzése előtt nagyobb jólétnek örvendtek, de ez a kutyatartás terhei miatt lecsökkent a nem-kutyatartók szintjére. Azt, hogy a kutya növeli vagy csökkenti a gazda jólétét, csak akkor tudnánk meg, ha a kutya beszerzése előtt és után is gyűjtenénk adatokat a vizsgálati alanyoktól. Egy másik példa a fizikai aktivitás és a kutyatartás közötti kapcsolat. Longitudinális vizsgálatok nélkül nem világos, hogy a kutya beszerzése tesz-e aktívabbá valakit (többet sétál a kutya miatt), vagy az, hogy valaki eleve aktívabb (sokat sétál), növeli-e a kutyavállalás esélyét (Utz 2014). A pozitív "társállathatás" oksági összefüggéseinek feltárására csak a longitudinális vizsgálatok képesek. A jelenlegi tanulmányok többségét kutyabarát embereken végezték, akik szívesebben számolnak be pozitív hatásokról, ezért reprezentatív mintákat kellene használni az esetleges negatív hatások feltárásához is. Meg kellene keresni azokat az embereket is, akiknek volt kutyájuk, de már nincs, mert így valósabb képet lehetne alkotni arról, hogy milyen terhet jelent a kutyatartás.

³ <https://open.spotify.com/episode/3pmlOyomsyWg2OloMmdHHI>

2.3. Emberi termékenységi ráta

Jelenleg még nagyrészt feltáratlan kérdés, hogy a családtagnak tekintett kutyák csökkentik, növelik vagy nem befolyásolják az emberek biológiai fitnesszét (szaporodási sikerét). Az emberek csökkenő gyermekvállalásának egyik oka (a sok közül) az lehet, hogy a kutyatartás eltérítheti a gondoskodási késztetéseiket. A kisgyerereknél sokkal kevesebb ráfordítást igénylő kutyák kielégíthetik a gazdák kötődés és gondoskodás iránti pszichológiai és érzelmi igényeit. Ezzel ellentétben pozitív hatással lehet a termékenységi rátára, hogy a kutyatartás lehetőséget nyújt a potenciális partner, a leendő házastárs gondozási készségének tesztelésére is. ha a partner jó gondozónak bizonyul, akkor nagyobb biztonságérzettel lehet belevágni a gyerekvállalásba és ez növelheti a vállalt gyerekek számát.

2.4. Közösségi hálózatok

Izgalmas kérdés, hogy a kutyák elősegítik vagy éppen rontják az emberek kapcsolati hálózatainak komplexitását. Vajon a kutyatartás inkább közelebb hozza a gazdát más emberekhez vagy éppen eltávolítja? Természetesen a kutya szerepétől, valamint személyiségétől függően mindkét forgatókönyv lehetséges. Egy agresszív vagy rendkívül félénk kutyával nem lehet más emberekkel barátkozni, vagy egy szeparációs problémával küzdő kutyát nem tud a gazdája otthon hagyni, elvágva ezzel magát számos programtól. Ezzel szemben például egy sportkutya számos új barátot hozhat a gazdájának a felkészülés és a versenyek kapcsán.

2.5. Nemek közötti különbségek a kutyatartásban

Az etnográfusok szerint a nők nagyobb szerepet játszanak a kutyák életében, mint a férfiak (Chambers–Quinlan–Evans–Quinlan 2020). A modern háztartásokban is a nők azok, akik többet gondoskodnak a kutyáról, például gyakrabban etetik és takarítanak utána (Herzog 2007). A nők azok, akik gyakrabban "gügyögnek" nekik (*baby talk*) (Volsche et al. 2020). Egy kísérletben a szemkontaktus csak nőkben emelte meg az oxitocin szintjét, férfiakban nem (Kekecs et al. 2016). Mindez jól alátámasztja a kutyatartás biológiai megágyazottságának elméletét. Ugyanakkor nagyon fontos megjegyezni, hogy a férfiak alulreprezentáltak a kapcsolódó kutatásokban, számuk általában alig éri el a 10%-ot, és a nemek kutyatartásban betöltött szerepének megértéséhez növelni kellene a férfiak részvételét (Herzog 2007).

2.6. Kulturális különbségek a kutyatartásban

A kutyás kutatások a nyugati kultúrákra összpontosítanak, de a kutyákkal kapcsolatos attitűdök kultúránként jelentősen eltérnek, és ez az eltérés összefügghet a környezeti korlátokkal, a kórokozóterheléssel és a megélhetési rendszerekkel (Herzog 2014). Úgy tűnik például, hogy a kutyákat kevésbé tekintik hasznosnak meleg környezetben és – meglepő módon – olyan kultúrákban, amelyek nagymértékben támaszkodnak az

állattenyésztésre (Chambers–Quinlan–Evans–Quinlan 2020). A kutyatartási szokások és a kutyákhoz való hozzáállás kulturális összehasonlításai segítenek megérteni a kutyák szerepét a társadalmakban és a társadalmakon belül, és közelebb vihetnek minket a jelenlegi tendenciák eredetének megértéséhez is.

2.7. A kutyák jóléte

Miközben a kutyapopuláció az emberi preferenciáknak köszönhetően növekszik, az egyedek – leggyakrabban a rövidfejű kutyák – számos olyan betegségben szenvedhetnek, amelyek az állatorvosi ellátás ellenére is rontják életminőségüket. Fontos megvizsgálni, hogy miért és hogyan befolyásolja a gyerekszerű vonásokra történő szelekció a kutyák agyát és morfológiáját, és ezáltal viselkedésüket és egészségüket. Az urbanizált emberi környezetet jól tűrő egyedek és fajták azonosítása fontos kutatási irányt jelent (King–Marston–Bennett 2009). Sok kutya nem viseli jól a városi életkörülményeket, a bezártságot és a folyamatos kontrollt, ami viselkedési problémákhoz vezethet. A kutatóknak segíteniük kell felvilágosító kampányok kidolgozásában a potenciális kutyatulajdonosok számára, hogy a kutya igényei, személyisége és a tulajdonos életmódja alapján megalapozott döntést hozhassanak. Az is lényeges, hogy az emberek felvilágosítást kapjanak arról, hogy milyenek az egészséges kutyák (Bognár–Kubinyi 2023). Ehhez kapcsolódóan szintén egyfajta jóléti problémát jelent, hogy a nagyon szoros érzelmi kapcsolat késleltetheti az eutanáziát, meghosszabbíthatja egy végzetesen beteg kutya szenvedését (Wallis et al. 2023).

2.8. A kutyákon kívüli egyéb kedvtelésből tartott állatfajok szerepe

Sok országban a macskák népszerűbb háziállatok, mint a kutyák. Svájcban és Ausztriában például három-négyszer több macska él, mint kutya, és az emberrel is szoros kapcsolatot alakíthatnak ki (Pongrácz–Szapu 2018; Herzog–Rowan 2019; Ines–Ricci-Bonot–Mills 2021). A vadászgörények, rágcsálók, nyulak, papagájok szintén ideális háziállatok lehetnek, amelyek tartási költségei lényegesen alacsonyabbak, mint a kutyáké (pl. (Hernádi–Kis–Turcsán–Topál 2012; Reinhold–Sanguinetti–Scheck–Hartmann–Brecht 2019; Dobos–Kulik–Pongrácz 2023)). Az, hogy mi tesz egy fajt ideális háziállattá, mitől válhat családtaggá, további kutatásokat igényel.

2.9. Robotok és animált karakterek társ-szerepben

A társállatokat, kedvtelési célból tartott állatokat – legalábbis részben – szociális, autonóm, gondoskodó robotok vagy animált karakterek is helyettesíthetik. Az állatok kiképzési módszerei robotok viselkedésének fejlesztésére is használhatók (Kaplan–Oudeyer–Kubinyi–Miklósi 2002). Képesek lehetnek a gazdájukhoz való kötődést is kifejezni (Kaplan 2001; Krueger–Mitchell–Deshpande–Katz 2021). Gyerekek játékanak elemzése AIBO-val (egy kutyaszerű autonóm robottal) és egy valódi kutyakölyökkel azt mutatta, hogy a robot – korlátozott képességei miatt – kevésbé strukturált viselkedési

interakciót tett lehetővé (Kerepesi et al. 2006). Egy újabb vizsgálatban azonban, amelyben egy jobban reagáló robotot használtak, a 11-12 éves gyerekek több időt töltöttek interakcióval a robottal, mint a kutyával (Barber–Somogyi–McBride–Proops 2021). Bár a gyerekek önbevallásuk szerint az élő kutyával való foglalkozást részesítették előnyben, több pozitív érzelmet éltek meg a robottal való interakció után, ha magasabb mentális képességeket tulajdonítottak neki. További kutatásoknak kell megvizsgálniuk, hogy milyen körülmények között lehet előnyösebb a robotállatok tartása, mint a valódi háziállatoké. Egy tanulmány például azt találta, hogy a PARO, fókabébiszerű robotállat csökkentette a stresszt és a szorongást demenciában szenvedő idős embereknél (Petersen et al. 2017).

2.10. Társadalmi vita a gyermekgondozásról

Az embereknek veleszületett, evolúció által formált szükséglete, hogy kapcsolatot teremtsenek másokkal, gondoskodjanak valakiről, főként gyerekekről. Mégis, ahogy fent láttuk, például Magyarországon ma tízből kilenc felnőtt nem tölt időt kisgyermekkel [(Kubinyi–Varga 2023) adatsora alapján], ami új jelenség az emberiség történelmében, tekintve, hogy a tizenkétezer évvel előtti halászó-vadászó-gyűjtögető törzsekben nagy valószínűség szerint minden felnőtt kapcsolatban állt a közössége gyerekeivel. Ez a változás mind a gyermekek, mind a szülők számára kihívást jelent, és mentális problémákhoz vezet. Ezzel párhuzamosan, azokban, akik éppen nem nevelnek kisgyereket vagy gondoznak másokat, létezhet egy kielégíthetetlen és néha fel nem ismert vágy a másokkal való törődésre.

Sokan nem csak saját kutyát gondoznak, hanem örökbefogadásra készítenek fel kutyákat. A kutyás nevelőszülők (ideiglenes befogadók, "idi"-k) átmeneti lehetőséget biztosítanak a rászoruló kutyák számára, amíg örökbefogadás révén végleges otthonra nem találhatnak. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a nevelőszülői gondozással kapcsolatban áll-e a rokonok szociális támogatásához való korlátozott hozzáférés, a mások jóléte iránti felelősségérzet, a jótétemény iránti vágy, valamint a szeretet és tisztelet iránti igény. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata azt is segíthet megérteni, hogy miért vállalnak az emberek inkább kutya-nevelőszülőiséget, mint gyerek-nevelőszülőiséget [pl. (Kaasbøll et al. 2019)].

Mivel nem minden kultúra csatornázza a kutyák felé a felhalmozódott gondozási késztetést, felmerül, hogy esetleg a nyugati típusú kultúrákban is érdemes volna átgondolni, vajon ez-e a társadalom számára leghasznosabb út. Fontos volna kutatásokkal megválaszolni, hogy miért választják az emberek inkább a kutyák gondozását, mint a szomszédságukban, rokonságukban, baráti körben élő gyerekek gondozásába való bekapcsolódást, noha humánevolúciós nézőpontból az utóbbi lenne indokolt. Több magyarázat is adódik. Egyrészt a kutyatartás jelenleg kulturálisan elfogadott, a gyermeknevelésnél egyszerűbb módja a gondoskodásnak a nyugati kultúrákban. Másrészt az intézmények átvették a gyerekgondozási feladatokat, és a nem-

saját gyerekek önkéntes (nem fizetett) gondozásának hiányoznak a társadalmilag kidolgozott, bejáratott módszerei. Például történtek már kezdeményezések arra, hogy a helyi idősothton lakói vegyenek részt a helyi óvodai ellátásban⁴, ami kiváló elképzelés és valószínűleg minimális szervezéssel megoldható. De a bölcsődék, óvodák, kisiskolák helyi önkénteseket is fogadhatnának naponta néhány órára, természetesen megfelelő pszichológiai szűrés után. Érdemes volna társadalmi párbeszédet kezdeni arról, hogy a rászorultak, főként kisgyerekek gondozására való biológiai késztetés egy részét a kultúra át tudná-e irányítani a gyermekek felé. Talán ez a kutyáknak is jobb lenne, akik nem feltétlenül élvezik, hogy "szőrös gyerekként" kezelik őket. Egy mindenki számára gondoskodóbb közösség létrehozása, érzelmileg kiegyensúlyozott és gondoskodó generáció felnevelése pozitív hatással lesz a kutyák és az emberek életminőségére egyaránt.

Összefoglalva, a kutyatartás evolúciós és kulturális megközelítése új perspektívát kínál különböző tudományos és alkalmazott terület, köztük az állatvédelem, az állatorvostudomány, a viselkedésgenetika, az idegtudomány, a pszichológia, a szociológia és a fogyasztói kutatások számára. Az ezen elméleten alapuló, tudományosan megalapozott irányelvek kidolgozása mind az állatok, mind az emberek jólétét javíthatja.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a Magyar Tudományos Akadémia támogatását, amellyel lehetővé tette az MTA-ELTE "Lendület" Társállatok Kutatócsoport (PH1404/21) és a Nemzeti Agykutatási Program 3.0 keretében az ELTE NAP Kutyaagy Kutatócsoport (NAP2022-I-3/2022) kutatócsoportok létrehozását. Hálás vagyok az ELTE Etológia tanszék számos munkatársának javaslataiért, tanácsaiért.

Források

Aitken, R. John (2022): The changing tide of human fertility. *Human Reproduction* 37(4): 629–638. DOI: 10.1093/humrep/deac011

Barber, Olivia – Somogyi Eszter – McBride, Anne E. – Proops, Leanne (2021): Children's Evaluations of a Therapy Dog and Biomimetic Robot: Influences of Animistic Beliefs and Social Interaction. *International Journal of Social Robotics* 13(6): 1411–1425. DOI: 10.1007/s12369-020-00722-0

Barcelos, Ana Maria – Kargas, Niko – Maltby, John – Hall, Sophie – Mills, Daniel S. (2020): A framework for understanding how activities associated with dog ownership relate to human well-being. *Scientific Reports* 10(1): 11363. DOI: 10.1038/s41598-020-68446-9

⁴ pl. <https://sokszinuvidek.24.hu/eletmod/2018/08/02/ovoda-az-idosek-otthonaban-jo-szivel-felnoni-es-mosolyogva-megoregedni/>

Benz-Schwarzburg, Judith – Monsó, Susana – Huber, Ludwig (2020): How Dogs Perceive Humans and How Humans Should Treat Their Pet Dogs: Linking Cognition With Ethics. *Frontiers in Psychology* 11. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.584037

Biraben, Jean-Noel (2003): The rising numbers of humankind. *Population Societies* 394(9): 1–4.

Blouin, David D. (2013): Are Dogs Children, Companions, or Just Animals? Understanding Variations in People's Orientations toward Animals. *Anthrozoös* 26(2): 279–294. DOI: 10.2752/175303713X13636846944402

Bognár Zsófia – Kubinyi Enikő (2023): The brachycephalic paradox: The relationship between attitudes, demography, personality, health awareness, and dog-human eye contact. *Applied Animal Behaviour Science* 264 105948. DOI: 10.1016/j.applanim.2023.105948

Bonas, Sheila – McNicholas, June – Glyn M., Collis (2000) Pets in the network of family relationships: An empirical study. In *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets*. (eds.: Podberscek, Anthony L. – Paul, Elizabeth S. – Serpell, James A.), Cambridge University Press, 209–236.

Chambers, Jaime – Quinlan, Marsha B. – Evans, Alexis – Quinlan, Robert J. (2020): Dog-Human Coevolution: Cross-Cultural Analysis of Multiple Hypotheses. *Journal of Ethnobiology* 40(4). DOI: 10.2993/0278-0771-40.4.414

Cheang, Sarah (2006): Women, Pets, and Imperialism: The British Pekingese Dog and Nostalgia for Old China. *Journal of British Studies* 45(2): 359–387. DOI: 10.1086/499792

Dobos Petra – Kulik Laura Nikolett – Pongrácz Péter (2023): The amicable rabbit – interactions between pet rabbits and their caregivers based on a questionnaire survey. *Applied Animal Behaviour Science* 260 105869. DOI: 10.1016/j.applanim.2023.105869

Glocker, Melanie L. – Langleben, Daniel D. – Ruparel, Kosha – Loughhead, James W. – Valdez, Jeffrey N. – Griffin, Mark D. – Sachser, Norbert – Gur, Ruben C. (2009): Baby schema modulates the brain reward system in nulliparous women. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106(22): 9115–9119. DOI: 10.1073/pnas.0811620106

Hernádi Anna – Kis Anna – Turcsán Borbála – Topál József (2012): Man's Underground Best Friend: Domestic Ferrets, Unlike the Wild Forms, Show Evidence of Dog-Like Social-Cognitive Skills. *PLOS ONE* 7(8): e43267. DOI: 10.1371/journal.pone.0043267

Herzog, Harold (2011): The Impact of Pets on Human Health and Psychological Well-Being: Fact, Fiction, or Hypothesis? *Current Directions in Psychological Science* 20(4): 236–239. DOI: 10.1177/0963721411415220

Herzog, Harold – Rowan, Andrew N. (2019): *Geography, Demography, and Patterns of Pet-Keeping: The Case of Dogs*. Előadás ISAZ Meeting, Orlando, Florida USA.

Herzog, Harold (2007): Gender Differences in Human–Animal Interactions: A Review. *Anthrozoös* 20(1): 7–21. DOI: 10.2752/089279307780216687

Herzog, Harold. (2014): Biology, Culture, and the Origins of Pet-Keeping. *Animal Behavior and Cognition* 1(3): 296. DOI: 10.12966/abc.08.06.2014

Holland, Katrina E. – Mead, Rebecca – Casey, Rachel A. – Upjohn, Melissa M. – Christley, Robert M. (2022): Why Do People Want Dogs? A Mixed-Methods Study of Motivations for Dog Acquisition in the United Kingdom. *Frontiers in Veterinary Science* 9. DOI: 10.3389/fvets.2022.877950

Hrdy, Sarah Blaffer – Burkart, Judith M. (2020): The emergence of emotionally modern humans: implications for language and learning. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 375(1803): 20190499. DOI: 10.1098/rstb.2019.0499

Ines, Mauro – Ricci-Bonot, Claire – Mills, Daniel S. (2021): My Cat and Me—A Study of Cat Owner Perceptions of Their Bond and Relationship. *Animals* 11(6): 1601. DOI: 10.3390/ani11061601

Kaasbøll, Jannike – Lassemo, Eva – Paulsen, Veronika – Melby, Line – Osborg, Solveig O. (2019): Foster parents' needs, perceptions and satisfaction with foster parent training: A systematic literature review. *Children and Youth Services Review* 101 33–41. DOI: 10.1016/j.chidyouth.2019.03.041

Kaplan, Frederic (2001): Artificial Attachment: Will a robot ever pass Ainsworth's Strange Situation Test? *Proceedings of Humanoids* 125–132.

Kaplan, Frederic – Oudeyer, Pierre-Yves – Kubinyi Enikő – Miklósi Ádám (2002): Robotic clicker training. *Robotics and Autonomous Systems* 38(3): 197–206. DOI: 10.1016/S0921-8890(02)00168-9

Kekecs, Zoltan – Szollosi, Aba – Palfi, Bence – Szaszi, Barnabas – Kovacs Krisztina J. – Dienes Zoltan – Aczel Balazs (2016): Commentary: Oxytocin-gaze positive loop and the coevolution of human–dog bonds. *Frontiers in Neuroscience* 10. DOI: 10.3389/fnins.2016.00155

Kerepesi Andrea – Kubinyi Enikő – Jonsson, G. K. – Magnusson, M. S. – Miklósi Ádám (2006): Behavioural comparison of human–animal (dog) and human–robot (AIBO) interactions. *Behavioural Processes* 73(1): 92–99. DOI: 10.1016/j.beproc.2006.04.001

King, Tammie – Marston, Linda C. – Bennett, Pauleen C. (2009): Describing the ideal Australian companion dog. *Applied Animal Behaviour Science* 120(1): 84–93. DOI: 10.1016/j.applanim.2009.04.011

Krueger, Frank – Mitchell, Kelsey C. – Deshpande, Gopikrishna – Katz, Jeffrey S. (2021): Human–dog relationships as a working framework for exploring human–robot attachment: a multidisciplinary review. *Animal Cognition* 24(2): 371–385. DOI: 10.1007/s10071-021-01472-w

Kubinyi Enikő – Varga György (2023) Társállattartás Magyarországon 2022-es reprezentatív felmérés alapján (Companion animal keeping in Hungary based on a

representative survey in 2022). In *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez I. Antrozoológia könyvek. (szerk.: Lovas Kiss Antal)*, Debrecen: Debreceni Egyetem, 88–100.

Marlowe, Frank W. (2005): Hunter-gatherers and human evolution. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews* 14(2): 54–67. DOI: 10.1002/evan.20046

Meehan, Courtney L. – Hawks, Sean (2013) Cooperative Breeding and Attachment among the Aka Foragers. In Quinn, N. – Mageo, J. M. (szerk.): *Attachment Reconsidered: Cultural Perspectives on a Western Theory*. New York: Palgrave Macmillan US, 85–113.

Petersen, Sandra – Houston, Susan – Qin, Huanying – Tague, Corey – Studley, Jill (2017): The Utilization of Robotic Pets in Dementia Care. *Journal of Alzheimer's Disease* 55(2): 569–574. DOI: 10.3233/JAD-160703

Podberscek, Anthony L. (2006): Positive and Negative Aspects of Our Relationship with Companion Animals. *Veterinary Research Communications* 30 21–27. DOI: 10.1007/s11259-006-0005-0

Pongrácz Péter – Szapu Julianna Szulamit (2018): The socio-cognitive relationship between cats and humans – Companion cats (*Felis catus*) as their owners see them. *Applied Animal Behaviour Science* 207 57–66. DOI: 10.1016/j.applanim.2018.07.004

Reinhold, Annika S. – Sanguinetti-Scheck, Juan I. – Hartmann, Konstantin – Brecht, Michael (2019): Behavioral and neural correlates of hide-and-seek in rats. *Science* 365(6458): 1180–1183. DOI: 10.1126/science.aax4705

Rodriguez, Kerri E. – Herzog, Harold – Gee, Nancy R. (2021): Variability in Human-Animal Interaction Research. *Frontiers in Veterinary Science* 7. DOI: 10.3389/fvets.2020.619600

Topál József – Miklósi Ádám – Gácsi Márta – Dóka Antal – Pongrácz Péter – Kubinyi Enikő – Virányi Zsófia – Csányi Vilmos (2009) The Dog as a Model for Understanding Human Social Behavior. In *Advances in the Study of Behavior*. Academic Press, 39, 71–116.

Ujfalussy Dorottya J. – Bognár Zsófia – Molnár Mariann – Miklósi Ádám – Kubinyi Enikő (2023): The difference between two brachycephalic and one mesocephalic dog breeds' problem-solving performance suggests evidence for paedomorphism in behaviour. *Scientific Reports* 13(1): 14284. DOI: 10.1038/s41598-023-41229-8

Utz, Rebecca L. (2014): Walking the Dog: The Effect of Pet Ownership on Human Health and Health Behaviors. *Social Indicators Research* 116(2): 327–339. DOI: 10.1007/s11205-013-0299-6

Van Vugt, Mark – Hart, Claire M. (2004): Social Identity as Social Glue: The Origins of Group Loyalty. *Journal of Personality and Social Psychology* 86(4): 585–598. DOI: 10.1037/0022-3514.86.4.585

Varga György – Gyuris Ferenc – Kubinyi Enikő (2023): Társállattartás Magyarországon a 19. századtól napjainkig. *Regional Statistics* (06): 659–682. DOI: 10.15196/TS630601

Ventriglio, Antonio – Torales, Julio – Castaldelli-Maia, Joao M. – De Berardis, Domenico – Bhugra, Dinesh (2021): Urbanization and emerging mental health issues. *CNS Spectrums* 26(1): 43–50. DOI: 10.1017/S1092852920001236

Volsche, Shelley (2021): Pet Parenting in the United States: Investigating an Evolutionary Puzzle. *Evolutionary Psychology* 19(3): 14747049211038297. DOI: 10.1177/14747049211038297

Volsche, Shelley – Johnson, Elisabeth – Reyes, Bianca – Rumsey, Cecelia – Murai, Kayla – Landeros, Deisy (2020): Owner Sex and Human– Canine Interactions at the Park. *Anthrozoös* 33(6): 775–785. DOI: 10.1080/08927936.2020.1824659

Wallis, Lisa J. – Radford, Alain D. – Belshaw, Zoe – Jackson, Jodie – Kubinyi Enikő – German, Alex. J. – Westgarth, Carri (2023): “Just old age” – a qualitative investigation of owner and veterinary professional experiences of and attitudes to ageing in dogs in the UK. *Journal of Small Animal Practice* 64(7): 425–433. DOI: 10.1111/jsap.13610

Worldometer (2024): World Population Clock: 8.1 Billion People (LIVE, 2024) - Worldometer. Elérhető: <https://www.worldometers.info/world-population/> [Letöltve: 2024.06.10].

Wynne, Clive D. L. (2021) Dogs’ (*Canis lupus familiaris*) behavioral adaptations to a human-dominated niche: A review and novel hypothesis. In *Advances in the Study of Behavior*. (eds.: Naguib, M. – Barrett, L. – Healy, S. D. – Podos, J. – Simmons, L. W. – Zuk, M.) Academic Press ,53, 97–162.

Nemes László

A hód-ember viszony antropocén narratívái

Absztrakt

Tanulmányomban a hód és az ember változatos viszonyát járom körül a környezetvédelem antropocén dilemmáinak fényében. A hód több szempontból is különleges állat. Például a rendkívül színes és változatos kulturális, tudományos reprezentációját illetően. Vagy mint ökomérnök kulcsfaj, ami természeti tevékenysége révén számos más fajnak is életteret biztosít. Leginkább mégis azért, mert a hód Európa nagy részéről eltűnt, majd generációkkal később a visszatelepítés zászlósfajává vált, ezáltal kitűnően alkalmassá arra, hogy a közösségi emlékezet, illetve az ember-állat viszony narratív mintázatait és etikáját vizsgáljuk.

Kulcsszavak: hód, visszatelepítés, Antropocén, alaphelyzet, narratív etika, kollektív emlékezet

Abstract

This paper explores the diverse relationship between beavers and humans in the light of the Anthropocene dilemmas of environmental protection. Beavers are special animals in many ways, including their extremely colourful and diverse cultural and scientific representation. Beavers are also an eco-engineer keystone species, and, as such, provide a living space for many other species through their natural activities. Yet from the perspective of the present discussion, their primary relevance lies in the fact that they disappeared from most of Europe, and became the flagship species of reintroduction generations later, which makes them a perfectly suitable subject for examining the narrative patterns and ethics of collective memory and the human-animal relationship.

Keywords: beaver, reintroduction, Anthropocene, baseline, narrative ethics, collective memory

„Brutális varjútámadás Budapesten”, „Három lövés végzett a margitszigeti vaddisznóval”, „Teniszütővel csapták le a Magyarországon megtelepedett első ázsiai lódarazsakat”, „Aranyakál családot lőttek ki Újszentivánon”, „Háború indul a kárókatona ellen: az ólomsöréten kívül semmilyen istent nem ismer”, „Agyonverték egy malacot Debrecenben”, „Megszállták Magyarországot az idegenhonos meztelencsigák”, „Teknősök haraptak meg fürdőzőket Horvátországban, vidra támadt három nőre Montanában”, „Már három hajót süllyesztettek el a gyilkos bálnák, és terjed a viselkedésük”, „Szarkák tartják rettegésben az ausztrálokat”. Kitört a háború (újra) az emberek és az állatok között. Legalábbis könnyen alakulhat ki ez a benyomás azokban, akik akár csak mellékesen is követik a napi híradásokat. Ott van aztán a híres svájci farkas (M237), akiről máshol már megemlékeztem (Nemes 2023b). „Az ilyen nem vadász, hanem gyilkos – egy ország gyászolja a svájci farkast, népharag zúdult az állatot kilövő férfire” – fogalmaz az egyik újság főcíme. De a növények sem maradhatnak ki: „Idegen növények lepik el Magyarországot”. Csupán pár évvel vagyunk túl a világméretű koronavírus járványon (Covid-19), amikor az emberek önkéntes vagy kényszerű visszavonulásával egyre több állat talált új élőhelyet az emberi települések közelében, és sokan talán úgy gondoltuk, hogy a járvány az állatvilággal és a természettel való új kapcsolatot is magával hozza. A militáris, háborús nyelvezetből bőven kijut a tanulmányom témáját képező, hazánkba éppen csak visszatelepült hódoknak is: „A hód nem játék: kutyára támadt Budapesten”, „Rágnak, fúrnak, döntenek”, „Hadat üzent a helyi hódkolóniának Tiszaalpár”, „A hód nem koma, lakoma: bográcsba került a le vadászott rágcsló”. Hogyan is állunk tehát a hódokkal az Antropocén időszakban?

A környezetvédelem dilemmái az Antropocén korszakban

Az Antropocén arra az időszakra utal, amelyben egy adott faj, mégpedig a saját fajunk, az ember (*Homo sapiens*), olyan meghatározó, tartós hatást gyakorol a földbolygó egészére, a légkör és a talaj kémiai összetételére, a tengerszintre, a klímára és az ökoszisztémára, hogy helyénvalónak tűnik egy új földtörténeti korszakról beszélni. A fogalom megalkotása két tudóshoz köthető, az egyikük Paul J. Crutzen Nobel-díjas holland kémikus, a másik az amerikai ökológus Eugene F. Stoermer, általánosan elterjedtté pedig 2000-től vált (Crutzen – Stoermer 2000). Azóta számos tanulmány és könyv jelent meg az Antropocén korszak értelmezéséről, mind a természettudományokban, mind a társadalom- és bölcsészettudományok terén (Lorimer 2015; Davies 2016). Az egyik fontos kérdés az Antropocén kezdete. Mivel nem egyszerűen bizonyos társadalmi folyamatokról van szó, hanem nagyobb távlatban, tudományosan értelmezendő időszakról, vagy inkább folyamatról kell beszélnünk, azt az időpontot kell megragadnunk, amikor az ember nem csupán egyes helyeken, hanem a földbolygó egészére kiható tevékenységet mutat. Sokan

már a mezőgazdaság és állattenyésztés terjedéséhez, mások az európai ember terjeszkedéséhez, például a nagy földrajzi felfedezések időszakához kapcsolják (a 15. századtól), a 18. századi ipari forradalomhoz vagy még későbbre, a 20. század közepére teszik (Horváth 2021).

A másik az Antropocén korszakból fakadó belátások, tanulságok kérdése. Mi változik akkor, ha egy új korszak embereiként értelmezzük magunkat, a természetet és a természethez fűződő viszonyunkat? Milyen elméleti és gyakorlati kihívásokkal nézünk szembe a természetvédelem területén az Antropocén időszakban? A környezetvédelem hagyományosan két feladatot fogalmaz meg. Az egyik a létező természeti állapot megóvása, konzerválása, a másik pedig egy korábbi, ember által nem befolyásolt állapot visszaállítása. Voltaképpen mindkét megközelítés arra az előfeltevésre alapul, hogy a világot (a bolygónkat) két részre oszthatjuk: (1) az ember által nem befolyásolt természetre, illetve (2) az ember által befolyásolt területre. Az Antropocén korszak ezt a *dualizmust* kérdőjelezi meg. Mostantól azt kell elfogadnunk, hogy a bolygónkon nincs egyetlen talpalatnyi terület sem, a lakatlan szigeteket, a sivatagokat, az Északi-sarkot, az Antarktisz, a tengereket és óceánokat is ideértve, ahol az ember jelenléte ne hagyott volna maradandó hatást.

A természetvédelem felé ez az új helyzet és felfogás számos kihívást intéz. Míg a hagyományos nemzeti parkok, különösen az Egyesült Államokban, arra a feltevésre alapultak, hogy lehetőség szerint a természetet egyes elkülönített területeken a maga *érintetlenségében* kell megőrizni (Nash 2015), az antropocén időszakban ezt a célkitűzést már elérhetetlennek tartjuk, ami egyszerre jelent nagyobb felelősséget az emberi beavatkozásoknál, másrészt nagyobb teret enged azok számára. Nem elegendő ma már egyszerűen magára hagyni a természetet, abban a hiedelemben, hogy az emberi beavatkozás mindig negatív irányban befolyásolja azt, illetve megváltoztatja ontológiai státuszát, amelynek lényegi eleme, hogy önmagától alakul, tervezett, szándékolt beavatkozások nélkül. Az utóbbi években kitágult a természetvédelem eszköztára, ezzel együtt a hatásköre is. A biodiverzitás megőrzése és az ökoszisztémák alakítása számos formát ölt, illetve új lehetőségekkel bővül: ilyenek például a fajok visszatelepítése, egyes területek visszavádítása, kihalt fajok biotechnológiai „feltámasztása”, vagy éppen fajok, populációk hasonló eljárásokkal való kipusztítása, mesterséges ökoszisztémák kialakítása (például apró beporzó drónok, mesterséges fák létrehozása), a geomérnökség, a támogatott evolúció, az idegenhonos inváziós (vagy invazív) fajok kezelése, új (például városi) ökoszisztémák kialakulása, a vadászat, a mezőgazdaság és az állattartás kérdései. Ezek nem csupán praktikus és etikai dilemmákat vetnek fel, hanem a természet ontológiai státuszára, valamint az ember-természet viszonyra vonatkozó filozófiai kérdéseket is (Drenthen 2016).

Az alaphelyzet (*baseline*) problémája

Mit nevezünk a természet ideális állapotának? Vagy folyamatának? A dilemma gyökere az ember jelenléte. A természetet gyakran az emberrel *szemben* határozzuk meg, jöllehet az *emberi természet* vagy egy adott személy természete is elterjedt kifejezések. A környezetvédelem, természetmegóvás különböző felfogásainak, elméleti és gyakorlati formáinak központi dilemmáját ma leginkább az képezi, hogy pontosan mi is az, amit „természetként” meg akarunk óvni: megőrizni, visszaállítani, megújítani? A jelenleg fennálló állapotot konzerválni? Visszatérni egy *eredetibb*, természetesebb állapothoz? Ha igen, melyikhez? Netán egy minden korábbinál bujább, változatosabb környezetet lenne célszerű kialakítani? Ezt a kérdést nevezzük a viszonyítási pont vagy az *alaphelyzet* (*baseline*) problémájának (Keulartz 2016; Nemes 2023b).

Az alaphelyzet nem csupán leíró, hanem *normatív* fogalom is: arra vonatkozik, hogy mit tartunk jónak, kívánatosnak, elérendőnek. „Gyakorlatilag a környezeti változás minden tudományos vizsgálata használja vagy feltételezi az alaphelyzetet. Az alaphelyzetek referencia-állapotok, leginkább egy múltbeli időszak, vagy az állapotok egy halmaza, egy zéró pont minden negatív változás előtt. A múltban egy hely kiindulópontja gyakran az számított, mielőtt az európaiak megjelentek. Ma, amikor többet tudunk arról, ahogy Ausztráliától Amerikáig az őslakosok átalakították a környezetüket, néha akkora tesszük, mielőtt bármely ember megjelent. Sok környezetvédő számára az ember előtti vagy európaiak előtti alaphelyzet visszaállítása egy sebzett vagy beteg természet gyógyításának tűnik. Mások számára egy etikai kötelesség. Elrontottuk, tehát helyre kell hoznunk. Az alaphelyzetek tipikusan nem úgy működnek, mint egy tudományos *előtte*, összevetve egy *utána* állapottal. Ezek a jóvá válnak, célokká, az egy helyes állapottá.” - írja Emma Marris (2011: 3).

Nem egyszerűen tudományos fogalom, hanem kulturális és egyéni mentális konstrukció is. Éppen ezért nem rögzített, bár akkor működik, ha erősen lehorgonyozható és jelentős egyetértés alakul ki körülötte, mégis folytonosan változhat. Ursula Heise (2016) szavaival: „[A] *biodiverzitás, a veszélyeztetett fajok és a kihalás elsősorban kulturális témák; az olyan kérdések, hogy mit értékelünk, milyen történeteket mesélünk, csupán másodlagosan a tudomány problémái.*” (Heise 2016: 5)

Dolly Jørgensen (2019) felidézi Daniel Pauly halászati tudós (*fisheries scientist*) által még 1995-ben bevezetett fogalmat, az *eltolódó alaphelyzet szindrómát* (*shifting baseline syndrome*): „Ez a szindróma lényegében azért alakult ki, mert a halászati tudósok minden generációja a pályafutásuk kezdetén előforduló állományméretet és fajösszetételt fogadja el alaphelyzetnek, és ezt használja fel a változások értékelésére. Amikorra a következő generáció megkezdí pályafutását, az állomány tovább csökkent, de már az akkori állomány szolgál új alaphelyzetül.” (Pauly 1995: 420, idézi Jørgensen 2019: 122). De nemcsak a tudományban, illetve a hal- és vadgazdálkodás területén érvényesülnek az alaphelyzettel kapcsolatos efféle eltolódások. Egy sokkal általánosabb kulturális jelenségről van szó,

amit Jørgensen – Jan Assmann kifejezésével – az *emlékezettörténet* (*mnemohistory*) jelenségei közé sorol (2019: 122).

Mind az egyéni, mind a közösségi emlékezet bizonyos mintázatok szerint szerveződik. „Mikor én gyerek voltam, százszor ennyi volt itt a madár, de lehet, hogy ezerszer.”. Ez a mondat Matula bácsi szájából hangzik el, a *Tüskevár* egy nevezetes pontján, amikor Matula Tutajossal felkeresi a berek madárvilágába betekintést nyújtó rejtett kunyhót (Fekete 1978: 163). Tutajos el van ámulva a természet lenyűgöző gazdagságától: „*a vízen mozgó ezernyi madár, a napkelte ragyogása, a mozdulatlan, mégis suttogó nádas, a hangok ezerféle színe, a vadrécék sziszegő szárnyalása, egy-egy madár felbukkanása, ahol az előbb még nem volt semmi, egy rétihéja puha szárnyalása, csérek rekedt kiáltása, szárcsák versenyfutása az idővel...*” (161). Matula számára az emlékezeti alaphelyzet más volt, mint Tutajos számára és megint más, mint a Tüskevár későbbi olvasóinak tapasztalataiban és képzeletében (Nemes 2024).

Miért éppen a hód?

Talán egyetlen állat természeti szerepéről, eltűnéséről és visszatéréséről sem írtak és beszéltek annyit, egyikről sem született annyi tanulmány és könyv, a farkas és a medve mellett, mint a hódokról. A hód *kulturális kulcsfaj*. Európa legnagyobb, a világ második legnagyobb rágcsálója (a vízidisznó vagy kapibara után), több szempontból is különleges. Témánkat illetően leginkább azért, mert mind Európa, mind Észak-Amerika nagy részéről, ahol korábban nagy számban élt, jórészt eltűnt, főleg a 19. század folyamán. Nagy-Britanniából már a 16. században. A 20. század egyes időszakában azonban sorra visszatelepítették őket, ennek a visszatelepítési és visszavádítási folyamatnak az eredményeként pedig mára újra szép számmal élnek hódok a természetes környezetükben. A hód, különösen az európai vagy eurázsiai hód (*Castor fiber*) egyik különlegessége abban áll, hogy eltűnt, majd visszatért – e két esemény között pedig jelentős idő telt el. Magyarországon például 1865-ben láttak utoljára hódot, ami után, jórészt a folyam- és vízszabályozások, valamint az irtásuk, vadászatuk következtében eltűnt, és csak a huszadik század végén került elő újra, részben tudatos visszatelepítés eredményeként, ami a WWF-nek köszönhetően 1996-tól vette kezdetét, azaz több mint száz évvel később. Svédországból a hód 1866-ban tűnt el, és 1922-ben kezdték meg a visszatelepítését, ami sikerrel járt és más európai országok számára is követendő példaként szolgált (Jørgensen 2019).

Az emberek tehát nem feledkeztek meg teljesen a hódról. Bár a közben eltelt idő számottevő volt, így közvetlen tapasztalatok már csak szórványosan maradtak fent, a közösségi emlékezetben mégis valahogy fennmaradt a hódok emléke (Babai et al. 2019), így az igény, hogy újra itt legyenek velünk, az érzés, hogy valahogy a hódok hozzánk, közénk tartoznak, részét képezik nem csupán a természeti látképnek, hanem saját identitásunknak is (Nemes 2023a). Elvesztésük fájdalom, hiány és gyász, amely azzal a rossz érzéssel és erkölcsi szégyennel párosul, hogy eltűnésüket mi, emberek okoztuk.

A hód különleges állat más tekintetben is, mégpedig a hosszú történeti időszakra visszanyúló kulturális, tudományos reprezentációját illetően. A különböző élőlények, állatok, növények, gombák kulturális reprezentációja sajátos szempontokat vet fel. Ami a hódokat illeti, az ő történetük különösen érdekes, erről az utóbbi időben több kiváló elemzés látott napvilágot (Backhouse 2015; Poliquin 2015; Goldfarb 2019; Gow 2022; Watts 2022; Philip 2023). A következőkben ezekből a művekből szemelgetek. A hód már testfelépítését, anatómiáját illetően is különlegességnek számított. *Intelligens* feje és ügyes kis „kezei” emberi jellegre utaltak, hátsó lábai inkább a kacsáéhoz hasonlítottak, míg lapos, hosszú farka a halakkal rokonította. Ez utóbbi tulajdonsága miatt fogadták el később böjti eledelként is, mondván, voltaképpen halat esznek. Mindez persze jóval Darwin és a modern evolúciós elmélet megjelenése előtt.

Sokáig tartotta magát a hiedelem és tudományos nézet, hogy a hód rendkívüli állat, egyedülállóan intelligens, sőt a legintelligensebb minden állatfaj között, így ebben az értelemben a legközelebb áll az emberhez. Eszerint nem a csimpánzok, orangutánok, páviánok, kutyák, delfinek, bálnák és egyes madarak a legintelligensebb állatok, ahogy ma gondolnánk, hanem a hódok. Ennek a feltevésnek két, egymással összefüggő alapja volt, az egyik, hogy a hód várat épít, a másik, hogy ezt szervezett közösségben teszi. Mai szemmel bizarr nézetek alakultak ki a hódok képességeivel kapcsolatban. Olyasmik például, hogy nevezetes váraikat szorgos munkával, egymás közötti munkamegosztással építik, ahol egyes egyedek a fák kirágását, mások bizonyos malterkészítést vagy ezek hordozását, megint mások a bonyolult munkafolyamatok ellenőrzését végzik, mindezt egy kifejlett kommunikációs hálózat, egy sajátos nyelv, társadalom működtetésével. A korabeli beszámolók egészen elképesztő képet tárnak elénk: több száz hód gyűlik össze megtárgyalni a hódvár építését.

Ehhez hasonló hiedelem, amely hosszú ideig fennmaradt, az a ravaszság, hogy ha a hódot üldözőbe veszik és reménytelennek tartja a helyzetét, lerágja a heréit, amelyről (tévesen) úgy gondolták, hogy az illatanyagot termelő mirigy, és aminek megszerzése az üldöző emberek célja, hogy így mentse meg az életét. Leonardo da Vinci (!) szavaival: *„Ahogy azt olvashatjuk, amikor a hódot üldözőbe veszik és az állat rájön, hogy a gyógyhatású heréi miatt üldözik, és nincs számára menekvés, akkor megáll, hogy nyugta legyen az üldözőitől, éles fogaival leharapja a heréit, és átadja azokat az ellenségeinek.”* (idézi Cooke 2019: 50). Mi több, ha tovább üldözik, a hód megáll, felemelkedik, és úgy mutatja, hogy nincsnek már heréi, így hiábavaló tovább üldözni. A későbbi, figyelmesebb kutatások, mondjuk úgy, nem támasztották alá ezeket az elképzeléseket. Valójában nem is a hód heréiről van szó, hanem a mindkét nemnél megtalálható szagmirigyről.

Érdemes feleleveníteni egy különös legendát. Eszerint 615-ben a Norfolk melletti Babingley folyón Burgundiai Szent Félix hajója viharba keveredett, a szorult helyzetből azonban egy csapatnyi hód kimentette. Hálája jeléül Félix a hódok vezérét püspökké szentelte (Gow 2020: 11). Hosszan lehetne még sorolni a hasonló kultúrtörténeti kuriózumokat (pl. Cooke 2019). A hód különleges képességeiről szóló beszámolók

egészen a 19. század végéig tartották magukat, a tudományos beszámolók közül kiemelkedik Lewis Henry Morgan *The American Beaver and His Works* (Az amerikai hód és munkája) című, 1868-ban megjelent nagy műve (Feeley-Harnik 2019). Az észak-amerikai kultúrtörténetben az amerikai hód (*Castor canadensis*) megítélése elválaszthatatlan az európai és az őslakos emberek találkozásától, bonyolult viszonyától, a gyarmatosítás társadalmi mintázataitól (Sayre 1995; Francis 2004).

A hód vesztét több tényező okozta. Európában elsősorban a természeti táj átalakítása, emellett a vadászat, a hód fogyasztása, főleg pedig a *kasztórium*, átható szagú mirigyváladéka miatt, amelynek sokáig kiemelkedő gyógyhatást tulajdonítottak, később illatszerek alapanyagává, majd a vaníliaaroma természetes forrásává vált, míg Észak-Amerikában elsősorban a hód különlegesen finom szőrméjéért való pusztítása gyérítette az állományukat, amelyeket szőrmékhez, majd az Európában akkoriban népszerű férfikalapokhoz használtak fel. Európához hasonlóan Amerikában is jelentős erőfeszítéseket tettek a hód visszatelepítéséért, a populációjuk növeléséért. Az 1930-40-es években például Idahóban hódokat ejtőernyővel, kis fadobozban dobta le olyan erózió átesett területekre, ahol a hódok tevékenysége hatékony módon állíthatta vissza a nedvesebb ökoszisztémákat.

Mai szempontjaink alapján a hód különleges ökológiai státusza abban áll, hogy aktív „ökoszisztéma-mérnöki” tevékenysége számos más fajra is kihatással van, így emlősökre, madarakra, hüllőkre, kételtűekre, halakra, gerinctelen állatokra és növényekre is. Olyan életteret biztosít a számukra, amelyben képesek túlélni és szaporodni. A hód tehát valódi *kulcsfaj*. Visszatelepítése elsősorban azzal az előnnyel jár, hogy a terület visszavádítása révén összetett ökoszisztéma lehetőségét teremti meg. A hód újramegjelenése azonban gyakorlatilag valamennyi országban gondokat okozott. A legtöbb problémát az okozta, hogy kirágtak fákat, elmocsarasítottak területeket, ami károkat okoz a gazdáknak, vagy az adott terület más tulajdonosainak és használóinak. Az is előfordul, hogy a hód visszatelepülése által megváltozott természeti környezet nem megfelelő bizonyos fajok, például egyes kagylók számára, akár a kipusztulásuk veszélyét is előidézve (Dirrigl et al. 2021).

A hód voltaképpen csakugyan nagyszerű, különleges állat. Monogám, utódait gondosan nevelő, társas közösségben élő, szorgos élőlény, az állatokat és a természetet kedvelő emberek számára kedvesnek és aranyosnak tűnik. Rejtőzködő életmódja még izgalmasabbá teszi. Nem véletlen, hogy Európa-szerte (így nálunk is) terjednek a hódzafarik, olyan különleges természeti aktivitások, amelyek során megpillanthatjuk ezeket a furcsa állatokat (Gandia – Watts 2021). A kulturális reprezentációjuk is kiterjedt maradt, gyakran jelennek meg szimbólumként, például mint Kanada nemzeti jelképe, vagy éppen reklámokban és a köznyelvben (pl. az *eager beaver*, magyarul kb. „buzgómócsing”) (Poliquin 2015).

Szükségünk van-e a hódokra?

Talán furcsának hangzik, de a visszatelepítési folyamat vonatkozásában magától értetődik a kérdés: voltaképpen szükségünk van-e hódokra? Vagy talán nem is nekünk, hanem a világnak, a természetnek, a bolygó változatos ökoszisztémáinak van rá szüksége? Hogyan lehet igazolni a hód visszatelepítését és védelmezését, szaporodásának elősegítését? Valamilyen funkciót töltenek be, hasznosak a számunkra, netán egyszerűen csak jó érzés tölt el, ha a közelünkben tudjuk őket – lévén érdekesekek, szépek, aranyosak? E kérdésekre a szokásos válasz a biológia irányából érkezik, ezt pedig a természet és a biológiai fajok értékével, erkölcsi státuszával kapcsolatos filozófiai és etikai megfontolások alapozzák meg.

A *természetvédelmi ortodoxia* egy sajátos *ontológiai* elköteleződésen alapul, amit egyrészt a biodiverzitás növelése, másrészt a natív, őshonos élőlények előnyben részesítése, azaz a *natív biodiverzitás* különleges státusza határoz meg (van Dooren 2015). A biodiverzitás növelhető idegen fajok betelepítésével is, tehát önmagában nem feltétlenül áll összefüggésben a természetes állapot megőrzésével vagy visszaállításával. Az is fontos, hogy valahogy odaillő, odatartozó legyen az adott faj, aminek a meghatározása nem egyszerű, hiszen a természet folytonosan változik. Ráadásul a fajok és ökoszisztémák egymással, valamint az emberi világgal együtt nyerik el *összefonódott jelentőségüket* (van Dooren 2014). Mint van Dooren írja: „A „biodiverzitásnál” – legalábbis a kifejezés gyakran használt szűk értelmében – sokkal több forog kockán a kihalás esetében: emberi és több-mint-emberi életmódok, nyelvek, a gyász és a másokkal való együttlét módjai, sőt megélhetési lehetőségek és különféle kulturális és vallási világok gyakran csapnak össze, amikor a fajok a kihalás határa felé, majd azon túl, haladnak” (2014: 7-8).

Jørgensen (2019) a hód svédországi visszatelepítésével kapcsolatban vizsgálja a természeti és kulturális szempontok összefonódását. Ahogy korábban említettem, a svéd visszatelepítési modell vált elterjedtté Európában 1922-től. A svédek a korábban eltűnt hód visszatelepítését egy komplex folyamatként fogták fel, amelyben a hód kulturális reprezentációja, a svéd emberek hódhoz való hagyományos viszonya is meghatározó szerepet kapott. Egy korabeli svéd szerző, Karl-Erik Forsslund gondolatait idézi 1914-ből: „*Mi vagyunk a teremtés urai, ezért jó és finom uraknak kell lennünk. A Földanya minden más gyermeke a mi alattvalónk, ne úgy kezeljük őket, mint foglyokat és rabszolgákat, hanem mint barátokat és segítőköt. Sokat köszönhetünk nekik, amit nem eltávolítás és kifosztás révén kell viszonzoznunk, hanem hogy tiszteljük és kedveljük őket, az erejüket és szépségüket*” (2019: 46).

Jørgensen ebben a folyamatban többek között három meghatározó személy áldozatos munkáját emeli ki: Erik Modinét (1862-1953), Alarik Behmét (1871-1944), valamint Eric Festinét (1878-1945). „Festin számára a hód nem egy állat volt, az emberektől távoli vidéken, hanem a svéd emberek kulturális hagyományának része. Festin a kulturális örökség specialistája volt ... [Számára] a hód a vadonban nem különbözött a történelmi épületektől a múzeumban, amelyek megőrzésén dolgozott” (36.). A hód a svéd néplélek

része volt. A hód visszatelepítését azon emlékek felelevenítése előzte meg, amelyek a svéd embereket, kultúrájukat és természeti környezetüket évtizedek után is a hódokhoz kapcsolták. A hód visszatelepítése Svédországban érzelmi és etikai folyamat volt, jóvátétel, a hiány és a gyász ellenpontosítása, kulturális esemény.

Jørgensen így foglalja össze a hódok visszatelepítésével kapcsolatos gondolatait: *„Ma Európában a hód visszatelepítését korunk egyik legnagyobb természetmegőrző sikertörténeteként ünneplik. (...) A hód visszatelepítése Svédországba – és más országokba a huszadik század első felében – nem az ökológiai funkcióján vagy a biodiverzitás megőrzésének mértékén alapult, ahogy azt ma értenénk. Ehelyett, néhány évvel azt követően, hogy kihalt, a természetszeretők egy csoportja úgy kezdte keretezni az állatot, mint ami eltűnt. A svéd természetben tátongó űr keletkezett – így pedig, úgy tűnik, a kultúrában is. (...) Az elképzelés az volt, hogy a hód Svédországhoz tartozik, és oda vissza kell térnie. A hódot visszavinni a megfelelő helyére jóvátétel volt, a rég halott ősök bűnének lemosása”* (51-52.).

Ki döntsön? – A környezetvédelem narratív etikája

Mindezt figyelembe véve feltehetjük a kérdést, hogy a környezetvédelemben, a fajok megőrzésében, visszatelepítésében (ez esetben a hód visszatelepítésében), természeti élőhelyek visszavadásításában, ki hozzon döntést, miféle elvek, hatáskörök és szakértelem alapján (Drenthen 2015). A biológusok, ökológusok, vadgazdálkodási és mezőgazdasági szakemberek, a vadászok, a politikusok, a társadalom- és bölcsészettudományok képviselői, a bioetikusok, környezeti etikusok és környezetfilozófusok, vagy az állampolgárok tágabb közössége? Szükségünk van-e a hódokra, illetve más állatokra, növényekre, mint a farkasokra, medvékre, aranysakálókra, vaddisznókra, vidrákra, nyestekre, kárókatonákra, dolmányos varjakra, galambokra, amurokra, meztelencsigákra, akácfákra és jukkákra, és ha igen, mekkora állományra, milyen körülmények között? Miért fontos ez nekünk, mennyi áldozatot, lemondást ér meg bizonyos élőlények jelenléte, bizonyos ökoszisztémák szerveződése? Hogyan szabályozzuk az állati populációkat, őshonosokat és idegenhonosakat, a természeti tájakon és a városi környezetben?

A mai democráciák egyre fokozódó igénye, hogy a tudományos kutatások és a technológiai fejlesztések átláthatóbbá váljanak, az állampolgároknak nagyobb rálátása és beleszólása legyen ezek szabályozásába, sőt, arra is lehetőséget kapjanak, hogy aktívabban vegyenek részt a tudományos folyamatokban, például az ún. állampolgári tudomány (*citizen science*) formájában. A környezetvédelem elmélete és gyakorlata erre különösen alkalmas. Egy jól működő democráciában a szakértelem fontos tényező, azonban nem olyan, ami a társadalom egészétől elkülönülve érvényesülhet. Bioetikai és biopolitikai szempontokat egyaránt érdemes figyelembe venni (Crowley et al. 2017), ahogy a *tájékozott beleegyezés* etikai elvét is. Az, hogy milyen döntések szülessenek a természeti környezetünkről, más fajokról, esetünkben a hódok kíváncsú populációjáról,

éppúgy nyilvános társadalmi vitákat igénylő közügy, mint például az embriókísérletek, a génszerkesztés vagy az eutanázia etikai és jogi engedélyezése.

Az antropocén természetfelfogás azonban más jellegű kihívásokat is intéz felénk. Mint láttuk, ennek elsődleges forrása a természet és az emberi között tett hagyományos dualizmus megkérdőjelezése, a másik, ezzel összefüggő módon, az alaphelyzet meghatározásának nehézsége. Nem valami objektív, az emberi perspektívát kizáró tudományos tény, hanem a változó emberi szempontokat, amelyeknek részét képezi a hagyományos tudás és tapasztalat is, figyelembe vevő normativitás. Ennek az összefonódott perspektívának az alapja egy sokfajú narratíva, ami nem egyszerű tudományos belátás, hanem közös narratíva kialakítása és életben tartása azáltal, hogy nemzedékről nemzedékre újra és újra elmesélik. Odafigyelés a múlt emlékeire, történeteire, a korábbi nemzedékek szóhoz juttatása. Ezáltal a generációk közötti és sokfajú igazságosság etikája kerül előtérbe. Az emberi kultúra tartja meg a vadságot („*In human culture is the preservation of wildness.*”) – írta Wendell Berry, ami egy jól ismert, Thoreau-tól származó gondolat parafrázisa: „[A] vadság tartja meg a világot” („*in Wildness is the preservation of the world.*”) (Thoreau 2023: 73)

A hód, ez a különleges állat, kiváló példája annak, ahogy a természethez, más fajokhoz, egymáshoz viszonyulunk, ahogy alakítjuk a közösségi emlékezet mintázatait, a narratív kapcsolatok rendszerét, értelmet és értéket adunk egymásnak és önmagunknak, felismerjük az élet összefonódott jelentőségét. A hód sok országból eltűnt, több nemzedéknyi időre is, emlékezte azonban megmaradt, így a vágy is, hogy újra köztünk legyen. Fontos volt és lelkiismeretfurdalást, szégyent éreztek sokan amiatt, hogy veszni hagyták ezt a nagyszerű állatot, ami hozzánk és a természeti környezetünkhöz tartozik. Törődjünk velük, ápoljuk emléküket, meséljük el újra és újra a történetüket!

Források

Babai Dániel – Ulicsni Viktor – Biró Marianna – Juhász Erika – Molnár Zsolt (2019): „Az emberek nem tudják miféle. Még emlékezet se volt róluk!” Természetismeret-szerzési mechanizmusok egy visszatelepített ökoszisztéma-mérnök faj (eurázsiai hód – *Castor fiber*) kapcsán. In *Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, 36. (szerk.: Magyar Zoltán – Borbély Sándor – Ispán Ágota Lídia) Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 227–244.

Backhouse, Frances (2015): *Once They Were Hats: In Search of the Mighty Beaver*. Toronto: ECW Press.

Cooke, Lucy (2019): *Meghökkenő állatvilág: Igazságok és félreértések állatsereglete* (ford.: Balázs Laura). Budapest: Tericum Kiadó.

Crowley, Sarah L. – Hinchliffe, Steve – McDonald, Robbie A. (2017): Nonhuman citizens on trial: The ecological politics of a beaver reintroduction. *Environment and Planning A.: Economy and Space*, Vol. 49. (5): 1–21. DOI: 10.1177/0308518X17705133

Crutzen, Paul J. – Stoermer, Eugene F. (2000): The 'Anthropocene.' *The International Geosphere–Biosphere Programme. NewsLetter*, Vol. 41. (5): 17–18.

Davies, Jeremy (2016): *The Birth of the Anthropocene*. Oakland: University of California Press.

Dirrigl Frank J. – Rolson, Holmes – Wilson, Joshua H. (2021): Scientific and Ethical Considerations in Rare Species Protection: The Case of Beavers in Connecticut. *Ethics and the Environment*, Vol. 26 (1): 121–140.

Drenthen, Martin (2015): The return of the wild in the Anthropocene. Wolf resurgence in the Netherlands. *Ethics, Policy and Environment*, Vol. 18. (3): 318–337. DOI: 10.1080/21550085.2015.1111615

Drenthen, Martin (2016): Understanding the Meaning of Wolf Resurgence: Ecosemiotics and Landscape Hermeneutics. In *Thinking about Animals in the Age of the Anthropocene*. (eds.: Tønnessen, Morten – Oma, Kristin A. – Rattasepp, Silver) London: Lexington Books, 109–126.

Feeley-Harnik, Gillian (2019): Lewis Henry Morgan: American Beavers and Their Works. *Ethnos*, Vol.86. (1): 1–23.

Fekete István (1978): *Tüskevár*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.

Francis, Margot (2004): The Strange Career of the Canadian Beaver: Anthropomorphic Discourses and Imperial History. *Journal of Historical Sociology*, Vol 17. (2/3): 209–239. DOI: 10.1002/9781444309720.ch8

Gandy, Sam – Watts, Rosalind (2021): Potential psychological benefits of nature enrichment through the reintroduction of the Eurasian beaver (*Castor fiber*) to Britain: A narrative literature review. *European Journal of Ecopsychology* 7: 41–74.

Goldfarb, Ben (2018): *Eager: The Surprising, Secret Life of Beavers and Why They Matter*. Vermont: Chelsea Green Publishing.

Gow, Derek (2022): *Bringing Back the Beaver: The Story of One Man's Quest to Rewild Britain's Waterways*. Chelsea Green Publishing.

Heise, Ursula (2016): *Imagining Extinction: The Cultural Meanings of Endangered Species*. Chicago: University of Chicago Press.

Horváth Márk (2021): *Az –antropocén: Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok*. Budapest: Prae Kiadó.

Jørgensen, Dolly (2019): *Recovering Lost Species in the Modern Age: Histories of Longing and Belonging*. Cambridge, London: MIT Press.

Keulartz, Jozef (2016): Future directions for conservation. *Environmental Values*, Vol. 25. (4): 385–407. DOI: 10.3197/096327116X14661540759115

Lorimer, Jamie (2015): *Wildlife in the Anthropocene: Conservation after Nature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Marris, Emma (2011): *Rambunctious Garden: Saving Nature in a Post-Wild World*. New York, Berlin, London, Sydney: Bloomsbury.

Nash, Roderick F. (2014): *Wilderness and the American Mind* (5th edition). New Haven: Yale University Press.

Nemes László (2023a): A kihalás melankóliája, *Imágó*, 12. évf. (1): 57–74.

Nemes László (2023b): A vadon szava: egy farkas (M237) halálára. *Pannonhalmi Szemle*, 31. évf. (2): 50–60.

Nemes László (2024): A természet megőrzése, visszaállítása, megújítása: az antropocén környezetfilozófia narratívái. *Tudományos Mozaik*, 1. évf. (1): 66–75.

Pauly, Daniel (1995). Anecdotes and the Shifting Baseline Syndrome in Fisheries. *Trends in Ecology and Evolution*, Vol. 10. (10): 430. DOI: 10.1016/S0169-5347(00)89171-5

Philip, Leila (2023): *Beaverland: How One Weird Rodent Made America*. New York – Boston: Twelve.

Poliquin, Rachel (2015): *Beaver*. London: Reaktion Books.

Sayre, Gordon (1995): The Beaver as Native and a Colonist. *Canadian Review of Comparative Literature/Revue Canadienne de Littérature Comparée*, Vol. 22. (3/4): 659–682.

Thoreau, David Henry (2023): *A gyaloglásról* (ford.: Nádasdy Ádám). Budapest: Open Books.

van Dooren, Thom (2014): *Flight Ways: Life and Loss at the Edge of Extinction*. New York: Columbia University Press.

van Dooren, Thom (2015): A Day with Crows: Rarity, Nativity and the Violent-Care of Conservation. *Animal Studies Journal*, Vol.4. (2): 1–28.

Watts, Bevis (2022): *River Journey: Searching For Wild Beavers And Finding Freedom*. Bristol: Tangent Books.

Szűcs Kinga

Beszélő állatok a Bibliában – az „állati narratívák” értelmezési lehetőségei

Absztrakt

A bibliai történetek között két olyan elbeszéléssel találkozunk, amelyben kitüntetett helyzetben lévő állatok „jutnak szóhoz”. A beszédet az Isten–ember kapcsolat alapvető és exkluzív sajátosságának tekintő bibliai szemléletmódtól eltérően az édenkertbeli kígyó (Gen 3,1–5) és Bálám szamara (Num 22,22–30) az emberi beszéd képességével felruházott lényekként jelennek meg előttünk. A kígyó és a szamár a hétköznapi tapasztalattal gyökeres ellentmondásban, a mesék világába illő módon képes dialógusba kerülni az emberrel, döntő módon befolyásolva az emberi vélekedést és cselekvést. Vajon mit közvetítenek számunkra az állati megszólalások? Hogyan tükrözik az állati megszólalások a Héber Biblia ember és állat viszonyáról kialakult képzeit?

A tanulmányban megvizsgáljuk, hogy a két állati narratíva milyen interpretációival találkozhatunk a teológiatörténet során, illetve milyen hagyományrétegek rakódnak egymásra az értelmezési kísérletekben. Megkülönböztetett figyelmet szentelünk az 1980-as években végbement eszmetörténeti fordulat, az ún. „animal turn” utáni időszaknak, amely a természet, a nem emberi teremtetett létezők iránti érdeklődés új horizontját nyitotta meg a teológia tudományterületén is. A bibliai beszélő állatok példáján keresztül megpróbáljuk feltérképezni, hogy a szövegek ökológiai szemléletű elemzése hogyan járulhat hozzá önmegértésünkhöz és a nem emberi létezőkhöz fűződő viszonyulásunkban végbemenő változások pontosabb nyomon követéséhez.

Kulcsszavak: beszélő állatok, „bibliai zoológia”, ember–állat viszony, animal turn, ökológiai hermeneutika

Abstract

There are two narratives within biblical stories where animals are given a voice. In contrast to the biblical view of speech as a fundamental and exclusive feature of the God-human relationship, the serpent in the Garden of Eden (Gen 3:1–5) and Balaam's donkey (Num 22:22–30) appear as beings endowed with the human capacity for speech. The serpent and the donkey, in contrast to everyday experience, can communicate with humans in a way that is fitting for the world of fables, influencing human thought and action. What do these

animal voices tell us, and how do they reflect the Hebrew Bible's understanding of human-animal relationships?

This paper analyses the interpretations of two animal narratives found in the history of theology, and the layers of tradition that overlap in attempts to interpret them. Particular attention is paid to the period after the so-called "animal turn" in the 1980s, which opened up a new horizon of interest in theological inquiry towards nature, towards non-human created beings. Using the example of talking animals in the Bible, this text explores how an ecological analysis of texts can contribute to our understanding of ourselves and our changing attitudes toward non-human beings.

Keywords: talking animals, "biblical zoology", human-animal relations, animal turn, ecological hermeneutics

„A Jehúdi Perc nevű tanítványával egy mezőn sétált, mellettük legelésző marhák bögtek, a pataokban egy csapat liba gágogott és nagy szárnycsapkodással ide-oda futkosott. – Bárcsak megérthetnék a beszédjüket! – kiáltott föl a tanítvány. – Ha eljutsz odáig, hogy megérted, amit magad beszélsz, megtanulod megérteni minden élőlény nyelvét is.”

(Martin Buber: Haszid történetek)

1. „Bibliai zoológia”

A két kiemelt ószövetségi részlet vizsgálata előtt érdemes röviden áttekinteni, milyen módon mutatja be a bibliai szövegkorpusz az állatokat, illetve, hogy az ember–állat viszony mely jellegzetes móduszaival találkozhatunk a különböző műfajú és eltérő perspektívájú szövegekben.

A bibliai antropológia mára már széles körben elterjedt fogalmának analógiájára beszélhetnénk „bibliai zoológiáról” – fontos azonban tudatosítanunk, hogy ebben az esetben nem a biblikus szerzők perspektíváját alkotjuk újra, hanem saját tudásértelmezésünk modern kategóriáival igyekszünk értelmezni a ránk maradt szövegeket. Ez a különbségtétel azért is fontos, mert bár a mai kor embere igényelné, a Biblia nem ad koherens jellemrajzot sem az emberről, sem az állatról. Nem határozza meg azok lényegét és tulajdonságait jól elhatárolt kategóriákban és pontosan definiálható fogalmak által, hanem történeteket mesél, a tanítás a narratívákban és a narratívák lehetséges értelmezéseiben bomlik ki. Az állat, akár az ember, sokféle; jellemző tulajdonságaira nem analitikus leírásokból, hanem a lehető legkülönbözőbb cselekménysorokból következtethetünk, amelyekben az esetlegesség és megismételhetetlenség legalább annyira fontos elem, mint az állandóság. Ilyen módon meglehetősen nehéz feladat mai fogalmaink mentén meghatározni, milyen általánosan

elfogadott elképzelések határozták meg a különböző korok különböző bibliai szerzőinek és redaktorainak nem emberi létezőkkel kapcsolatos látásmódját, illetve létezett-e bármilyen általános kép egyáltalán. A történetek elemzése során számos egymásnak ellentmondó jellegzetességgel, szisztematikusan nem ismétlődő egyediségek sorával fogunk találkozni, ezek alapján kell megpróbálnunk az ember–állat viszony korabeli módozatait rekonstruálni.

A „bibliai zoológia” közelítésmódját tekinthetjük ugyanakkor az ún. „zoológiai teológia” projekt módszerének is¹, azaz olyan interdiszciplináris és vallásközi tájékozódási formának, amelynek célja az állatok méltóságának és az embert körülölelő (teremtett) világ kapcsolatokban megvalósuló teljességének tudatosítása, Rainer Hagencord kifejezésével élve a „találkozás teológiája”, amelynek alapja a minden élővel való szolidaritás, illetve az állatok felé (újra) nyitottá váló antropológia.

2. Az állatok és az ember–állat viszony ábrázolásai a Bibliában

Állatokkal gyakran találkozhatunk a bibliai szövegek szinte összes műfajában, alakjuk és a cselekményben betöltött szerepük értelmezésének azonban méltatlanul kevés figyelmet szentel a hagyományos bibliaértelmezés, illetve teológiai tárgyalásuk súlya sem számottevő. Csak az utóbbi néhány évtizedben, a humán tudományok területén lejátszódott perspektívaváltás, az ún. „animal turn” időszakát követően nőtt meg a teológiai érdeklődés a nem emberi létezők bibliai szerepe iránt. Az állatokkal kapcsolatos bibliai utalásokat az utóbbi évek immár interdiszciplináris kutatása több szempontból is elemzi.² Egyrészt feltárja az ember–állat viszony különböző aspektusait (az állat lehet pl. az ember legközelebbi segítő [munka-]társa, az ember tanítója, de az embert sújtó isteni büntetés eszköze is), másrészt vizsgálja az Isten és az állat közti, emberi közvetítéstől mentes viszonyt (Neumann-Gorsolke 2012)³, valamint az ember–állat kapcsolat társadalmi dimenzióit is: az állatok jogi helyzetét, illetve az állat áldozati szerepét. Az állati tulajdonságok és cselekvésformák metaforikus használatának nyelvészeti-irodalomtudományi elemzése szintén tovább gazdagítja az újonnan nyert felismeréseket.

A Biblia által felvonultatott állatok pontosabb azonosítása, meghatározása, besorolása ugyanakkor egyáltalán nem egyszerű feladvány. Nem árt mindenekelőtt tudatosítani, hogy az állatok sajátos, mai gondolkodásmódunkkal ésszerűnek nehezen nevezhető logikán alapuló bibliai felosztása és a későbbi tudományos természetismereti/biológiai rendszertanok látásmódja között bajosan lehet közvetlen átjárókat találni. Tovább nehezíti az egyes állatok és állatcsoportok azonosítását, hogy a korabeli közel-keleti fauna fajgazdagságára elsősorban csak következtetni tudunk (egyes állatok, amelyek bizonyosan éltek akkoriban a területen, a bibliai szövegekben egyáltalán nem nyerne-

¹ Pl. a 2009-es alapítású münsteri ITZ (Institut für Zoologische Theologie) feladatkitűzésének értelmében. Ld. Hagencord 2019.

² A kutatás eredményeinek rövid áttekintését ld. Riede 2010.

³ Elsősorban Jób könyve 39. fejezetének elemzésével, ill. néhány vonatkozó zsoltár vizsgálatával (ld. pl. Zsolt 34;104;147;148).

említést, mások mai rendszertani kategóriáink alapján nem feleltethetők meg az ismert fajtáknak). Nem utolsósorban pedig azzal is számolnunk kell, hogy az egyes állatnevek használatát a különböző fordítások meglehetősen önkényesen vezették be az egyes nyelvek teológiai gondolkodásába, és ezen ellentmondásokat a különböző revízióknak és új fordításoknak sem mindig sikerült kiküszöbölniük.

A Biblia, ha nem is a ma megszokott eszközökkel és nem is a modern rendszertanok logikája alapján, mégis több jellegzetes eljárással csoportosítja az állatokat. Az egyik séma az állatok élőhely és életmód szerinti besorolása, amely nem a korszak tudáshorizontjának rögzítése érdekében, hanem a mindennapi élethez, esetenként a túléléshez közvetlenül szükséges ismeretek mentén különíti el az egyes csoportokat. A Biblia különbséget tesz vízi, égi és szárazföldi állatok közt. A szárazföldi állatok további két nagy csoportra oszthatók, a kisebb testű csúszómászókra, illetve a négy lábúakra. A közös élőhely és számos hasonló tulajdonság révén az emberhez legközelebb a négy lábúak állnak. E csoportot tovább differenciálja, hogy házasított vagy vadon élő négy lábúakról van-e szó.

Az állatok besorolásának másik jellegzetes bibliai eljárás módja a tiszta és tisztátalan állatok megkülönböztetése. A kortárs interdiszciplináris megközelítés – elsősorban Mary Douglas nyomán – hangsúlyozza, hogy ez esetben nem pusztán gyakorlati – higiéniai vagy vallási – megfontolások szolgálnak a különbségtétel alapjául, hanem sokkal inkább kozmológiai, társadalmi és kulturális szempontok.⁴ A biblikus szemléletben a tisztaság egyik alapvető feltétele, hogy az állatok élőhelyüknek megfelelő módon viselkedjenek saját közegükben, illetve a kategóriájuknak megfelelő összes fontos tulajdonságot hordozzák (Riede 2010: 3).

A bibliai könyvek állatokkal kapcsolatos attitűdje – ahogy az a lehetséges csoportosítási módokból is kitűnik – alapvetően ambivalens. Az állatok egyrészt sorsközösséget alkotnak az emberrel, segítői és mindennapi társai (mindenekelőtt a négy lábú, házasított, az emberéhez hasonló fiziognómiával és arccal/tekintettel rendelkező állatok), sőt bizonyos esetekben lehetnek akár példaképek is (a természet rendjének minden más élőlélynél avatottabb ismerői, ld. Riede 2002: 1–28).⁵ Másrészt viszont lehetnek az ember vetélytársai (mint a vadon élő állatok az erőforrásokért folytatott versengésben), lehetnek ellenségek (mint a ragadozók vagy a kártevők), esetenként pedig az emberi élettel teljességgel ellenkező világot testesítenek meg (főként azok az állatok, amelyek emberek számára lakhatatlan vidékeken, tengerben, hegyekben, pusztákban, sivatagokban, romok között élnek). Az emberrel szemben álló, az emberi életre és tevékenységre fenyegetést jelentő állatokat a bibliai szövegek gyakran istenellenes/démoni hatalmakkal is összefüggésbe hozzák.

⁴ Douglas értelmezésében a tisztaság/tisztátalanság elsődlegesen az Istennel való szövetségi kapcsolat megbecsülésének kifejezője: a kiválasztott nép Isten rendelkezésének (többek közt a tisztasági törvények) megtartásával rója le a végtelen hódolatát és háláját. Ld. Douglas 1994: 148–149.

⁵ Ez a szemléletmód mindenekelőtt a bölcsességirodalomban jelenik meg hangsúlyosan, ld. pl. a hangyáról szóló tanítást Péld 6,6–8-ban.

3. Beszélő állatok

A Bibliában előforduló állatok sok tekintetben hasonlítanak az emberhez (Gen 1-ben egy napon, Gen 2-ben ugyanazon a módon teremtetnek, „testben élnek”,⁶ Isten megáldja őket és szövetséget köt velük), egyáltalán nem jellemző rájuk azonban, hogy megszólalnak. Az Ószövetségben két olyan történettel találkozunk, ahol ez mégis megtörténik: a bűnbeesés történetében, valamint Bálám és szamara sajátos kalandjában (Gen 3,1–19; Num 22,22–34). E két szöveghely olyan kivételt jelent, amely egyrészt rámutat a narratívában megjelenő teológiai téma különleges súlyára, másrészt egy pillanatra kiemeli az állatot alárendelt pozíciójából és elmosza a beszédképesség mentén meghúzott ontológiai határvonalat ember és állat közt. A motívum zárványszerű előfordulása ugyanakkor az állat általános némaságának szabályát is erősíti.

A beszéd a zsidóság számára Isten és ember között az elsődleges kommunikációs csatorna, az anyagi világ létrejötté is a szónak, a beszédaktusnak köszönhető (legalábbis a Gen 1 szerint), Isten a „legyen” szóval teremt. Az állatok, noha bensőséges és intenzív kapcsolatban állnak az emberrel a hétköznapiakban, és az ószövetségi látásmód feltételezi, hogy valamilyen módon ők is közvetlen kapcsolatban állnak teremtőjükkel (Neumann-Gorsolke 2012, Riede 2010: 6–7), a bibliai szövegek túlnyomó részében egyáltalán nem „jutnak szóhoz”. Emberhez viszonyított státuszuk távolról sem egyértelmű, egyszerre jellemzi a hierarchikus (alárendelt helyzetű) és a partneri (mellérendelő) viszony. A kultuszban az áldozat szerepét töltik be, az ember hatalmi helyzetéből fakadóan, illetve annak megerősítése érdekében feláldozhatja az állatot (jóllehet annak, ami Istennek kedves áldozat lehet, az ember számára is nagy értékkel kell bírnia.) A mindennapi munkában és élettevékenységben ezzel szemben az ember társai, jogaik vannak,⁷ amelyek érvényesítésében az ember köteles szószólójukként fellépni, egyenrangú részesei a teremtmények nagy, hálaadó kórusának,⁸ a bölcsességirodalomban pedig (elsősorban a teremtés ember által teljesen fel nem fogható rendjére vonatkozó, ökológiai jellegű kérdésekben) az ember példaképeiként is felbukkannak.⁹

Mivel első pillantásra különleges, a bibliai elbeszélések irodalmi jellegzetességeitől idegen a beszélő állat motívuma, a továbbiakban elemezzük, hogyan illeszkednek az elbeszélések „főszereplői” a korabeli vallási és kulturális összefüggések hálózatába, majd

⁶ Az Ószövetségben a testi lét kifejezésére használt ‘bászár’ egyaránt vonatkozhat az élő emberi és állati test húsára, valamint az áldozati állat húsára is. [A szerző Mózes könyvének angol nyelvű rövidítéseit használja (A szerk.).]

⁷ Az emberi munkát segítő ház körüli állatok és a vadállatok egyaránt részesülnek a törvény védelmében (ld. pl. Deut 25,4, ill. Ex 23,10–11; Deut 22,6–7). A törvénytövegek ugyanakkor azt is feltételezik, hogy az állat is lehet bűnös, tehát vezekelnie kell az emberrel együtt (Jón 3,7–8), illetve kiróható rá a büntetés (Ex 21,18).

⁸ Pl. Ézs 43,20; Zsolt 148,7–12 vagy a deuterokanonikus Dán 3,51–90.

⁹ Pl. Péld 6,6–8; Péld 30,24–28; Jób 12,7–11.

arra a kérdésre keresünk válaszokat, hogy milyen szinkrón intertextuális kapcsolat¹⁰ bontható ki a két történet között motivikus és tartalmi szempontok alapján, ill. ezeken keresztül milyen teológiai tartalmakat tesznek hangsúlyossá az állati megszólalások.

4. A kígyó és a számár alakja a Bibliában, illetve a tágabb vallás- és kultúrtörténeti kontextusban

Ahhoz, hogy helytálló következtetéseket vonhassunk le a vizsgált narratívák alapján az ember–állat kapcsolat biblikus megítélésére vonatkozóan, érdemes felvázolni, milyen tágabb vallási és kulturális kontextusba illeszkedik a Biblia két beszélő állata. Noha a két elbeszélésnek – a szövegek műfaji és szemléletbeli különbségeiből adódóan¹¹ – alapvetően más a viszonya magához az élethez, ezen belül is az állati létformához, mindkét megszólaló állat hordozza saját fajának/fajtájának alapvető jellegzetességeit, a cselekmény szimbolikus tartalma ezekhez a jellemzőkhöz kötötten bomlik ki.¹²

A kígyó az egész közel-keleti régióban elterjedt, szinte mindenütt kultikus tiszteletnek örvendő, vadon élő állatfajta. Az ókori Palesztina mai területén több mint harminc kígyófaj ismeretes, ezek közül mindössze négy tartozik a mérges kígyók közé (három viperafaj és a kobra), többségük ártalmatlan (Frey-Anthes 2008: 1). A kígyó sajátos testfelépítése, mozgása, kültakarójának rendszeres váltása és sziszegő hangja a legtöbb emberből egyszerre vált ki csodálatot és irtózást – ez az ellentmondás a kígyóhoz kapcsolódó szimbolikában is tükröződik: az állat az óvó hatalom és a pusztító, ellenséges erő együttes megjelenítőjeként a legtöbb közel-keleti kultúrában ismert.

A kígyót a különböző vallások isten és istennő alakban is ábrázolják, komplex szerepe azonban egyik nemhez sem köti szorosabban (Frey-Anthes 2008: 1). Természetét a kettősségek jellemzik: okos (ravasz) és termékeny, életadó és halált hozó egyszerre. A mitológiai ábrázolásokban gyakran találkozhatunk kígyószerű keveréklényekkel – a baszilizkusz, a sárkány és a különféle tengeri kígyófajták egyéb élőlények tulajdonságait is hordozzák. A görög kultúrában a Zeusz által istenné tett gyógyító Aszklépiosz attribútuma és szent állata a kígyó.

A régészeti leleteken, elsősorban amuletteken és bronzfigurákon, elefántcsontfaragványokon talált állatábrázolások tanúsítják, hogy a kánaáni termékenységkultuszban is jelentős szerepet játszottak a kígyók (Staubli 2022: 518). A istenség kísérőjeként, ill. védelmezőjeként egyértelműen pozitív megítélésben részesültek. A rézkígyó talányos ószövetségi története (Num 21,4–9) arra enged

¹⁰ A forráskritikai szemlélettel szemben meghatározott szinkrón intertextualitás elsősorban a befogadó által létrehívott/létrehívandó szövegek közötti kapcsolatokra koncentrál, függetlenül a szövegek keletkezésének idejétől. (Savran 1994: 36–37).

¹¹ A bűnbeesés története mitológiai jegyeket visel magán (azt írja le a szimbólumok használatával, hogy hogyan került a halál a világba), a Bálám-elbeszélés a korabeli állatmesékkel mutat nagyobb rokonságot (egy konkrét és aktuális erkölcsi problémára vonatkoztatva adja meg az enigmatikus választ).

¹² Hasonlóan érvel a beszélő számár kapcsán Viviers: „egy valódi számár sejlik fel a >>beszélő<< állat alakja mögött” (Viviers 2019).

következtetni, hogy az idegen népektől eredő kígyótiszteletet a zsidó nép egy időre különösebb fenntartások nélkül inkorporálta saját vallásába (Joines 1968: 245–256; Westermann 1974: 323).

Az Ószövetségben számos egyéb helyen is találkozunk a kígyóval, a héber megnevezések azonosítása a ma élő fajokkal azonban – az időbeli távolság és a korábban említett szemléletbeli eltérések miatt – meglehetősen nehézségekbe ütközik. A kígyókról formált ószövetségi kép az állatok életmódjára és élőhelyeire vonatkozó viszonylag pontos megfigyeléseken alapul, a helyes zoológiai megállapítások mellett találkozunk azonban olyan kijelentésekkel is, amelyek ellentmondanak mai ismereteinknek (pl. hogy a kígyónak a nyelve mérges Jób 20,1; Zsolt 140,4, illetve hogy a por az eledele Gen 3,14; Mik 7,17; Ézs 65,23). Utóbbiak – Frey-Anthes szerint – nem a megfigyelés pontatlanságára vezethetők vissza, hanem azokra a teológiai tartalmakra, amelyek az idők folyamán a kígyó alakjához társultak (Frey-Anthes 2008: 6).¹³

A bűnbeesés történetének kígyója minden előzmény nélkül bukkan fel a cselekményben. Az elbeszélés mindössze annyit tart fontosnak előzetesen tudatni, hogy ez a lény „minden mezei állatnál ravaszabb, amelyet az Úristen alkotott”.¹⁴ Eredeti fizikai tulajdonságaira csak a büntetés szövegéből következtethetünk – ez alapján feltételezhetjük, hogy a bűnesetet követő átkot megelőzően lábakon járó, a többi mezei vadhoz hasonlóan növényekkel táplálkozó állat lehetett. Ravaszága, mesébe illő bölcsessége mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a többi állattól eltérően emberi nyelven képes megszólalni.

A kígyó azonban nemcsak a bűnbeesés történetének különös és egyedülálló alakja. Kígyóforma lények, erősen stilizált formában, szárnyakkal felékesítve Isten közvetlen közelében is felbukkannak, általában egyidejűleg többben is. A fordítási hagyományban szeráfokkal találkozunk Isten „udvartartásában” (jellemzően a prófétai elhívás-történetekben kapnak kiemelt szerepet, ld. pl. Ézs 6,1–7; Ez 1,5–12.) A fordításokban megőrzött eredeti nyelvi alakból a mai olvasó számára nem derül ki, hogy valójában két-három pár szárnyal felruházott ember-kígyó hibridekről van szó, ilyen – testi tulajdonságaikat tekintve is köztes – lények alkotják Isten legközelebbi „társaságát”¹⁵.

A fordításokban rögzült kifejezésmódok egy további összefüggést is elfednek: a káosz erőit megtestesítő nagy vízi szörnyetegeknek (sárkányoknak, krokodiloknak – Rahabnak, Leviatánnak) is köztük van a kígyókhöz (Schroer 2010: 122–123). Ezek a lények Isten ellenlábasai, akik a teremtett világ és a társadalom rendjére egyaránt fenyegetést jelentenek. A káosz erői – mutat rá Frey-Anthes – a jelennel szembenálló mitikus ősidőt

¹³ Mint pl. a kísértő beszéd vagy a halálraítéltség, a halállal való szoros kapcsolat.

¹⁴ Ez a kitétel világossá teszi, hogy a kígyó is az Úr teremtménye, nem tőle független ellentétes hatalom.

¹⁵ Ebbe a csoportba tartoznak a kerúbok is. (Bővebben ld. Staubli 2022, ill. Schroer 2010: 9). A rendszeres teológia megkülönböztetett kategóriaként kezeli az ún. „köztes lényeket”. A hagyományos emberszerű angyalábrázolásoknak köszönhetően hajlamosak vagyunk a köztességet az ember és Isten közötti szférában elhelyezni, noha az Istent körülvevő ószövetségi hibridek sokkal inkább az ember és az állat közti átmeneti zóna benépesítői.

jelképezik, amelyen Isten már mindent megelőzően győzedelmeskedett. Noha a tengeri kígyó léte nem csorbítja Isten hatalmát (mi több, ő is Isten teremtménye, ld. Gen 1,21), az emberre folyamatosan fenyegető, a káosz romboló energiáit elszabadítani képes veszélyként leselkedik.

Míg a vadon élő kígyó jellegzetes szereplője az ókori zsidóság és a környező népek vallási képzetkörének, a szamár az ókori ember leghétköznapiabb világának része: az egyik legkorábban házasított haszon- és társállat (Riede 2010: 1).¹⁶ Az ókori Közel-Keleten nemcsak teherhordóként, de házasállatként is használatos volt, a sziklás, sivatagos terepen jobban boldogult a lónál. A mezőgazdasági tevékenységekben is segítette az embert, elsősorban a szántás és a cséplés munkálataiban bizonyult hasznosnak. A szamár az egyszerű ember egyik legfontosabb tulajdonának számított.

Az i.e. 3. évezredből származó ókori közel-keleti (a Nílus deltájának keleti részén és a dél-levanti régióban feltárt) temetkezési helyek bizonyítják, hogy a korabeli hiedelmek szerint a szamár a túlvilágra is elkísérte gazdáját. (Staubli 2010: 1; Schroer 2010: 57) Ahogy arra Staubli rámutat, ezek a leletek egyes esetekben talán összefüggésbe hozhatóak a szamaráldozat gyakorlatával is. Egyiptomban a szamár az egyszerre pusztító és őrző Széth isten alakjához kapcsolódott (egyes ábrázolásokon Széth szamarfejű istenséggént tűnik fel), és egyértelműen negatív megítélés alá esett. Noha a démonok által megszállt szamár motívuma számos egyiptomi forrásban megjelenik, Staubli szerint egyelőre nincs meggyőző magyarázata az ábrázolásmódnak. A közel-keleti sémita benyomulást követően, a második átmeneti korban, a hiksosz uralom idején a szamarat a jólét és a kereskedelem szimbólumaként tartják számon, s ezzel párhuzamosan – az egyiptomi szokások és hiedelmek fokozatos átvételével – Széth (mint a hiksosz uralmat támogató istenség) kultusza is megerősödik.

Az egyiptomi és a sémi hitvilág eltérően viszonyul a szamárhoz: a szamár alakja így alkalmassá válik arra, hogy az alapvető vallási és kulturális különbségek egyik fontos jelölőjévé váljon. Egyiptomban (a lóval ellentétben) alacsony megbecsültségű állatként, illetve démoni vonásoktól sem mentes istenként, a kánaáni és a zsidó hagyományban magas státuszú társként, valamint az istenekkel / az egy Istennel kapcsolatban álló, őket szolgáló lényként tekintenek rá (Staubli 2010: 1).¹⁷ Többek közt ezekre az ellentétekre is apellál később az onolátria zsidókra és keresztényekre is vonatkoztatott vádja, amely az i.e. 2. századtól az i.sz. 3. századig éli virágkorát. A vádak szerint a zsidók a jeruzsálemi templomban szamarfejű (szamarháton ülő Mózes-szobrot) imádnak,¹⁸ az aranyborjú történetében pedig a szamarfejű Széth isten iránti hódolatuk nyilvánul meg.

A biblikus gondolkodásban a ló mint a fényűzés, a felesleges luxus, a gazdagok gőgjének megtestesítője, míg a szamár mint a józan mértéktartás, ill. a háború elutasításának

¹⁶ A szamarat – a tevét jócskán megelőzve – már a 4. évezred óta használják teherhordásra, ill. utasok szállításra

¹⁷ Ugaritban a szamár az istenek, démonúzó rítusokban a gonosz házasállata. Ld. Staubli 2010. Az Ószövetségben alakja az üdvösség ígéretéhez kapcsolódik (Gen 49,11.14; Zak 9,9).

¹⁸ Vö. Flavius 2010:60–61.

jelképe kerül szembe egymással. A messiási váradalmak szerint számárháton érkezik a béke Fejedelme (Zak 9,9 > Mt 21,1kk, Ján 12,14).

Kultikus szempontból a számár – hasítatlan körmével – tisztátalan állat, sem elfogyasztani, sem feláldozni nem szabad (Ex 13,13; Ex 34,20). A fogyasztás tilalma alól legfeljebb a háborús helyzet jelenthetett kivételt (2Kir 6,25) – bár a bizarr kép valószínűleg az éhínség mértékének szarkasztikus ábrázolására szolgál inkább, mintsem a törvény hatálya alá nem tartozó esetek bemutatására.¹⁹ A szamarak holttestének eltakarításáról a városfalakon kívül a vadállatok és dögevők gondoskodtak – embert így temetni a legnagyobb megaláztatások egyikének számíthatott (Jer 22,19). A számár elsőszülöttje, az ember elsőszülöttjéhez hasonlóan, megváltandó felajánlásnak számított (Ex 13,13; Ex 34,20). A számárral való bánásmódot a mózesi törvények nem csupán a kultikus tisztaság/tisztátalanság dimenziójában írják elő, hanem jogok és bizonyos kötelezettségek is vonatkoznak rájuk. A szamarat nem szabad túlterhelni, indokolatlanul megütni, szombaton a számárnak is pihennie kell, más szamarára nem szabad igényt formálni, az elveszett számárra gondot kell viselni gazdája megtalálásáig, ugyanakkor a gazdájának ellenszegülő módon kárt okozó háziállat is elszámoltatható, büntethető.²⁰

A számár a megbízhatóság, a terhelhetőség, a kitartás jelképeként is felbukkan a különböző bibliai igehelyeken, jó hallása, erős fizikuma, kivételes intelligenciája, tanulásra való képessége révén megkülönböztetett emberi figyelemben és bánásmódban részesül.

5. A két szöveg motivikus összefüggései

Első látásra az állati megszólalásokon kívül nem sok minden köti össze a két történetet, az egyik a mitikus ősidőkben, a másik egy konkrét, Izrael sorsának alakulásában kiemelt jelentőségű történelmi helyzetben játszódik. Az egyikben egy isteni tulajdonságokkal felruházott, mágikus hiedelmekben is megjelenő vadállat a főszereplő, a másikban egy hétköznapi társ, a háznéphez közvetlenül hozzá tartozó (az emberrel egy oikoszban lakó), az ember munkájában osztozó háziállat. Az egyikben az ember ősbűne és az abból fakadó általános romlás ábrázolódik, a másikban egy idegen (nem zsidó) próféta jövődől felemelkedést a pusztában állomásozó Izrael számára. A szembetűnő különbségeken túl azonban számos olyan egyezést találunk, amely teológiai relevanciával bír, s ilyen módon nem tekinthető pusztá véletlennek.

Mindkét elbeszélés párbeszédes formában tárja elénk a cselekményt, a szereplők saját hangjukon, emberi nyelven szólalnak meg (a bűnbeesés történetében a kígyó, Ádám és Éva, valamint Isten is megszólal, egyedül a lángpallost tartó kerúbok burkolóznak némaságba, Bálám történetében egy hosszú némajátékot követően a számár, a próféta és az angyal is szót kap – Isten azonban személyesen nem hallatja a hangját). A beszélő állat egyik esetben sem mesebeli, elképzelt vagy vizionált figura, a kígyó valóságosságát

¹⁹ „Nagy éhínség támadt Samáriában, mert addig ostromolták, míg egy számárfej nyolcvan ezüstbe, egy maréknyi galambtrágya pedig öt ezüstbe került.”

²⁰ Ex, 21,28–29; Ex 21,33; Ex 22,8–9; Ex 23,5; Deut 5,21; Deut 22,3; 1Sám 12,3.

Isten átka és speciálisan a kígyóra szabott büntetése hitelesíti, a szamár hitelességét a Bálámot számonkérő angyal szavatolja. Noha a beszélő állat csodálatos motívuma alapján kézenfekvő lenne a mese/mitológiai történet műfajába sorolni a két elbeszélést, az állatok beszédének hitelesített volta, a hibrid kommunikációs közeg (azaz hogy nem kizárólag állatok beszélgetnek egymás közt), valamint az egyértelmű morális tanulság levonhatóságának hiánya egyértelművé teszi, hogy nem valamely kedvelt ókori irodalmi műfaj közvetlen adaptációjával van dolgunk, az emberi erkölcsök nemesítésére irányuló szándéknál itt nagyobb tétet forognak kockán. A vegyes kommunikációs helyzetből fakadóan az allegorikus értelmezésre sem nyílik mód (mint pl. a fák királyválasztásának meséjében a Bírak könyvében, amely után közvetlenül magyarázatot is kapunk),²¹ e két narratíva olyan egyedi helyzetet ábrázol, amellyel sehol másutt a Bibliában (legalábbis a kanonikus könyvekben) nem találkozunk.²²

Mindkét történetre jellemző, hogy a párbeszédben kibontakozó cselekmény egy bizonyos szereplő értetlenségéből fakad: az elsőben Évát kíváncsisága, az ember szerepével kapcsolatos isteni elvárások meg nem értése hajtja a konfliktus irányába, a másodikban Bálám képtelen helyesen értelmezni az isteni szándékot (Móáb királya Izrael elleni varázslásra, Izrael népének megátkozására kéri fel, Bálám először visszautasítja az ajánlatot, majd Isten nehezen megfeythető szavainak nyilvánvalóan téves értelmezését követően mégis útra kel).

Motivikus párhuzamot jelent az új tudás/belátás megszerzésének pillanatában a szem hirtelen felnyílása: a bűnbeesés következményeképpen az ember hirtelen másképp kezd látni, észreveszi, hogy meztelen, s ez szégyennel tölti el, Bálám szemeit viszont maga az Úr nyitja fel, ekkor pillantja meg a kezében kivont kardot tartó angyalt, s a látvány azonnali mély bűnbánatra indítja. (Ironikus módon a jövőmondó „szakmai” hitelét ássa alá, hogy a szamár már azelőtt látja az angyalt, mielőtt bárki megszólalna.)

A szövegekben megjelenő történetelemek hasonlósága mellett stiláris párhuzamokat is felfedezhetünk. A Bálámról szóló epizód esetében teljesen egyértelmű a szatirikus hangvétel, az érzékeny olvasó számára azonban Gen 3-ban is megmutatkoznak az ironikus-parodisztikus vonások. Mindkét elbeszélés tartalmaz hihetetlen, a hétköznapi tapasztalattal összeférhetetlen elemeket,²³ melyeknek kíméletlenül éles tükrében a befogadó saját helyzete visszásságára és ellentmondásaira lát rá. Az ismert szerepek felcserélődnek: az ostoba lesz a bölcs, a kiszolgáltatott a kivételezett, az értetlen az értő, a néma a beszélő, a csökönyös az ágens, és fordítva – a látó a vak, a mágus az érzéketlen, a vezető a (meg)vezetett, az indulatos a megtört, az úr a szolga.²⁴ A bűnbeesés

²¹ Jótám példázatát ld. Bír 9,7–15.

²² A beszélő állat motívuma a bibliai hagyományhoz kapcsolódóan később a Péter apostol cselekedetei, ill. a Pál apostol cselekedetei c. apokrif iratokban, illetve a zsidó folklórban bukkan fel (Hobgood-Oster 2014, 217–220).

²³ Mindenekelőtt beszélő és az embernél bölcsőbb állatokat.

²⁴ A Bálám-történet nem egyedülálló e tekintetben: a prófétai elhívás szatirikus leírásainak sorába illeszkedik. Ld. Marcus 1991.

történetében a téma komolysága és nyomasztó teológiai súlya miatt nem szokás ironikus elemeket keresni, az irodalomtudomány eszközeinek bevonásával azonban megalkotható egy ilyen olvasat is. Az alaphelyzet eleve abszurd, a legokosabb állat a beszéd hatalmát tekintve egyenrangú dialóguspartnere az embernek, ravasz érvelésével ugyanakkor messze felül is múlja annak szellemi képességeit. Egy állat hívja fel a meglehetősen együgyű ember figyelmét arra, hogy a jóról és rosszról való tudásra lehet vágyakozni, mi több, a lehető legfőbb jó (melynek révén olyan lehet, mint az Isten). A tilalom megszegésének első következménye sem kevésbé groteszk, nem Isten haragja sújt le rájuk valamilyen elemi csapás képében, hanem szégyenkezni kezdenek addig észre nem vett meztelenségük okán. A kígyó olyan kis isten, aki az embert is kis istenné tenné – a befogadó azonban kezdettől fogva tisztában van a vállalkozás kurdarcra ítéltségével.

A két elbeszélésben – a fejezet elején említett nyilvánvaló eltéréseken túl – olyan különbségeket is felfedezhetünk, amelyek szintén jelentéshordozóvá válhatnak a figyelmes olvasó számára. A kígyó beszédtudására nincs semmiféle racionális/csodás magyarázat, e képessége eleve adott tény. A párbeszéd lehetőségén a szereplők sem lepődnek meg: a történet előfeltevése, hogy a nyelvi kommunikációs kompetencia nem kizárólag az Isten és az ember sajátja, az állat is (egy bizonyos állat legalábbis) egyenrangú partnerként vehet részt a dialógusban. Bálám számára ezzel szemben isteni közbenjárás révén szólal meg (az Úr beszédre nyitja a száját).²⁵

Az állatok mindkét szövegben kérdéseket tesznek fel, a kígyó indirekt módon provokálja az embert („*Csakugyan azt mondta Isten, hogy a kert egyetlen fájáról sem ehettek?*”), ráadásul kérdése nyilvánvalóan hamis előfeltevésen alapul, hiszen a tiltás eredetileg kizárólag egyetlen objektumra, a jó és rossz tudásának fájára vonatkozik. A kígyó jól előkészíti azt a kommunikációs csapdahelyzetet, amelyben Évát épp a tisztázás szándéka vezeti a helytelen következtetés levonására (ha a tiltás nem vonatkozik minden gyümölcsre, akkor ebben az egy esetben sem lehet olyan szigorú). A Mózes negyedik könyvében olvasható történetben a számár egyenes kérdéseket szegez Bálámnak, az ezekre adott válaszok a próféta tisztánlátását alapozzák meg. A kígyó kéretlen és csalfa, önjelölt intrikus, a számár azonban hűséges és igaz mediátora Isten akaratának.

Mindkét történetben találkozunk felelősségre vonással, a bűneset után maga Isten kéri számon az embert, aki az asszonyra mutogat, az asszony pedig a kígyóra. A Bálám-történetben az angyal ad hangot az isteni számonkérésnek, melyre Bálám a vétség beismerésével és őszinte bűnbánattal válaszol. (Érdekes színezetet ad a helyzetnek, hogy Isten az előtörténet során nem fogalmaz meg konkrét tiltást, sőt, a prófétával folytatott éjszakai „konzultáció” során engedélyezi Bálámnak az utazást, mindössze annyit szab meg, hogy csak azt cselekedje, amit ő parancsol neki. Arra vonatkozóan, hogy miért gerjed haragra rögtön másnap mégis, a szöveg nem ad semmiféle explicit utalást – az

²⁵ A száj megnyitásának motívumával gyakran találkozunk olyan bibliai szöveghelyeken, ahol az isteni igazságot valamilyen médium mondja ki. Elsősorban a prófétai közlésekkel kapcsolatban találkozunk ezzel a képpel, ld. pl. Ezékiel prófétai küldetésében (Ez 3,26–27). A Bálám-történet különlegessége, hogy Isten, szükség esetén, az állatokat is képes szóra bírni, az Isten és ember közti kommunikációs viszonyba bevonni.

olvasó nem tudja, milyen konkrét szabályszegést követett el Bálám.) Az első emberpár a kígyóval való beszélgetést követően válik hűségesebből engedetlenné, a próféta ezzel szemben a beszélő számár szavait hallva válik csak igazán engedelmessé.

6. A két szöveg teológiai kapcsolata

A két szöveg szinkrón intertextuális kapcsolatainak vizsgálata során George Savran a történetek teológiai mondanivalójának szoros kapcsolatára hívja fel a figyelmet (Savran 1994). A szerző szerint az ószövetséges irodalom ugyan megkülönböztetett figyelemmel viseltetett a beszélő kígyó szavai iránt, Bálám beszélő számára azonban közel sem tartott számot ekkora érdeklődésre, s a két történet közti lehetséges összefüggésekkel még ritkábban foglalkozott a kutatás.

Ahogy korábban már említettük, Isten és ember kapcsolata – a teremtéstől fogva – a nyelviségben megvalósuló kommunikációban bontakozik ki. A (pár)beszédre való képesség az emberi identitás egyik legfontosabb jellemzője, az állatok általában (a bibliai szövegekben csakúgy, mint a hétköznapi gyakorlatában) kívül rekednek a dialógushelyzeteken. A két ószövetségi történet, amely állatokat szólaltat meg, mégis arra világít rá, hogy nem húzhatunk szigorú határt a nyelvi kommunikációra való képesség mentén állat és ember között. Noha az általánostól, a megszokottól mindenképp eltérő módon, kiemelt esetekben azonban az állat is képes részt venni a dialógusban. Az állatok mindkét történetben (jóllehet szándékukat tekintve különböző előjellel) az Isten–ember kapcsolat mélyebb megértéséről tanúskodnak, mint maga az ember, egyszersmind azt is jól példázzák, hogy az ember és az állat Istenhez fűződő kapcsolatában nincs jelentős különbség sem közvetlenségében, sem egyéb minőségeiben.²⁶

Ahogy Savran tanulmánya rámutat, a két történet egyik legfőbb közös teológiai témája az áldás és az átok kérdése. Gen 3-ban a kígyó beszéde törést idéz elő mindenekelőtt az Isten–ember viszonyban, illetve az isteni átkok következtében az ember–természet, ill. ember–állat viszonyban is. Az ember kiűzetik a stabilitásból és a békés otthonosságból a vándorlás, a munka, a fenyegető veszélyek és a sebezhetőség világába. Mózes negyedik könyvében fordított dinamikával találkozhatunk, a kivonulás történetének utolsó fázisa ez, az új honfoglalást megelőző időszak, melyben Izrael népe még sérülékeny, de ereje egyre nő. Az Úr az idegen prófétával, Bálámmal mondatja ki az áldást (Num 23–24) az átok helyén (Bálámot Móáb királya azért hívja meg és fizeti, hogy átkozza meg Izrael népét), amely képessé teszi majd a döntő lépések megtételére. Az áldás szövege egyértelműen utal az édenkertre is (Num 24,6–7), Izrael népének bővizű folyók mellett burjánzó kertek adnak hamarosan otthont. Izrael a pusztai vándorlás küzdelmes időszakai után újra olyan harmonikus kapcsolatba kerül a természettel, amelyet a paradicsomból való kiűzetés átkai előtt tapasztalt az ember utoljára.

²⁶ Az ember és állat közti alá- és mellérendelő viszonyokat vizsgálva a Bibliában hasonló következtetésre jut Gerstenfeld 1999: 188.

Míg a fát (a jó és rossz tudásának fáját, ill. annak tiltott gyümölcsét) a Gen 3 a küzdelmes létfenntartással és a halállal hozza kapcsolatba, a Bálám által hangzóvá tett isteni áldásban a fák más sorsot ígérnek: Izrael otthonra lel a fákkal sűrűn benépesített, korlátoktól és tilalmaktól mentes vidéken. A por motívuma szintén eltérő előjelű értelmezést nyer a kétféle kontextusban: a kiűzetés átkában a kígyó élőhelyét és táplálékát is a porban jelöli ki Isten, míg Bálám áldásában a nép csodálatos sokasodására fog utalni a kép („Ki számolhatná meg Jákóbot – száma, mint a por”).²⁷ A bűnbeesés történetében az áldás átokká lesz, míg Izrael hazájába való visszatérése során Isten újra elköteleződik választott népe iránt: ismét áldássá formálja az átkot.

Savran a két szöveg egymásra vonatkoztathatóságát alátámasztandó egy filológiai érvet is felvet: a נחש (nahas) eredeti jelentése 'kígyó', átvitt értelmű használatában pedig 'jóslás', 'szerencse', 'divináció' (Frey-Anthes 2008: 6). Noha teljesen egyértelmű, hogy a teremtéstörténetben a 'kígyó' jelentéssel, míg Bálám történetében a 'jóslás, varázslás' jelentéssel találkozunk, az azonos szóalak rámutat a szövegek közti mély intertextuális kapcsolatra (Savran 1994: 50). Az első látásra eltérő deszignátumok Savran szerint akadálymentesen illeszthetők ugyanabba a tágabb értelmezési keretbe, mégpedig az isteni szándék fölött gyakorolni kívánt emberi kontroll kontextusába (Savran 1994: 51–52). A Bálám által bemutatott varázslatok az isteni szándék óvatos kipuhatolására szolgálnak, a kígyó szavai pedig az ember azon vágyát ébresztik fel, hogy emberi eszközök segítségével kontrollálja az istenit. Az Isten akaratával szembeni lázadás büntetést von maga után, Bálám azonban – a szamar fellépésének köszönhetően – elengedi a jövő befolyásolásának igényét, és engedelmesen teljesíti Isten parancsát.

A két szöveg – összegzi érvelését Savran – unikális elemekben rímeli egymásra, ugyanakkor a Pentateukhosz egészének gondolati ívét tekintve a Bálám-történet tekinthető a kozmikus-univerzális eredetfogalmak Izrael nemzeti önértelmezésére vonatkoztatott újragondolásának is. Ha a két szöveget nem a hatástörténet felől, hanem szinkrón egymás mellettségükben olvassuk, jól kirajzolódik az ellentét, amely Isten univerzális átkai és speciálisan Izraelnek adott áldásai között feszül.

7. Hagyományos olvasatok

A bűnbeesés története sokat elemzett szöveg (még akkor is, ha az erősen mitologikus színezetű teremtéstörténet sokáig nem állt a bibliaértelmezési törekvések középpontjában). A korai keresztény megközelítésekben, elsősorban a Jelenések könyvében megjelenő apokaliptikus szörnnyel való azonosításnak köszönhetően a kígyó a Sátán megtestesítője. Az újkori olvasatokból ez a megfeleltetés fokozatosan kikopik, majd a modern korban újra felbukkan az Isten ellenfeleként felfogott kánaáni termékenységisten, Baal kígyószerű alakváltozatához kapcsolódóan (Westermann 1974: 323). A talmudi szimbolikus értelmezés szerint a kígyó az emberi vágyat, ill. az

²⁷ Num 23,10a.

intellektuális kíváncsiságot jelképező állat. A kígyót számos szerző negatív és pozitív tulajdonságokat egyaránt hordozó mitologikus alakként tartja számon. E megközelítés értelmében (a környező népek vallási elképzeléseiből eredően) életadó és üdvszerző mágikus állat, ugyanakkor alvilági, halálhozó tulajdonságokkal is rendelkezik, így a káosz erőit megtestesítő istenellenes hatalom mitológiai figurájaként is osztályozható. A Gen 3 szövegének szoros olvasása ezen értelmezési lehetőségek egy részét mindenképpen kizárja, de legalábbis valószínűtlenné teszi. Amit a kígyóról a bűnbeesés történetéből tudhatunk (az állatok közt a legokosabb, Isten teremtménye, képes az emberrel emberi nyelven kommunikálni), az a szövegből magából nem áll össze egyértelműen azonosítható szimbólummá vagy konzisztens mitológimává. A kígyó szerepe és alakja rendíthetetlenül őrzi ellentmondásosságát, homályosságát és közvetlen megfeleltethetlenségét. Nem állíthatjuk tehát biztonsággal, hogy a bűnbeesés történetében megjelenő állat egy másik istenséget vagy valamilyen emberi tulajdonságot testesít meg, ahogy Zimmerli fogalmaz, a kísértő kígyó hirtelen felbukkanása Isten jó teremtésében „rejtély marad”.²⁸

Gerhard von Rad szerint a kígyó alakja a bűnbeesés-történetben szinte teljesen mellékes, mivel egy mindenestül mitológiai esemény áll előttünk: nem az a fontos, hogy kicsoda a kígyó, hanem hogy mit mond.²⁹ Von Rad megállapítása minden további nélkül félresöpri egy nem antropocentrikus olvasat lehetőségét, a mai befogadóban azonban óhatatlanul felmerül a kérdés, vajon valóban figyelmen kívül hagyhatók-e a sajátos szereplőválasztás lehetséges – több mint emberi – összefüggései, illetve teljességgel emberiként értelmezhető-e a beszélő állat perspektívája?

Mózes negyedik könyve viszonylag ritkán hivatkozott bibliai könyv – egyáltalán nem tartozik a sokat elemzett szövegek közé. A beszélő kígyóra vonatkozó irodalom mennyisége is messze meghaladja a Bálám beszélő szamarával kapcsolatos írásokét (Savran 1994: 34).³⁰ A szamár beszédképességét a zsidó írástértelezés csodának tekintette, a csoda értelmezésének folyamatos változása pedig végigkíséri a zsidó hermeneutika történetét. A rabbinikus irodalomban a beszélő szamár azon tíz csoda sorában foglal helyet, melyeket Isten a hatodik napon, alkonyatkor teremtett.³¹ A csodás kivételek az egyetemes törvényeket erősítik a talmudi bölcsek szerint (Szécsi 2002), ezeket azonban külön meg kellett teremteni, és csak a számukra kijelölt időben jelenhetnek meg. Mivel Bálám szamarának Isten nyitja meg a száját, azaz nem korábban is meglévő képességeinek köszönhetően kezd beszélni, a csodás esemény racionális

²⁸ Idézi Westermann 1974:325

²⁹ Idézi Westermann 1974:325

³⁰ Noha a Bálám-hagyománykörnek az ókortól kezdve igen gazdag az értelmezéstörténete (részletes bemutatását ld. pl. Zsengellér 2006), a beszélő szamár alakja többnyire csupán a mese műfaji tartozékaként jelenik meg.

³¹ Misna: Ávot 5.6. A „ráadásképpen” teremtett csodák közé tartozik a föld szája, a kút szája, Bálám nőstény szamarának szája, a szivárvány, a manna, Mózes csodatevő botja, a sámir (legendás állat), a betűk, az írás és a két kőtábla.

magyarázataival is gyakran találkozhatunk, ezek általában álomnak, vízióknak tekintik a különleges epizódot.

Bálám története azon kevés ószövetségi elbeszélés közé tartozik, amelynek van szöveges nyoma a Biblián kívüli forrásokban is. 1967-ben találták meg a mai Jordánia területén fekvő egykori Deir Alla maradványai között az i.e. 8. sz. végéről származó, ún. Deir Alla-feliratokat (Corgan – Chapman 2018: 166), amelyek a jóstehetséggel bíró Bálám egy látomásáról szólnak. A töredékes szöveg pontos fordítását övező lezáratlan viták ellenére világos, hogy a nyelvi rokonság a vallási tartalmak rokonságát nem implicálja – a felirat egyértelműen nem monoteista kontextusban fogant. A Deir Alla-feliratokban leírt apokaliptikus látomás nem szól beszélő állatokról, de Bálám figurájának széles körű korabeli ismertségéről s ezáltal a bibliai szövegek kulturális beágyazottságáról mindenképp tanúskodik – valószínűleg jogosan kereshetjük tehát egyes bibliai motívumok eredetét, de legalábbis hatását a környező népek hagyományaiban is.

8. Ember–állat kapcsolat a beszélő állatokról szóló bibliai történetek tükrében

Ahogy láhattuk, a tárgyalt ószövetségi történetek nem illeszkednek hézagmentesen a bibliai szövegek kontextusába, mégpedig elsősorban az ember–állat viszony megszokott mintázatainak ellentmondó alapállásuk miatt. Az ószövetségi könyvek ugyan olyan világot mutatnak be, amely mai felfogásunktól eltérően igen közeli kapcsolatot ápol az embert támogató és az embert fenyegető állatokkal egyaránt – képes empátikusan viszonyulni az állatokhoz és belefoglalja őket a békés egymás mellett élés eszkatologikus vízióiba is (Kemmerer 2007:15), ám ebben a világban sem magától értetődő, hogy a nem emberi élőlények emberi hangon szólaljanak meg. A kígyó és a szamár kivételként erősítik a szabályt:³² (ha ellenkező előjellel is, de) az emberi megértés elősegítése érdekében váltanak kommunikációs csatornát.

Ezek az elbeszélések – ha megpróbáljuk megszabadítani őket a teológia- és az általános kultúrtörténet során rájuk rakódott, sokszor igen spekulatív értelmezési rétegektől – egy, a mai kor utilitarista gondolkodásmódjától teljesen eltérő világfelfogást mutatnak: az ember integráns része tágabb környezetének, amelynek egyéb szereplőivel aktív és kölcsönös kapcsolatot ápol, figyelme ideális esetben elsősorban nem önmagára, hanem az Isten-kapcsolat és az élő közösségekben megvalósuló harmónia fenntartására irányul. Az állat nem tetszés szerint felhasználható anyag vagy eszköz, hanem az élettel az emberhez hasonló módon megajándékozott, az embernél valamivel távolabbi, titokzatos társ. Ahogy a regényíró-festő John Berger fogalmaz, az állat elsődlegesen közvetítő és ígéret az ember számára, nem pusztán hús és bőr. Az állatnak hatalma van, amely az ember hatalmához hasonló, noha nem azonos vele. Az állatnak titkai vannak, amelyek speciálisan az ember kíváncsiságának felkeltését célozzák (Berger 1980:2).

³² Noha az állatok ritkán jutnak szóhoz a történetekben, a zsidó hagyomány elképzelhetetlen lenne nélkülük, állítja Kemmerer.

A szövegekből kiderül, az ókori izraeli ember állatokkal kapcsolatos tapasztalatai sokkal közvetlenebbek és elevenebbek voltak annál, mint amit ma különösebb erőfeszítések nélkül el tudunk képzelni. Az egyes állatfajták jellegzetes tulajdonságaira, viselkedésére vonatkozó ismereteik is jóval aprólékosabbak voltak, mint korunk urbanizált életvitelt folytató hétköznapi emberéé. Az ember–állat viszony korabeli felfogásának rekonstrukcióját nehezíti, hogy a több nemzedék által felhalmozott tudást a bibliai szerzők és redaktorok ma már nem használatos szempontok szerint osztályozták. A későbbiek során kialakult rendszertani kategóriák, egyáltalán, az egzakt kategóriákban és definiált fogalmakban való gondolkodás hiánya talán tudománytalannak mutatja számunkra a közelítésmódot, mégsem nevezhetjük naivnak: a leírt megfigyelések sokszor olyan tanulságokat tárnak elénk, amelyeket a tudomány csak jóval később tudott plauzibilis elméletekkel igazolni.³³

A bibliai beszélő állatokat tekinthetnénk emberi vélemények megjelenítőinek, emberi tulajdonságok hordozóinak, a bűnbeesés történetének mitológiai karaktere, illetve a Bálám-elbeszélés népmesei formája jó alapot szolgáltatathatna erre. Mégsem valószínű, hogy a két állat emberi nyelven való megszólalásának jelentősége függetleníthető állati mivoltuktól: a történeteket az emberi és állati világ közti átjárhatóság kérdésében folyamatosan jelen levő feszültség emeli ki az egyéb bibliai szövegek kontextusából. A különleges állati követek olyan szférából közvetítenek üzenetet, ahova az embernek általában nincs bejárása: ez a szféra az emberen túli, több mint emberi, Istenre és a teremtett létezők egész közösségére kiterjedő, ritkán megmutatkozó, eluzív valósága.

A bibliai szövegeket a keresztény hagyomány gyakran olvassa olyan elmélyült áhítattal, amelyben nincs helye a humornak, noha az Ószövetség számos könyve merít a humor kifordított helyzetekben rejlő forrásából – a torz tükörbe vetett pillantás nem szörnyülködésre, hanem felszabadító nevetésre indít. A beszélő állatok történeteit, a hübrisz³⁴ mindkét esetben megrendítő ábrázolása ellenére is olvashatjuk ezzel a szabadsággal: a csetlő-botló ember egyszerre tragikus és komikus, egyszerre kiemelkedő és jelentéktelen hőse a teremtett világ történetének.

A keresztény írásértelmezési hagyományt – elvitathatatlan logocentrizmusa ellenére vagy talán épp amiatt – évszázadokon keresztül hidegen hagyta a kérdés, vajon mi a jelentősége annak, ha az állatok mégis megszólalnak (Hobgood-Oster 2014: 212). Az „animal turn” által előkészített paradigmatis megújulás a teológiát is új összefüggések keresésére ösztönzi: a nem emberi teremtményekhez való viszonyunk szükségszerű újragondolása teszi lehetővé egy ökológiai irányultságú hermeneutika létrejöttét. Az ökológiai hermeneutika keretrendszerében a nem emberi lét világa nem tekinthető többé pusztán mesei elemnek vagy mitológiai kelléknek, az állatok szava nem csupán tükör,

³³ Ilyen például az állatok morális viselkedésének kérdése. Ld. Bekoff–Pierce 2009.

³⁴ A tárgyalt bibliai történetekben a hübrisz nem csupán a bűnt általánosságban jelölő elvont fogalom, a szó eredeti jelentésével összhangban konkrét határátlépésre, tiltott területre való belépésre, más felségterületére való behatolásra vonatkozik, a bűnbeesés során az isteni tilalom megszegésével, Bálám esetében pedig a hétköznapi jóval általánosabb szereptévesztéseinek sorozatával.

hanem lehetőség a több mint emberi világ felé való kommunikációs nyitás első lépéseinek megtételére.

Források:

Bekoff, Marc – Pierce, Jessica (2009): *Wild Justice: The Moral Lives of Animals*. Chicago–London: The University of Chicago Press.

Berger, John (1980): *About Looking*. New York: Pantheon Books.

Buber, Martin (2006): *Haszid történetek*. Budapest: Atlantisz.

Corgan, Michael D. – Chapman, Cynthia R. (2018): *The Old Testament: A Historical and Literary Introduction to the Hebrew Scriptures*. 4th ed. New York–Oxford: Oxford University Press.

Douglas, Mary (1999): *Leviticus as Literature*. Oxford: Oxford University Press.

Frey-Anthes, Henrike (2008): *Art. Schlange*, in: Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (www.wibilex.de) URL: Schlange - Bibelwissenschaft.

Flavius, Josephus (2010): *Apíón ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor.

Gerstenfeld, Manfred (1998): *Judaism, Environmentalism and the Environment: Mapping and analysis*. Jerusalem: The Jerusalem Institute for Israel Studies–Rubin Mass Ltd.

Hagencord, Rainer (2019): Das Projekt einer Theologischen Zoologie. In Tworuschka, Udo – Klöcker, Michael (Hg.): *Handbuch der Religionen*. Hohenwarsleben: Westarp Science Fachverlage, XIII. 14.2.

Hobgood-Oster, Laura (2014): And Say the Animal Really Responded: Speaking Animals in the History of Christianity. In Moore, Stephen D. (ed.): *Divinanimality: Animal Theory, Creaturely Theology*. New York: Fordham University Press, 210–221.

Joines, Karen Randolph (1968): The Bronze Serpent in the Israelite Cult. *Journal of Biblical Literature*, Vol. 87. (3): 245–256.

Kemmerer, Lisa (2007): Jewish Ethics and Nonhuman Animals. *Journal for Critical Animal Studies*. Vol. V. (2).

Marcus, David (1991): *From Balaam to Jonah: Anti-Prophetic Satire in the Hebrew Bible*. Brown Judaic Studies 301. Atlanta Scholar Press.

Neumann-Gorsolke, Ute (2012): *Wer ist der >>Herr der Tiere<<? Eine hermeneutische Problemanzeige*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlagsgesellschaft.

Riede, Peter (2010): *Art. Tier*. In Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (www.wibilex.de), URL: Tier - Bibelwissenschaft

Riede, Peter (2002): *Im Spiegel der Tiere: Studien zum Verhältnis von Mensch und Tier im alten Israel*. Göttingen: Universitätsverlag Freiburg Schweiz – Vandenhoeck and Ruprecht.

Savran, G. (1994): Beastly Speech: Intertextuality, Balaam's Ass and the Garden of Eden. *Journal for the Study of the Old Testament*, 64: 33–55.

Schroer, Silvia: *Die Tiere in der Bibel. Eine kulturgeschichtliche Reise*. Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2010.

Staubli, Thomas (2010): Art. Donkey. In Eggler, J. – Ch. Uehlinger, Ch. (eds.): *Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East*. URL: Microsoft Word - e_idd_donkey.doc (uzh.ch)

Staubli, Thomas (2022): Gott und Mensch im Bild der Tiere. Thiertheologie im „Bildarchiv“ Jerusalem. *Communio* 51: 509–524.

Szécsi József (2002): A csoda a zsidó irodalomban. *Remény*, 2002/1. URL: Szécsi József: A csoda a zsidó irodalomban – Remény (remeny.org)

Viviers, Hendrik (2019): The 'Wonderful' Donkey: Of Real and Fabled Donkeys. *HTS Theological Studies*, Vol. 75 (2). URL: The 'wonderful' donkey – Of real and fabled donkeys | Viviers | HTS Theological Studies / Theological Studies

Westermann, Claus (1974): *Genesis Kap I-II*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.

Zsengellér József (2006): *Bálám könyve I. A Numeri 22–24 ókori hatástörténete*. Budapest: L'Harmattan.

Áfra János

A kezes állat udvartartása. Textuális tartalmakkal dolgozó állatábrázolások a kortárs magyar képzőművészetben

Absztrakt

A névadással a nem emberi dolgok is kiemelhetőnek mutatkoznak a valóság masszájából, és így látszólag uralhatóvá – kézhez álló létezőkké – válnak számunkra. Az Isten képmására teremtettségéből adódó felülemeltség, valamint a nevekkel szembeni emberi szabadság gondolata ugyanakkor kritika alá vonható képzetek. Az ember fogalma, amellet, hogy normatív és kizárásokon alapul, történelmileg meghatározott, tehát folyamatos változásban van. A kultúratudományok horizontján éppen az vizsgálható, milyen diskurzusok és miképp alakítják – stabilizálják vagy kérdőjelezik meg – ezt a fogalmat. Az ember a kultúra diskurzusai által önmagát értelmezi, identitását az önleírások sorozatában alakítja. A tanulmány a rendszerváltás óta eltelt időszak magyar képzőművészeti alkotásai közül válogatott művek vizsgálatával azt kívánja bemutatni, hogy az állatalakok textuális tartalmakkal történő dialógusba léptetése miképp járul hozzá ehhez a diskurzushoz. A más létformákkal történő kommunikáció nehézségei, illetve az emberi önszemlélést kísérő bizonytalanságok ezen munkákon gyakran éppen a szöveges tartalmak mozgósításával éleződnek ki – hol a humanitás szellemében, ráhagyatkozva az ikonográfiai tradícióra, hol pedig az antropocentrikus gondolkodást destruáló, transzgresszív kísérletekként.

Kulcsszavak: antropomorfizált állatok, emberkép-konstrukció, beszélő állatok, állatábrázolások, ember-állat kapcsolat, író állatok, kutyaábrázolás, emberelődök, majmolás, szövegalapú képzőművészet, képzőművészeti szöveghasználat, szöveg a képben

Abstract

By naming, non-human things are also made to stand out from the mass of reality, and thus become apparently controllable – tangible beings – for us. At the same time, the notions of transcendence resulting from being made in the image of God and of human freedom from names are open to criticism. The concept of man, besides being normative and based on exclusions, is historically determined and therefore in a state of constant change. It is precisely the discourses and ways in which this concept is shaped – stabilised

or challenged – that can be examined from the horizon of cultural studies. Man interprets himself through the discourses of culture, shaping his identity in a series of self-descriptions. By examining a selection of works of Hungarian art from the period since the fall of communism, this paper aims to illustrate how the dialogue of animal figures with textual content contributes to this discourse. The difficulties of communicating with other forms of life and the uncertainties that accompany human self-perception are often brought to the fore in these works through the mobilisation of textual content, sometimes in the spirit of humanity, in the iconographic tradition, sometimes as transgressive attempts to destroy anthropocentric thinking.

Keywords: anthropomorphized animals, anthropomorphic construction, talking animals, pictures of animals, human-animal relations, writing animals, dog illustration, human ancestors, monkeying, text-based art, text in image, text in art

1. Bevezetés

A zsidó–keresztény kultúrkör emberközpontúságának alapja az ember csúcspozíciója a teremtés hierarchikus rendjében, valamint istenképmásításnak az eszméje, vagyis az Isten hasonlatosságára alkotottság. Az ember ugyanakkor e hagyomány értelmében egyszerre különbözik az állatvilág létezőitől és a számára a maga közvetlenségében nem hozzáférhető, teremtő Istentől is; másfelől nemcsak képe van, de teste egyúttal a képek termelődésének helye, amely cserefolyamatot folytat a külvilággal, tehát egyfajta médiumként működik, ahogy arra Hans Belting meghatározási kísérlete is rámutat: „A test egy világban elfoglalt hely és olyan hely is, ahol létrehozzák és (újra)felismerik a képeket.” Az ember neve arra a konkrét testre utal, amely az emlékek sajátos komplexumát hordozza, s amely az idő folyamában képes reflektálni önnön végességére, és saját környezetéből mégis kiválik és elkülönül a szabad döntések által, így egyedi kéznyomot (szignatúra) hagyhat a világban. Hans-Georg Gadamer antropocentrikus megalapozottságú, a keresztény istenképmásítás eszméjével összefüggő gondolatmenete szerint legalábbis: „[M]inden más élőlényel ellentétben, az ember világviszonyát a környező világgal szembeni szabadság jellemzi. Ez a környező világgal szembeni szabadság a világ nyelvi jellegét is magába foglalja. A kettő összetartozik. Ha fölé emelkedünk a világ felől szembejövők szorításának, akkor ez azt jelenti, hogy van nyelvünk, és van világunk. (...) ahol nyelv van és emberek vannak, ott nemcsak a világ szorításán való felülemelkedés vagy felülemeltség van adva, hanem ez a környező világgal szembeni szabadság egyúttal szabadság a nevekkel szemben is, melyeket a dolgoknak

adunk, ahogy a genezis mély értelmű elbeszélése mondja, mely szerint Ádám Istentől kapta a névadás teljhatalmát.”

A névadással a létezők kiemelhetőnek mutatkoznak a valóság masszájából, s így uralhatóvá válnak, az ember számára kézhez álló létezőkké. A felülemeltség képzete és a nevekkel szembeni emberi szabadság gondolata ugyanakkor – egy poszthumanista nézőpontból – akár kritikai reflexióval is illethető, hiszen az antropomorfizációs kényszer metafizikai megalapozását jelenti, amely elemi különbséget tételez állati és emberi lét között. Az ember fogalma, amellet, hogy normatív és kizárásokon alapul, történelmileg meghatározott, tehát folyamatos változásban van. A kultúratudományok horizontján éppen az vizsgálható, milyen diskurzusok és miképp alakítják – stabilizálják vagy kérdőjelezik meg – ezt a fogalmat. Ezek fénytörésében ugyanis az ember olyan létező, amely a kultúra diskurzusai által folyamatosan önmagát értelmezi, és önazonosságát az önleírások sorozatában alakítja. Az állatalakok megidézése a kortárs magyar képzőművészetben gyakran válik az emberi önmegértést segítő, illetve az emberrel kapcsolatos diskurzusok konvencióit megkérdőjelező problémafelvetések kiindulópontjává.

1.kép: Györffy László, Kevélység II. 2010,
rézkarc, papír kézzel átfestve, akvarell, gouache, 30 x 20 cm,

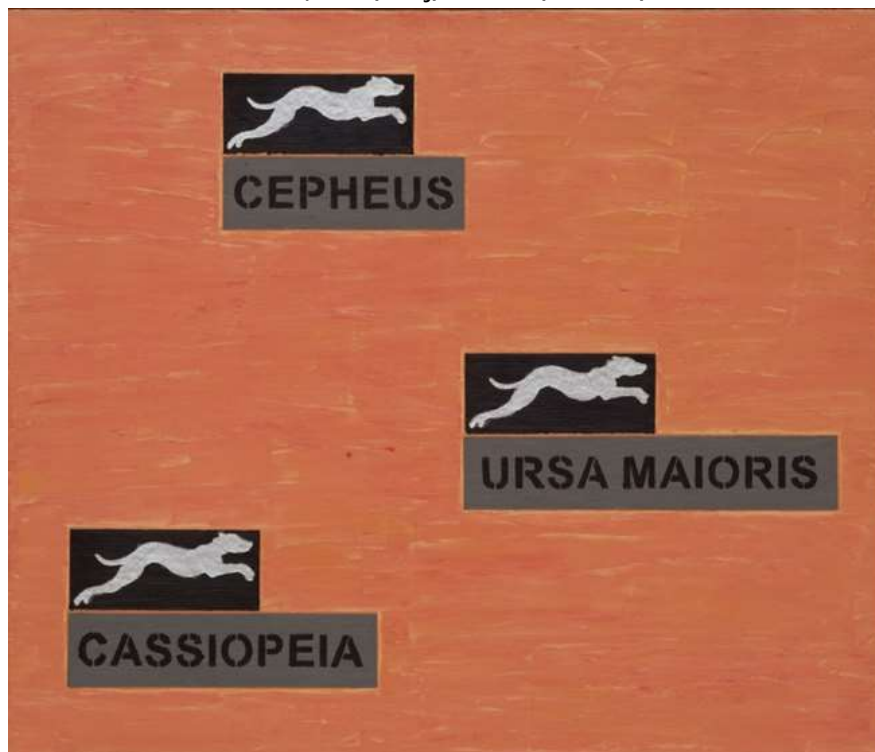
Forrás. Várfok Galéria, Budapest

2. Az isteni ember helyébe lépő állati isten

A más létformákkal történő kommunikáció nehézségei, illetve az emberi önszemlélést kísérő bizonytalanságok sokszor épp a szöveges tartalmak mozgósításával éleződnek ki – hol a humanitás szellemében, ráhagyatkozva az ikonográfiai tradícióra, hol pedig az antropocentrikus gondolkodást destruáló, transzgresszív kísérletekkel, ahogyan Györffy László emberi és állati létformák közti határokat elbizonytalanító munkáin történik. A rendszerint groteszk, morbiditásba hajló, formanyelvi tekintetben és technikai megformáltság szempontjából rendkívül kimunkált grafikák az emberi test határainak felsértésével, az élő és a halott, az állati és az emberi, a jó és a rossz, a szép és a csúnya dichotómiájának megkérdőjelezésével érnek el felkavaró hatást. A minőségkeverés spontaneitása, automatizmusa megfigyelhető a címével a hét főbűn közül az elsőre utaló *Kevélység II* (2010) [1. kép] című festett rézkarcán is, ahol a központi figura egy amputált lábú, ajkaitól megfosztott alak, amelynek a körömtelen lábujjhegyei éppúgy emberi arcot kapnak, mint implantátummal ellátott, bohócorros mellei, vagy épp az anyaméhből köldökzsinórszerűen előkandikáló nyúlvány. A bal alsó sarokban a bibliai fenevad száma („DCLXVI”) alatt megjelenő keresztek temetőszerű rendszere az emberi test pusztulását jelzi, amelyre a kép jobb oldalán található hatalmas lábról előkandikáló gombok közti halálfejek is ráerősítenek. A központi test felett jobbra a zöld eget felnyitó, átvérző szem látható, amely az állandó megfigyeltséget az emberi lét morbiditásának részeként prezentálja – Györffy az Isten-szem tradicionális ikonográfiai toposzát ezzel a sűrűn erezett anatómiai szemgolyó rajzával váltja fel. A központi alak szemei és orra helyén színes betűk türemkednek elő az arcból, a homlokot is kitakarva: az angol „GOD” [Isten] felirat balra tükrözött formában jelenik meg, így „DOG”-ként [kutya] válik olvashatóvá. Ez a blaszfémikus gesztus a 666-os számmal dialógusba hozva a fenevad jeleként is olvasható, hisz felidézi a Jelenések könyve Antikrisztusra vonatkozó részét: „És adaték néki, hogy a fenevad képébe szellemet adjon, hogy a fenevad képe szóljon is, és azt mívelje, hogy mindazok, a kik nem imádják a fenevad képét, megölessenek, Azt is teszi mindenki, kicsinyekkel és nagyokkal, gazdagokkal és szegényekkel, szabadokkal és szolgákkal, hogy az ő jobb kezekre vagy a homlokukra bélyeget tegyenek; És hogy senki se vehessen, se el ne adhasson semmit, hanem csak a kin a fenevad bélyege van, vagy neve, vagy nevének száma” (Jel 13: 15–17). Ám a jelentéskeverés következtében végsősoron eldöntetlen marad, hogy a (szvasztika)szarvakkal ellátott fenevadat, vagy az általa megbélyegzett, uralma alá vetett, testhatáraiban felsértett hibrid létezőt látjuk-e, netán valamiféle isteninek a könyörtelen megnyilatkozását, esetleg egy örült víziót. Bár a fej két oldalán feltűnő alakzat a nyugati világban leginkább náci önkényuralmi jelképként ismert, eredetileg több kultúrában is pozitív értékek társulnak hozzá, ami szintén eldönthetetlenséget eredményez, illetve jelentésszóródást generál. Az arcba vésett kétértelmű név szintén egyszerre utal a kiszolgáltatott, megalázkodó állatra, miközben a kutya alárendeltsége itt az identikus mivoltában megkérdőjelezett emberarcra íródik át. Eközben a fenevad jele az isteni nevet is magába rejti, s az isteni állatiságára tett utalás

felforgatja a tökéletesen szent és a tökéletesen gonosz között – a dogmatika értelmében – fennálló oppozíciót.

2.kép: Mulasics László, Vadászkutyák I, 1994,
60 x 70 cm, olaj, zománc, vászon,

Várfok Galéria, Budapest

3. A legjobb barát és a csillagok

Mint az elemzésekből majd látni fogjuk, a textuális tartalmakat mozgósító állatos művek közt különösen nagy számban vannak jelen a kutyaábrázolások. Mulasics László képein a 90-es években jelent meg új kifejezőeszközként az írás képtérbe emelése, illetve olyan motívumok alkalmazása, mint amilyenek az enigmatikus emblémák. A(z egyik) Vadászkutyák (1994) sorozat darabjain csillagképek nevei tűnnek fel, kunkorodó farkuk irányába hátra néző vagy ugró kutyák sziluettszerű képének kíséretében, amelyek rendszerint többször ismétlődnek, hol negatív, hol pozitív formaként. Az állatfigurák mintájaként – nem egy kozmológiai elbeszélés, hanem a formarend tekintetében – a Canis Mayor, azaz a Nagy Kutya csillagkép figuratív struktúrája szolgálhatott. A széria első, sárga háttérű darabján [2. kép], amely olaj és zománcfesték alkalmazásával és enkausztikával készült, a három egyforma, fekete téglalapba foglalt, fehér ugró kutya alatt fekete felirat olvasható szürke színmezőkbe foglalva. A csillagképekre utaló „CEPHUS”, „URSA MAIORIS” és „CASSIOPEIA” nevek a görög mitológiából is ismerősek lehetnek, tehát éppen az embléma eredőjeként meghatározott kultúra kódjait

mozgósítják, ahol a mozaikok központi figuratív képmezőjét nevezték meg így. Képheus és Kassiopeia Etiópia királya és királynője, közös gyermekük pedig az az Androméda, akit – istenkísértő büszkeséggel – a tengeri nimfáknál is szebbnek tartottak szülei. A Nagy Medve konstelláció eredetét egy másik mítosz írja le, amely szerint Zeusz Kallisztó nimfát és közös gyermeküket, Arkaszt azért változtatta csillagképpé, hogy ne érje őket utol megcsalt felesége, Héra haragja – az anya alakjából lett a Nagy Medve, a fiúéból a Kis Medve. Mulasics munkáján a mitikus gondolkodás antropomorfizáló és dezantropomorfizáló játéka íródik tovább, az emberekből és félistenekből lett csillagrendszerek nevéhez képein elugró, izmos vadászkutyákat társít, s a mozgósított kulturális utalásrendszerrel világít rá, hogy a történetek által teremtett kozmikus távlatok milyen problémamentesen hidalhatók át az emberi gondolkodásban. Az embléma kora újkorban elterjedt változataihoz már egy sokszorosításra lehetőséget adó médium, a könyv, konkrétabban pedig Andrea Alciato gazdagon illusztrált epigrammagyűjteménye, a latin nyelvű *Emblemata* (1531) szolgált mintaképp, amely nyomán a szöveg és kép összekapcsolódásainak különféle módoként aktualizálódhatott ez a kifejezőmód. Ma lényegében a logóhasználatban él tovább ez a szimbolikus jelentések mozgósításában érdekelt, az írás és kép kölcsönviszonyára építő hagyomány, amelyhez Mulasics műve provokatívan kapcsolódik. Egyfelől a formákat a könyv médiumától elválasztja és visszavezeti a képzőművészeti létmódba, amelyből eredeztethetők, és egyúttal ugyanazon formának más-más felirathoz kapcsolásával kérdéssé teszi képi és szöveges tartalom – ha tetszik, jel és jelölt – rögzült kapcsolatának fenntarthatóságát.

3. kép: El Kazovszkij, Kék iker Venus, 1989,

farost, kivágott kartonformák, műanyag háló, textilszalag, olaj, applikáció, 140 × 170 cm,

Forrás: A. Gyűjtemény

4. kép: El Kazovszkij, Elszáll a lélek II – Papírfíz II, 2007,
papír, tempera, tus, 140 × 115 cm,

Forrás: magángyűjtemény

A mitologikus utalásokkal dolgozó, mi több, önálló magánmitológiát építő El Kazovszkij festményeinek is visszatérő alakjai a kutyák, amelyek egyfajta rezonőrként vagy alteregóként az alkotót foglalkoztató kérdések kimondóivá válnak. A hangtulajdonítással antropomorfizált kutyák már a 70-es években megjelennek a művész képein, képregényes eljárással szövegbuborékokba írt szavaik gyakran transzcendens kérdéseket problematizálnak, de más motívumokkal összefüggésben is gyakran jelentkeznek, mint amilyenek a hattyúk vagy az emberi torzók. A Kék iker Venuson (1989) [3. kép] például az „elszáll a lélek?” kérdés idéződik az állat feje fölé, miközben egy pillangószerűen szimmetrikus amorf massa a keretre türemkedve sérti fel a kép széle által kijelölt határokat, lent pedig egy fejre fordított ülő kutya szürke alakján fekete nyomtatott betűkkel az „ÉN, PIER-PAOLO VISCONTI” felirat olvasható. Hogy a test és lélek dualista eszméjének fenntarthatósága, az integritás kérdése, a túlélés lehetősége mennyire központi kérdés az életműben, azt jól jelzi, hogy az „elszáll a lélek?” számos munkán és sokféle konstellációban feltűnik. Az Emeletes emlékmű (1994) című installáció két

mumifikált kutyafigurája közül például a nagyobb testére írva, az Elszáll a lélek II (Papírfríz II) (2007) [4. kép] esetén pedig a mumifikált alak fölötti kutyáktól „hangzik el” a kérdés, s azok egymás felé fordulása azt jelzi, hogy a másiktól várják a választ.

5. kép: El Kazovszkij, Elszáll a lélek III, 2002,
karton, tempera, tus, 150 x 170 cm,

Forrás: magángyűjtemény

Az Elszáll a lélek III (2002) [5. kép] sziámi ikerpárként jeleníti meg a két kutyát, és itt a fejek már egymástól elfordulva „vonyítanak” az ég felé. A bal oldali az „elszáll a lélek?” kérdést ismétli meg, a másik pedig – mintegy erre felelve – a halálközelség érzéséről, a közvetlen érintettségéről „a határán vagyok” helyzetjelentéssel ad hangot. Az életműben rendre feltűnő állatfigurák az egyiptomi fekete sakálszobrokat idézik fel, amelyek Anubisz istenséget jelölték, aki bíróként várja a halottak lelkét, majd védelmezőként segíti át azokat a túlvilágra vezető úton. Amint El Kazovszkij visszatérő motívumát elemezve Földényi F. László fogalmaz: „A kutya – vagy kutyák – sűrítője az úgynevezett vándorállat, a kétfejű kutya. Mindegyik fej más irányba tekint, de mindkettő foglya az egyetlen testnek, amelyet mindegyikőjük a sajátjának mondhat, de amely, mert a másiké is, idegen is tőlük. Ketten vannak, és mégis egyek: mint El Kazovszkij másik rendszeresen visszatérő motívuma, az embercsonk, a vándorállat is egyidejűleg bálvány és áldozat.” A Kinek a természete ez a természet? (Papírfríz I) (2002) [6. kép] című képen a kutya épp az emberi test torzóját figyelve ad hangot a címbe foglalt kérdésnek, a létezés kétirányú nyitottságát magába foglaló szimbólum ugyanis egy határfenomén, amely nemcsak a mulandóságra, de az emberi testről való gondolkodással kapcsolatos előfeltevésekre, az elhatárolási mechanizmusokra is utal. A kettősség tapasztalatának kétfejű kutyában történő szimbolikus rögzítése éppígy összefüggésbe hozható a művész transzneműségével, ugyanakkor a kapcsolat paradoxitása ember és kutya viszonyára is

érvényesnek mutatkozik, hiszen a gazda és a háziállat közti szerepek sokszor tűnnek felcserélhetőnek, s mintha e két faj viszonyában válna leginkább megtapasztalhatóvá a természeti létezők közti kölcsönös függési viszony.

6. kép: El Kazovszkij, Kinek a természete ez a természet – Papírfíz I, 2002, papír, tempera, tus, 133 x 210 cm,

Forrás: magángyűjtemény

Az archaikus korok tárgy kultúráját gyakran az arte povera eszköztárával megidéző, ugyanakkor költői szövegeket is létrehozó Fátyol Zoltán egyik munkáján az állati létmód determináltsága válik központi témává, mégpedig kép és szöveg dinamikus együttműködésében. Fátyol verstémái vizuális művészeti munkásságával szoros összefüggésben alakulnak, ezért különösen izgalmas, amikor kép és szöveg dinamikus kölcsönhatására építi valamelyik alkotását. A kortárs magyar líra biopoétikai irányultságú – az élő és élettelen, natúra és kultúra, állati és emberi viszonyát problematizáló – szövegeinek sorába kapcsolódik be Fátyolnak az a verse, amely az azonos című képén, A szomorú hangú kutya (2009) [7. kép] a félfigurális elemekkel dialógusba léptetett önidézetként rekontextualizálódik. Egy szűrőpapír alá került, „Starbucks Coffee” feliratos nyomdapecsétet hordozó hulladéklapon olvassuk a kézírásos nyitányt: „A szomorú hangú [beékelődő emberkép] kutya / minden bizonnyal [beékelődő emberkép] önmaga / ellen fordul, ha emberi értelme / van, de szenvedései akkor valószínű- / leg az elviselhetetlenségig fokozódnak, / mert képességek és eszközök híján / öngyilkossági kísérlete lehetetlen. / / A szomorú hangú kutya kínja emberi, / elnyújtott vonítása humanizált – itt, / ahol az élet sűrűsége átlép egy küszöböt, / minden az már: / megrendítően, / megrettentően az –, / és mindenkit, / aki / hallja, szívén talál.” Az antropomorfizációs kényszert még az emberközpontúság következményeinek belátásakor is leleplező sorok eddig betűhűen követik a versközleményt, ugyanakkor a

képen látványos a tördelés szöveg eleji megváltozása, továbbá két helyen az emberi figura tagmondatot megtörő beékelődése bonyolítja az olvasást, míg máshol az írás épp azért válik nehezen kibetűzhetővé, mert behatol a félfiguratív alakzatokba.

7. kép: Fátyol Zoltán, A szomorú hangú kutya, 2010,
akvarell, duplikált papír, 47 x 32 cm,

Forrás: magángyűjtemény

A legalul megjelenő versrészletben további eltérések is megfigyelhetők a korábban publikált verzióhoz képest. „A szomorú hangú kutya a kimondhatatlanról / beszél az ember szavainál hasonlíthatatlanul / pontosabban.” részlet a képen a szétcsúszik, helyette a lineáris kibetűzéshez ragaszkodva a következő olvasat adódik: „A szomorú hangú kutya / a kimondhatatlanról / ember szavainál összehasonlíthatat- beszél az / lanul / pontosabban...” Az „össze” kifejezésnek a szóösszetételbe ékelődése mellett a sorok zavarkeltő egymásra torlódása is fontos mozzanat, amely felkelti az emberi nyelv igazságközvetítő erejének tartósságával szembeni gyanút. A kép esetében nehézkesen rekonstruálható versrészlet egy metaforikus azonosítással a kutya hangképzésében a

beszédre való képességet ismeri fel, majd egy logikai megfordítással annak a kimondhatatlanhoz való pontosabb hozzáférését – tehát transzcendálásra való képességét – épp az antropológiai adottságok hiányából vezeti le. A termélység képsíkból történő kiiktatása, illetve a Nap, a növényzet, az ember, a szabadon repülő madár és a körbezárt négylábú redukált megjelenítése, egymás alá rendezése az archaikus ábrázolásmódokat idézi meg a képen, így a narratívák között felsejlik az állatvilág domesztikációjának ősrégi emléke is, melynek a megszólalni és önmagát elpusztítani képtelen kutya egyszerre haszonélvezője és áldozata. A zárlatban érzékeltetett nyelvi zavar utalni képes a létformák közti interakció bonyodalmas voltára, a megértés – hierarchikus szembeállítások (ember–állat, mi–ők, nyelv–zaj, beszéd–ugatás stb.) által is megerősített – nehézségeire, amely még a soktízezer éve együtt élő fajok esetén is leküzdhetetlennek mutatkozik.

8. kép: Rácmolnár Sándor, Love, 2008,
vegyes technika, papír, 42 x 60 cm,

Forrás: MODEM-gyűjtemény, Debrecen

Az antropomorfizációs kényszer a testtechnikák kiterjesztése által mutatkozik meg Rácmolnár Sándor Love (2008) [8. kép] című grafikáján, amelyen egy fiú- és egy lányruhába öltöztetett kutya tűnik fel, köztük pedig a piros nagybetűkkel logószerűen négyzetbe foglalt – Robert Indiana pop-artos szövegszobrait felidéző – „LO / VE” [szerelem] felirat olvasható, amelyet az azt övező kéziratos sorok mintegy anaforává minősítenek át: „is for the way you look at me” [„az, ahogyan rám nézel”], „is for the only I see” [„az egyetlen, amit látok”], „is even more than anyone that you adore” [„még több, mint bárki, akit imádsz”], „is very, very extraordinary” [„nagyon-nagyon rendkívüli”]. A gazda és kutya viszonyában értelmet nyerő, reklámszövegeket idéző mondatsor

elsődleges vonatkoztatási pontjai az állatok, a szavak megfogalmazója tehát a gazda lehet, aki örömet leli a ruhába öltöztetéssel még inkább emberszerűvé alakított, saját képére formált kiskutyák szemlélésében. Az én-te viszony felcserélhetőségét érzékelteti ugyanakkor az, ahogyan a kutyák kitekintenek ránk, befogadókra, hiszen a mondatokban megnyilvánuló feltétel nélküli, monomániás figyelem valójában sokkal jellemzőbb a kutya emberhez való viszonyára, mint fordítva, és az etológiai vizsgálódások szerint a faj éppen ennek az odafordulásnak köszönheti szinte „állatfeletti” intelligenciáját.

9. kép: Roskó Gábor, 9x9 ZOO (részlet a sorozatból), 2001,
tempera, tus, papír, 81 db, 20 x 30 cm

4. Tükröt tartó állatok

Az állatok testi jegyeikben is antropomorfizáltak, kezes állatként jelennek meg Roskó Gábor katalógusformában is közreadott 9x9 ZOO (2001) című ironikus sorozatának darabjain. Nem egyszerűen Aiszóposz állatmeséinek gondolatisága köszön vissza e tusrajzok képi világában, hanem az a már az egyiptomi művészetben is fellelhető szatirikus ábrázolási mód, amely a 16–17. századi flamand festészetben önálló képtípussá érett. A singerie [majmolás] hagyománya szórakoztatóan jelenítette meg az emberi viselkedést utánzó, beöltöztetett majmokat, ugyanakkor a görbetükrörrel egyfajta társadalomkritikát is gyakorolt. A tradicionális állatallegóriát Roskó sorozatán egyértelműen felváltja az a hibrid lény, amelyben eldönthetetlenül, anarchikusan nyilvánul meg az állat-ember reláció. Ezek a figurák nemcsak emberien viselkednek, de a képeken olvasható belső monológyszerű sorok azt sugallják, hogy úgy is érznek, és

haszonlóan értelmezik a világ jelenségeit. Körülöttük többnyire szándékoltan bornírt – az íráskéjükben a parasztpolgári konyhák hímezett falvédőinek feliratára is rájátszó – szentenciaparódiákat olvashatunk, amelyek a modern európai ember állatságkonstrukcióinak leleplezéseit. Ezt fémjelezi az író kéz gesztusával ábrázolt majom önfeltáró vallomásokat kifizurázó mondata: „Érzelmeket nehezen tudom kifejezni. / Belátom, ezzel nehéz helyzetbe hozhatok / másokat. Azon igyekszem, hogy / gondolataimat érthető formába / öntsem, és legyőzzem büszkeségem.” [9. kép] Az emberközpontú gondolkodás abszurditása éleződik így ki a sorokban.

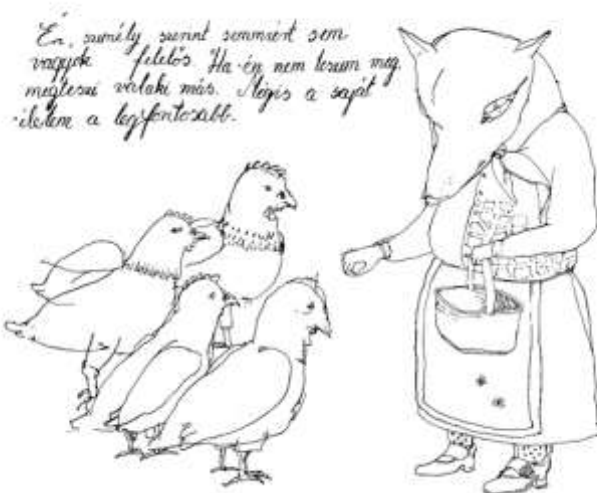
10. kép: Roskó Gábor, 9x9 ZOO (részlet a sorozatból), 2001,
tempera, tus, papír, 81 db, 20 x 30 cm

Hasonlóan szemléletes, amikor egy kezével gesztikuláló férfialak a gyerekként megszemélyesített mackót, avagy mackóként becézgetett/azonosított gyereket vonja kérdőre neki háttal állva, miután az leborított egy virágot: „Tisztában vagyok azzal, / hogy nem készakarva tetted. / Tudnod kell azonban, hogy / a következményekkel így is, / úgy is számolnod kell.” [10. kép] A freudi pszichoanalitikus elmélet szerint az identifikáció azonosulási folyamatokban formálódik, az egyik szülővel – fiúk esetén az apával – való viszonyban, ez a Roskó-kép viszont a férfiassághoz kapcsolódó felelősségvállalás megértésében közrejátszó kommunikációs helyzetet ironikus távlatba helyezi. A tudálékosan autoriter beszéd beavató funkciót nyerhetne, ám mivel a gyermek itt állatalakot kap, komolyanvehetetlenné válik. Roskó egy másik művén a húsfogyasztással kapcsolatos etikai dilemmákat is aktualizálja, amikor egy öreg néni alakját öltő róka (avagy a róka archetípusát megtestesítő gazdasszony) magot szór az alakjukban nem antropomorfizált tyúkjai elé, hogy lépre csalja azokat, miközben a várható történet az

önfenntartás feltételének nevezi: „Én, személy szerint semmiért sem / vagyok felelős. Ha én nem teszem meg, / megteszi valaki más. Mégis a saját / életem a legfontosabb.” [11. kép]

11. kép: Roskó Gábor, 9x9 ZOO (részlet a sorozatból), 2001, tempera, tus, papír, 81 db, 20 x 30 cm

12. kép: Roskó Gábor, 9x9 ZOO (részlet a sorozatból), 2001, tempera, tus, papír, 81 db, 20 x 30 cm

A rajzsorozat többszereplős képein a szövegbuborék nélkül megjelenő, többnyire belső monológoknak tűnő, vulgárfilozófiai és -pszichológiai belátásokra építő mondatok általában a gesztusok, az öltözék, az antropomorfizáló jegyek alapján köthetők valamelyik szereplőhöz. A helyzetkomikum sokszor abból adódik, hogy a mélyértelmű megállapítások és elmélyülésre készítő felvetések profán cselekvésekhez társulnak,

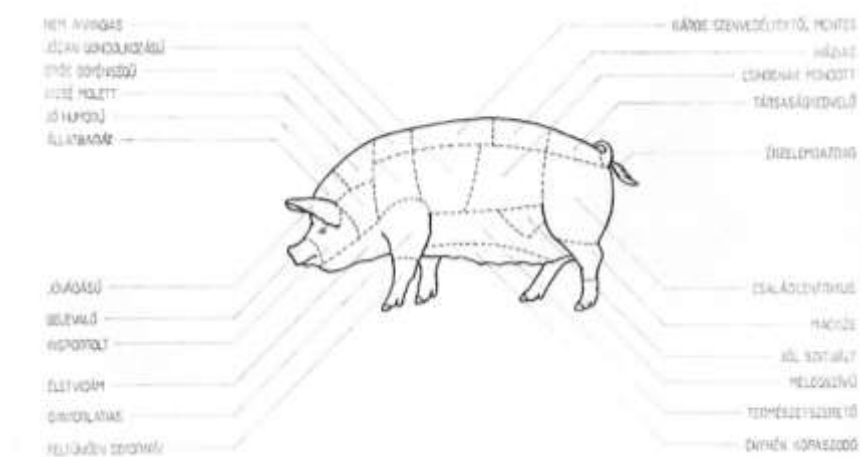
például amikor a fodrázskodó foka alakja felett tűnik fel a „Jó, akkor beszéljessünk / a szabadságról” [12. kép] felirat. Hasonlóan transzgresszív figura-, helyzet- és szövegtársítás, amikor egy nyúlszerű lény – fejét a magasba emelve, csukott szemmel – egy borbély rókára bízta magát, akinek a jobbján egy, a verbális kommunikáció behatároltságát problematizáló paradox állítást olvashatunk: „Azt gondolom, a nyelv / használata csak eltávolít / minket egymástól” [13. kép]. Amennyiben a szöveget itt a rókának tulajdonítjuk, a mondat asszociálni enged az állatiságtól, a természet törvényeitől való eltérés lehetőségére, az ösztönök antropomorf reflektáltságára, sőt, korlátozására. Éppen a szabad döntésre képes személy megjelenésének, s a párhuzamosan kifejlődő nyelvi képességnek tudható be, hogy a róka – a természet törvényeinek ellentmondva – már nem vadásza, hanem szolgáltatója a nyúlnak. Az emlegetett „távolság” közte és a megszólított nyúl közt nem csak arra utal, hogy a nyelv egyénre szabott jelentésekben létezik és alakul. „Távolság” az is, hogy a róka – amint az önreflexiónak ebben a nyelvi aktusában felismerhető – nem eszi meg a nyulat, nem teszi saját teste részévé, hanem meghagyja annak autonómiáját, a távolságot. De itt már nem a test irányít, ez már nem a faj döntése, hanem a nyelvet használó individuumé, s mivel a róka „beszél” is erről, a terápiáéval válik hasonlatossá a beszédhelyzet. Ugyanakkor a kezében lévő veszélyes szerszám felkelti a gyanút, hogy valójában épp az élet kioltásának pillanata előtt vagyunk, tehát a csalafinta róka toposza is meghatározhatja a helyzetértelmezést. Roskónak ez az Aiszóposz tömör, didaktikus állatmeséivel és a festészeti állatallegória hagyományával is dialógust folytató sorozata az emberi és állati attribútumok vegyítéséből, egymásba olvadásából fakadó feszültséget, mint az abszurd komikum forrását aknázza ki, és rávilágít, milyen hatásmechanizmusok alapján tekintünk el az egyes fajok sajátos létmódjából adódó eltérésektől, vagy válunk vakká azokra.

13. kép: Roskó Gábor, 9x9 ZOO (részlet a sorozatból), 2001,
tempera, tus, papír, 81 db, 20 x 30 cm

ejtő jelentést nyerhetnek, amely a feldolgozásra szánt állat létmódjának összetettségét, az állattest áttelekültségét sejteti, míg az emberre vonatkoztatva a háztartás teendőit szívesen és ügyesen végző személyre utaló „HÁZIAS” jelző a sertés domesztikációjára, a háziasítás okozta kiszolgáltatottságára irányítja a figyelmet. Nemcsak a legelsőnek említett jelző, de általában véve a pozitív tulajdonságok testrészekhez rendelésének gyakorlata is Parti Nagy Lajos Szende című novelláját alludálja, amelyben a törpék azt kérik az üzemorvostól, hogy operáljon belőlük „kisportolt királyfit”. A posztmodern Hófehérke-átiratban Hóf Egérke úgy jelenik meg a törpék összetolt kiságyában, mint „fehér mosónő, a világsonka kövére”, akinek a magatehetetlen testét később Szendének „elszortírozva”, „feldíszítve” kéne kitolnia a hat törpéből frissen összevarrt királyfi elé, aki – mint a német meséből sejtjük – felébreszti majd. Madácsy Házisertése a pozitív tulajdonságok leltározásával egyszerre idézi fel a darabjaira szedhető, kiszolgáltatott női testet, és utal a törpökből remény szerint összevarrható királyfi idealizált, ám az adaptációban csak potenciális lehetőségként feltűnő alakjára.

15. kép: Madácsy István, Házisértés, 2008,
ceruza, papír, 70 x 100 cm,

Forrás: MODEM-gyűjtemény, Debrecen

5. Az emberelődök tanítása

A hasonlóság az átörökítés kérdésével összefüggő antropológiai paradigma, amely Georges Didi-Huberman szerint megelőlegezi a figuratív ábrázolási gyakorlatot. A hasonlóság elve a szülőktől megörökölt tulajdonságok felismerhetőségére vonatkoztatható, amely a faji jellegzetességek mellett a fajon belül, az egyedek közt is megkülönböztethetőséget biztosít, de az intézményesített tárgyak, így a képek is ennek a látható viszonynak a közvetítését szolgálják. A hasonlóság és eltérés (avagy elkülönböződés) tükörijátékának antropológiai dimenziója válik hangsúlyossá feLugossy László Tipikus mintha szlogenek (2008) [16. kép] című triptichonján, amelyen a művész

szemből ábrázolt, a befogadóra tekintő önarcképét két rekonstruált emberelőd félprofilból megrajzolt alakja fogja közre. Az emberi arc személyiséget tükröző ábrázolását zsáneralkotó tényezővé avató műfaj megoldásaival feLugossy kiélezi a feszültséget a kultúrember kifestett és bajusszal ékesített arca, öltönyös-nyakkendő viselése, valamint az emberelődök kulturális jelektől mentes, csupasz teste közt. Az emberelődök szőrrel borított teste a képen épp egy kultúra előtti állapotra utal, amely felveti a kérdést, vajon miképp alakulhatott ki az ember és vele a kultúra rendje, melynek része a test ruhába burkolásának jelentésközvetítő kódrendszere is. Az emberelőd és az ember eltérését a szélső figurák (művészettörténeti konnotációkkal is bíró) szépiakoloritjának, illetve a művész zakózséből – egyfajta képmanipuláció eredményeként – álogranikusan szárba szökkenő, szivárványszínű Y-formának a kontrasztja teszi radikálissá, miközben a művész arcára húzott, az archaikus-mágikus testfestést idéző két fehér vonal el is bizonytalanítja ezt a radikalitást.

Az elegáns öltözk, a képre applikált színes Y forma és a V alakú szimmetrikus arcfestés arra a sokféle diskurzusból ismert feltevésre utal, amely szerint kultúrával, illetve a művészi önkifejezés képességével csak az ember rendelkezik. A komplex környezettörténet [complex environmental studies] újabb kutatásai szerint viszont sok nem humán emberszabásúnál is megfigyelhetők az emberéhez hasonló szimbolikus képzelet megnyilvánulásai, valamint a nem örökölt, hanem tanulással átadott és mintaként működő viselkedésformák. Ennyiben az emberelődfigurák és a művész szembeállítása feLugossy triptichonján a kritikai poszthumanista perspektívából megkérdőjelezhető feltevésen alapul, ugyanis az emberelődök, sőt, az emberszabásúak tevékenysége közösségileg elsajátított, utódaiknak továbbadott gyakorlatai és birtokba vett tárgyai sem egyszerűen egy primitívebb létforma tartozékai, hanem a létezők közti kölcsönös és folytonos cserefolyamat részei.

16. kép: feLugossy László, Tipikus mintha szlogenek, 2008,
C-print, 3 db, 70 x 50 cm,

Forrás: MODEM-gyűjtemény, Debrecen

A szexuális szelekció törvénye – amelynek Charles Darwin kiemelt státuszt biztosít biológiai evolúcióelméletében – nem az erőt és/vagy alkalmazkodást, hanem a testi attraktivitást teszi meg a kiválasztódás alapjának, „a nőstény elbűvölésének képessége néha nagyobb jelentőségű, mint az, hogy a hím a harcban képes más hímekeket legyőzni” – idézi Darwint Horst Bredekamp. A násztáncot lejtő hím képpé vált teste – tehát voltaképp egy képaktus – irányítja potenciálisan a párzási viselkedést az állatok körében. A képnek erre a vonzerejére építő testalakítás a korai emberfajokra is jellemző volt, tehát azok fejlődése a generációkon át zajló képaktusláncolatként valósult meg. Azzal, hogy az ember – szoros összefüggésben az evolúciós fejleményekkel – saját, szőr alól feltáruló, lecsupaszodó bőrét nyomhagyó felületként, vonzóvá tehető eszközként kezdte használni, a természet más létezőinek utánzására, a feltűnő formák folytatására is törekedett, és ez a tevékenysége nem a többi fajtól való elhatárolódást, hanem épp a természeti széphez történő kapcsolódást szolgálhatta. Amíg a két emberelődöt fotórealisztikusan megidéző grafikák háttérben burjánzó növényzet tűnik fel, addig a művész fotografikus képe homogén háttér elé kerül, amely egyfelől éppen az emberi környezetalakítás eredményét – a természeti szép elvesztését – szemlélteti, másfelől viszont a portréhagyomány tekintetében is beszédes: az előemberfigurák tájháttérrel történő megjelenítése a reneszánsz portréfestés hagyományát, FeLugossy önarcképének fotópapírszerű háttére pedig az okmányképeket idézi meg ironikusan.

A három figura alatti felirat az elrendezés által ugyan szorosabban kapcsolódik az egyes képekhez, mégis leginkább a művészi tevékenységre vonatkoztatva, általánosabb értelemben a címben is reflektált szlogenszerűség felől megközelítve, mint három művészi stratégia nyer értelmet. „Ne légy görcsös!”, „Ne légy híres!”, „Ne légy eladható!” – ha a képregények narratív struktúráját vesszük alapul, az egyes mondatok forrásának az adott felirat feletti figurák tekinthetők, ám minthogy az emberelődök hangképzőszerve alkalmatlan a mai értelemben vett beszédre, az értelmezéskor mind a három mondat a művész alakjához kapcsolható; mindazonáltal az ironikus olvasatot sem zárhatjuk ki, amely az emberelődöket a kvázi atyai viszonyulásmódot reprezentáló, rendreutasító mondatok forrásaként azonosíthatná. Ha pedig – egy megfordítást hajtva végre – a képen szereplő alakokat inkább a feliratok címzettjének tekintjük, a többértelműsítő játék humorforrássá válik: a bal oldali emberelőd alatti „Ne légy görcsös!” felszólítás például az alak tömörszerűségére irányítja a figyelmet, a művész modellnek címzett mondata teljesíthetetlen parancsnak tűnik, amely csak az evolúció folyamán, a faj szintjén látszik teljesíthető kihívásnak. A jobb oldali emberelőd alatti „Ne légy eladható!” felirat pedig a reprezentációs technikára tereli a figyelmet, hiszen ezek a rekonstruált testek maguk is a leleteket kiindulópontként kezelő emberi alkotótevékenység eredményei. A művész két kisajátított képrészletet hasznosított újra a triptichon részeként, felidézve a memkultúra – és átfogóbban nézve a közösségi média – kép–szöveg társításainak elterjedt gyakorlatát, amely éppenséggel a fenti parancsolatokkal ellentétes elvek („Légy híres!”, „Légy eladható!”) alapján működik.

Források:

Belting, Hans (2003): *Kép-antropológia: Képtudományi vázlatok*, ford. Kelemen Pál. Budapest: Kijárat.

Bredekamp, Horst (2020): *Képaktus*, ford. Nagy Edina. Budapest: Typotex.

Didi-Huberman, Georges (2014): *Hasonlóság és érintkezés: A lenyomat archeológiája, anakronizmusa és modernsége*, ford. Házas Nikoletta, Moldvai Tamás, Seregi Tamás, Z. Varga Zoltán. Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.

Fernández-Armesto, Felipe (2012): *Szóval, emberek vagyunk?: Az emberi nem rövid története*, ford. Komáromy Rudolf. Budapest: Európa.

Földényi F. László (2003): *Az ünnep esztétikuma* = Kazovszkij, El (szerk.): *El Kazovszkij*. Budapest: Műcsarnok, 3–14.

Gadamer, Hans (1984): *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata*, (ford.: Bonyhai Gábor) Budapest: Gondolat.

Kovács Krisztina (2015): *Fényszövetek között*. In: Dillmann Vanda, Kovács Krisztina, Mulasics Éva (szerk.): *Mulasics László*. Budapest: Várfok Galéria, 3–13.

Lancházi Gyula, Timár Andrea (2018): *Ember*. In: szerk. Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel (szerk.): *Média- és kultúratudomány: Kézikönyv*. Budapest: Ráció.

Manning, John (2004): *The Emblem*. London: Reaktion Books, 2004.

Thippawong, Laura (2021): *Singeries: The Genre Paintings of Monkeys as Humans*. Arts Help. <https://www.artshelp.com/singeries-the-genre-paintings-of-monkeys-as-humans/>

Szent Biblia (1992), (ford.: Károli Gáspár) Budapest: Magyar Biblia-Tanács.

Bordás Máté

Átváltozó állat, ember, szöveg – egy digitális költemény értelmezése a poszthumanizmus felől

Absztrakt

Nick Monfort és Milton Läufer *The Bug (A bogár)* című digitális költeménye három szöveg átváltozása, a szövegek pedig maguk is az átváltozásról szólnak: szerves, állati és emberi testek leírása alakul át egymásba, mintha egyik a másik fordítása lenne, de valójában csak valós időben keverednek össze a digitális technológia segítségével. Kafka férgé, Cortazar axolotlja és Langelaan legye egy olyan immerzív költemény részeként tárul elénk, amely egyszerre viszi színre tematikus és formai, nyelvi szinten is az átváltozást. Ezáltal hermeneutikai és nem-hermeneutikai módon is kapcsolódik a poszthumán lírához, amely az emberi és állati relációkat a hibriditás jegyeivel felruházva próbálja színre vinni. A poszthumanizmus a szöveghagyományok hermeneutikai mivolta miatt leginkább tematikusan vetette meg a lábát az irodalomban, gondolok itt arra, hogy a poszthumán szövegek az ember átváltozó identitásáról szólnak, nem pedig szövegszerűen véghez viszik az átváltozást. Ezt a tendenciát némiképp elmozdítják a Läufer és Monfortéhoz hasonló szerzemények, valamint a líraelméletben is aktívan érvényesíthető így e művek elemzésével a poszthermeneutika diskurzusa, például Kittler, Mersch és Gumbrecht elméletei. Elemzésemben a poszthumán lírát összekapcsolom a poszthermeneutikával, ugyanis amellet érvelek az értelmezésekkel, hogy a poszthermeneutika felfedi a textualitás alapvetően poszthumán jellegét, miszerint a szöveg az ember egy olyan alkotása, amelyben elválaszthatatlanul összekapcsolódik a szövegeket körülvevő technológiával, és így maga a szöveg is egyfajta identitásépítő tényezője az emberi létnek.

Ehhez kapcsolódik az állati szféra, amelynek átváltozó jellegét szövegalakítási móddá emeli ez a digitális alkotás. Az átváltozás, *A légy* és az *Axolotl* című prózák állati szereplői az átváltozó emberi identitás allegóriáivá váltak az irodalmi kánonban, ez pedig megmutatja, hogy az irodalom fontos szerepet tölt be az identitásalakításban, ehhez szorosan kapcsolódik az állatokkal való viszony definiálása, továbbá az állatinak és emberinek vélhető létmódok határainak újraértelmezése. A bogár e művek metamorfózisait szintetizálja, ezzel lehetővé téve az esemény komplex értelmezését egészen a horror és terrortól az üdvözlésig terjedő spektrumon.

Kulcsszavak: poszthumanizmus, poszthumán irodalom, poszthumán költészet, digitális költészet, poszthermeneutika, líraelmélet

Abstract

The digital poem *The Bug* by Nick Monfort and Milton Läufer is a transformation of three texts, and the texts themselves are about transformation: descriptions of organic, animal and human bodies are transformed into each other, as if one were a translation of the other, but in reality, they are just blended together in real time using digital technology. Kafka's worm, Cortazar's axolotl and Langelaan's fly are presented as part of an everlasting poem that stages transformation at the thematic, formal and linguistic levels. In this way, it is linked, both hermeneutically and non-hermeneutically, to posthuman lyricism, which seeks to enact human-animal relations with the traits of hybridity. Because of the hermeneutic nature of textual traditions, posthumanism has gained a foothold in literature thematically, and I am thinking here of the fact that posthuman texts are about the transforming identity of man, rather than performing the transformation textually. This tendency is somewhat displaced by works such as Läufer's and Monfort's, and the discourse of posthermeneutics, such as the theories of Kittler, Mersch and Gumbrecht, can thus be actively asserted in lyric theory by analysing these works. In my analysis, I link posthuman lyricism to posthermeneutics, as I argue through interpretations that posthermeneutics reveals the fundamentally posthuman nature of textuality, in which the text is a creation of the human in which it is inseparably linked to the technology surrounding texts, and thus the text itself is a kind of identity-building factor in human existence.

Related to this is the animal sphere, whose transformative nature is elevated to a mode of textual formation in this digital work. The animal characters in *The Metamorphosis*, *The Fly* and *Axolotl* have become allegories of transformative human identity in the literary canon, showing that literature plays an important role in identity formation, closely linked to the definition of the relationship with animals and the redefinition of the boundaries between animal and human modes of being. *The Bug* synthesizes the metamorphoses of these works, allowing for a complex interpretation of the event across the spectrum from horror and terror to salvation.

Keywords: posthumanism, posthuman literature, posthuman poetry, digital poetry, posthermeneutics, lyric theory

1. Bevezetés

1.1. Tézisek, módszerek

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy Nick Monfort és Milton Läufer *A bogár* (*The Bug*) című digitális költeményét értelmezze az irodalomtudomány eszközeivel. A módszertant leginkább a distant reading megközelítés jellemzi, amely a szorosolvasás ellentétéként távoli olvasást jelent. Ehhez erőteljesen hozzátartozik az általam használt diskurzusok, a kritikai poszthumanizmus és a poszthermeneutika interdiszciplináris jellege is.

Az interdiszciplinaritás az irodalmi értelmezésből indul, ugyanakkor úgy gondolom, hogy *A bogár* által felvetett filozófiai kérdések a társadalom- és természettudományok számára is jelentőségteljes területekre ágaznak el, a kritikai poszthumanizmus maga is egy természet- és társadalomtudományokból merítkező diskurzus, így szinte elkerülhetetlennek tűnik, hogy ne érintsek én is hasonló területek a szöveg- és kontextuselemzésnél. A poszthumanizmust a digitális mű három intertextuális utalása hozza előtérbe, rajtuk keresztül a metamorfózis értelmet nyer a szöveg textuális viselkedésében. Ez a dinamikus textus pedig a poszthermeneutikát kapcsolja össze a poszthumanizmussal, ugyanis hipotézisem az, hogy az állati átváltozások a mű hermeneutikai részét képezik, míg a textuális átváltozás a nem-hermeneutikait, így lényegében a poszthermeneutika felől vizsgálva a jelentés- és a jelenléthatások is a metamorfózis aktusát viszik véghez. Ezt a digitális technológia teszi lehetővé, és ez a kétoldalú, egymást kiegészítő működés alapvetően egy poszthumán lírai alkotássá teszi a művet.

1.2. Poszthumanizmus

A kritikai poszthumanizmus az emberi identitás csákánya és kalapácsa. Csákány, mert lefejt az emberről a legszilárdabbnak gondolt rétegeket is, és kalapács, mert az egyben maradó és a lefejtett közetből újraépíti az emberi identitást és ennek az elgondolását. A csákány működése egyfajta retrospektivitást is mutat: a közetek feltörésével a múlt a szerszám célpontja. Míg a kalapács a múltból építkező jelen eszköze a jövő számára. A kritikai poszthumanizmust ezek a vektorok jellemzik, amelyek egyszerre időbeli és retorikabeli modalitások is. A diskurzus le- és előíró, és elemzésének tárgyai a jelenből kiindulva retrospektív módon is működnek (Báder – Nemes 2022: 5–6). Így fog működni például az az érvelés, amely a technológiát érinti, miszerint az információs-, bio- és nanotechnológiák fejlődésével az ember és a technika kodependenciája nem kialakult, hanem egyre látványosabban mutatkozott meg, és az ember létrejöttének és világban való létének velejárója és egy módja a technológia (Herbrechter 2013: 7–8).

A kritikai poszthumanizmus azonban nem olyan szobrász, mint az elődei. Kritikai irányzatként saját gondolatépítményeivel nem megelégszik, és nem alakítja dogmákká őket, hanem újra és újra lebontja ezeket, hogy a törmelékeket és a port vizsgálja, valamint ezekből alkalom adtán ismét építkezzen. Rombol és épít, és a diskurzus recepciója szempontjából e folyamatok elválasztása bírhat akár ideológiai tétekkel is. Ha a nemzetközi és hazai politikai színtérre tekintünk, akkor a gender és queer elméletek hatása az LGBTQ+ identitások alakulásában és az erre adott konzervatív, és egyes liberális csoportok által xenofóbnak titulált kulturális válasz megszületésében fontos szerepet játszottak. Ezeket az elméleteket nem kívánom összemosni a poszthumanizmussal, azonban ugyanannak a posztstrukturalista és dekonstrukciós gondolkodásmódnak a farvizén születtek meg, mint a kritikai poszthumanizmus (Badmington 2004: 114–115; Hassan 1977: 845; Hayles 1999: 44). (Továbbá fontos látni a diskurzus ideológiai tétjeit, hiszen az ember mibenlétének megállapítása és az identitás alakítása, újraértelmezése nem lehet mentes a politikumtól. Jelen tanulmányban azonban implicit módon amellet foglalkozom állást, hogy a kritikai poszthumanizmus egy kozmopolita emberkép kialakításának eszköze, tehát nem exkluzív módon működik.)

Ezzel elérkeztünk arra a pontra, ahol érdemes tárgyalni a kritikai poszthumanizmus érdekeltségeit, amelyeket három témakörre bonthatjuk. Ez a felbontás abból a szempontból leegyszerűsítő, hogy pont maga a diskurzus állít olyan célokat, hogy ezeket elválaszthatatlanul kell kezelni. Lényegében a természet, a társadalom és a technológia ez a három alappillér. Az állat-ember kapcsolat az általam vizsgált digitális költeményben mindhárom témakörhöz köthető, ezt a későbbiekben részletesen kifejtem, azonban most inkább arra utalnék, hogy a poszthumanizmus lényege a határterületek feltárása, amely gyakran a perspektíva-váltáson keresztül történik (Wolfe 2010: 16). Ez azt jelenti, hogy az emberi identitás elemeit más szemszögből vizsgálva az emberi és nem-emberi elválaszthatatlan hálózathoz tartozó tulajdonságokként, jellegzetességekként, jelenségekként lehet értelmezni. Ennek a kapcsolatnak a hangsúlyozásából alakulhat ki a posztantropocentrikus nézőpont. Tehát a kritikai poszthumanizmus az én értelmezésemben az emberhez kapcsolódó hálózatok posztantropocentrikus feltárásának az eszköze. Az emberi és nem-emberi ebben a relációban egy rugalmas, változó hierarchiában osztozik kvázi-szubjektumi és kvázi-objektumi, esetleges állapotokon (Latour 2005: 237–238). Ez nem relativizálás, nem az objektív valóság megkérdőjelezése, hanem maga a keresés, mi is valóban az emberi lét valósága a humanizmus emberképén túl. Egy szemléletes jelenség például az emberi test és annak a megnyílása, organizmus jellege, amelynek segítségével a modern ember individualitását kérdőjelezheti meg az irodalom. Az általam kínált értelmezés a *The Bug*-ról az emberi és állati testek határának elmosódását hivatott példázni, a digitális költeményben felhasznált Átváltozások részlet is lényegében ezt evokálja: *„Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában. Ha fölemelte fejét, meglátta domború hasát a paplanon keresztül. Számtalan lába tehetetlenül kapálódzott szeme előtt. »Mi történt velem?» – gondolta. Nem álmodott. Gregor tekintete az*

ablakra vetődött, és a borongós időtől egészen mélabússá vált. »Istenem« – gondolta» (Kafka 2015: 7–8)¹.

A három témakörből a természethez kapcsolódik leginkább Monfort és Läufer alkotása, és a bennük szereplő állati metamorfózis-jelenetek is. Azonban az ember testi autonómiájának decentrációja társadalmi tétikkel bír. Az ember—állat kapcsolat vagy egy paternális vagy pedig egy objektivizáló, kihasználó viszonyban nyilvánul meg a modern társadalmakban, így az állat zsigeri közelsége, az emberben lévő állati Másik felmutatása ezen viszonyok komplexitását is bevonják az értelmezések terébe (Braidotti 2013, 67–68). Például az ember és az állat is egyaránt erőforrásként fogható fel, ha az emberre is munkaerőként, humán erőforrásként gondolunk, amely a tökét termeli. Az állat nyilvánvalóan tápanyagként, textilipari nyersanyagként sokkal nyilvánvalóbban a szemünk előtt van, mivel a társadalmi berendezkedésünk a kapitalista fogyasztói identitást szabadságként próbálja eladni, amellyel elfedi dehumanizáló jellegét.²

Az ember és az állat kapcsolatát a kritikai poszthumanizmus szerint hierarchia jellemzi az emberközpontúság felől. Az ember mindennek a mértéke, a racionalitás és a helyes, gondoskodó döntések abszolút ágense, és a racionalitás, a gondolkodás, az absztrakció képessége mentén – eddigi nézeteink szerint – felülkerekedik minden rajta kívüli élő—élettelen létezőn, így kialakítva egy ontológiai szakadékot (Badmington 2003: 18; Braidotti 2013: 67). Ez a szakadék nem természettudományos tétikkel bír, sokkal inkább a bölcsészettudományok, a filozófia és az ezekből táplálkozó társadalomtudományok problémája. Egy antropocentrikus emberkép például Darwin evolúciós elmélete felől, valamint Kopernikusz asztronómiai munkássága felől nem védhető, a biológia, fizika stb. tudományok állításai egy azonos törvényekkel rendelkező kozmoszban helyezik el mind az embert, mind az állatot, szénalapú szerves lényekként distinkciójuk planetáris vagy mikrobiológiai viszonylatban lényegtelen. Tehát az ember efelől nem központi karaktere saját világának és saját gondolkodásának sem, ha a pszichológiára, a tudatalatti, szuperego stb. fogalmak diskurzusára gondolunk (Losoncz 2020). Mégis ez az uralkodó attitűdje a humánumnak. Erre magyarázatot adhat nekünk ennek a kettősségnek az elgondolása: az ember akarva akaratlanul is a természet része, mégis attól radikálisan függetlenként képzelel el magát, és társadalmi gyakorlatait erre építi fel annak ellenére is, hogy autonómiája csak a nyugati filozófia absztrakciója. Ebből tehát az fakad, hogy a

¹ A részletet Läufer és Monfort lerövidítette, én Györffy Miklós 1987-es, 2015-ben újrakiadott fordítása alapján adom meg a Monfort—Läufer műhöz igazított, torzított formában. A *The Bug*-ban a német szöveg így szerepel: „Als Gregor Samsa eines Morgens erwachte, fand er sich in seinem Bett zu einem ungeheueren Ungeziefer verwandelt. Er sah, wenn er den Kopf hob, seinen Bauch durch die Bettdecke. Seine vielen Beine flackerten hilflos vor seinen Augen. »Was ist mit mir geschehen?« War doch kein Traum. Gregors Blick richtete sich zum Fenster, und das trübe Wetter machte ihn umgehend ganz melancholisch. »Ach Gott« dachte er” – a torzítás filológiai kérdéseibe nem kívánok belemenni, a Monfort—Läufer mű kapcsán lényegtelennek tűnik a torzítás miertje és mikéntje.

² A kritikai poszthumanizmusnak vannak marxista gyökerei, például Rosi Braidotti a *The Posthuman* (2013) című könyvében ír erről, miszerint alapvetően logikáját és módszereit tekintve antihumanista volt a marxizmus, amelyből emiatt az attitűd miatt tudott meríteni a poszthumanizmus (Braidotti 2013: 106). Erre részletesen nem térnék ki, csupán a diskurzus tágabb kontextusának megértése érdekében említem.

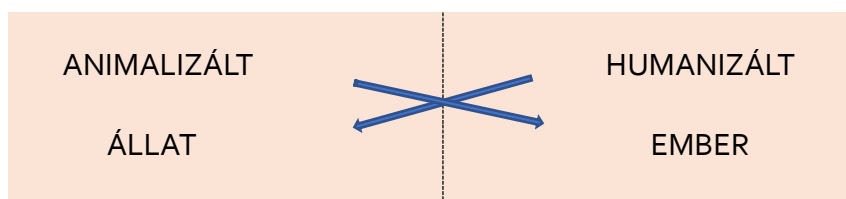
perspektíva, ahonnan az ember magát vizsgálja, alapvetően – és nyilvánvalóan evolúciós okokból – antropocentrikus.³

Giorgio Agamben a gépezet metaforájával írja le ezt a fajta emberi tevékenységet: „Az ember, efelől, nem egy tisztán definiálható faj vagy szubsztancia; sokkal inkább egy gépezet vagy eszköz az ember megismerésének kitermelésére” (Agamben 2004: 26–27). Az embernek eszerint egy tulajdonsága a nyitottság és a zártság is. A testi létéből fakadó biológiai, ökológiai kodependencia ellenére is képes egyfajta tisztaságot, zárt, kizárólag emberi identitást feltételezni saját létére, legfőképpen testi létére vonatkoztatva. Cortázar novellájának főhőse is megállapít egy hasonló distinkciót az axolotlot szemlélve, azonban az ellentétek ellenére mégis talál valamit, ami mentén az azonosságérzet kialakul benne: *„A majomemberekkel azonos vonásaik, a közhittel ellentétben, éppen arról a távolságról tanúskodnak, amely elválasztja őket tőlünk. Az axolotlok és az emberi lény közti hasonlóság teljes hiánya bizonyította számomra, hogy a felismerésem helyes, hogy nem felszínes analógiákra építettem. Csak azok az apró kis kezek... De egy fali gyíknak is ugyanolyan keze van, és mégse hasonlít ránk semmiben. Azt hiszem, az axolotloknál a fej tette, ez a háromszögletű, rózsaszín kis fej, az apró, aranyló szemekkel. Ez nézett és tudott. Csalogatott. Nem volt állati.”* (Cortázar 1977: 79). A tudás, a szemek, mind olyan jellegzetességek, amelyek alapvetően az antropocentrikus tekintet számára fontosak, és ahogy az ember tekint magára, szintén kiemelendők. És ez a tekintet alakítja ki saját maga határait is, így az állatit emberivé teszi saját maga számára. Az állat és az ember is rendelkezik hasonló végtagokkal tulajdonságokkal, így sokkal inkább e tulajdonságoknak a befogadása és kategorizációja bír tétellel.

Itt érdemes bevonnunk Cary Wolfe *faji rács* fogalmát, amely a modern humanista antropológiai ideológia gondolkodását példázza az állat és az ember viszonya kapcsán. Wolfe állítása nem újkeletű. Abban segít, hogy a poszthumanizmus központjában álló hibriditásnak keretet adjon. Az 1. ábrán láthatjuk ezt a rácsot négy pólussal, amelyekből a következők állnak össze: animalizált állat, humanizált állat, animalizált ember, humanizált ember. A rács lényege, hogy az állati és emberi keveredése intención alapul, animalizáláson, humanizáláson, és a tiszta kategóriák – animalizált állat, humanizált ember – ideológiai fikciók, amelyeket a poszthumanizmus a humanizmus hagyományához köt (Wolfe 2003: 101). Például a rasszizmus és a kolonializmus az animalizált emberi kisebbségek problémás a poszthumanizmus számára, míg a modern nyugati társadalom kutyatartási szokásai is intenzíven mutatják az állat-ember hibriditás elemeit, gondoljunk csak a babakocsiban „sétáltatott”, elhízott rövidfejű ölebekre, amelyek ilyformán humanizált állatok.

³ A kérdés messzire vezet, a fajizmus és a sovinizmus fogalmához, amelyről röviden csak annyit, hogy a poszthumanizmus olykor implicit módon a humanizmust sovinizmusként és nem antropocentrizmusként definiálja, mivel az ember pusztán emberi léte miatt számít felsőbbrendűnek. Mintha maga az antropocentrizmus is a sovinizmus veszélyét hordozná magában, mivel pusztán az emberlét válik értéké, nem pedig egy univerzális érték kapcsolódik az emberhez, például a gondoskodás képessége (Kopnina et al. 2018: 111).

1.ábra: Faji rács (species grid)

Forrás: saját szerkesztés Cary Wolfe 2003: 101-102, 104 alapján

A kutyatartási szokások alakulásához hozzátartozik, hogy az állatok jogi helyzete hogyan változik. A poszthumanizmus gyökereit jelentő antirasszista, antikapitalista, feminista és ökomozgalmak mellett az állatjogi mozgalmak hatása is alakította és alakítja a diskurzust (Haraway 2005: 109–110). Mindez viszont többféleképpen értelmezhető, ahogy a poszthumanizmus fogalma is kettős, mivel újratermeli a saját kritikai célkeresztjében lévő humanizmust is azáltal, hogy a poszt- előtag logikáját érvényesíti (Herbrechter 2013: 15–22). Az állatjogi mozgalmak egyfelől azt is jelenthetik, hogy az emberi felsőbbrendű ágens az embereknek fenntartott világba beengedi az állatot, hogy felemelje, ezzel egyfajta kompenzatorikus humanitással (*compensatory humanism*, Braidotti 2013: 89) viszonyulva hozzájuk. Ezzel az ember elismeri, hogy az állatnak nincs ágensi szerepe saját sorsának alakításában, és az emberi felsőbbrendűségnek ilyen szinten is érdemes érvényesülnie; emberi értékek, az élet védelmének érdekében, paternális erkölcsi alapokon. A poszthumanizmus gondolkodásmódja ezzel ellentétes kíván lenni még akkor is, ha a humanizmus hidrafejei (Badmington) újra meg újra előkerülnek a diskurzusban. Ha például a kutya domesztikációját vizsgáljuk, akkor poszthumanista szempontból érvelhetünk azzal, hogy egy antropocentrikus felfogás szerint a kutyát az ember domesztikálta. Ez egy olyan kulturálisan bebetonozott tényező az ember–kutya kapcsolatában, amely elősegíti az állat humanizálását, és az ebből fakadó emberi paternális szerepet. Ez azonban megnehezíti a differenciák felfedését. Viszont evolúciós kutatások megmutatják, hogy a kutyák természetes szelekciójából az is kialakult, hogy bizonyos egyedek saját magukat domesztikálták, emberi közösségek környékén kezdtek élni, hogy az ember élelmet biztosítson nekik, míg ők védelmet, társaságot vagy akár bizonyos feladatokra munkaerőt is, gondoljunk például a vadászat során betöltött szerepükre (Dawkins 2009: 73; Anderson 2017: 33–35). Ennek az embert központi szerepéből kimozdító gondolkodásnak az eredményét láthatjuk abban, hogy az interdependenciát hangsúlyozva gondolja el a kritikai poszthumanizmus az ember–természet kapcsolatot, például az általam vizsgált mű és a benne feldolgozott anyagok mind a fajköziség témáját, mind az ehhez kapcsolódó identitás- és átváltozástényezőket boncolgatják a metamorfózis eseménye által.

2. Poszthumanizmus és poszthermeneutika

2.1. *Abjekt, féreg, légy, axolotl*

Az ember és állat viszonya a kultúra és az irodalom szempontjából az emberre nézve parazitikus. Az állatot fenn kell tartani, hogy a metamorfózis eszközévé válhasson. Ahogy korábban említettem a poszthumanizmus előtagja kapcsán, a humanizmus és a poszthumanizmus is ilyen viszonyban áll a kritikai poszthumanizmus szemléletében (Badmington 2003: 20). Az ember parazitikus viszonyát a természettel Michel Serres (1982) olyan példákon keresztül írja le, amelyekben az ember környezetét saját fenttartására erőforrásként használja fel, és olyan módon tartja fenn, hogy azt saját érdekei szerint optimalizálja. Ez a viszony tehát nem a vad és a vadász relációjában keresendő, a gazdatest és a parazita jellemzi az ember—természet kapcsolatát, és az ember—állat kapcsolatát is (Serres 1982: 6–7). Azonban ez az állítás magában hordozza az antropocentrikus tekintet maradékát, legalábbis abban az értelemben, hogy fenn tudja tartani a számára megfelelő környezetet saját racionalitásának útmutatására. Az elmúlt évtizedek nem ezt mutatják, gondoljunk csak a poszthumanisták által is gyakran tematizált antropocén fogalmára és diskurzusára, amely az ökológiai katasztrófa küszöbének interdiszciplináris leírására tesz kísérletet, és érdekes módon az emberi identitás történetének és a bolygó geotörténetének válságértelmezései így egybeesnek (Braidotti 2013: 66)⁴. De mi is a parazita, és hogyan áll hozzá valójában az ember – ezzel a kérdéssel térjünk át a korábban már említett *The Bug (A bogár)* című digitális költeményre.

Az alapszövegek egyértelműen kanonikus alkotások. Az átváltozás, *A légy és az Axolotl* olyan állatokat szerepeltet, amelyeknek nincsen pozitívan moralizáló szimbolikus értéke. Nem aggathatóak rájuk olyan jelzők, mint az oroszlánra, hogy bátor, hatalmas és tekintélyt parancsoló, az állatok királya. A lojalitás sem jellemzi őket, mint a kutyákat, és a szépségük sem vetekszik egy maine coon bundájával vagy egy szarvas agancsának idomaival. Mondhatnánk, hogy visszataszító állat a féreg, a légy és az axolotl is, habár ennek a fajnak a helyzete a novellában is eltérő a többi megítélésétől, de erről később. A csúfság, a morálisan elítélt tulajdonságú entitások értelmezéséhez használhatjuk Julia Kristeva *abjekt* és *abjekció* fogalmát, továbbá ezzel jellemezhető a fent említett művek állat—ember átváltozásai is, amelyek eseményjellegükben a poszthumanizmus köztesség- és metamorfózisfelfogását is színre viszik. (Kristeva 1982: 3-18).

A bogárt alkotó művekben az emberi alakok mind úgy szembesülnek saját másságukkal, hogy azt valami társadalmi tényező elutasítja, legyen az más emberi karakter vagy akár saját értékrendjük. Átváltozásaiknak van olyan aspektusa, amely az abjekcióhoz közelíti ezt az eseményt. Sorsuk horror, terror akár saját maguk számára, akár a társadalom

⁴ Az antropocén fogalmával bővebben nem kívánok foglalkozni, a témához lásd: Horváth Márk (2021): *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok*, Budapest, Prae.; Bruno Latour (2017): *Ágencia az antropocén korában*, (ford. Keresztes Balázs), Prae, 1, 3–20.; irodalmi vonatkozásban: NEMES Z. Márió (2017): *Kacsacsőrű-emplős-várás Kenguru-szigeten. A kortárs fiatal költészet posztantropocentrikus viszonyai*, Prae, 1, 90–107.

számára. az abjekt és az abjekció bizonyos normákhoz, szabályokhoz köthető. Például a higiéniahoz, egészséghez, tisztasághoz, amelynek vannak evolúciós funkciói is. Ugyanakkor pusztán kulturális-esztétikai is lehet, ha a női test szőrösségét undorítónak találjuk. Kristeva elméletének is van egyfajta politikai-ideológiai árnyalata abból a szempontból, hogy az abjekt nem amoralitást jelent, hanem a negatív moralitását annak, amely megteremti az abjekciót: a higiénia, a tisztaság, a szentség, a jó ellentétéként a bűn, a gyanú, az árnyék, a terror, a gyűlölet. Kristeva egyik példája a holokauszt, amely a népirtáson keresztül megöl valamit az emberben, például a gyermekkort annak látványában, ahogy a Birkenauban fenntartott múzeumban meggyilkolt gyerekek cipőiből álló halom van kiállítva. A cipőkből Kristeva párhuzamot von, hol láthatta még őket, és arra jut, hogy a karácsonyfa alatti ajándékkupac lesz számára a morálisan pozitív pólus, míg a népirtás és maguk a kiállított tárgyak pedig az abjekció és az abjekt negatív pólusának elemei. Némiképp a poszthumanizmus is bír ilyen funkcióval, Kristeva egy ponton meg is jegyzi, hogy az abjekció eltörli a humanitást, így akár egy antihumanista nézőpontú fogalomnak is nevezhető. A poszthumanizmus ugyan nem a humanitás eltörlése, de a humanista értékek megkérdőjelezésének van egy eltörlő jellege, ugyanis nem a helyreállítás a célja a kritikai poszthumanizmus törekvéseinek, hanem a változás eszközlése az emberkoncepció töredezettségének és szökevényvonalainak tematizálásával (Kristeva 1982: 3-18).

Kafka főszereplője a bürokratikus renddel kerül szembe, mivel már nem tud dolgozni féregként. Ez egy olyan szökevényvonal, amely ugyan kimozdítja a karaktert egy sanyarúnak nevezhető emberi sorsból elmenekülve egy nagyobb, elnyomó hatalomtól. Ez a menekülés egy újabb fogságba kényszeríti a szereplőt, hiszen mindez az abjekciót hozza magával, például a család részéről is (Deleuze—Guattari 2009: 26-30). A már kevésbé emberi szereplő halott testével a bogarakéhoz hasonló módon bánnak a műben: „Meghiszem azt – mondta a bejárónő, és bizonyosságul jó darabon arrább lökte Gregor tetemét a seprűvel.” (Kafka 2015: 73) – olvasható a bejárónő válasza Samsának. Ez a szereplő éppúgy viselkedik a halott Gregorral, ahogy egy halott csótánnyal, bogárral, féreggel szokás. Nem a pulzusát nézi meg, hanem arrább löki a seprűvel, nem ér hozzá az undor miatt. Továbbá a döglött szót használja rá, mikor szól a szülőknek Gregor állapotáról: „Jöjjenek csak, nézzék meg, megdöglött; ott fekszik, tisztára döglötten!” (Kafka 2015: 72). Gregor esetében egy olyan átváltozásról van szó, amelyben a szereplő testét érintő események kapcsán a karakter animalizált állatként van előttünk jelen, és ebből az antropológiai távolságból fakad maga az abjekció is, hiszen semmi emberit nem találnak benne a szereplők már.

George Langelaan *A légy* című művéből olyan részleteket választott ki Monfort és Läufer, amelyek a tudós férj szavai, és a közte és a felesége közötti levelezésből származnak⁵. A

⁵ Az angol részlet a *The Bug* kódjából: „I have had a serious accident. The night before last, I "transmitted" myself. Then, during a second experiment, it seems that a fly got into the "disintegrator." So I must destroy myself now, because the fly can't be found. I can't go through again with it. I am already no longer a man. I have thought of disintegrating myself in my transmitter, but, sooner or later, it is possible someone might reintegrate

levelezés a labor ajtaja alatt átadott cetlikén zajlik, mivel a tudós nem tud beszélni, valamint nem akarja megmutatni magát a feleségének, mivel oly mértékben eltorzult a teste, hogy undorítónak tartja saját magát, és így biztos abban is, hogy a felesége is így fog rá reagálni. A karakter maga úgy nyilatkozik, hogy kezdi elveszíteni emberségét: *„Élek, de nem vagyok többé ember. Az elmém is eltűnhet egyik napról a másikra. Már most sem teljesen ép. Márpedig elme nélkül lélek sem létezik.”* (Langelaan 2023: 286) – írja a tudós a feleségének. Itt még azt a gondolatot is megfigyelhetjük az elme és a lélek kapcsolata kapcsán, amelyet Badmington humanista maradékként fog fel a karteziánus cogito nyomán (Badmington 2003: 16–18). A feleség gondolatai pedig ezek a férjéről: *„Éreztem, tudtam, hogy ha nem vagyok képes elszakítani róla a tekintetem, és becsukni a szemem, soha többé nem hagyom abba az üvöltést. A szörnyeteg, amivé a férjem változott, lassan visszatette a fejére a terítőt, és tapogatózva hátrált az ajtó felé. Végre le tudtam hunyni a szemem.”* (Langelaan 2023: 288). Az abjekció jelen esetben az átváltozott férfit önreflexióként is érinti, valamint, ahogy Kafka esetében is, a család is bevonódik. A légy-ember hibrid tudós saját testének elváltozását szörnyé-válásként éli meg, ezt mutatja a viselkedése, hogy szégyelli magát saját felesége előtt, emellett pedig a nőt óvja is a látványtól és a test esetleges felfedéséből következő reakciótól. A test radikális másságával való szembesülés a férfit eltávolítja saját magától és családjától is, és ettől az élménytől védi feleségét.

Cortázar *Axolotl* című novellája ehhez képest inkább csak az állati idegenséggel szembesíti az olvasót, nem pedig az animalitás emberi nézőpontból vizsgált abjektív jellegével: *„Nem voltak emberi lények, de még egyetlen állatban sem fedeztem fel ilyen mély rokonságot. Az axolotlok mintha a tanúi lettek volna valaminek, olykor pedig mintha rettentő bírái. Aljasnak éreztem magam, ha a szemükbe néztem, olyan rémítő tisztaság ült ezekben az áttetsző szemekben. Lárva voltam, de a lárva szó spanyolul álcacot, sőt kísértetet is jelent. Vajon ezek mögött a kifejezéstelen és mégis kérlelhetetlenül kegyetlen azték arcok mögött milyen kép várta a maga óráját?”* (Cortázar, 1977: 79). Ebből a részletből kiindulva viszont rámutathatunk épp annak a fordítottjára, ami a féreggé és légygé változás. Az elbeszélések kontextusában a féreg és a légy az emberhez képest tűnik abjekciónak, míg az axolotlra rátekintve az emberi szemlélő látja magát abjektszerűnek, mivel az axolotlhoz egyfajta fenségessé, szentséget társít, amely kapcsán a kísértetiesség kapcsolja csak a horrorszerű, terrorszerű köztes szörnyekhez, amelyek az előző két műben szerepeltek. Ráadásul itt maga az átváltozás sem erőszakos, csupán a szemlélés, a beleérzés váltja ki, és egyfajta transzcendenciaként is tekinthető, mintha az emberi síknál magasabb síkra lépne az állattá válással az elbeszélő: *„»Majd felfalja őket a szemével«, mondta nevetve az ő, aki bizonyára kissé hóbortosnak tartott. Nem vette észre, hogy éppen ők faltak fel*

me.” – az ezt alkotó részleteket kigyűjtve Till Katalin fordítása alapján magyarul: *„Súlyos baleset ért. Első alkalommal elvégeztem a kísérletet saját magamon. Aztán a második alkalommal nem vettem észre, hogy berepült egy légy a fülkébe. El kell pusztítanom magam, mert nincs meg a légy. Nem próbálhatom meg újra, nem vagyok már többé ember. Gondoltam arra is, hogy a készülékem segítségével szétbontom magam, de lehet, hogy egyszer majd valaki újraegyesít.”* (Langelaan 2023: 249–292 alapján saját fordítás).

lassanként a szemükkel valamiféle aranyló kannibál-szertartás folyamán.” – Cortázar nagyon jól kombinálja ebben a mondatban a szentet és a profánt, feloldva azoknak az elválaszthatóságát. Ráadásul itt az állat, amely az elbeszélő szemszögéből nem teljesen humanizálódik, hanem sokkal inkább a maga animalitásában válik vonzóvá a transzcendenciaigényű identitás számára.

Bényei Tamás *Más alakban* című könyvében a metamorfózis eseményét vizsgálja, és számára is példaértékű lény az axolotl. Ez az állat ezt a szimbolikus jelentőséget úgy érte el, hogy egyrészt képes újratermelni magát, például, ha elveszti egy végtagját, akkor az visszanő. Másrészt, lárvállapotban megmaradva nem teljesen kifejlett szalamandra, így lényegében örök köztességben működik a szervezete, nincs felnőttkor, amely a szexuálisan érett szalamandrárt jelentené, hanem már lárvállapotban képes szaporodni, és így nincs további fejlődési szakasz. Ugyanakkor ez a metamorfózisra, átalakulásra való képtelenséget is jelenti, mégis ebből fakad metamorf jellege, egyszerre gyermeki és felnőtti az emberi szemlélő számára (Bényei 2013: 15). Az axolotl a köztes identitás szimbóluma, amelyet jellemez az átváltozás, mivel az esemény önmagában hordozza a köztességgel való találkozást attól függetlenül, hogy az átváltozáshoz kellenek bizonyos végpontok. Viszont a végpontok nem fixálódást jelentenek, hanem további átváltozások potenciálját hordozzák, így kialakítva egyfajta örök köztességet. Mindez az identitás megkérdőjelezése, amelyet a poszthumanizmus is véghezvisz (Bényei 2013: 10–12).

A *bogár* a magába olvasztott három mű intertextuális hermeneutikai viszonyait tekintve az átváltozás és a köztes identitás kifejezésére törekszik. Három kanonikus mű egymáshoz viszonylag közeli jelentésárnyalatokkal, szimbolikusnak tekinthető állati szereplőkkel. Kiegészítésként megjegyezném, hogy *A légy* filmfeldolgozásai a testhorror zsánerében a poszthumanista testdiskurzusok szerves részét képezik (Hurley 1995: 203), és *A bogár* mindegyik intertextusában a test átváltozásával együtt az elme is átváltozik. A kívül és a belül összeomlik, a külsőnek tekinthető, tabusított, undort és félelmet keltő állati test helyet cserél vagy összemosódik az emberivel. Gregor Samsáról azt gondolhatjuk, hogy emberként gondolkodik, és Cortázar elbeszélője is emberi elmével kerül állati testbe, amelyről azt gyanítja, hogy az emberhez hasonló gondolkodású, míg a tudós saját és a légy testét a transzformálás során összekeveri, elegyíti, így egy hibridként végzi lassan meg bomló elmével. Az átváltozás különböző módozatait láthatjuk, ugyanakkor mindegyik egy olyan dilemmát boncolgat, amely a poszthumanizmus alapja: a lét materiális, ha a test változik, változik az identitás is, az emberi test ontológiája nem tisztán emberi, hanem fogékony az átváltozásra.

2.2. Metamorfózis és poszthermeneutika

A hosszú bevezető után fókuszáljunk a digitális költeményre, ugyanis önmagában is sokrétű és gazdag jelenlét- és jelentéshatásokban. Ezt a két gumbrecht-i fogalmat azért kívánom használni, mert véleményem szerint a poszthermeneutika a textualitás változásainak leírásával párhuzamba hozható a poszthumanizmussal, és olyan fogalmak,

mint az identitás, beépíthetők a poszthermeneutika felőli szövegértelmezésbe, összekapcsolva azt az emberi identitást boncolgató diskurzusokkal. A jelentés- és jelenléthatás különbsége abban érhető tetten, hogy a szöveg saját materialitására hívja fel a figyelmet vagy ezt elrejtve a szavak, mondatok jelentéshálói válnak fontosabbá (Gumbrecht 2010: 23–29). Ezek természetesen nem elkülöníthető rétegek, de az olvasás során a fókusz változhat, a szöveg is irányíthatja ezt a fókuszt. Az előző fejezetben legfőképpen a három alapszöveg jelentéshatásait elemeztem, azoknak a szövegeknek a prózaformátuma alapvetően ahhoz járul hozzá, hogy a sztenderdizált forma ne avatkozzon bele a hermeneutikai munkába. Ezt nevezhetjük a medialitás visszahúzódnak: a szövegbefogadásunk évszázadok óta oly módon van kondicionálva, és olyan technológiák alakítják, amelyek mára már alapvetővé váltak. Az írott, nyomtatott szöveg nagymértékű társadalmi szerepe hozzájárult ahhoz, hogy a sztenderdizált szövegműködéssel való találkozásban az ember a szöveg immateriális rétegeivel foglalkozik, tehát hogy mit mond a szöveg, hogyan értelmezendő, és kevésbé foglalkozik azzal, hogy a szöveg hogyan beszél a maga materiális módján. Gondolhatunk itt a vizualitásra, tördeléstől kezdve egészen a betűtípusig, könyv esetében a kötészeti tulajdonságaira. Ezeket a tényezőket nem tartjuk számon akkor, amikor arról beszélünk, hogy egy regény miről szól. De például a prozódia, a tördelés vizualitása, a sorok hosszúsága, a rímek által generált hangzás, amely a költészetet sokkal inkább jellemzi, mint a prózát, már olyan nem-hermeneutikai tényezők, amelyek jelenléthatással rendelkeznek, hiszen olyasmire utalnak, ami túlmutat pusztán a szavak jelentésén, így a poszthermeneutika vizsgálati tárgyaivá is válnak, (Mersch 2010: 105–158) és ahogy Gumbrecht írja: „A költészet talán a legerősebb példája a jelenléthatások és a jelentéshatások egyidejűségének – mivel a hermeneutikai dimenzió legerősebb intézményi dominanciája sem nyomhatta el egészen a ritmus és az alliteráció, a versszak és a verssor jelenléthatását.” (Gumbrecht 2010: 68–69).

Ennek alapja Kittler azon állítása, miszerint az ember a lejegyzőrendszereken, médiumokon keresztül őrzi meg önmagát. Kittler az archiválás, lejegyzés miatt fontos a poszthermeneutika és a poszthermeneutikai értelemezéséhez. A *Lejegyzőrendszerek 1800/1900 (Aufschreibesysteme 1800/1900)* című művében az irodalom hermeneutikai szellemtörténetéhez szorosan kapcsolódó, de a mediális jelleg miatt háttérbehúzódnak materialitását, technológiáját, intézményrendszerét vizsgálja. A szerző az irodalmat híradástechnikaként és információtechnikaként írja le, ezáltal is egy nem-hermeneutikai (vagy pontosabban inkább poszthermeneutikai) perspektívát támogatva. Mindez alapvetően a gondolat, a szellem, az ember központi pozíciójának decentralizálását is jelenti az interpretációt érintve, perspektívája posztantropocentrikus. A lejegyzőrendszerek olyan ágensek, amelyek fizikai formát öltenek, tárolják, feldolgozzák, címkézik az adatokat, intézményesülhetnek, így például a nyomtatás és az irodalomtudomány is ilyen ágensek, de a könyvtár, az archívum is. Ezeknek az ágenseknek a leírásával az emberi tudás- és jelentésszervezés is leírható, valamint az adattárolás materialitásának történeti szemléletével a fejlődésből következő változások is az interpretáció (poszthermeneutikai)

részét képezik, nem lehet eltekinteni tőlük, miután már az ember jelentés- és tudástermeléséhez hozzáadtuk a nem-hermeneutikai viszonyokat is (Kittler 2014: 19–26; 1985: 519).

Ehhez párosul Latour technológiaszemlélete, miszerint a technológia és az ember olyan viszonyban vannak, hogy egymást újra és újra feltalálják, ágenciájuk nem az emberi racionalitáson alapul, hanem a kísérletezésen, és az ember létezésének és létértelmezésének legfőbb módja maga a technológia. A technológia tehát nem csak a lét feltárásának aktusában vesz részt, hanem konstituálja is a létet. Latour hozzáteszi, hogy az emberi mint kvázi-szubjektum (quasi-subject), és a nem-emberi mint kvázi-objektum (quasi-object) konstituálja ezt az ágenciát, egymáshoz közeledve, a szubjektum–objektum dichotómiát megingatva, így az ő elmélete rokonítható a poszthumanizmus posztantropocentrikus gondolkodásmódjával (Latour 2002: 248–253). A szubjektum–objektum viszony az ember–állat kapcsolatra is vonatkoztatható, ha például az állatra mint erőforrásra gondolunk, amelyet az ember táplálékként, munkaerőként hasznosít. Az irodalomban viszont a Latour által említett közeledés egyértelműen megfigyelhető, és némiképpen a sci-fi eszközei pont a hibrid relációk elképzeléséhez, a valóság túlzó módon történő feltárásához is elvezethetnek.⁶

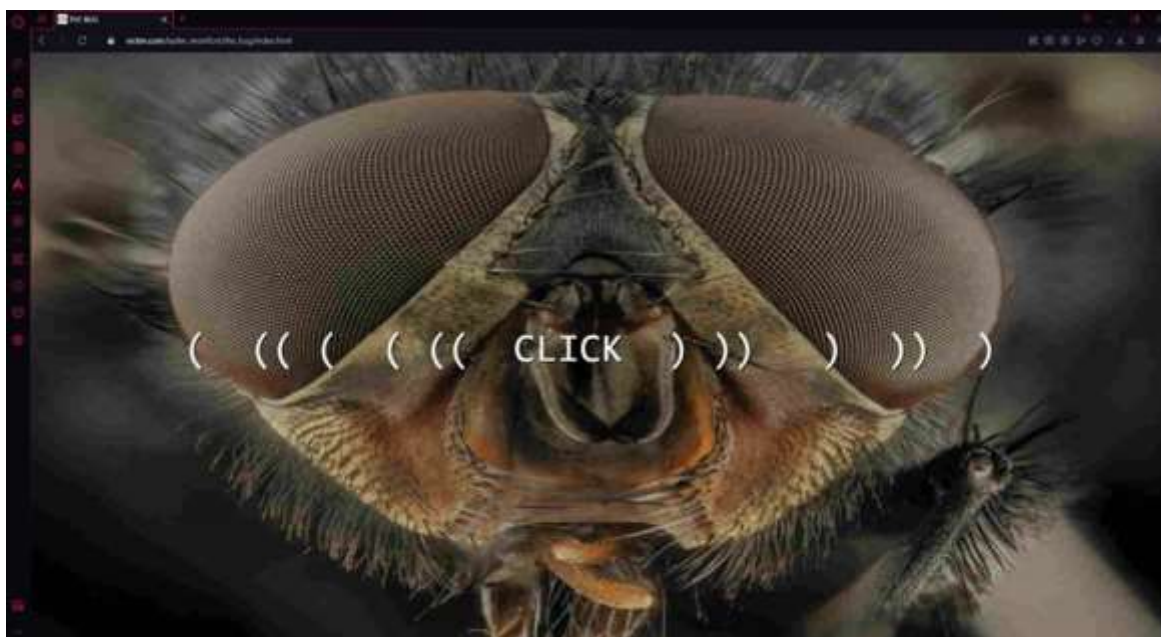
3. Állati és textuális átváltozás

A bogár esetében a digitális médium immerzív környezetet teremt a költészeti jelenléthatásoknak. A mű vizualitása többretegű, érinteni kell a szöveg tördelését, tipográfiáját, és magát a háttérrel, amely a szöveget kíséri. A költemény linkjét megnyitva egy nyitóoldalra érkezünk (2. ábra).

Ez az oldal felszólít minket, hogy kattintsunk. Az instrukció hiányos, nincs meghatározva, hogy hova, de bárhova klikkelhetünk, elindul a költemény. Az emberi ágens beavatkozás szükséges ahhoz, hogy a költeményben foglalt jelenlét- és jelentéshatások újukra induljanak. Ennek a tevékenységnek az ágenciája azonban a természetesnek vélt könyvnyitogatáson és lapozgatáson túlmutat, számos perifériára, internetelésre és mindezeknek a teljes hálózatra szükség van, önmagában a digitális jelleg egyfajta ágenciacsomópontot feltételez, amely ebben az esetben teljesen ellentétes a természeti ágens létmódjával. Ezt a mediatizáltság okozza, de a poszthermeneutikai részletekbe csak annyiban kívánok belemenni, amennyiben az ember–állat kapcsolatát a mű kontextusában jellemzik, a perifériák és digitalitás kérdése jelen tanulmány keretein túlmutat.

⁶ A science fiction és a poszthumán kapcsolata gazdag szakirodalommal rendelkezik, például az általam már idézett *Posthuman Bodies* kötet is foglalkozik ezzel, de Haraway is a *Kiborg kiáltványban* ennek a zsánernek az eszközével valósít meg performatív tudományos szöveget. E kapcsolatáról azonban jelen tanulmányban nem írok részletesen, mivel maga a lírai alkotás sem ezekre az aspektusokra vezeti rá a befogadót.

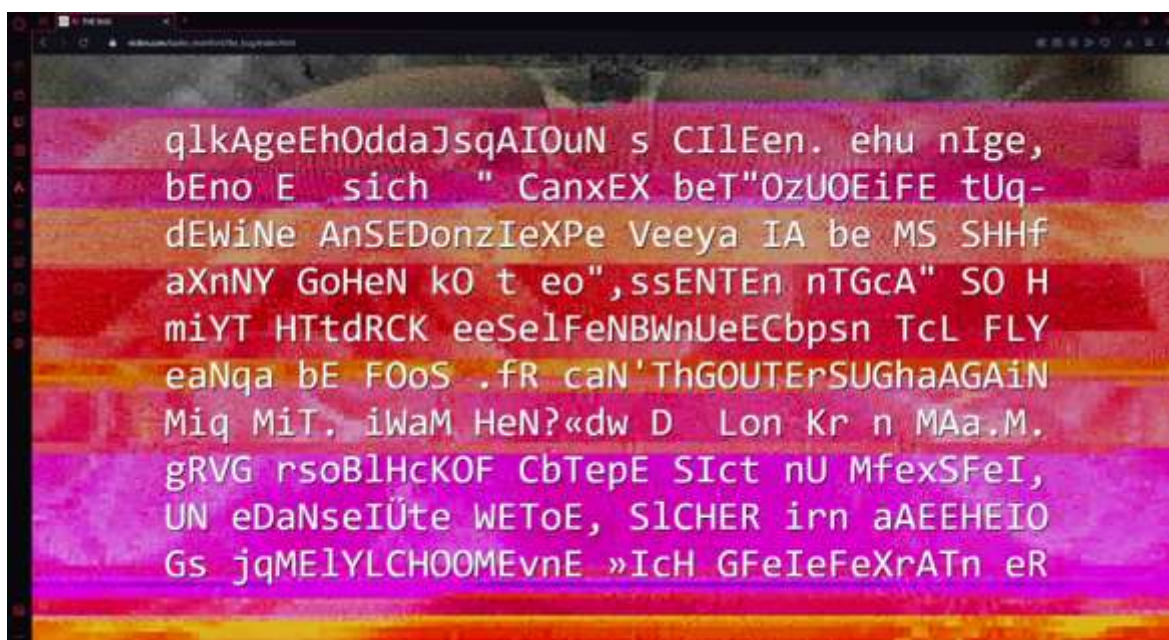
2. ábra: A bogár (The Bug) nyitóoldala

Forrás: Monfort – Läufer, 2021

Kattintás után beindul a program, és kisvártatva a 3. ábrán szereplő képhez hasonló látvány fogad minket. Az első szöveg Langelaan művének torzított részlete, amit a korábbiakban lábjegyzetben adtam meg, így kezdődik: „*I have had a serious accident. The night before last, I "transmitted" myself.*”. A program html kódjába belenézve (Monfort 2021) láthatjuk, hogy a történetek véletlenszerűek, az egyetlen fix tényező a kezdőszöveg.

3. ábra: A bogár működés közben

Forrás: Monfort – Läufer, 2021

Véletlenszerű, hogy a maradék kettő szöveg közül melyik jön, melyiké változik át a szöveg, és ahogy láthatjuk, a kis- és nagybetűk is véletlenszerűen cserélődnek, és egészen az érthetelenségig, a felismerhetetlenségig torzulnak. A karaktereket ugyan felismerjük, de teljes szavak nem állnak össze belőlük. Ezek a köztes pontok kifejezetten beszédeseek, ha a monstrum, a szörny létmódjára mi jellemző *A légy* című műben. Számos sikertelen visszaváltoztató kísérlet után a tudós saját családi macskájának és a légynek a testrészeivel is rendelkezik: „*A korábbi kísérlet után a fejem a légy feje volt. Most már csak a szeme és a szája maradt meg, a többi az eltűnt macska részleges újraegyesülése.*” (Langelaan 2023: 289). A részek felismerhetősége nem járul hozzá az egész koherenciájához, a szöveg így alakítja ki saját köztenességét. A szövegtest így három rétegben köztes nyelvileg: 1. elmozdul az érthetőség felől az érthetetlen felé; 2. három nyelven átívelően működik, mivel *Az átváltozás* németül, az *Axolotl* spanyolul, *A légy* angolul, a művek eredeti nyelven jelenik meg; 3. a kis- és nagybetűk váltakozása irányítja a tekintetet, megzavarja a befogadót a szavak kezdetének megállapításában, ugyanis szó belsejében is váltakozik folyamatosan.

A szöveg átváltozása, karakterek és nyelvek között, az érthető és az érthetetlen között, mind azokat a tényezőket evokálja, amelyek az állat—ember átváltozásokban megfigyelhető a művek alapján: a történés bizonyos keretek között nyer csak értelmet, és ezek a keretek szétfeszítik a korábbiakat. Egyfajta fordulópontként lehet az átváltozásra tekinteni, intenzív eseményként, amelynek lefolyása felszámolja az identitást az intenzitásával. Bényei Tamás a metamorfózist így írja le: „egy élettelen tárgy, élőlény vagy ember nagy hirtelenséggel létmódot vált – akkor is, ha ennek nincsenek azonnal látható jelei. [...] A lényeg az átváltozás radikalitása és sebessége, valamint az, hogy két létszféra közötti különbség az adott mű világában metafizikai léptékűként jelenjen meg” (Bényei 2013: 11).

A költemény képi világa is radikális. Először azzal a réteggel kezdeném, amely maga a háttérkép. A kép egy légy makrólencsével fotózott feje, ahogy a korábbi 3. ábrán is látható. A fej mintha egy kifelé bámuló arc lenne, amely arra vár, hogy a felhasználó kattintson, ezzel elinduljon a költemény. Éppúgy bámul ez a légy a képernyőből kifelé, ahogy Cortázar elbeszélője bámulja kívülről az axolotlot, majd belülről saját régi testét, amint axolotltá változik: „*Átmenet és meglepetés nélkül pillantottam meg az üveg túloldalán az arcomat az axolotlok helyett: igen, kívül láttam az arcom, az üveg túloldalán.*” (Cortázar 1977: 80). Ez a bámuló bogár-arckép a program futtatása után horizontálisan és vertikálisan is változni kezd, majd olyan színátmenettel járó effektek, torzítások is tarkítják a háttérrel, amelyektől nem kivehető ez az arc, és egyenesen kellemetlennek, hivalkodónak, hibásnak tűnik a kép a pixeleség miatt.

Ezt a kellemetlenséget tetőzi a lefutást kísérő hang. A hangok esetében az átváltozás értelmezése meglehetősen erőltetettnek tűnik, és nem is feltétlenül a hang átváltozásán keresztül köthető a többi metamorfózist evokáló jelenléthatáshoz. Sokkal inkább arról van szó, hogy egy zsigeri, kiiktathatatlan jelenlétet ad mindez a költeményhez. Míg a

fejünket bármikor elfordíthatjuk, becsukhatjuk a szemünket, addig a hallásunkat nem iktathatjuk ki ilyen könnyen.

A befogadás élményét egyáltalán nem a hermeneutikai munka kielégítő oldala jellemzi. Egyértelműen tetten érhető az értelmezés megnehezítésének intenciója a program kódjában. A karakterváltások olyan gyorsan történnek, hogy a 4. vagy 5. sorig érünk el az olvasásban. Megtudhatjuk, hogy mi az eredeti szöveg, ugyanis jellegzetes kezdete van mindegyik részletnek, ugyanakkor a teljes képet nem a szöveg adja meg, materialitása nem arra szolgál, hogy teljes mértékben a megismerést, az értelmezést támogassa, hanem hogy megmutassa saját magát és vizuális-textuális átváltozásait. Átváltozásként értelmezem ezeket a változásokat, mivel a jelentések legfőbb témája is ez, és mivel a nyelvek önmagukban definiálnak egy kulturális identitást, amelyek az átváltozás kiinduláspontjának tekinthetőek. Ha az olvasó a teljesség igénye nélkül futja át a szöveget, akkor láthatóak olyan pillanatok, amikor az egyes részletek teljes egészében olvashatóak, tehát például a német szöveg elejétől végéig értelmesen szerepel a képernyőn. Az ember és állat viszonyát is ez a kettősség jellemzi. Az állat definiálása annak érdekében történik meg a nyugati gondolkodásban, hogy az ember ezáltal az állattól eltávolodva legyen definiálható. A poszthumanizmus pedig ezzel ellentétesen működve éppen azért kívánja közelíteni az embert és az állatot, hogy ezáltal az ember határainak újradefiniálása megvalósulhasson. Ehhez a folyamathoz gyakran kapcsolódnak olyan jelentések, amelyek a fent említett három mű kapcsán kifejtésre kerültek. A horror, terror, üdvözülés, eksztázis, radikalitás mind olyan jelenléteket feltételeznek, amelyek megnehezítik a jelentésképződést. Teszik ezt a másság és az idegenség hatásait is magukkal hozva, heterogenitást eredményezve. A *bogár* ezeknek az intenzitásoknak a jelenléthatásait szintetizálja, és egy olyan mű, amely a szöveg poszthermeneutikai elemzését elvégezve analógiát mutat a jelentéshatásokból kiolvasható átváltozásokkal. A szerzők így a szöveg materialitását is játékba hozzák, ezzel pedig a poszthumanizmusra jellemző materiális fókusz a nyelv anyagszerűségére is ráirányítják további szökekvonalakat kínálva az irodalom és az emberi identitás kapcsolatának vizsgálatában. A kényelmetlenség, idegenség a testhorror és az abjekt hatását idézi, így is kapcsolódik a digitális alkotás a poszthumanizmus által már korábban értelmezett materiális jelenségekhez.

4. Összegzés

A *bogár* az intertextualitás és a digitális média eszközeivel az átváltozásról alkotott szerteágazó képzeletet szintetizálja. Az axotlokat csodáló elbeszélőn át a bürokratikus rendszer elől menekülve is csapdába kerülő utazóügynök-féregen keresztül a lelkesen kísérletező tudós-légy/légy-tudóság érünk el. A szereplők és művek komplex metamorfózishoz köthető attitűdje pedig az esemény heterogenitását mutatja meg. Egyszerre közeledhet az üdvözüléshez és a pokoljáráshoz. Lehet vágy vagy terror; és vágy és terror.

Monfort és L  ufer műalkotása a hang, k  p és a nyelv segítségével olyan görbe t  kr  t tart a befogadó el  , amely az intertextualit  ssal a metamorfózis kulturális tereit mozgósítja, ezzel hívja fel a figyelmet az ember és az állat intenzív kapcsolatára, amely a kritikai poszthumanizmus fel  l is értelmezhető. A szöveg távoli olvasata az, hogy a különböző nyelvek különböző európai kultúrák metamorf  zisainak fordításai, és mindegyik egy-egy állatot szerepeltetve éri el a metamorfózis eseményét. Az axolotl, a l  gy és a féreg egyszerre válik humanizált állattá, általuk azonban az ember animalizált emberré vagy akár humanizált állattá ismét. Magukban hordozzák az animalizált állat jegyeit is, ezáltal rá lehet mutatni arra, hogy az ember    llat egymást konstituáló kontinuumok a nyugati kultúra számára. Ennek a kontinuumnak a bejárása vezet el az átváltozáshoz, amely a m   lkot  s esztétikájából egy erőszakos, kellemetlen eseményként tárul a befogadó el  . Ez a kellemetlenség az identitás különböző elemeinek összjátékából adódik, amelyeknek összessége az ember    llat kontinuumon megalkotja a monstrumot, a szörnyet, amelynek titokzatossága,   rthet  tlens  ge, mássága, idegensége utakat kínál az ember   nmeg  rt  s  hez.

Ezek mentén alakul a kritikai poszthumanizmus posztantropocentrikus gondolkodása, amelyben az ember és az állat interdependens entitások egy olyan hálózatban, amely nem engedi kikristályosodni sem az emberi, sem az állati különbségek és azonosságok abszol  tumait. A m   lkot  s textualit  sa és audio-vizualitása is az idegenséget viszi színre. A hang digitális torzulása, a vill  d  z   fények, a torzul   l  gyarc frusztrálja a befogadót, a folyamatosan változó szöveg a megértést is kijátssza, hiszen a befogadás sebessége nem egyenesen arányos a változások sebességével. A szöveg az olvasás temp  j  t  l jóval gyorsabban változik,   gy a részletek teljes átolvasása számos átalakulási fázis után valósulhat csak meg. Azonban a szöveg dinamikus, sosem áll meg, végtelen k  ztess  ge a három szövegnek. Ebből a végtelen   tv  ltoz  sb  l származik az identitása is, amely pont   gy írható le, mint az ember    llat kapcsolata: nincsenek megszilárdult végpontok, az ember azonos és más, mint az állat, és fordítva. A kritikai poszthumanizmus nézőpontjában a differenciák és ekvivalenciák nem egymást kizáró tényezők, hanem egy fluxus részei, amelyben dichot  mi  knak látszó tényezők keverednek az emberi lét heterogenitását hangsúlyozva az állati és emberi ágensek közelítésével.

Források:

Agamben, Giorgio (2003): *The Open: Man and Animal*. Stanford: Stanford University Press.

Anderson, Nicole (2017): Pre- and Posthuman Animals. The Limits and Possibilities of Animal-Human Relations. In *Posthumous Life. Theorizing Beyond the Posthuman*. (eds.: Weinstein, Jami –Colebrook, Claire), New York: Columbia University Press, 17–42.

B  der Petra – Nemes Z. M  ri   (2022): Poszthumanizmus   s irodalom. Elm  leti   s irodalomkritikai vonatkoz  sok. *Folol  giai K  zl  ny*, 68.   vf. (1): 5–35.

Badmington, Neil (2003): Theorizing Posthumanism. *Cultural Critique*, Vol. 53. (1): 10-27.

Badmington, Neil (2004): *Alien Chic. Posthumanism and the Other Within*, London—New York: Routledge.

Bényei Tamás (2013): *Más alakban. A metamorfózis lehetséges poétikái és politikái*. Pécs: Pro Pannónia Kiadó.

Braidotti, Rosi (2013): *The Posthuman*. Cambridge: Polity.

Cortázar, Julio (1977): *Nagyítás*. Budapest: Európa, 76–81.

Haraway, Donna J. (2005): Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években. *Replika* 51–52. szám 107–139.

Hassan, Ihab (1977): Prometheus as Performer: Toward a Posthumanist Culture? *The Georgia Review*, Vol. 31. (4): 830–850.

Hayles, N. Katherine (1999): *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*, Chicago–London: University of Chicago Press.

Herbrechter, Stefan (2013): *Posthumanism. A Critical Analysis*. London – New York: Bloomsbury.

Hurley, Kelly (1995): Reading Like an Alien: Posthuman Identity in Ridley Scott's *Alien* and David Cronenberg's *Rabid*. In *Posthuman Bodies*. (eds.: Halberstam, Judith – Livingston, Ira) Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press, 203–224.

Kafka, Franz (2015): *Az átváltozás/A fűtő*. (Györffy Miklós ford.) Budapest: Helikon Kiadó

Kittler, Friedrich A. (1985): *Aufschreibesysteme. 1800/1900*. München: Wilhelm Fink.

Kittler, Friedrich (2014): Lejegyzőrendszerek 1800/1900. Előszó. *PRAE* (4): 19–26.

Kopnina, Helen – Washington, Haydn – Taylor, Bron – Piccolo, John J. (2018): Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 31 (1): 109–127.

Kristeva, Julia (1982): *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press.

Langelan, George (2023): A légy. In *Az Usher-ház vége. Filmklasszikusokat ihlető rémtörténetek*. (szerk.: Roboz Gábor), Budapest: Gabo, 249–292.

Latour, Bruno (2002): Morality and Technology: The End of the Means. *Theory Culture & Society* 19 (5–6): 247–260.

Latour, Bruno (2005): *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford—New York: Oxford University Press.

Losoncz Márk (2020): *Mi jön a poszthumanizmus után?* prae.hu: URL: <https://www.prae.hu/article/11522-mi-jojjon-a-poszthumanizmus-utan/>

Monfort, Nick – Laufer Milton (2021): *The Bug*. nickm.com. URL: https://nickm.com/laufer_monfort/the_bug/index.html

Monfort, Nick (2021): *The-Bug*. github.com. URL: <https://github.com/nickmontfort/the-bug>

Serres, Michel (1982): *The Parasite*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.

Wolfe, Cary (2003): *Animal Rites. American Culture, the Discourse of Species, and Posthumanist Theory*. Chicago—London: University of Chicago Press.

Wolfe, Cary (2010): *What Is Posthumanism*, Minneapolis—London: University of Minnesota Press.

Kis Gábor

Az állatok szerepe és szimbolikája a Harry Potter-regénysorozatban

Absztrakt

A tanulmány vizsgálati tárgya az ember-állat kapcsolatok megjelenése, viszonyrendszere és szimbolikus jelentése a Harry Potter-regénysorozatban. Mindezt azzal a céllal, hogy szövegelemzéssel feltárja a vizsgált állatmotívumok és -szimbólumok jelentésképzésének módjait, amelyek a szöveg különböző regisztereiben más és más, olykor egymásnak ellentmondó jelentést kapnak. A tanulmány vizsgálja az állatok varázsvilág megteremtésében és benépesítésében játszott szerepét, az atmoszférateremtő funkcióját, és a különböző stratégiákat, amelyek a szereplők személyiségét árnyalják, megismerését segítik.

Bemutatásra kerülnek a Roxfort háziállatai, amelyek – a középkori varázslókról és boszorkányokról meglevő ismereteink szerint – a gonosz, az ördög, a sötét erők szimbólumai, de a regénysorozatban ettől eltérő jelentéseket kapnak. A tanulmány külön kitér Hagrid állataira, a Roxfort címerében megjelenő állatokra, és mindezek eredetére és jelentésére.

Az állatmotívumok megjelenései működnek szövegszervező elemekként is, amelyek segíthetik a cselekmény előrehaladását, ha a történet egyes jelenetei az állatokról való beszéd vagy a megjelenéseik által kapcsolódnak össze. Az állatszimbólumok használatával egyes népmesetípusok is újramesélődnek. Az utolsó fejezet az állatok Harry Potter-sorozat alkímiai olvasatában elfoglalt helyét vizsgálja.

Kulcsszavak: Harry Potter, háziállat, mágikus állat, állatmotívum, szimbólum, alkímia

Abstract

The study focuses on the manifestations, relational dynamics, and symbolic meanings of human-animal relationships within the Harry Potter novel series. Its aim is to employ textual analysis to uncover the ways in which the examined animal motifs and symbols construct meaning, receiving different and sometimes contradictory interpretations across various registers of the text. The study explores the role of animals in the creation and population of the magical world, their function in setting the atmosphere, and the

different strategies employed to shade the personalities of characters and aid in their understanding.

The pets and other animals of Hogwarts are presented, which, according to our knowledge of medieval wizards and witches, are symbols of evil, the devil, and dark forces, but receive different meanings within the novel series. The study specifically addresses Hagrid's animals, and the animals appearing in the crest of Hogwarts, and their origins and meanings.

The appearances of animal motifs also function as organizing elements within the text, aiding in the progression of the plot when certain scenes are linked through discussion of animals or their appearances. By employing animal symbols, certain folk tale types are also retold. The final chapter examines the place of animals in an alchemical reading of the Harry Potter series.

Keywords: Harry Potter, pet, fantastic beast, animal motif, symbol, alchemy

A tanulmány vizsgálati tárgyát azok a kapcsolatok képezik, amelyek Harry Potter-regénysorozatban az emberek és állatok között állnak fenn. Az állatok megnevezést a regényvilágnak megfelelő, kiterjesztett értelemben használom – elkerülve ezzel a nehézkes megfogalmazásokat –, hiszen a magas számban előforduló, változatos lények fiktív entitások, és nem minden esetben kategorizálhatók, csupán állati jellegük, az állatokhoz való hasonlóságuk miatt nevezik (és nevezzük) őket annak. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a Harry Potter-varázsvilág lényei vagy a mitológiai hagyományokból ismertek, vagy J. K. Rowling író fantáziájának szülöttei, ezért az állat megnevezés az eredeti (és magyar nyelvre fordított) kifejezésnek is megfelel. Állatokként nevezem meg az ember-állat transzformáció állatként megjelenő alakját, valamint egy patrónusbűbáj nevű varázslat következtében megjelenő állat formájú fényes, pozitív erőteret is – (az érthetőség kedvéért lásd a kérdéseket: milyen állattá változott James; milyen állat a patrónusa Hermionénak?).

A felsoroltaknak megfelelő megközelítésből a Harry Potterben az állatok szerepét háromféle megközelítésből lenne érdemes megvizsgálni. Egyrészt, érdemes a regénysorozat világát benépesítő emberek és mágikus állatok közötti kapcsolatot, a háziállat és háziállatként kezelt vadon élő állatok szerepét és szimbolikáját.

Másrészt, azokat, a regénysorozatban megjelenő ember-állat transzformációkat, amelyeket az animágusok és a vérfarkasok képesek végrehajtani. Az animágusok olyan varázslók vagy boszorkányok, akik képesek önmagukat állatokká transzformálni, majd visszaváltozni emberi formájukba. Az ilyen jellegű transzformáció nem kizárólag a Potterben fordul elő, az ember-állat átváltozás hagyománya erősen jelen van a

mitológiában és az irodalomban. Ettől a hagyománytól nem távolodik el a Potter világa sem, a fikcióban már létező lényeket, állatokat a rájuk jellemző tulajdonságokkal szerepelteti, a hozzájuk kapcsolódó ismereteket nem változtatja meg. Ezek a tulajdonságok, ismeretek esetenként beszélő nevek formájában jelennek meg. A történet egyik animágusa, Sirius Black, fekete kutyává tud átváltozni, de ezt megjelenésekor még nem tudhatja az olvasó. Keresztneve a Nagy Kutya csillagkép legfényesebb csillagának a neve (vö: Compagnone – Danesi 2012: 129), vezetéknéve feketét jelent. A történetben megjelenő fekete kutyáról az olvasó kellő ismeret birtokában feltételezheti, hogy valamilyen kapcsolat áll fenn az állat és Sirius Black között – például azonosság. Remus Lupin – akiről csak a történet végén derül ki, hogy vérfarkas – keresztneve a Rómát alapító Remust idézi, akit a testvérével együtt egy farkasanya nevelt fel, a Lupin név pedig a latin lupinusból származik, és farkasszerűt jelent (a nevek rendszeréről lásd még: Nilsen – Nilsen 2009). Az ő esetében is feltételezhető, hogy valamilyen módon köze lesz a farkasokhoz. Mindkét karakter esetében azt látjuk, hogy az általuk megjelenített állat a mitológiai, irodalmi hagyományokat követi.

Harmadrészt, az ember-állat kapcsolatok témájához tartozó patrónusok szerepét és szimbolikáját is vizsgálatra érdemesnek tartom. A patrónusok állat formájában megjelenő mágikus manifesztációk, amelyeket a varázsló vagy boszorkány képes pozitív erőterként, pajzsként, védelmező szerepben megidézni. Ez a jelenség pedig a mitológia és az irodalom mellett a pszichológia területére is tartozik.

Említést érdemelne még a külső, metaforikus hasonlóság emberek és állatok között, amely több esetben is eltér a karakter beszélő nevében megjelenő állattól. Például Perselus Piton, az iskola egyik tanárának megjelenése denevérré emlékeztet, a neve (az eredeti szövegben: Severus Snape) mégis a kígyókkal kapcsolja össze. Ehhez hasonló eltérést mutathat az iskola alapítóinak neve, és az iskolai címerében hozzájuk társított állatok.

Jelen tanulmány elsősorban az emberek és a mágikus állatok közötti kapcsolat, a házi- és háziállatként kezelt vadon élő állatok szerepe és szimbolikája ismertetésére tesz kísérletet.

1. A varázsvilág megteremtése állatokkal

A varázsvilág elképzelhető és hitelesként befogadható megteremtéséhez szükségesek olyan reáliák, valóságot jelölő dolgok, amelyekkel a világ benépesítése megtörténhet. A Harry Potter világa sok szövegelemében a középkort idézi. A legmarkánsabb ilyen elem, az iskola épülete, amely egy középkorban épült hatalmas kastély, ahol elektromosság híján varázslatos gyertyákkal világítanak, titkos alagútjai, hatalmas termei és magas tornyai is vannak.

A regénysorozatban – érthető okokból leginkább az első kötetben – jelen van egy erős, „varázslatos” atmoszférát teremtő gesztus. Ennek számos funkciója lehet, amelyek közül az egyik bizonyára az olvasó (gyerek) csodákkal és furcsaságokkal való elbűvölése; egy

másik, bizonyos értelemben az ismeretterjesztés: az európai (különösen az angol) szokások, hagyományok és mitológiák elemeinek megismertetése más kontextusba való elhelyezéssel.

A könyvsorozat szövegeinek lényeges jellemzője az információvisszatartás, illetve az információk fokozatos adagolása. Az első kötetben, *A bölcsek kövében* a világ varázstalanul működő részébe a varázslat lassan adagolva és sajátos nézőpontból érkezik. Olyan dolgokkal találkozunk az olvasó, mint egy térképet olvasó macska, fényeket magába szívó „önoltó” (HP1: 14), repülő motorbicikli, és furcsa kinézetű, szokatlan szavakat használó emberek; később Harry emlékei a vele történt megmagyarázhatatlan eseményekről, a varázslóiskolából érkező első levél, majd a levelek sokasága, és az azokat szállító baglyok.

Ebben a felvezetésben a térképet olvasó macska és a baglyok mellett két állatfaj jelenik meg: pók és kígyó. A pókok szerepeltetése épp a varázslat nélküli világ hétköznapiságát erősíti, atmoszférateremtő erejű, amely Harry gyerekkorának sanyarúságát segít érzékeltetni: „Már megszokta a pókok társaságát, hiszen azok csak úgy nyüzsögtek a lépcső alatti gardróbban, amit hálószoba gyanánt kiutaltak neki” (HP1: 24). Az információnak, hogy Harryt nem zavarják a pókok, a második kötetben, *A Titkok Kamrájában* újabb jelentése képződik: Harrynek Ron barátjával egy óriáspók fészket kell felkeresniük. Ron maga biztosan nem vállalkozna erre a feladatra, nagyon rossz emlékei vannak ezen a területen: hároméves kora óta retteg a pókoktól, mert az egyik testvére nagy, szőrös pókká változtatta a maciját (HP2: 148), de Harry ebben a jelenetben is bátornak bizonyul – és ez a bátorság szintén tapasztalat alapú.

Kígyóval Harry egy állatkerti kirándulás alatt találkozik először, ahol a beszélgetésük után a terrárium üvegfala eltűnik, s a kígyó megköszönve a szabadságát Harrynek – „Megyek Brazília..., Kösssssz, amigo...” (HP1: 32) – kikúszik a hüllőházból. A jelenet azon része, hogy Harry tud a kígyókkal beszélni, szintén *A Titkok Kamrájában* kap jelentést, ahol az egész iskolában csak Harry hallja és érti a vízvezetékcsövekben közlekedő baziliszkuszs vérszomjas mondatait. Emellett az is kiderül, hogy a kígyók nyelvén („párszaszoul”) beszélni tudni ritka képesség, és rosszat jelent (HP2: 185). A hetedik kötetben, *A Halál ereklyéiben* derül ki ennek a képességnek az oka: „Voldemort lényének egy része Harryben él: ezért tud beszélni a kígyókkal, és ezért áll fenn a titokzatos kapcsolat az ő elméje és Voldemorté között” (HP7: 563).

A térképet olvasó macskáról kiderül, hogy nem macska, hanem egy boszorkány, McGalagony professzor. Az azonban csak a harmadik kötetben, *Az azkabani fogolyban* derül ki, hogy az olyan varázslókat, boszorkányokat, akik állatalakot tudnak ölteni, animágusnak hívják (HP3: 103), és hivatalosan hét élt az évszázadban (HP3: 323) (nem hivatalosan még legalább négy).

A baglyokkal kapcsolatban nincs visszatartott információ. Van személyiségük, amelyet cselekvéssel ki is fejeznek. Például Hedvig nyugodt és méltóságteljes, Pulipinty pedig túlságosan lelkes és sosem marad veszteg. A mágikus tulajdonsággal rendelkező baglyok

a baglyok természetes életmódjától eltérően élnek, ha szükséges (és többnyire szükséges), az emberek igényeihez alkalmazkodva, könnyedén képesek nappal is ébren lenni. A posta funkcióját mágikus tulajdonságaikat használva látják el, a címzettet a címe megadása nélkül is megtalálják. Annak ellenére, hogy a középkori gondolkodásban a boszorkányok, a halál, a gyász, a sötét és az ördögi erők szimbólumai (Vígh 2019: 16), a Harry Potter világában nincs sok közül a sötét erőkhöz.

2. Háziállatok a Roxfortban

Harry első varázslóiskolai évében az iskola megkezdéséhez szükséges felszerelési tárgyak listájában szerepel, hogy a tanulók hozhatnak magukkal állatot: „baglyot, macskát vagy varangyos békát” (HP1: 68). Elsőként egy mennyiségi problémába ütközünk. Bármennyien is járnak az iskolába, ha csak a diákság felének lenne kis kedvence, nyüzsgönnie kellene ott az állatoknak. Elképzelhető, hogy így van, de mivel a szöveg nem tesz róla említést, az olvasóban nem alakul ki ez a képzet. Az egyetlen szöveghely az állatok sokaságáról még az iskolába indulás előtt, a londoni vasútállomás leírásakor van: „Mozdonyfüst lebegett a peronon álldogálók feje fölött. Az emberlábak erdejében mindenféle színű és fajtájú macska bujkált. A zsvajba és a súlyos utazóládák csikorgásába baglyok zsémbes huhogása vegyült” (HP1: 91-92). Ilyen jellegű utalások, leírások viszont nem fordulnak elő többet.

Arról sincs szó, hogy valamelyik tanítási órán szükség lenne rájuk – pedig lehetne, hiszen ezek az állatok mágikus tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyeket érdemes lenne megismerni, esetleg fejleszteni, kaphatnának feladatokat is. A baglyokon kívül semmilyen állat iskolai használatára nem látunk példát. A felsoroltakból azt a következtetést lehet levonni, hogy a Roxfortban nincs szüksége a tanulóknak háziállatra, eszerint más az oka a jelenlétüknek.

A bölcsek kövében Harry kap egy baglyot, Hedviget; az egyik elsősnek, Draco Malfoynak, Harry iskolai ellenlábasának fülesbaglya van, bár csak egyszer tesz róla említést a szöveg; egy másik elsősnek, aki Harry egyik barátja lesz, Neville Longbottomnak varangya van: Trevor; Az azkabani fogolyban Harry egyik legjobb barátja, Hermione Granger vesz egy macskát, Csámpást. Az iskolai oktatásban sem Trevornak, sem Csámpásnak nincs funkciója, nem viszik magukkal az órákra, a szövegből nem tudjuk meg, mit csinálnak, amíg a gazdájuk az órákon vesz részt.

Bizonyos értelemben Hedvignek sincs lényeges funkciója. A baglyok nagyon hasznosak – és sok szerepel a regénysorozatban –, hiszen a posta funkcióját látják el, azonban nem gondolom, hogy Harrynek valóban szüksége lenne sajátára. Hedvig az első kötetben Hagridtól hoz két üzenetet, valamint egyet Ron Romániában tartózkodó bátyjától, Charlie-tól.

A negyedik kötetig, A Tűz Serlegéig nincs levelezőpartnere, és amikor elkezd levelezni, többször használja az iskola baglyait a levelei továbbítására, mint a sajátját. Nyaranta, amikor a barátainak írna, és Hedvig vihetné a leveleit, az őt befogadó Dursley család nem

mindig engedi a levelezést. A Halál ereiklyéiben már az első csata során életét veszíti, s az olvasó végignézheti a hóbagoly gyors és szomorú halálát.

A felsoroltakon kívül vannak szereplők, akiknek van háziállatuk, de olyan, amelyek nem szerepelnek a listán. Harry legjobb barátja, Ron Weasley patkányt hoz, Makeszt, aki csak a harmadik könyvben aktivizálódik, és két könyvön (nagyjából 700 oldalon) át szinte semmit nem csinál, amikor jelen van, csak alszik. Ron egyik bátyjának, Percynek baglya van, Hermész; Ron lánytestvérének, Ginnynek a hatodik könyvben lesz egy piros törpegolyómókja, Arnold; egy másik iskolás, Lee Jordan pedig egy tarantula gazdája. A többi diák állatáról nincs tudomásunk.

Négy felnőtt szereplő állatáról tudunk még: Friccsnek, az iskola gondnokának egy macskája van, Mrs. Norris; Hagrid, az iskola vadőre, aki később a legendás lények gondozása órát tanítja Harryéknek, egy hatalmas kutya, Agyar gazdája – bár, mint az később kiderül, iskoláskora óta nevel egy akromantulát, egy évig egy háromfejű kutyát, egy fejezet erejéig egy norvég tarajossárkányt, ezen kívül mint a Roxfort vadőre számos állatot és lényt gondoz –; az iskola igazgatójának, Albus Dumbledore-nak egy főnixmadara, Fawkes; Voldemortnak, aki a regény főgonosza és antagonistája, egy kígyója van, Nagini.

Az iskolát alapító négy varázsló mellé társított állatok, amelyek az iskola címerén az alapítókról elnevezett házakat szimbolizálják: oroszlán, sas, borz, kígyó. A szöveg nem tisztázza a társítás okát (nem zárja ki, hogy az állatok háziállatok lehettek, bár még a megidézett, ősi varázsvilágban is szokatlannak tűnhet egy oroszlán háziállatként történő felbukkanása).

Hogy miért van mégis helye a sok felsorolt állatnak a szövegben, reális magyarázat elmaradása okán a választ nem a történet belső logikája, hanem a történetmesélési stratégia, valamint a figurativitás területén fogom keresni.

Az olyan állatok háziállatként való birtoklása mint a varangy vagy a bagoly már önmagában is érdekes, eltér a mi hétköznapijaink állattartással kapcsolatos felfogásától. A szövegben az érdekességnél azonban specifikusabb és összetettebb a funkciójuk. Számos esetben a megjelenő háziállatok kizárólag szövegszervező elemként funkcionálnak. Nem azért léteznek, mert a megalkotott világban magától értetődő és immanens helyük van, hanem azért, hogy gördülékenyebbé tegyék a történet előrehaladását – tehát csak akkor tesz róluk említést a szöveg, ha a történet következő fázisába épp egy háziállat jelenléte vagy hiánya viszi tovább a szereplőket.

A bagoly, a varangy, a macska, a patkány a mi valóságunkban is létező állatok, ám a középkorban a boszorkányok, a halál és a sötét, ördögi erők attribútumai (Vígh 2019: 16, 30, 79, 215) voltak. A regénysorozatban abban is különböznek a mieinktől, hogy mágikus tulajdonságokkal rendelkeznek. Mégis, „az állatok és a gazdájuk közötti kapcsolat azt az igényt fejezi ki, amelyet a saját háziállatainkkal szemben támasztunk a fantáziánkban, miszerint szeretnénk, ha az állatunk értené, amit mondunk neki, vagy ha kitalálná néha a

gondolatainkat” (Kis 2023: 89), bár ez leginkább akkor fordul elő, ha a történet megkívánja.

2.1. Hagrid állatai

Legtöbb és legmélyebb kapcsolata az állatokkal Hagridnak van, a munkája is hozzájuk köti, hiszen vadőr és legendás lények gondozása tanár. Az olvasó számára nem átlátható, milyen feladatkörei vannak, de az kiderül, hogy minden állathoz szeretettel és felelősséggel fordul.

Elsődleges háziállata egy kutya, Agyar. A félelmetes hangzású nevének ellentmondva a kutya igen emberbarát. A narrátor – talán Harry nézőpontjából – azt állítja róla: „Gazdájához hasonlóan ő sem volt olyan vérszomjas, mintha amilyennek látszott” (HP1: 133). A kutya mint szimbólum leggyakoribb jelentése a hűségére irányul (Vígh 2019: 195). Ezzel a tulajdonsággal Agyar és a gazdája is rendelkezik. Hagrid leginkább és elsősorban Dumbledore-hoz hűséges, minden megbízását hajlandó teljesíteni, legyen az bármilyen veszélyes (elhozni a széfből a bölcsek kövét, elmenni tárgyalni az óriásokkal).

A bölcsek kövében, amikor Harry, Hermione, Neville és Draco büntetőfeladatuk végrehajtásakor a Tiltott Rengetegbe mennek, az egyik párost Hagrid, a másikat Agyar vezeti. A Tiltott Rengeteg az erdőt nem ismerő gyerekek számára halálosan veszélyes hely, Hagrid mégis rábízta Agyarra a két gyereket. Azt is állítja, hogy tökéletesen megbízik Agyarban, magával egyenrangúnak tekinti ebben a környezetben. Ezt az állítást azonban hamar meg is cáfolja, amikor a kutyát gyáva nyúlnak (HP1: 233) nevezi. Agyar ijedős természete meg is mutatkozik, amikor, meglátva az egyszarvúvért ivó Voldemortot, Malfoyval együtt elszalad. Egy másokért felelősséget vállaló személy nézőpontjából a történet szál logikája kikezdhető. A halálos veszélyeket rejtő erdőben, az éjszaka közepén egy unikornisgyilkost keresve nem felelős, de nem is logikus magatartás két tizenéves gyereket őrizetlenül mászkálni engedni. A jelenet azt sugallja, azért alakulnak úgy az események, hogy Harrynek a gyáva Agyar, és a még gyávább Malfoy a társai, mert csak így maradhat kettesben, szemtől szemben Voldemorttal (majd Firenzével, a kentaurral, akivel át tudja beszélni a látottakat). Miután Agyar és Malfoy elmenekül, nem derül ki, mi történik velük – még Hagrid is a halott egyszarvúhoz (és nem az elszaladt tizenéves után) rohan. Agyar a többi kötetben nem mutatkozik gyávának, csupán szelidnek és gyerekbarátnak, az ötödik kötetben még a gazdáját megtámadó varázslóknak is nekitámad (HP5: 623).

A bölcsek kövében Hagrid kikeltet egy sárkányt, Norbertet a tojásából, és mielőtt az kinövi a vadőrlakot, megszervezi, hogy elvigyék, egyrészt, mert sárkányt tenyésztani és tartani törvénytelen (HP1: 215), másrészt, hogy szabadon tudjon élni. Ugyanebben a kötetben derül ki, hogy már egy éve van egy hatalmas, veszedelmes és fékezhetetlen háromfejű kutyája, Bolyhoska. A sárkányt fókuszba helyező történet szál az eddigi eseményektől függetlenebb, filler epizódot kap, amely akár elhagyható is lehetne. Az epizódnak a történet előremozdításában nincs szerepe, előtte nincs szó sárkányról, utána is csak két

szöveghelyen utalnak rá vissza a szereplők. Az epizód körülbelül két hetet foglal magába, mégis, a cselekmény alapján az az érzésünk támad, mintha ebben az időszakban a három jóbarát eddigi részekben átívelő, bölcsék kövével kapcsolatos problémái szünetelnének, hiszen nem foglalkoznak semmi mással, csak Hagriddal és a sárkánnyal (és Hermione a tanulással). Némi információval bővül az olvasó tudása: a béisárkánnyról való beszéd kapcsán hangzik el egy addig megfejtethetetlen rejtély megfejtése (hogyan juthatnak át Bolyhoska védelmén), a sárkány kimenekítésekor pedig lelepleződik a szabályszegésük, s így ezért kapják a fentebb említett büntetőfeladatot. Emellett jobban megismerjük Hagrid jellemét is. Azon túl, hogy megtudjuk, mennyire jószívű, gondoskodó, az is kiderül, hogy könnyen elpletykál dolgokat, különösen, ha a pohár fenekére néz. Az epizódbeli sárkány megjelenése inkább a szimbolikus jelentések miatt válhat fontossá – de erre még a későbbiekben visszatérek.

Bolyhoska esetében is sok kérdés merül fel. Azt tudjuk róla, hogy Hagrid kéz alatt vette egy évvel korábban egy görög varázslótól, és nemrég kölcsönadta Dumbledore-nak. Ő őrzi azt a csapóajtót, amely a bölcsék kövéhez vezet a mélybe. Annyira jól őrzi a csapóajtót, hogy egy olyan nagyhatalmú varázsló, mint Piton vagy Mógus (fejében Voldemorttal) sem tud átjutni rajta. Pedig Hagrid szerint „Bolyhoska olyan, mint a kezesbárány, ha tudja az ember, mi kell neki: elég egy kis zeneszó, és már húzza is a lóbőrt...” (HP1: 247). A kérdéseim: hogyan lehet, hogy Hagrid egy évig nevelget egy ekkora méretű, veszedelmes állatot (valahol az iskola birtokán), és nem derült ki az ártalmatlanná tevésének módja? Hiszen a csapóajtót őrző feladatáig nem kellett titokban tartani semmilyen információt, bárkivel beszélgethetett róla. Felmerül a kérdés, hogy Hermione (vagy akár Harry) nem tanultak a mugli iskoláikban görög mitológiát? Erősen kétséges, hogy számukra nem ismerős a háromfejű kutya (Thomas 2009: 34). Az sem derül ki, hogy szélében-hosszában mekkora a harmadik emeleti terem, amelyben Bolyhoskát bezárva tartják, de úgy tűnik, alig fér el, ami nem kifejezetten állatbarát környezet. Miért szükséges egy ilyen állatnak őriznie egy csapóajtót?

A háromfejű kutya a görög mitológiai hagyományban Kerberosz vagy Cerberus néven ismert, s az a feladata, hogy őrizzé az alvilág bejáratát (Vigh 2019: 178). Orpheusznak a lantjátékával sikerült elbűvölnie a kutyát – innen eredeztethető Hagrid zenéhez kapcsolható szelidítési módszere –, de egyes források szerint a mézes lepény is lecsillapítja (Borges 1988: 26). Azért lehet tehát szükséges, hogy egy mitológiai hagyományokból ismert, jelentéssel telített, képzelt lény őrizzé a csapóajtót, mert így az őrzött terület is szimbolikus értelmet nyer: alvilágként értelmezhető.

Hagrid rajong a veszélyes állatokért. A Titkok Kamrájában kiderül, hogy tizenéves iskolásként az iskolai szekrényében egy óriáspókot (akromantulát) nevel, még beszélni is megtanítja. A negyedik kötetben kitenyésztt egy új fajt – a durrfarkú szurcsókot – a mantikór (oroszlán-skorpió) és a tüzes rák keresztezéséből. Átala ismerjük meg a hippogriffet (HP3), a futóférget (HP3), az orrontó farkászt (HP4), a bólintért (HP5) és az acsarkát (HP5) is.

Hagrid az állatok, különösen a veszélyes lények iránti szeretetével azt az üzenetet közvetíti, hogy minden lénynek értéke van, függetlenül attól, mennyire veszedelmes. Sokan félnek ezektől az állatoktól, elutasítják őket, ám a félelem és elutasítás legtöbbször abban gyökerezik, hogy nem tudják hogyan kell bánni velük, vagy, ahogy Malfoy esete (HP3: 111) is mutatja, nem fogadják el a bánásmódot. Hagrid azonban kiáll és megtesz mindent ezekért az állatokért, és még akkor is érdeklődik felőlük, miután már szabadon engedte őket (mint például Norberta, a sárkány esetében). Hagrid viselkedése jó minta arra, hogy a veszélyes vagy veszélyesnek tűnő dolgokhoz, tárgyakhoz, lényekhez nem elutasítással és agresszióval kell viszonyulni. A berögzült, automatikus reakcióktól vagy logikától eltérő, elfogadó, szeretetalapú bánásmóddal lehet eredményeket elérni. Egyszerű, de szimbolikus példája annak, hogy milyen nézőpontot képvisel a Harry Potter-regénysorozat az erőszakkal szembeni fellépésben (Kis 2023: 90).

2.2. A béka és a kígyó

A regénybeli állatok jelentős szerepet kapnak a történet előrehaladásának és dinamikájának alakításában. Szemléletes példa erre a béka többféle formában való felbukkanása.

A bölcsek kövében Hagrid Harry születésnapjára egy állatot szeretne venni neki, amely ötlete a felszerelési tárgyak listájának böngészésekor születik. Azt mondja: „Veszek neked egy állatot. Nem békát, azt már évek óta senki nem hord, kinevetnének vele. Nem is macskát, mert attól meg tüsszögök, allergiás vagyok a szőrére. Baglyot veszek neked. Minden gyerek baglyot szeretne. Irtó hasznos állat, hozza-viszi a leveleket, meg minden” (HP1: 81 - kiemelés tőlem). A szövegrészletből kiderül, hogy Hagrid nincs nagy véleménynyel a békáról mint háziállatról.

A következő alkalom, amikor a béka szóba kerül, nem sokkal az előző jelenet után, a Roxfortba tartó vonaton történik. Neville Longbottom keresi az elveszett varangyát. Ekkor egyrészt megtudjuk, hogy szomorú és szerencsétlen, hiszen elveszítette az állatát, abból pedig, hogy varangya van, azt is feltételezheti az olvasó, hogy ő lesz az a szereplő, akit kinevetnek vagy kinevethetnek mások. A háziállata körül rajzolódó kontextus közvetve hozzátesz a fiú karakterének jellemzéséhez vagy értelmezéséhez.

Ugyanezen a vonatúton ismerjük meg Hermione Grangert, aki szintén Neville varangyát keresi. Úgy tűnik, a történet alakításában a varangy keresésének eseménye mozdította elő a három (plusz egy) jóbarát találkozását. Fél évvel később Neville a békája keresésére indulva belefut a három jóbarátba, amikor azok az éjszaka közepén elindulnak a bölcsek követ keresni. Neville megpróbálja megállítani őket, amely cselekedete okán később jutalompontot kap, és a Griffendél ház, amelybe tartozik, ezekkel a pontokkal nyeri meg a házkupát. Tehát az ok-okozatiság láncolata a béka keresésével kezdődik, és a házkupagyőzelemmel ér véget.

Az események alakulása során a béka szimbólum értelme sajátosan alakul, és nem illeszkedik a mitológiai hagyományokhoz. A béka ugyanis tisztátalan állat, a középkori

felfogásban az eretnekek és a paráznság szimbóluma, és a boszorkányok is ölthetnek béka alakot. A népmesékben a gyávaság, az ostobaság és a felfuvalkodottság jelképe, de a béka királyfi (AaTh 440) típusú mesékben egy királyfi vagy királynő megrontott alakja (Vígh 2019: 30-31). Neville és a béka összefüggésében a béka szimbólum a varázsvilággal való összekapcsolódást, összetartozást jelenti. Ha pedig Neville jellemének alakulását nézzük – hiszen A Halál ereklyéiben már bátor, önmagáért és másokért kiállni tudó jellemként, vezéregyéniségként látjuk –, akkor a népmesei átváltozáshoz köthetjük: békából királyfivá változik.

Neville és a varangya figuratív egymásra vonatkoztatása nem történik meg, a varangy – mint az alapvetően negatív jellegzetességekkel rendelkező állat – szimbolikusságában teljesen különbözik Neville személyiségétől. A szimbólum ezen középkori és népmesei jelentése sokkal inkább a békaszerű Dolores Umbridge-dzsal fonódik össze.

Nem valódi állatokról van szó a csokibékák esetében, de egy csokibéka (és a hozzá tartozó kártya) vezeti rá Harryt arra a megoldásra, hogy a csapóajtón túli hely a bölcsek követ rejti (HP1: 204). A béka szimbólum tehát többszörösen telített, és egymással ellentétes jelentéseket is hordoz.

Az állatszimbólumok középkorban hozzá társított jelentései nem társíthatók Harry és a baglya – a boszorkányok, a halál, a gyász, a sötét, az ördögi erők egyik attribútuma” (Vígh 2019: 16) –, Hermione és a macskája – „maga az ördög” (Vígh 2019: 213) –, Lee Jordan és a tartanulája – a pók az ördöggel és a démonokkal azonos (Vígh 2019: 273) – esetében sem. Voldemort és Nagini, a kígyója esetében azonban igen. A kígyó szimbólum ugyan rendkívül összetett, és számos új jelentést kapott az idők során, de ebből több vonatkoztatható Voldemortra. A kígyó szimbolikáját alapvetően az életmódja két jellegzetessége határozza meg: a csúszómászó mozgása és a vedlése. Mint a földdel és/vagy a vízzel folyamatosan érintkező lény, az alvilág állandó szimbóluma, a bibliai bűnbeesés történetében az ördög megtestesítője. A vedlése alapozta meg az újjászületéssel, folyamatos megújulással kapcsolatos jelentését (Vígh 2019: 183-184). Voldemortnak az ördöggel való hasonlatossága leginkább a gonoszságában érhető tetten. Senkit nem szeret, sőt, bárkit megöl lelkiismeret-furdalás nélkül. Voldemort életének egyik fő célja a halhatatlanság, az erre irányuló folyamatos megújulását lelkének több darabra szakításával kívánta elérni – és bizonyos értelemben sikerült is neki. Esetében azt látjuk, hogy az őt követő „háziállat” szimbolikája a felsorolt elemeiben reflektál az állat gazdájának a karakterére. A Voldemort - Nagini párossal analogikusan megegyezik a Mardekár - Basiliskus párosa, ez a is mélyíti Voldemort személyiségének megértését.

A fenti példák azt mutatják, hogy az állatszimbólumok mint szövegszervező elemek többféle, egymással ellentétes, de nem ellentmondó módon működnek.

3. Állatok alkímiai olvasatban

3.1. Állatok a címeren

A regénysorozat állatai mint szövegszervező elemek, a regénysorozat alkímiai hagyományra épülő struktúráját is artikulálják. „A történet keretét biztosító varázslóvilág szimbólumainak jelentős részét az alkímiai hagyomány »rendszere« tölti meg tartalommal. A szövegben előforduló számos név, tárgy, szám, szín, esemény, karakter, állat és a teljes szöveg szerkezete az alkímiai hagyomány felől olvasva kap rendszerben is működő jelentést” (Kis 2019: 284). Az egyszarvú, a főnix, a sárkány, az oroszlán, a griff, a szalamandra és még sok más állat vagy mágikus lény a történetben olyan szimbólumok, amelyek a kultúrában világszerte megtalálhatóak, és különféleképpen értelmezik őket, de az alkímiai hagyományban egységes rendszerben működnek.

Az alkímia a világot alkotó elemekről, az alkimista tevékenységről, és, mint végső célról, az aranyról és a Bölcsék kövéről szóló tanítás. Az alkímia olyan szintézis, amely a világról szóló tudást képes egységbe foglalni (Hamvas 2006: 280). Az alkímia célja, hogy egy művelet sor végrehajtásával az anyagot – fizikailag a fémet, metafizikailag a testet, a szellemet és a lelket – arannyá – illetve szimbolikus arannyá – változtassuk. Az alkimista műveletek végrehajtásához szükséges a négy elem (tűz, víz, föld, levegő). A Roxfort címerében található négy állat a négy elemet is megjeleníti: a Griffendél oroszlánja a tüzet, a Hollóhát sasmadara a levegőt, a Hugarbug a borza a földet, a Mardekár kígyója a vizet is jelenti. Az alkímiai hagyományban ezek az állatok analógiában állnak csillagképekkel: a az oroszlán-tűz az Oroszlánnal, a borz-föld a Bikával, a sas-levegő a Vízöntővel, a kígyó-víz a Skorpióval (Guiley 2006: 88).

Az ötödik elem, az ún. kvintesszencia, a középpont az anyag feletti győzelmet, az átalakítás sikerét és eredményét jelzi. Jelképezi Krisztust, a lélek megfelelője (Guiley 2006: 224, 268), de gyakran azonosítják a Bölcsék kövével, és nem hozható létre, amíg a négy ellentétes elem harmonikus egésszé nem áll össze (Abraham 1998: 75). A iskolai címer közepén található H betű jelzi a kvintesszenciát: egyrészt a H a nevére (az eredeti angol szövegben: Hogwarts) utal; de Harry keresztnévének kezdőbetűjére is, hiszen ő a történet végére valóban a házakat egyesítő erejű központi figura lesz.

A higany – mint az alkímia egyik alapeleme – több betűrejtésben is megjelenik. A higany vegyjele a Hg, felbukkan a Hogwarts nevében, amely egyébként vaddisznó (hog) és a szemölcs (wart) szavak összetételéből született. A Hg megjelenik még Hagrid, Hermione Granger és A Halál ereklýei utolsó fejezetében Hugo Weasley, állatok között pedig Hedvig nevében is.

3.2. A Griffendél- és a Mardekár-ház állatai

A könyvek fő konfliktusa, a meghatározó polaritás a Griffendél és a Mardekár házának nézetei – mint az ellentétek archetipikus halmaza – között van, mely az iskola két alapítója konfliktusáig nyúlik vissza (Granger 2021: 35). Mardekár házához tartozik Draco és az

édesapja, Lucius Malfoy, Perselus Piton és Voldemort is. A neve már a hangzásában is összeköti a kígyókkal (Salazar Slytherin), amelyet a magyar fordítás hangulatában és alliterációjában visszaad, de a sziszegő hangok tekintetében nem (ahogyan Perselus Piton: Severus Snape nevek fordításában sem). A Salazar név spanyol vagy baszk eredetű, és „palotát” jelent, a Slytherin a slithering: csúszik, siklik szóra játszik, ami a kígyók csúszómászó mozgásának leírására szolgál (Compagnone – Danesi 2012: 130). Mardekárhoz a „Baziliskus” (HP2), a hatalmas, halálos tekintetű kígyó is társítható, akit a Titkok Kamrájába zár, hogy majd az örököse kiengedje.

Az alkímiában a kígyó a prima materia, az őanyag egyik jelképe, amely kezdetben formátlan és káosz, és amelyből később a rend és az élet ered. A kígyó tekervényei a tudatos teremtés körforgásának is a képe: élet és halál, jó és rossz, bölcsesség és vak szenvedély, fény és sötétség, gyógyítás és mérgezés, védelem és pusztítás (Guiley 2006: 292). Hogy ezek a jellegzetességek kapcsolódnak-e Mardekárhoz, az nem derül ki a szövegből; Voldemort világához viszont igen.

Az elméletem szerint Harry az őanyag, aki a hét kötet során szimbolikusan arannyá változik. Ő is szoros kapcsolatban áll a kígyókkal, ám mégsem társítjuk hozzá annak gonoszságát, s ezt olyan módon oldja meg a csavaros történet, hogy kimondja: Voldemort Harrybe helyezte a lelke egy darabját. A Titkok Kamrájában a Baziliskus Harrybe mártja a „mérget fecskendező fogát”, ám ő túléli (HP2: 297-298). Az ötödik kötetben, A Főnix Rendjében a Harry-Nagini-Voldemort összeolvadás két formában is megtörténik. Voldemort telepatikusan képes volt irányítani a kígyóját, Naginit, ezáltal – Harry és Voldemort nem kívánt mentális kapcsolata miatt – Harrynek olyan látomásai voltak, amelyek a kígyó szemszögéből történtek, sőt bizonyos negatív érzéseket is átélt. Dumbledore és Voldemort összezapásakor Voldemort megszállja Harryt (HP5: 704), így a két személy egy rövid ideig eggyé válik. Ennek a jelenségnek alkímiai előzménye van.

„A hieroglifikus ábrákról című könyvében Nicolas Flamel így ír a Kén és a Higany [az alkímia két alapeleme – KG] kölcsönös viszonyáról: »ez a két kígyó, amelyek a caduceus, azaz Merkuriusz botja körül vannak rögzítve, és amelynek segítségével Merkuriusz gyakorolja roppant hatalmát, és úgy transzformálja magát, ahogyan csak akarja. Ha valaki megöli az egyiket [...], megöli a másikat is, ugyanis mindegyikük csak a testvérével együtt tud meghalni (haláluk után mindketten új állapotba jutnak)«” (Burckhardt 2000: 108-109, kiemelés az eredetiben). Az idézetről asszociálhatunk A Főnix Rendjében elhangzó jóslatra: „És egyikük meghal a másik keze által, mert nem élhet az egyik, míg él a másik...” (HP5: 725, kiemelés az eredetiben); valamint a Halál erekyéiben, a Tiltott Rengetegben történt eseményekre, ahol Voldemort megöli Harryt, ám a halálos átkával egy új állapotba, egy Voldemort lélekdarabja nélküli állapotba juttatja Harryt, aki így, megtisztult emberként képes volt a feltámadni.

Griffendél neve mint ember-állat kapcsolódás, szintén olvasható az alkímia felől. Griffendél Godrik az iskola egyik alapítója, Harry, Ron, Hermione, Neville, Hagrid és Dumbledore is az ő általa képviselt iskolai ház tagja. Neve is beszélő név, a Godric

keresztnévben a God, Isten szó van elrejtve, a Griffendél, az eredeti angol szövegben: Gryffindor, a griff: griffmadár, és a francia dore: arany szavak összetételéből áll, tehát arany griffmadarat jelent. Az arany egyértelmű utalás az alkímiai folyamat céljára. A griffmadár egyik fele sas, amely a Hollóhát címerállata, és az egek ura, a másik fele oroszlán, a Griffendél címerállata, és a földi állatok királya, a kettő együtt a keresztény alkímiai hagyományban szintén Krisztust idézi: az egek és a földek ura, a menny és a föld királya (Granger 2008: 76). „A szárnyas oroszlán, vagy az oroszlángriff, a két természet [a „szilárd”, az „állandó” és az „illékony”, a „változékony” – KG] egyesítését ábrázolja (Burckhardt 2000: 111).

Az alkímia és a háziállatok összeolvasásának legmarkánsabb és legszebb példája Dumbledore főnix, Fawkes. Az alkímiai átváltoztatási folyamat utolsó szakaszát sokszor a lángokból felemelkedő főnix szimbolizálja (Abraham 1998: 152). Metafizikai értelemben ez a személyiség átalakulási folyamatának, a beavatásnak az a szakasza, amelyben az ember meghal, és szimbolikus arannyá válva újjászületik. Ennek oka a főnix azon képessége, hogy periodikusan újjá tud születni a hamvaiból. Ez egyfajta feltámadás, amely szintén párhuzamba állítható a sírból feltámadó Jézussal, így a keresztény jelentésében Krisztus halálának és feltámadásának a szimbóluma is lett. Emellett jelképezi az újjászületést, az idő ciklikus ismétlődését, a tüzet és a lélek halhatatlanságát is (Vigh 2019: 100-102).

Harry a főnixszel is szoros kapcsolatban áll. Főnixtoll a magja, az esszenciája Harry és Voldemort varázspálcájának, s A Tűz Serlegében kiderül, hogy a főnix, aki a tollat adta, Fawkes. Fawkes kétszer is segít Harrynek legyőzni Voldemortot. Először A Titkok Kamrájában, amikor Harrybe belevájja méregfogát a Basiliskus, Fawkes gyógyító könnyei hozzák vissza a halálból. A Tűz Serlegében Harry és Voldemort első párbajozásakor Harry a főnix földöntúli dalát hallja, ez ad neki erőt és reményt, hogy ne adja fel a küzdelmét. Dumbledore (felnőtt) seregét Főnix Rendjének nevezik; A Főnix Rendjében feláldozza magát Dumbledore-ért, amikor berepül Voldemort halálos átka elé, a hatodik kötetben, A Félvér Hercegben Dumbledore halálakor Fawkes is örökre elszáll.

3.3. Sárkányok

Az iskola címerén található mondat: Draco dormiens nunquam titillandus., azaz Alvó sárkányt ne csiklandozz. A címeren található négy állat mellett az ötödik állat, a sárkány szöveggként jelenik meg. A mondat a Ne ébreszd fel az alvó oroszlánt! közmondásra enged asszociálni, mely a szunnyadó, elfojtott indulatok kiprovokálása ellen szólal fel. A csiklandozás jelensége mint a provokáció egy módja, különösen egy sárkány esetében, igen humoros.

A sárkány a kígyó és más állatok összekeveréséből létrejött fantázialény, amely az ókorban az arany vagy egyéb kincsek fölötti őröködés, később a túlzásba átcsapó őrzés, a középkori képe és tulajdonságai a kígyóéval keverednek, így alapvetően a gonosz erők és az ördög jelképe. „A saját farkába harapó sárkány (avagy kígyó), az uroborosz az

örökkévalóságot, az örök körforgást és a folyamatos megújulást jelképezi” (Vigh 2019: 291–293), és amely az alkímia egyik legismertebb jelképe. Az uroborosz alapvető jelentése az egyik dolognak a másikba való átváltozása, és az ellentétek egyesülése (Guiley 2006: 233–235).

A sárkány szót tartalmazza Draco Malfoy keresztnéve: a sárkány latinul draco. A könyvsorozat nagy részében Draco Harry nemezise, nevében a sárkány szó a középkorban ismert jelentéssel társul. Harryék Norbertet kimenekítő akciója során jobban megismerjük Hagrid karakterét, de az alkímiai jelentés egy másik magyarázatot ad a jelenlétére.

A szövegben megjelenő sárkány mintegy kötelező elemként helyezi el magát a szövegben, utalva akár a már említett caduceusra és az ezzel rokon jelképre, az uroboroszra. Itt a Draco és a sárkány-Harry-Hermione küzdelmére lehetne gondolni, de a hét kötetnyi szöveget nézve Voldemort és Harry minden kötetben megjelenő tusájára, általános értelemben pedig akár a jó és a rossz folyamatos és örök harcára.

Az alkímiában lehet a prima materia, a káosztól a Bölcsek kövéig tartó átalakulás szimbóluma, a teljes folyamat jelképe. „A szárnyas sárkány az illékony higany, a szárnyatlan sárkány pedig a rögzített állapotot jelképezi.” (Guiley 2006: 81). Harryék felmennek a legmagasabb torony tetejére (a szárnyas sárkánnyal), a mélyben pedig Harry megküzd a kígyóarcú (szárnyatlan sárkány) Voldemorttal. Ha a baziliskust is sárkánnyként olvassuk, akkor A Titkok Kamrája eseményei az elrabolt Ginnyvel, és az őt megmentő Harryvel a sárkányölő vitéz (AaTh 300) típusú meséket meséli újra.

Aranytojásokkal és az azokat őrző sárkányokkal találkozunk A Tűz Serlegében a Trimágus Tusa első próbáján, és a Gringotts varázslóbank egyik széfjét őrző, fakó pikkelyű, homályos látású sárkánnyal A Halál ereklyéiben. Mindkét esetben Harrynek valamilyen aranytárgyat kell elhozni a bestiák orra elől.

A Halál ereklyéi utolsó fejezetei egyértelművé teszik, hogy Harrynek sikerült az ellentétek egyesítése, a szimbolikus arannyá válás. Az iskola különböző házai egyként küzdenek Voldemort és a hívei ellen. A rá legjobban hasonlító kisfiát Albus Perselus Potternek hívják, nevében egyesül a Griffendél és a Mardekár két volt igazgatójának neve. Az epilógusban megjelennek a következő generáció gyerekei, amely által a Harry Potter olyan befejezett mű, amely az uroboroszi örök körforgás, és a folyamatos megújulás szemléletét megtartva készen áll az új kezdetre (Granger 2021: 43).

Összegzés

A sárkány szimbólum jelentéseinek, szerepének változatossága is rámutatott a Harry Potter-regénysorozatokban megjelenő állatok szerepének és szimbolikájának változatosságára. Olvashatók és értelmezhetőek a varázsvilág megteremtésének benépesítő vagy atmoszférateremtő eszközeként, és a szereplők személyiségének árnyalásaként is. Működnek szövegszervező elemekként is, amelyek segíthetik a cselekmény előrehaladását. Sok esetben a történet egyes jelenetei a róluk való beszéd

vagy a megjelenésük által kapcsolódnak össze. Az állatszimbólumok használatával egyes népmesetípusok is újramesélődnek. Az állatok sok esetben a regénysorozatban végbemenő alkímiai folyamat elemei vagy jelzői. Hozzásegítik Harryt és az olvasót egy olyan világ megteremtéséhez, ahol minden rendben van.

Források

Abraham, Lyndy (1998): *A Dictionary of Alchemical Imagery*. Cambridge: Cambridge University Press.

Borges, Jorge Louis (1988): *Képzelt lények könyve*. Budapest: Helikon.

Burckhardt, Titus (2000): *Alkímia: Világkép és szellemiség*. Budapest: Arcticus.

Compagnone, Vanessa – Danesi, Marcel (2012): Mythic and Occultist Naming Strategies in Harry Potter, *Names*, 60. köt. (3): 127–134. DOI: 10.1179/0027773812Z.00000000018

Granger, John (2008): *How Harry Cast His Spell*. Kindle Edition: Tyndale.

Granger, John (2021): The Literary Alchemy of J.K. Rowling. In *The Alchemical Harry Potter* (szerk.: Mamary, Anne J.). Kindle Edition: McFarland, 30–45.

Guiley, Rosemary Ellen (2006): *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*. New York, NY: Facts On File.

Hamvas Béla (2006): *Scientia sacra I*. Szentendre: Medio.

Kis Gábor (2019): Beavató gondolatok a *Harry Potter* újraolvasásához. *Studia Litteraria*, 58. évf. (1-2): 276-292. DOI: 10.37415/studia/2019/58/4275

Kis Gábor (2023): Elfogadás, empátia és különleges bánásmód *Harry Potter*-regénysorozatban. *Különleges Bánásmód*, 9. évf. (4): 83-98. DOI: 10.18458/KB.2023.4.1

Nilsen, Don L. F. – Nilsen Alleen Pace (2009): Naming Tropes and Schemes in J. K. Rowling's Harry Potter Books, *The English Journal*, 98. köt. (6): 60–68. DOI: jstor.org/stable/40503461

Thomas, James (2009): *Repotting Harry Potter*. Allentown, PA: Zossima.

Vígh Éva (szerk.) (2019): *Állatszimbólumtár A–Z*. Budapest: Balassi.

(HP1) Rowling, Joanne K. (2006). *Harry Potter és a bölcsek köve*. Budapest: Animus.

(HP2) Rowling, Joanne K. (2005). *Harry Potter és a Titkok Kamrája*. Budapest: Animus.

(HP3) Rowling, Joanne K. (2005). *Harry Potter és az azkabani fogoly*. Budapest: Animus.

(HP4) Rowling, Joanne K. (2005). *Harry Potter és a Tűz Serlege*. Budapest: Animus.

(HP5) Rowling, Joanne K. (2005). *Harry Potter és a Főnix Rendje*. Budapest: Animus.

(HP6) Rowling, Joanne K. (2008). *Harry Potter és a Félvér Herceg*. Budapest: Animus.

(HP7) Rowling, Joanne K. (2008). *Harry Potter és a Halál ereklyéi*. Budapest: Animus.

Vincze Richárd

Az animalitás performanciája. Németh Zoltán *Állati férj* című kötetéről

Absztrakt

E dolgozatomban Németh Zoltán *Állati férj* című kötetével foglalkozom, és azt kísérem meg bemutatni, hogy az abban található versek miként hozzák létre az ember-állat viszonyrendszerét. Ehhez a performativitás fogalmát használom, amit kiegészítek, így jön létre az animalitás performativitása. Ez azt jelenti, hogy minden irodalmi alkotás önmaga kontextuálásban tételezi az ember és állat közötti határvonalat, és így hozza létre a létezőket. Mindezzel nem csak arra tudok rámutatni, hogy mindig történő alakulást feltételeznek e viszonyok, hanem azt is, hogy a két kategória már mindig is nyelvi eredetű, és e létezők elkülönítése nem nélkülözi az erőszak némely aspektusát sem. Szorosolvasásaimban e jelenséget kísérem meg felmutatni.

Kulcsszavak: performativitás, állat, ember, hibriditás, poétika, politika, Németh Zoltán

Abstract

In this essay I deal with Zoltán Németh's volume, called *Állati férj* (*Animal Husband*), and attempt to show how the poems in it create the system of human-animal relations. To fulfil this, I use the concept of „performativity”, which I supplement, in order to create „the performativity of animality”. This means that every literary work posits the boundary between human and animal in its own context and thus creates these beings. In this way, I can point out not only that these relations are always subject to transformation, but also that the two categories have always had a linguistic origin, and that the separation of these beings is not without some aspects of violence. In my close readings, I attempt to demonstrate this phenomenon.

Keyword: performativity, animal, human, hybridity, poetics, politics, Németh Zoltán

Németh Zoltán hetedik, 2016-ban megjelent *Állati férj* című verseskötetének tematikai bázisát és poétikai/retorika irányait egyaránt a biosz/zoé ontológiai szembenállásának különféle színreviteli módjai és az úgynevezett zoopoétikai (biopoétikai, evolúciós lírai/ökokritikai lírai) kódok és hatásmechanizmusainak performatív lehetőségei határozzák meg. E kötet a humán mibenlét kérdéseit, a testtapasztalatot és a humán kitüntetettséget (Nagy 2019: 99–105)¹ vizsgáló, objektivizáló, analitikus perspektíváltságot leváltva már nem az emberi egyénítés módozatait, szélső értékeit firtatja. Hanem ettől elmozdulva az animalitás nyelvi mintázatait (összefüggésben persze a humán/non-humán viszonyrendszerével), a létszférák közötti határ destruálásának folyamatait, poétikai/retorikai gyakorlatait aktivizálják. A hibriditásban organikusan előálló, a humán egyediségtől megfosztott létezők dimenzionáltsága, a dualitás

¹ „Az egymással interakcióba kerülő vagy épp szerveikre bomló korpuszok, az orvosi/objektív/analitikus vagy a szerelmi lírában érvényesülő, erotikus tekintet által teremtett testkonceptiók egyaránt az *emberi test* terhelhetőségét, ezáltal azonban az *emberi mivolt* határhelyezeteit érzékeltetik.” Nagy Csilla összegző, Németh költészetének főbb erővonalait, tematikai, poétikai csapásirányait felmutató dolgozatában alapvetően három (egymással összefüggésben tételezett) líranyelvi és poétikai eszközkészletbeli, egyénítő perspektíváltsággal rendelkező paradigma leírását (vagy pontosabban paradigmák elkülönítését) javasolja e költészet számára: az első csoportba sorolható szövegegységek, kötetetek (a 2005-ös *Haláljáték leküzdhetetlen vágya* és a 2011-es *Boldogságtelep, vetélgépben*) a humanoid testképek destrukcióját, szétszerelhetőségét, csonkolhatóságának, az interszubjektivitás identitásmódosító eshetőségeit jelenítik meg, oly módon, hogy e romboló és újrarendező folyamatok a humanoid testiség és humanoid szubjektivitás identifikációs összeilleszthetőségét nem veszélyeztetik. A második paradigmába – ez előzőekhez képest már eltérő módokon – olyan kötetek (*A szem folyékony teste*, *A perverzió méltósága*, *Kunstkamera*) kerülnek Nagy szerint, amelyek „abban térnek el az előzőektől, hogy bennük a humanitás kategóriája rendszerint sérül vagy átrendeződik, ennek megfelelően értelmezhetetlenné válik a szubjektivitás vagy az interszubjektivitás hagyományos értelemben vett fogalma. *A szem folyékony teste* a testhatárok és -minőségek átértelmezését olyan nyelv segítségével hajtja végre, amely a saját határait, szabályrendszerét szintén felszámolja. *A perverzió méltósága* a testet, a testek és a nemi szervek érintkezését övező tabuk kimondását, az obszcén nyelvhasználatot radikalizálja. *A Kunstkamerában* az emberi abnormalitás az ábrázolás tárgya: a test deformációin túl a deviáció minden formája, a természet és a tudomány, a morál kizökkenései is megjelennek a katalógusszerű szerkezetben. Ezekben a kötetekben a test a maga fiziológiai, biológiai, fizikai vagy biokémiai mivoltában különálló rendszernek tekinthető, amely – elvileg – az ember mentális vagy lelki tartalmai nélkül, azokról leválasztva is képes a működésre – a humanitás szempontjából problematikus testkép éppen abból a tényből adódik, hogy a tudat »teljesítményét« ezek a szövegek kikapcsolják. Legyen szó a nyelv öntudatlan működéséről, vagy a testi szerveződés felbomlása során érzékelhető „konceptiótlan”, „tudattalan” létezésről, a szervek nélküli test (a test által rendszerbe nem foglalt szervek) létesüléséről, a test megjelenítésének egyik legfontosabb szegmense a mechanikus, a tudattalan működés, a funkcionalitás.” (Kiemelések az eredetiben.) Németh költészetének a harmadik egyénítő attribútumokkal (és tematikai dimenzióval) rendelkező paradigmája – e dolgozat kérdésfelvetése felől is kiemelt érdekeltségű – a non-humán mibenlét performatív kérdéskörét (összefüggésben az emberi egyediség, kitüntetetség identifikációs mozgásainak megváltozásával) jeleníti meg azáltal, hogy a metamorfózis hibriditást előállító potenciáljához egzisztenciálfilozófiai, nyelvelméleti, és egyben logikai/irodalmi képzetköröket társít: e kötetek esetében „nemcsak a testhatárok kiterjesztése, lebontása vagy átrajzolása megy végbe, hanem ezzel együtt a testről, az énről vagy akár az idegenségről, az emberi mivoltról való beszéd nyelvi lehetőségei, valamint a morál kategóriái is szükségszerűen átrendeződnek”.

rendszerének felbomlása és egymásba montírozása olyan lételméleti horizontot hoz létre, amely nemcsak arra képes rámutatni, hogy az emberi és állati kategóriáinak irodalmi előállítása mindig valamiféle történő alakulást feltételez, hanem e folyamatszerűségnek a performanciához hozzákapcsolódó és az etikai, valamint a filozófiai teorémákról is valamiképpen számot tud adni. Vagyis Németh Zoltán verseskötetének lírai szerkezetei mindamellett, hogy az irodalom processzusainak és eszközkészletének lehetőségeit hozzáillesztik a humán/non-humán létszférák performatív alakulásrendjéhez, a poszthumán/posztantropocén létállapot antropocentrizmuskritikájáról, a génmanipuláció orvostechikai, medikális diskurzusáról, valamint a kiborg/transzhumán „mediális implantátumokkal” (Nagy 2019: 102) elérhető fázisairól is különféle módokon (és minőségekben) képesek beszámolni. Ugyanakkor azt nemigen lehet (és nem is érdemes) szem elől téveszteni, hogy Németh Zoltán költészetének formálódásában nem húzható egyértelmű határvonal azon kötetstruktúrák közé, amelyek egyfelől még az emberi kitüntetettség testi/szenzuális/materiális tapasztalhatóságát vonják kérdőre (összekapcsolódva természetesen az obszcenitás, a tabuk feltörésére és a transzgresszió módozataira irányuló motivációkkal), másfelől pedig már az animalitás performatív előállíthatóságának horizontjában állítanak valamit a humán/non-humán relációjáról (kiegészülve morálfilozófiai, bölcsellettörténeti és egyéb ideológiák kritikáját színrevívó pozicionáltsággal). Számos olyan textuális példa kínálkozik fel e talán organikusnak mondható, mégis individuális líratörténeti változás leírhatóságára Németh előző köteteiből, amelyek már a létszférák (közötti elválasztottság, szeparáció) destrukciójából adódó pozitív irodalmi többlet kiaknázásában váltak érdekeltté. Olyan utat nyitottak tehát meg, amely a hibriditás kategóriájának, az állati felbukkanásának, valamint a performatív elkülöníthetőség elliptikus és khiasztikus módozatait jeleníti meg. (Nemes 2018: 95–101)² Ennyiben talán e líraserkezetek felől a Nagy Csilla által kínált hármas paradigma is, amely Németh költészetét kitüntetett és körülhatárolható tendenciák mezőjében elkülöníthető egységekként prezentálja, kérdésessé válhat. Ráadásul e példák azokat az előképi elemeket is felszínre hozzák, amelyek e költészetben annak kezdetétől fogva előbb látenciában, önmagukra záródva húzódtak vissza, majd a későbbiekben egyre inkább központi pozícióként tárultak fel.

² Nemes szerint az *Állati férj* (az antropomorfizáció és dezantropomorfizáció mezőjének két szélsőértékpólusa közül az utóbbi felé gravitáló) kötetében működő állattá leendések, poszthumán dekonstrukciók, dezorganizációs gyakorlatok az egyel azelőtti, 2014-ben megjelent *Kunstkamera* című szövegegyüttesében megmutatkozó „organikus egységek lefejtésével” szövegráhatásainak mintázataival mutatnak párhuzamokat (ezek az effektusok „nem egyszerűen »lefejezi«-k az antropomorf minták alapján elgondolt verset [verstestet], hanem a »csupa fej és csupa farok« Baudelaire-féle eszménye alapján építkezve sokasítják, burjánztatják és szaturálják a lehetséges központokat. [a toldalékok megváltoztatása tőlem – V. R.]). Ugyanakkor „a *Kunstkamera* zombifikált ember-állat szelvényei helyett az *Állati férj* a kortárs költészetben megszokott »középhosszú« verstest túlnövesztésében érdekelt. Vagyis működésbe hoz egy műfaji- és léptékemlékezetet, melyet egy narratív szituáció felépítésével strukturál, ugyanakkor az így megidézett mintázatot túlírja, mintha egy fáradhatatlan és gépszerű hang használná szét az emberi lélegzetre kalibrált vallomáshelyzetet”. (98.)

Az itt ugyan nem elemzett, de lábjegyzetben jelzett kötetekben megjelenő hibriditás létállapota, a bináris oppozíciók szétszerelése és a humán/non-humán kategóriái közötti transzgresszív mozgások nem kizárólagosan az *Állati férj* líraserkezeteinek poétikai/retorikai dimenzióit alkotják, hanem már a kötet paratextuális szerkezetét, a címadás módszerét és elméleti perspektíváit, sőt: a borító vizuális konstrukcióját is nagy mértékben alakítják. A borító számos elméleti perspektívából tűnik kiváltképp komplexnek, olyannak, amely az állati felszínre kerülésének lehetőségeiről, feltételeiről és optimumáról is – a kötet retorikai dimenzióival összefüggésben – adalékokkal, magyarázatokkal szolgálhat. Egyfelől – nem eltéveszthető módon – a borító egy állat valamiféle szőrzetének képi prezenciáját állítja elő, mintegy a nyomtatás processzusában produkálja az állati jelenlétet, amelyet a borítóterv materialitásának rendszere miatt a taktilisan megtapasztalható szférájából ki is rekeszt. Pontosabban mondva: a borító csupán az állat egyénítő jellemzőjeként érthető testszőrzet vizuális megtapasztalhatóságáért szavatol, az érintéshez kapcsolódó tapasztalatelsajátítást a felület materialitásának és a szőrzet anyagának elképzelt, látens tapinthatóságának furcsa, feszültséggel teli viszonyába helyezi. Így, e tapasztalásbeli deficit miatt az is elmondható, hogy az állati, a non-humán jelenléte a maga vizualitásával az emberi oldalhoz kapcsolt borító milyenségével, artefaktum-szerűségével egyfajta hibriditásban tétéleződik, vagyis az állati megtapasztalhatóságának teljessége elzáródik a jelenség empiriájában.³ Ráadásul azt sem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy vajon a borítón látható szőrzet humán vagy non-humán eredetű. Ugyanis a borító – a hibriditás fontos kategóriájára rájátszva – mintha éppen azt hozná felszínre, hogy az állati és emberi között húzódó határvonal már mindig is önkényes mozzanatok következményeként állt elő, ezáltal a különbségtétel egyik fontos kulcsaspektusa a szőrzettel való rendelkezés/nem-rendekezés. (Retallack 1999)⁴

A borító vizuális konstrukciója és elméleti aspektusai mellett a cím jelzős struktúrája is az emberi/állati viszonyrendszer komplexitásáról, a határok meghúzhatóságának kérdésességéről, egyszóval: a hibriditásról és az animalitás performativitásáról ad számot. A cím két komponense egyfelől kijelöli a natúra és kultúra bináris oppozíciójának terepét, két elkülöníthető, lehatárolható szféráját azáltal, hogy a natúrát azonosítja az állati jelenlétével, és a férjet (jogi, társadalmi, kulturális kötöttségekkel) pedig a kultúrához társítja. Vagyis a cím egy olyan performatív aktust hajt

³ Ennek az elzáródásnak vagy nem teljes értékű jelenlétnek a másik oldala éppen az állati szőr felhasználásával készült borító lehetne, ugyanakkor ez számos további etikai dilemmát vetne fel, sőt: a konstruáltság és a hibriditás szisztémáját e megoldás sem tudná lerombolni. Vagyis nagyon úgy tűnik, hogy az állati nem képzelhető az emberi nélkül, és a két létkategória közötti határvonal már mindig is performatív tétélezések tárgykörébe tartozott.

⁴ Izgalmas felvetés és vizsgálati irány lehetne a posztmodern/metamodern(?)/későkapitalista társadalmak haj/szőrzet és a szőrtelenítés/simaság összetett rendszerének elemzése, akár médiaelméleti, akár gazdasági/politikafilozófiai perspektívákból. Ugyanakkor a szőrzettel rendelkezés/szőrtelenség viszonyai nem csak az ember/állati, kultúra/natúra pozícióit határozzák meg, hanem a gender fogalomkörében is érdekes aspektusokra világíthatnak rá.

végre, amely kijelöli és hozzárendeli ezeket az attribútumokat (állati, férj) azokhoz a szférákhoz, amelyekhez a kulturális, történeti mintázatok rögzítő, stabilizáló metódusai alapvetően hozzákapcsolják. Ennyiben tehát az állati a pusztán természetes kategóriáját veszi fel, a férj pedig pusztán a kulturális dimenziókat jeleníti meg. Ugyanakkor e markáns különbségtétel, már-már erőszakosnak tételezhető differenciálás a két létszférához való kötöttség összefüggő, transzgresszív viszonyait is (noha feltételezhetően intencionáltan) elfedi, nem engedi felszínre kerülni azokat az aspektusokat, amelyek a rendszer stabilitását alapjaiban véve kérdőjelezhetnék meg. Ezek az aspektusok egyfelől az állati és a natúrához kötött szféra társadalmi/kulturális dimenzióit tartalmazzák, vagyis azokat a mozzanatokat, amelyek az állatnak vélt kategóriában a kulturalitás aspektusait mozgósítják (pl. eszközhasználat, eszközkészítés, hangadás, hang öröklődése (Dawkins 1986), társadalmi struktúrák, állati művészet (Sebeok 1983) létrehozása stb.), másfelől pedig az emberinek vélt és a kultúrához kapcsolt terület állatnak, természetesnek vélt módoszatait involválják (pl. rendszertani besorolhatóság, az ember állati jegyei, a natúra mint természeti alap megléte, genetika stb.). Ugyanakkor arról sem lehet megfeledkezni, hogy a jelzős szerkezet mégis valamiféleképpen egymáshoz kapcsolja a cím két elemét, mivel „állati” férjként hivatkozik a versszövegek által előállított beszélőkre. Vagyis: ismételten a hibriditás fogalma tűnik leginkább pontosnak annak a viszonynak a jellemzésében, amelyet a cím állít elő, tehát abban a korrelációban, amelyben a két létkategória közötti elkülönítés végbe is megy. És erre mintegy reflexióként az is ráíródik, hogy az elválasztás mindig önkényes aktusok sorozata, és a két elem tulajdonképpen egymással összefüggő rendszerben nem alkot ellentétet.

Az életművön belüli poetológiai perspektívák feltárásától, a borító és a címszerkezet hibriditás koncepciója által uralt terétől továbblépve a kötet tematikai, strukturális és poétikai-retorikai bázisa felé fontossá válik néhány (a bevezetőben már felvillantott) aspektusra felhívni a figyelmet. Mint ahogyan azt a (már az igen kiterjedt és cizellált: vagyis nemcsak rövid méltatások által uralt, hanem komplexebb, szélesebb látókörű, tanulmányértékű szövegeket is felmutató) kritikai recepció több helyen kiemelte az *Állati férj* kötet esetében, annak konceptualista, bizonyos elméleti megfontolásokhoz illeszkedő jellege inkább egyfajta előnyként, mintsem hátrányként fogható föl. Ezt a konceptualista beállítódást (amelyet ez a dolgozat sem vet el, sőt: kiegészíti a performativitás, az animalitás performativitásának fogalmával) többek között abban látja a befogadástörténet, hogy egyrészt a kötet igényt tart az elméleti elköteleződésre (ez tulajdonképpen az állati és emberi létstruktúrák egymáshoz fűződő viszonyainak vizsgálatát jelenti (Bedecs 2017), tematikai és strukturális formalizmus jellemzi, mindegyik vers az *Állati férj* címet viseli, és mindegyik valamiképpen egy állati (állattá-leendő) férj szerelmi fázisainak történetét kapcsolja hozzá az előbb említett teoretikus dimenzióhoz. (Nagy 2019: 99–105) Másfelől pedig a kultúra/natúra dichotómia felbontását az olvasás perverzítésében lokalizálja (a zoofília tabujának széttörése, a szexualitás kiterjesztése humán és non-humán egyedek közötti viszonyokra, a kultúra tiltó eljárásainak leállítása (Bihari 2017: 77)). Ezekhez a koncepciókhoz vagy a recepció által hozzátársított értelmezői

pozíciókhoz kapcsolódhatnak hozzá annak – a bevezetőben már felvillantott – vizsgálódásnak az irányai, amelyek nem elsősorban a filozófiai antropológia által értelmezett humanoid létezők attribútumainak, testtapasztalatainak és identitáskonstrukcióinak feltárásában érdekeltek, hanem a humán/non-humán viszonyrendszerének performatív előállíthatóságát kifejezetten diszkurzív keretezettségben, vagyis az irodalom médiumában teszik érzékelhetővé. Másként fogalmazva: az animalitás performativitásának fogalmi konstrukciója az *Állati férj* lírai szerkezetei felől nézve annyit jelent, hogy az adott szöveg által megképzett poétikai-retorikai dimenzióban milyen tudás nyerhető ki a kitüntetetten humanoid és kitüntetetten nem-humanoid státuszú létezők ontológiai kategóriáiból, miként állnak elő egyáltalán ezek a kategóriák a szöveg révén, és mindegyik milyen hatással van a non-humán szférájába mindinkább beleértett technikai, tárgyi, materiális aspektusok jelenléte.

A következőkben három, a koncepció sikerültsége felől nézve jelentékeny vers elemzését kísérli meg e dolgozat bemutatni. A kötet harmadik – *Kékbálna – Balaenoptera musculus* alcímű – szövegében egy a Csendes-óceán északi részén élő kékbálna és egy névtelen férj egymásra találásának és létezésük egyénítő markerei diffúziójának, majd újra szétválásuknak (fizikai és ontológiai értelemben egyaránt) szekvenciái jelennek meg. E lírai szerkezet, összekapcsolódva az első poétikai-retorikai megoldásaival és annak ontológiai dimenzióival, Nemes Z. Márió szerint tulajdonképpen a Cary Wolfe által javasolt terminusnak, a „faji hálónak” (species grid) az átprogramozását és szétbontását, szétszerelését viszi színre, mely néhány sikerületlenebb darabtól függetlenül abban érdekelt, hogy a lefektetett 4 dimenziójú ontológiai koordinátarendszert elemeiben számolja fel. (Wolfe 2008)⁵ Vagyis: e szövegek performatív teljesítménye, összevetve a faji háló deaktiválásának mozgásával, végtére abban áll, hogy képes a lehatárolt létmezőkhöz túlról előbukkanó szinguláris létezőknek hangot és prezenciát biztosítani. Ezen elfojtott, lételméleti szempontból látenciában stabilizált létezőként e szövegben válik kitüntetett ágencia birtokosává az „állati férj” kategóriájába száműzött hibrid entitás. E hibrid entitás a szöveg performatív, tételező potenciálja révén jön létre, szabadul fel a faji háló rögzített pozícióiból. Egyfelől e kékbálnához hasonlító, annak képességeivel és fizikai

⁵ A „faji háló” fogalmához lásd többek között Nemes értékelését: „Cary Wolfe az *Animal Rites: American Culture, the Discourse of Species, and Posthumanist Theory* (2003) című könyvében egy négy mezőből álló »faji hálót« (species grid) rajzol fel, melyet az antropocentrizmus ideológiai gyakorlatai felügyelnek. Az első mező az »animalizált állatok« vagyis a vélelmezett természeti állapotukban megnyilvánuló, ugyanakkor az ember szempontjából feláldozható nem-emberi Másik territórium. A második mezőbe a »humanizált állatok« tartoznak, azok a háziállatok, akik az érzelmi és kulturális domesztikáció során antropomorfizálódnak, ezáltal kiemelődnek az »áldozati rezsim« (sacrificial regime) fennhatósága alól, vagyis nem az emberi élet helyettesítőjeként funkcionálnak, hanem az úr-szolga dichotómia mentén bevonódnak a humán ökosz rendszer védelmi zónájába. Az »animalizált embereké« a harmadik mező, mely antropotechnikai és biopolitikai szempontból fokozottan neuralgikus határterület, hiszen különböző biopolitikai dominanciagyakorlatoknak adhat helyet. A negyedik a »humanizált ember« kategóriája, mely megfelel a nyugati humanizmus esszencialista emberképének, annak a nagybetűs Embernek, aki autonóm, egységes, heteroszexuális, nemileg határozott kontúrokkal bír, és állati múltját a kultúra megváltó potenciálja által tökéletesen meghaladta. A Németh-szövegek poszthumán leendései a faji hálót irányító modernista antropológiai gépezetet próbálják összezavarni és átprogramozni.” (99.)

attribútumaival rendelkező hibrid létező a megismerkedés horrorisztikus, az állatfeldolgozó folyamatok szubverzív jelenetei után⁶ a vízbenlét abilitását szerzi meg, másfelől pedig a kékbálnák kommunikációs csatornájának használójává válik, ezáltal maga is a kékbálnák kommunikációjához szükséges testi, fizikai diszpozíciók birtokosaként állítódik elő a szöveg fiktív terében: „Az a magányos cet, amelyre az amerikai Woods Hole Oceanographic Institution / tengerbiológusai figyeltek fel először, / a mi kettősünk volt.” (20.) (Érdekes és felettébb jelzésértékű az egyesülés és a homogenitás performatív előállításának szempontjából, hogy a tengerbiológusok vizsgálódásai nem két különböző, egymástól eltérő entitást figyelnek meg, hanem „egy magányos cet”-et, amely „a mi kettősünk volt”. Vagyis itt, ebben az esetben a szöveg grammatikailag és nyelvi szinten is jelöli az emberi, a humán visszahúzódását és a non-humán szférájába tartó transzgresszív mozgás szekvenciáit.) További példaként e transzgresszív elmozdulásra, az emberi/állati performatív keletkezésére és diffúziójára a következő sorok szolgálhatnak: „Minden ősszel és tél végén átszeltük a Csendes-óceán északi részét. / A kutatók számára egy 52 hertz körüli frekvencián / éneklő bálna hihetetlen, meghökkentő, szokatlan / jelenség. Boldog volt velem? Nekem ezt állította”. (20.) A „nekem ezt állította” kifejezés kettős irányba nyitja meg az értelmezői lehetőségeket: egyfelől érthető úgy is, mint olyan esemény végpontja, amelyben a bálna válik képessé valamiképpen az emberi, rekurzív nyelvhasználatra, ennyiben a szöveg humanizált állatot performál, másfelől pedig (és ami talán valószínűbb) értelmezhető e kijelentés az emberi megváltoztatásával járó, a non-humán abilitások felé kiterjesztett perceptív rendszert birtokló létező befogadásaként is, vagyis ennyiben a lírai szerkezetnek ez a sora animalizált humanitáskategóriájú létezőt tételez. E paradox, egyszerre mindkét irányba kinyíló és mozgó értelmezés talán nem határolható le két, egyértelmű szférára, hanem a két létmód előírásai egyszerre vannak jelen e mondatban. Innen nézve az előbbi mondatokhoz hasonlóan a Wolfe-féle faji háló kategorizációs potenciálja és erőszakos strukturáltsága azáltal is elbizonytalanodik, hogy nehezen válik eldönthetővé a szöveg állításai nyomán, hogy a létező melyik szférába tartozó entitásként áll elő a nyelvi figuráció mezőjében.⁷

A lételméleti egyesülés, pontosabban itt inkább a hibriditás konstruálódása az előző szövegekhez hasonlóan a szexuális aktus megtörténtéhez kapcsolódik. E szexuális

⁶ Vö.: „Amikor az utolsó kisbálnát is kihalásig / édesanyja méhéből [...] Férjét vaskampókkal húzták fel a nagy / óceánjáróra [...] És hallottam / a vas éles csikordulását, és valami csobbant / mellettünk [...] a japán hajó gyakorlatilag átgázolt / rajtunk. [...] A bálnavadászat / korszerű menete a következő: / ágyúból kilőtt robbanófejes szigonyral / eltalálják a bálnát. A robbanófej körülbelül / egy méter mélyre hatol a bálna testébe, / s ott felrobban. A bálna haláltusája két percig tart. / A biztonság kedvéért a bálna kap még egy jókora / puskagolyót. Zsírját gyorsan lehántják, / felhasználatlanul a tengerbe dobják. / Húsát hatalmas szeletekben kifektetik a fedélzetre, / csontjait szintén tengerbe szórják.” [20–23.]

⁷ A következő mondat is érdekes aspektusokkal rendelkezik az állati/emberi mondas, valamint a hangadás (prosopopoeia) rendszerében: „Az emberiség által kipusztulásra ítélt faj / egyik utolsó példánya vagyok, hát szeress, szeress / úgy, ahogy ember egyáltalán szerethet” E szöveg terében sem igazán eldönthető az, hogy ki beszél, kinek mondja, ki az aposztrófikus másik, valamint ki az a bizonyos utolsó példány (vajon ez a bálna maga, vagy a furcsa ember/állat hibrid, amely érti a bálnákat?), és miként értelmezhető egyáltalán az „interspecies” szerelmi viszony.

egyélevésben képződik meg az a mozzanat, amely az antropológiai differencia és a faji háló rendszerének felbomlását szavatolja: „Bálnalovas lettem, siklottam csúszós testen [...] anyahajó testében reszketve zakatolt a kék, / órákig sikoltozott, a bálnák 52 hertzen élveznek. [...] A párzás mindig meleg trópusi vízben történet, / térkép nélkül. [...] Mert Vanuatu partjainál mindent elfelejtesz / egy szerelmes kékbálna hátán hanyatt fekve [...]” (19–20.). E sorok voltaképpen a fentebb említett mozzanatot viszik színre, és állítják párhuzamos viszonyba az önfelejtés (re)identifikációs aktivitásával. Olyan mássá levésről van szó tehát ebben az esetben, mely a szexuális aktus processzusában megtapasztalható testi immerzióélményt tágitja ontológiai dimenzióba. Így jöhet létre, vagyis indulhat be ebben az egyesülésérzetben maga a szöveg performatív aktivitása, amely az állat és ember ellőállításának lételméleti aspektusait a nyelvi prezenciában foganatosítja.⁸ Ez az egyesülés, mely a szexualitás mezőjéhez tartozóként mutatkozik a szöveg retorikai dimenziójában, a (bálna által akár önként vállaltként is értékelhető) halálhoz való közeledés és annak való kitettség hatásában szakaszonként felbomlik, és a két (eddig azonos jegyeket mutató) létező közötti határvonal újra beíródik a szöveg performatív viszonyrendszerébe. Ennek szekvenciáit a következő sorok állítják elő, mintegy már grammatikai szinten is újra létrehozva a különbségeket megalkotó (biológiai, etológiai, rendszertani, nyelvi) kódokat: „Aztán egy napon nem bírta / tovább. Már hiába ordítottam [...] hogy ne menjünk a közelébe [...] ne menjünk lőtávolságba, hiába üvöltöttem. / Egy 60 millió éves, 9 kilós agynak / egész egyszerűen nem parancsolhat / egy másfél kilós, csupán 320 ezer éve működő gondolat.” (22–23.) Az önként vállalt (bálna)halál történetében újraindul az antropológiai differenciát megképző gépezet, mely voltaképpen a halál elől menekülés mozzanatában a faji kódrendszer újraindítását éppen egyfajta mentségként aktivizálja, és azáltal, hogy önmagát e létező elhatárolja a kékbálna létmezőjétől mintegy le is mond az önként vállalt sors ontológiai következményeiről is. A lételméleti, létszférához kötött létezés különbségeit beíró agytérfogató és méret, valamint történeti, evolúciós különbségének hangsúlyozása az engedelmesség/engedetlenség viszonyait is e differenciában mutatja fel, melyben a bálna önként vállalt halálát (talán a lelkiismeret

⁸ Az önfelejtés és a mássálevés performatív mozzanataihoz lásd továbbá az alábbi idézetet: „Az ölelés és a simogatás egészen más / értelmezést nyer egy 180 tonnás testen, / amely érted reszket, és amelynek / boldogságáért mindenre kész vagy. / Az életemet áldoztam volna érte, / egyetlen szavára.” [21.] Azon túl, hogy nyelv- és lételméleti kérdéseket is érint a szöveg, fontos lehet az önfeláldozás problémakomplexuma is, amely az állattá (vagy éppen hibrid entitássá) leendés performatív viszonyrendszerét a feláldozás, áldozás és adományszerűség aspektusaihoz kapcsolja. Vagyis mintha a szöveg az állítaná, hogy ez az immerzióélményben (vagy unio mysticában) megtapasztalt egyé levés és önfelszámolás nem minden erőszakot nélkülöző folyamat, ennyiben mintha az állati performatív előállíthatóságáról e lírai szerkezet valamiféle értékromlásként, az ontológiai „létrán” lefelé haladásként számolna be. Egyszersmind olyan lefelé tartó mozgásról, devalvációról, amelyhez az erőszaktevés aktusa társul, éppen azért, mert a pusztán értéksemleges transzgresszió ember és állat között lehetetlenként/vagy pontosabban dilemmatikusként tételveződik. Így mintha arról is tanúbizonyságot tenne e lírai szerkezet, hogy alapjaiban véve tételez különbségeket, mintegy előzetes struktúrákban rögzíti az állati és az emberi érték kategóriáit, amelyek áthágása, még a szöveg performatív hatáspotenciáljai segítségével is kifejezetten problematikus eljárásnak bizonyulna.

hívásának engedelmeskedve)⁹ az emberinek tételezett értelem képtelenné válik megakadályozni, annak fontosságát (a bálna perspektívájából) megérteni sem tudja. E meghalásprocesszus végtermékéről, a pusztá tárgyként való (a húsipar és a fogyasztói láncolatok tárgyaként értve) egzisztálásáról beszámolva e lírai szerkezet nem csupán a humán és non-humán létezők performatív viszonyairól ad számot, hanem a transznon-humán¹⁰ objektumként értett, mintegy a gazdasági viszonyokhoz (Balogh 2022) tartozó passzivitás¹¹ előállítását is színre viszi: „200 tonna hús és bálnaszír rothad az izlandi / telepeken, Japánban 4400 tonna eladatlan / bálnahús halmozódik. Ezer meg ezer tonna / elviselhetetlen szenvedés.” (23.)

A negyedik – e kötet legösszetettebb, a recepció értékelései szerint is a legsikerültebb, *Vakondpatkány [csupasz turkáló, földikutya] – Heterocephalus glaber* alcímű – lírai szerkezet kitüntetett érzékenységgel és elméleti megokoltsággal mutatja meg az irodalom médiumának a humán/non-humán kategóriáit megképző performatív lehetőségeit, különös figyelmet irányítva a nyelvvel rendelkezés, a kommunikáció (és annak grammatikai viszonyainak) aspektusaira is. A szövegek narratív struktúráját előállító „hitvesi szólam”, a párkapcsolat mintáinak szukcesszív lefolyása e történet esetében egy a tudományos normarendszernek megfelelő, adatolt és értékelt kutatás terepévé válik, melyben az akadémiai dimenzionáltságot kiegészíti egyfajta teológiai (mitológiai) fókuszáltság is: „A Cape Townban habilitáló Jennifer Jarvis / küldött a föld alá, a vakondpatkányok közé. [...] Akkor még Richard D. Alexander, / a Michigani Egyetem Zoológiai Múzeumának igazgatója, / aki egyetlen euszociális emlősként / kategorizálta a csupasz turkálót, / nem sejthette mi vár rám. [...] Vártak rám, akkor már ott álltak / a szétgányolt vakondpatkány-építmény mellett / a szakma legjelesebbjei, Linda Gamlin / aki a New Scientist 1987. július 30-i számában / tette közzé fontos cikkét, Nigel C. Bennett és Chris G. Faulkes, akiknek African Mole-Rats: Ecology and Eusociality (2010) című kötetéhez / maga Jennifer Jarvis írt előszót, továbbá / Paul W. Sherman és Richard D. Alexander”. (25–37.)

E teológiai keretrendszerben (is) értelmezhető,¹² ugyanakkor kutatási céllal motivált „alászállást” már a versszöveg elejétől fogva egyfajta kondicionáló folyamat előzi meg,

⁹ E lelkiismereti hívás problémájához lásd az alábbi idézetet: „Szívem, lelkem és elmém tiltakozik az ellen, / hogy állandóan kerülgetjük ezeket a vadakat, sikította / hogy minden másnap számot kelljen adnom / egy újabb bálna-áldozatról, / amelyen nem segítettünk, mondta.” [22.]

¹⁰ A transzhumán mintájára alkotott sajátos kifejezés, amely az állati létezés átértékeléséből, a gazdasági funkciókhoz való szoros odatartozása révén és a tárgyként való inautentikus egzisztálás okán képződik meg.

¹¹ Bruno Latour ágencia vagy aktáns fogalmának ellentéte, mely a húsfeldolgozó ipar gazdasági hálózatában cirkuláló létezőket nem aktánsokként, aktivitással bíró entitásokként gondolja el, hanem sajátos passzivitással rendelkező objektumokként.

¹² A teológiai/mitológiai aspektusok erőteljes mértékben határozzák meg a versrendszer egészét, néhány (allegorikus, parabolikus) példaként a következők hozhatók fel: transzgresszív lokációváltoztatás mint egyfajta pokoljárás, majd e helyzetből történő „feltámadás” a vers végén, az „infernális okádás” jelzős szerkezete, a kísérlet során az alany „belekalapálása” a földbe, fejjel lefelé fordítva, a mell előtt összekulcsolt kézzel (akár az imaaktus imitációjaként is értve), ezzel a vizuális reprezentációval összekapcsolva (Bihary Gábor remek megfigyelése alapján) Krisztus ikonológiai ábrázolásmódusait is jelezheti, mint például az

amely felkészíteni hivatott a kutatás alanyát a vakondpatkányok euszociális közösségébe történő leereszkedésre: „Hat hónapon át koplaltam, hogy / a megfelelő súlycsökkenést elérjem. / Gyökereket rágtam, s minden fénytől elzártak. / A háromszázéves fokvárosi csatornarendszerben / készítettek föl a feladatra, vízben úszó fekáliadarabok / közt.” (25.). A folyamat tehát mintegy felkészíti a humán kódok által uralt létezőt arra a feladatra, amely a sikeres kutatói „terepmunkához” elengedhetetlenül fontosnak bizonyul, sőt: előzetesen bejelenti a metamorfózis eshetőségét a szöveg performatív viszonyrendszerének működésmódjai között. A szöveg tételező mechanizmusai állat/ember viszonyában legelőször a helyváltoztatás folyamatában tűnnek kifejezetten aktívnak, ugyanis a föld alá ereszkedés folyamata olyan filozófiai/etológiai tapasztalatot is felszínre hoz, mely szerint „az állat – az emberrel ellentétben – önnön környezetébe van belevetve, vagyis az állattá-leendés feltételezi az emberi világ környezeti redukcióját”. (Nemes 2018) Vagyis ahhoz, hogy a szöveg képessé váljon előállítani az „állatit”, és valamiképpen redukálni tudja az „emberit”, a környezet és a világ uexkülli és heideggeri fogalmai (Agamben 2004) által uralt térbeli létezés kódjait kell felszámolnia, pontosabban hozzáigazítania az „állatiról” való gondolkodás hagyományához a világ redukciójának szükségességét, amit a szöveg a helyváltoztatás motivációjaként tár fel.¹³ Ezen átváltozásfolyamat részeként, a non-humán előállításának aktusában a humán jegyeket még magán hordozó létezőben a vertikális mozgás során megütközést kelt a vakondpatkányok életterét egyénítő szag és látvány intenzív jelenléte. Ugyanakkor éppen ez a nem-higiénikus tapasztalat indítja el azt a folyamatot, amelyben „a higiéniai kódok feltörése a humanista testkép és testérzékelés elmásításáért felelős. Az undor fenomenjeinek túlhajtása egy alternatív higiénia és szexualitás felfedezését eredményezi, mert a fajközi vágy a borzalom és gyönyör kettős aspektusában lokalizálja a szökésvonalak lehetőségét.” (Nemes 2018):

„Az akcióból [...] semmit sem éreztem, mert szinte azonnal / elhánytam magam. Először az orromba / arcomba, számba csapódó iszonyú bűztől [...] ettől a démoni bűztől hánytam el magam. [...] egy infernalis okádás / nyomta ki a számba tömörülő patkányürületet, / s helyébe saját hányásom került, / egy biztonságot adó tartalom, centrum és origó. [...] Mindez alig pár másodperc alatt zajlott le, / szinte követhetetlenül, a test kiszolgáltatott reflexeiből / következő reakcióként egy idegen létezésére. S akkor el is ájultam rögtön [...] a csupasz turkálók csak úgy tudtak hozzáférni testemhez, hogy / felfalták a hányást [...] és ezáltal, mire hozzám értek volna, / már rokon voltam, boldog ő és ismerős.” (25–27.)

Ez a testi, zsigeri válaszreakció, mely a hányás mindent beborító következményként (át)értelmezi az otthonosság és az idegenség kettősét, egyfelől a saját test által termelt

ifjabbik Hans Holbein által festett *Halott Krisztus* esetében, vagy például a testi szenvedés és a sebek burjánzásának prezenciái.

¹³ Sőt Nemes Z. Márió arra is felhívja a figyelmet, hogy a vakondpatkányok fészekkamrája nemcsak térbeli lokalitásként képzelendő el, hanem egyfajta testi tapasztalat meghosszabításaként, test és tér közötti kiterjedésként is, amely expanzióba épül bele a kutató alanya, és hibridizálódik vele. Vagyis a föld alá szállás több dimenzióban is meghatározza az állatnak az előállítását, és egyúttal az emberi kódok által uralt humán létező identitásképző elemeinek feltörését.

tartalom gyanánt az otthonosság jegyeit mutatja, egyfajta igazodási pontként a humanista kódrendszer által generált „emberihez”, másfelől pedig éppen a hányás omniprezenciája állítja elő az öntudatát vesztett, még a létkategóriák köztes terében létező entitást, valamint egyfajta keveredésben a vakondpatkányok ürülékével a megközelíthetőség/megközelíthetetlenség dichotómiáját. Ez a dichotómia azáltal számolódik fel, hogy a vakondpatkányok a létszférák közé szorult létező felé tartozó mozgásban kénytelenek hibridizálódni a kitermelt bëltermékben, melyben saját magukkal, a bëlsáron keresztül is szembesülni kényszerülnek, így, mikorra a meztelen testhez érnek, az azonosság és a hasonlóság kategóriáit mozgósítva „ismerősként” tárják fel azt. Ez a feltárás ugyanakkor kétirányú mozgásként értelmeződik: egyfelől a vakondpatkányok szemszögéből egyfajta ráolvasásként, a jelölőrendszer újbóli feltöltéseként jelenik meg, másfelől a szöveg olyan figuratív/performatív erejét mutatja fel, amely képes a létkategóriák közötti viszonyokat nyelvileg tételezni, és azok határrendszerét elemeiben módosítani.¹⁴ A kötet összes lírai szövegéhez hasonló módon e narratív folyamatban is az akklimatizáció és beilleszkedés fázisai után az utódnemzés aktusa képi meg az azt a (teoretikus) teret, amelyben a hibridizáltság, a humán/non-humán szféra átjárhatósága, egyszóval az animalitás performativitása kitüntetett pozícióba kerülhet. A szuperorganizmus (vö.: „Anyaszupernőstény) fészekkamrája felé haladó, a „segítő” által végzett passzív mozgásban már mintegy előre elkezdődik az identitásrekonstrukció folyamata, amely a föld felszíne fölött még a kísérlet sikerességének zálogaként értelmeződik, a föld alatt pedig már a parafil szexuális aktus megképződésének előfolyamatait jelenti: „És a kis lények toltak, toltak egyre mélyebben [...] húztak és vontak [...] folyton elájultam [...] közelítettem a kéjpalotához, / meztelen csúsztam a kürtön át a mélybe [...] itt napok óta semmire sem volt szükség, ami emberi [...] egyetlen állapotát állt össze világom [...] így etettek, sírnivaló gondoskodással, / egy bálványt, halott koponyával [...] ismertem egy ember valaha, én voltam.” (27–28.) Az „én voltam” sorzáró szerkezete éppen az érvessztés mozzanatát problematizálja, amely egyfelől jelenti azt, hogy az ember én voltam, most már nem én vagyok az ember, ez a létkategória már csak hozzám képest értelmezhető, másfelől azonban úgy is elgondolható, hogy az „én” mint identitáskonstrukció, önmagaság kategóriája számolódik fel ebben az euszociális közösségiségben, ahol erre az individualitásként feltárulkozó ontológiai állapotra nincsen szükség. Ennek a hibrid létállapotú entitásnak az

¹⁴ Erre a nyelvi tételezőerőre mutathat rá a következő versrészlet is: „Merthogy ettől a pillanattól kezdve / igeikötő lettem egy szuperorganizmus / folyton cselekvő igeje előtt”. [27.] A vers terében megképződő alárendelő-eggyé-levés – amelynek hatalmi struktúráját a kutató alászállásának diabolikus gesztusa alapozza meg – mutat rá annak nyelvi lényegére. Vagyis: arra a viszonyra, amely e dolgozat voltaképpen alapfelvetése, mégpedig az, hogy a lírai szerkezet miként képes nyelvileg tételezni a humán/non-humán kategóriákat, és miként működteti e viszonymeghatározásban a nyelv performatív, tételező erőit. Az a szerkezet, hogy „igeikötő lettem” valamiféle organizmus „igeje előtt” éppen e nyelvileg beágyazottságot állítja fókuszba, és mutat rá arra, hogy ezen ontológiai viszonyok, pontosabban a létezők között húzott határok mindig valamiféleképpen performatív aktusok következményei, ennyiben nyelvinek és fiktív természetűnek tekintendők. A nyelvi viszonyok elfedésére számos naturalizáló, az etológia érvrendszerét kölcsönvevő példa mutatkozik e kötetben is.

„énvedlése” mintegy előkészíti a szexuális aktusban betöltött szerepét: tenyészhímként azonosítja a szöveg, megfosztva őt az emberit előállító, stabilizáló kódoktól. Ebben az immerzív szexuális aktusban, mely a humanoid teljes identitásvesztéséhez vezet, jön létre az az új entitás teljes valójában, amely a szöveg performatív erejének terméke, voltaképpen annak az erőnek a következménye, amely képes az emberi és állati határait nyelvileg stabilizálni: „Hogyan éltünk? / Egy héten át folyamatosan közösültem / a szupernősténnyel. [...] Hogyan lehet leírni a fokozatosan kioltódó tudatot [...] de azt, hogy vagyok, elfelejtettem már. [...] Locked-in szindrómás (Maise 2020), harapófogóba / szorított patkányként hevertem [...] Hallucinációk, az akut oxigénhiány következtében valakik / lecserélték az éneket, hallom, hogy lassan elvonul mind”. (30–31.) A közösülésből kibomló misztikus eggyé-levés betetőzése (az anyaorganizmus elszállítása a testtől, testként, funkcióként működő lénytől) a gyermeknemzés fázisában aktivizálódik, majd e szükségképpen megképződő kihasználtságérzetből, az önmagát tárgyként, funkcióként feltáró létező negatív érzéseiből áll elő az a motiváció, amely a két létszféra közötti kommunikációs viszonyrendszert alapjaiban írja felül. Éppen azáltal írja felül ezt az alapvetően testi kommunikációt (amely az öröklék elfogyasztásának identifikációs mozzanataként volt értelmezhető a vers egy korábbi szakaszában, akkor, amikor a bélsár materialitása kommunikálta a non-humán létezők irányába az egyezés megletét), pontosabban annak irányát és irányíthatóságát, hogy felismeri a dezantropomorfizált hibrid entitás az örökléket mint médiumot, mint a kommunikáció előállításának közegét:

„Mert hiszen ha a csecsemőket és engem / a vakondpatkány-dolgozók, rabszolgáim / időtlen idők óta örökléssel etetnek, / akkor ez megfordítható. / Az örökléken keresztül kommunikálok / szolgálaimmal ezentúl [...] És ha majd egész testüket, idegrendszerüket, érzéseiket, / gondolataikat átjárja öröklésem: azt teszik / amire tudattalanul vágyakozom. [...] pár hetes gondolatlanúság után, / megmozdult a testem [...] elkezdett mozogni / mindenem, a szűk járatokban, amelyek falain / otthagytam arcom, végtagjai, bőrét, bőrt a hasfalról, / otthagytam a bűzlő, savas, oxigénhiányos / járatokban¹⁵ [...] mert tudtam, az öröklékembe kódolt üzenet / mozgatja végtagjaikat [...] és ez az üzenet föl, föl, fölfelé vezet [...]” (35–36.).

E kommunikációs forma ennyiben nemcsak azt mutatja fel, hogy a szöveg performatív erejével megtörtént „állattá-leendés” folyamata bevégeztetett, és a hibrid entitásban megképződött a vágy a szabadulásra (vö. a megváltás, felfelé tartó mozgás, feltámadás képzetköreivel). Hanem azt a működésmódot és/vagy tételező lehetőséget is felveti, miszerint a szöveg arra is képessé válik, hogy az antropológiai gépezet által lezárt

¹⁵ Az elbeszélői hang dezantropomorfiációs mozgásán túl, amelyet a fészekkamra térbeli közelsége, valamint a non-humán létezővel folytatott szexuális aktus aktivizál, a(z eleinte) humán ágenciával bíró entitás is „rajta hagyja a nyomát” a lokációként, testi kiterjedésként értett fészekkamrán, mintegy beleírja magát ebbe a viszonyrendszerbe, Nemes Z. Márió szavával „hibridizálja” a fészekkamrát. Az írás/beíródás/önírás/ön-kiírás aktusának szövegbeli megjelenéseire lásd: „tíz körömmel vájtam ki a földet, / írtam bele magam a földbe. [...] remegve, szöggként beleütve a sivatagba [...] elkezdett mozogni / mindenem, a szűk járatokban, amelyek falain / otthagytam arcom, végtagjai, bőrét, bőrt a hasfalról, / otthagytam a bűzlő, savas, oxigénhiányos / járatokban [...] a hús forradalma ez a föld felett”.

területek felől érkező plurális hangokat közvetítse, vagyis a plurális ontológiai létezők hangadását képviselje, a kommunikációs modellek humanoid státuszát elbizonytalanítsa, és nyelvelméleti tételekkel bíró teoretikus állításokat fogalmazzon meg, miközben az irodalmi médium poétika/retorika eljárásait működteti. A verszárlatban megjelenített felszínre kerülés, visszatérés a humanista kódok által uralt szimbolikus térbe magában hordozza az identitás visszanyerhetőségének elemi feltételeit azáltal, hogy leválasztja a szöveg által generált képződményt az azt identifikáló lokációhoz kötött kiterjedésről, és visszahelyezi, visszaveti a világ összefüggésrendszerébe. Ugyanakkor ebben a feltámadásaktusban, a kísérlet lezárultat jelző felszínre kerülésben nem az eredeti állapotát nyeri vissza a hibrid létezőként aposztrofált entitás, hanem egyfajta „összetákolt” képződményként rekonstruálódik. Ez a tákolmány, képződmény egyrészt a kreáció intézményességét és ágenciáját mutatja fel önmagában, miként a csináltságra, a poézisben kibomló műveletekre irányítja a figyelmet (rámutatva az animalitás performativitásának aspektusaira), másrészt pedig egyfajta kapcsolatot teremt a két eddig elkülönült identitáskonstrukció között. Ez az új létező voltaképpen nem új, abban az értelemben, hogy hasonló tulajdonságok társulnak hozzá, mint a föld alatt élő vakondpatkányokhoz (fájdalomérzet hiánya, öregedés hiánya, saját ürülékével való táplálkozás), a radikális elkülönözését az okozza, hogy a felszín feletti „világ” rendszerében ilyen hibrid identitás nehezen válik elképzelhetővé: „megdöbbenve tapasztalták” (37.). Ennyiben – ellentétben a kötet többi szövegével – a verszárlat nem valamiféle visszafelé tartó ontológiai mozgást jelenít meg, nem a rekonstrukció lehetőségeit veti fel, és még csak nem is indítja újra az antropológiai gépezet határkijelölő működésmódjait, hanem a szöveg performatív erejét kihasználva alapvetően írja újra a rögzült fogalmi keretrendszert, azt a bináris oppozíción alapuló elnyomó szisztémát, amely az antropológiai fókuszából érdekelt abban, hogy az általa kitermelt differenciát e rendszerbe minél szilárdabban írja bele. Így válik e lírai szerkezet leginkább alkalmassá arra a feladatra, hogy e rögzült struktúrák mögött plurális ontológiai lehetőségeket felszínre hozza, és egyúttal rámutasson arra, hogy a humán/non-humán közötti lételméleti határ mindig is nyelvi történés hatókörében értelmeződik.

A kötet következő – *Holló – Corvus corax corax* alcímű –, negyedik lírai szerkezete amellest, hogy az emberi/állati kategóriák konstruáltságát a genetikai mutációk (az eddigi szövegektől eltérő) perspektívájából árnyalja, fontos adalékokkal szolgál a poszt-antropocén realitás reprezentációjához, kiegészítve ezt számos (bio)etikai, (bio)politikai és kultúrtörténeti aspektusokkal. E posztapokaliptikus, ember utáni létezésben¹⁶ az állati

¹⁶ A posztapokaliptikus, az emberi létezőt obliteráló egzisztálás oka e vers rendszerében egyrészt a genetikai mutáció faji viszonyokat átrendező ágenciája, valamint a teljes civilizációs komplexumot megszüntető robbanás (feltételezhetően atomháború következményeként értelmezett, szimbolikus és egyszerre valós detonáció). Sőt, a posztapokaliptikus világot megelőzően már egyfajta kiterjesztett, folyamatos apokalipszisben, felszámolódásban kénytelenek, intenciójuknak ugyan megfelelően, de azt nehezen elfogadva létezni: „És kiirtottunk mindent a Földön, / ami utunkba állt vagy éppen / gondatlanságból, és élveztük a / világegyetem jeges csendjét [...] Akkorra már a lakosság döntő többsége / elfogadta a genetikai mutációt, / amelynek következtében ezt a testet / kaptuk tudósainktól, a gyönyörű, / könnyed madártestet, és a lázas pusztítást, / amelynek minden múzeum és gyártelep, / minden város és

férjként funkcionáló hibrid entitás (előbb emberként tűnik fel, majd madárként, ugyanakkor olyan madárként, amelynek a humanoid egyénítő testjellemzőit, szerveit, végtagjait illeszti önmagához¹⁷) egyfajta összekötő, közvetítő médiumként funkcionál a két, ha úgy tetszik földtörténeti korszak között. Azáltal képes e rendeltetést (szerepet) ebben a kettősségben nehézségek nélkül működtetni, hogy egyszerre tartozik oda az emberi létezéshez kötött nyelvi viszonyrendszerhez (lásd: a versbeszéd mögötti hang kérdése, annak intenciója stb.), és konstruál emberinek vélt testi tapasztalásokat, működtet emberinek vélt érzelmi apparátust, valamint egyszerre rendelkezik (a génmutáció orvosi praxisának következményeként) madártesttel, amely voltaképpen a globális katasztrófa és összességében a humanoid létező kihalásától, és így önnön pusztulását megakadályozta. Sőt, ebben a létmódjában, amely egyszerre emberi és egyszerre állati, egyszóval: hibriditásban válik tanújává annak a földtörténeti eseménynek, amely az „ember” újbóli megjelenését helyezi középpontba. Így, innen nézve a vers rendszerében kétféle humánnumfogalom is forgalomban van, az első egyfajta negativitásban, pusztító erő birtokosaként és azokkal operáló entitásként jelenik meg (amely génmanipulációra is képes lévén, a saját humanitását felszámolva egy animális létező létrendszerébe írja bele magát), a második pedig egy olyan jövőre irányuló kérdésként fogalmazódik meg, mely ezen új létező alapkarakterét meghatározó tolerancia és béketeremtés potenciálját azonosítja a hibrid entitás reménykedő hangoltásával. Az elsőként megjelenő humánnumfogalom alapkarakterét az erőszakosság, a többi faj figyelmen kívül hagyása, a koegzisztálására való képtelenség viszonyrendszere határozza meg,¹⁸ mely attribútumegyüttest maga az ember jelölővel azonosított létező is elutasítandónak, levetkezendőnek értékeli: „Nem szeretnék azonban ember lenni. / Embernek lenni elviselhetetlen.” (39.) A negatív önidentitás, az önmaga felé irányuló elutasítás affektusa az önként vállalt transzformációt, a genetikai alterációként mozgósított metamorfózis eseményét vetíti elő. Az átváltozás szükségességét és annak elkerülhetetlenségét a beszélő kiáltványszerű retorikai beszédmódjában etikai perspektívák fókuszba emelésével erősíti meg, felmutatva ezáltal egyfajta posztantropocentikus nézőpont érvényességét: „Ha képes lennél meghallani / az ún. kultúrnövények és az ún. háziállatok / hangját, ha képes lennél megérteni, / mit üvöltenek egyfolytában: / túl sok az élet, jöjjön már a halál, / ezt üvölti minden lény, / akit sorsa az ember mellé kényszerített.” (40.) Ez a vers immanens rendszeréből kifelé, egyfajta vádbeszéd hangoltságában megfogalmazott szólam teremti meg azt az alapot, amely egyfelől az embert, mint az állatokat meg nem érthető létezőkként jelöli ki, másfelől pedig ahonnan az ontológiai transzformáció szükségességét, etikailag elgondolhatóvá teszi, és

fegyver áldozatul esett, / és a végén hatalmas, mindent elborító / robbanásban enyészett el civilizációnk, / átadva a helyét fának, / gyümölcsnek, / reszkető lombosugósnak.” [42.]

¹⁷ Ehhez lásd: „A vállamra hajtotta fejét, / tenyerét a mellkasomon pihentette [...] Most van ideje a félelemnek, / amikor félni kezdesz attól, / akibe szerelmes vagy, és / aki szerelmes beléd.” [39–42.]

¹⁸ Az emberi létmódhoz, annak alapkarakteréhez lásd e passzusokat: „Tudatában lenni annak a képességnek, / hogy kiirthatom az egész világot, / hogy ezer meg ezer faj pusztulása / semmi máshoz nem köthető, / csakis az emberi léthez.” [40.]

a szimpátia fogalmi rendszerét mozgósítva fontosnak tételezi. Az itt kívánt és elérendőnek tételezett átváltozást, a humánium felszámolását ígérő perspektíva a hatvanmillió évig tartó, élvezetes madárlétben (etikai dilemmáktól megfosztottan) kulminálódik, mely egzisztálás kontinuitását zavarja meg az új fajként, ismételten felbukkanó „ember”: „Aztán megjelent az első hominida, / és azóta rettegve nézzük az új embert, / és azóta rettegünk, hogy lesz-e ereje / ennek az új fajnak az új toleranciára” (43.). Vagyis e lírai textus voltaképpen azzal mutat újat e kötet rendszerében, hogy egyszerre több emberfogalmat is működtet, valamint az állatit nem valami alantas kategóriához tartozóként írja elő, hanem olyan entitásként, amely egyedüli birtokosa a békés koegzisztáláson alapuló képességnek. Az így értett állati tehát „szökésvonala” az emberi transzformációinak, olyan menedéke, amelyben képes átmenteni magát egy talán következőként eljövő antropocentrikus világberendezkedésbe.

E szövegelemzések felől végtére az is nyilvánvalóvá válik, hogy az a nyelvi, performatív viszonyrendszer, amit egy szöveg működtetni képes, ugyanúgy hatással van az emberi fogalmi konstrukciójára, mint az állatira, ugyanis e dichotómia egyik tagját sem képzelel önálló, szuverén létezőként, hanem csakis e bináris oppozícióban betöltött helye szerint, vagyis alapvetően konstrukcióként. Éppen ez a konstruáltság az, amely nyelvi erejével elfedi azokat az egyezőségeket, amelyeket az antropológiai gépezet mindinkább eliminálni kíván. Vagyis az animalitás performanciája az irodalom médiumában voltaképpen azt jelenti, hogy az képessé válik olyan ontológiai lehetőségek feltárására, amelyeket a faji háló antropocentrikus hatalmi, ideológiai gyakorlatai felügyelnek és nemlétezőkként kezelnek, sőt, az állati nyelvi tételezéseinek processzusai azt is felmutatják, hogy a két létszférát elhatároló választóvonal mindig nyelvi eredetű, és hogy ebben az elhatárolásban nem autentikus kategóriák jönnek létre, hanem ezek maguk a konstrukciók.¹⁹

Források

Balogh Gergő (2020): Medvetánc. *Tempevölgy*, 16. évf. (1): 49–61.

Bedecs László (2017): Szégyentelen, Németh Zoltán Állati férj című kötetéről. *A Vörös Postakocsi Online*, 17. évf. (1): URL: <https://avorospostakocsi.hu/2017/07/02/szegyentelen-nemeth-zoltan-allati-ferj-cimu-koteterol/>

Cary Wolfe (2008): *Animal Rites. American Culture, the Discourse of Species, and Posthumanist Theory*. Chicago: University of Chicago Press.

Dawkins, Richard (1986): *Az önző gén*. Budapest: Gondolat.

¹⁹ Ennyiben az animalitás performatív viszonyai a humánium performatív viszonyaival esnek egybe, a két mozgás nem választható el egymástól.

Maise, Kenneth (2020): *Locked-In Syndrome*. Merck Manual. URL:<https://www.merckmanuals.com/professional/neurologic-disorders/coma-and-impaired-consciousness/locked-in-syndrome>

Nagy Csilla (2019): A nemesítés borzalmi. A biopoétika és a hibriditás nyelvi és poétikai vonatkozásai Németh Zoltán költészetében. *Tiszatáj*, 73. évf. (2): 99–105.

Nemes Z. Márió (2018): Egy tizenöt centiméteres, hetvengrammos nő férje lettem. *Alföld*, 69. évf. (1): 95–101.

Retallack, G. Bruce (1999): *Razors, Shaving and Gender Construction. An Inquiry into the Material Culture of Shaving*. University of New Brunswick. URL: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/MCR/article/download/17782/22154?inline=1>

Bódis Mira Mária

Segítő vagy próbatétel? Állatok megjelenése Kiss Judit Ágnes és Bendl Vera könyveiben

Absztrakt:

A legújabb kortárs magyar gyerekirodalom két szerzőjénél is fontos szerepet kapnak az állatok, írásomban Kiss Judit Ágnes: *Zsálya hercegnő és az öregnek hitt herceg* és a *Zsálya és a mélyvölgyi utazás*, illetve Bendl Vera: *Matyi tigrissel álmodik* című meséiben e kérdést vizsgálom meg alaposabban. Mindkét alkotónál az állatábrázolás egy hagyományos módját figyelhetjük meg, modern változtatásokkal, csavarokkal kiegészítve, ugyanis az állatok vagy segítői a szereplőknek (eljuttatják őket a próbatételek állomásaihoz, segítenek legyőzni félelmeiket, jelzik az esetleges veszélyeket), vagy pedig egy próbatételnek felelnek meg, mint például a „göröngyvarangyok”. Azonban bizonyos esetekben ez a kategória ötvöződik, gondolhatunk itt Kiss Judit Ágnes mesekönyvéből az Idősárkányra vagy pedig a Bendl Vera történetében szereplő tigrisre, hiszen mindkettőjük legyőzéséhez a bátorság próbáját kell kiállniuk, hogy a lények végül hű segítőik legyenek a gyerekeknek. A meseregények tehát megújítják a hagyományos állatábrázolást a különböző mesebeli állatkeverékek (Fagris Tirkas), illetve a nem szokványos szereplőválasztással (Artúr, a poloska), azonban nem távolodnak el tőlük teljesen, hiszen több állat funkciója, szimbolikája a hagyományokhoz hű marad.

Kulcsszavak: társállat, kortárs gyerekirodalom, állatok mint segítő, magyar irodalom, Kiss Judit Ágnes, Bendl Vera, út

Abstract:

In contemporary Hungarian Children's literature (mainly in the books of Ágnes Judit Kiss: *Princess Sage and the Prince Mistaken as Old, Sage and the Journey to the Deep Valley* and Vera Bendl: *Matyi Dreams about a Tiger*) the depiction of animals is very close to the traditional way, however, there are certain modifications as the animals are either the helpers of the main characters (taking the children to different locations through the journey, they help the kids to overcome their fears or let them know when they are approaching a dangerous situation) or the different animals the characters meet throughout their journey can be interpreted as challenges, tests. However, it is not this simple as some animals represent both categories, the Dragon of Time in the book written

by Ágnes Kiss Judit or the tiger in the story by Vera Bendl, both animals become very helpful and tame after the children face the challenges presented by them. These books renew the traditional representation of animals by introducing different creatures (Fagris Tirkas - a mixture of a tiger and a wolf) or including animals that are usually left out of tales (Arthur the stink bug), but they keep certain traditional elements too.

KeyWords: contemporary children's literature, animals, animals as helpers, Hungarian literature, Kiss Judit Ágnes, Bendl Vera, journey

1. Állatok az irodalomban

A gyermekirodalom olvasójaként-hallgatójaként magától értetődőnek vesszük az állatok jelenlétét a gyermekeknek szánt alkotásokban, legyen szó a mondókákról, rajzfilmekről, mesekönyvekről. Azonban érdemes kiemelni, hogy a különböző gyermekirodalmi műfajokban az állatfigurák sokáig egyáltalán nem a szórakoztatás kedvéért jelentek meg, hanem – a korszak irodalmi felfogásának megfelelően – didaktikus céllal: gyakran előfordult, hogy az állatok neveivel tanulták a fiatalok az abc-t, vagy épp az állatok természeti, gazdasági szempontból fontos tulajdonságait sajátították el a kisgyerekek egy-egy didaktikus versszöveg által. Megemlíthetjük Johannes Amos Comenius illusztrált tankönyvét, az *Orbis Sensualium Pictus*, amely az abc-t az állatok hangjának utánzásával tanította (Nagy 2007:155). A híres *Flóri könyve*, Bezerédy Amália tollából pedig pl. így ír a lóról:

A lovakat befogják
Sokféle kocsiba,
'S sokfélekép használják:
Hátán hord paripa,
Sok terheket hajókat
Visz 's von erejével,
Ekét húz, hajt malmokat,
Vánkost tölt szőrével. (Bezerédy 1840: 57-58)

Mindez a 19. század végére változott meg, ekkortól jelenthetjük ki azt, hogy az állatok már ténylegesen központi szerepet töltenek be a gyerekirodalomban, nem csak tanítójelleggel jelennek meg a történetekben. Részben a népszerűvé váló tündérmesék hatására egészen új állatfogalom alakul ki, amelynek csak a fantázia szabhat határokat, s olyan varázslényekkel találkozhatunk, amelyekre korábban a gyermekeknek szóló irodalomban

nem volt példa. Az általunk vizsgált alkotásban, *A Zsálya és a mélyvölgyi utazásban* is olyan képzeletbeli lényeket szerepelnek, mint például Fagris Tirkas, ami egy tigris és egy farkas keveréke, vagy a madárszerű állatfigurák, az úgy nevezett szőrszárnyúak.

Elmondható, hogy a népmesékben az állatok szereplőként általában valamilyen előre meghatározott séma alapján jelennek meg, tulajdonságaik rögzült sztereotípiákhoz köthetők. Azaz lényeges elemmel bővül a korábbi didaktikus ábrázolása, az egyes állatalakokban ugyanis már felfedezhetünk olyan jelképes tartalmakat, amelyekkel a mesei szövegek sajátos többletjelentésüket nyerik el. Például a „ravasz rókára” a cselesség, furfangosság jellemző, s erre a sztereotipikus gondolkodásra a Henderson-féle karaktertipológia (Galuska 2017: 48-57) is felhívja a figyelmet, hiszen az egyik mesei-mitikus hőstípus, a Tréfacsináló, jellemzően állati alakban, legtöbbször rókaként jelenik meg a mesékben.

A modern, illetve kortárs mesékben azonban még ennél is változatosabb módon jelennek meg az állatok, már nem a didaktikus cél dominál, nem egy-egy tipizált karakter kapcsolódik hozzájuk, hanem a történetek során maguk az állatok is változáson mehetnek keresztül, ezáltal az állat-ember kapcsolat újraértelmeződik és új szimbólumrendszerek jönnek létre. Az új szimbólumrendszerek kialakulásához az is hozzájárul, hogy a modern mesékben már olyan állatok is megjelenhetnek, melyekről korábban nem volt tudomása az embereknek, ez a jelenség az állatkeretek létrejöttétől figyelhető meg, manapság pedig a „világfalu” hírcsatornái minden korábbi gátat felszámolnak. Tökéletes példák erre a Kiss Judit Ágnes *Zsálya hercegnő és az öregnek hitt herceg*, illetve *Zsálya és a mélyvölgyi utazás* című mesekönyvei, hiszen itt mind a hagyományos, mind pedig az újragondolt viszony megjelenik, a tündérmesék varázslényei, s a magyar mesevilágban is gyakran megjelenő farkas és a hazánk őshonos állatvilágától idegen tigris révén. Fontos kiemelni, hogy mindkét mesében egy tündérmeséhez illően a társállatok mitikus lényekként kapnak szerepet, épp ezért ez áll majd a meseszöveg vizsgálatának középpontjában.

Nem újkeletű dolog, hogy az állatok segítőként és társakként jelennek meg a mesékben. Boldizsár Ildikó a *Varázslás és fogyókúra* című tanulmánykötetében arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző típusú mesékben más-más módon jelennek meg az állatok, s bár legtöbbször a segítő szerepét töltik be, azonban a gonoszt is megtestesíthetik bizonyos esetekben (Boldizsár 2003:90). A segítő állatoknak legtöbbször az a feladata, hogy megtalálják, vagy akár meggyógyítsák a hőst, egyfajta szövetségesként jelennek meg. A tündérmesékben megjelenő mitikus lények gyakran saját erejükből segítenek a főhősnek, nem pedig valamiféle varázstárggyal. Boldizsár Ildikó kiemeli, hogy a gonosz szerepét tipikusan a farkasok, kígyók töltik be (Boldizsár 2003: 86).

2. Állatok a *Zsálya hercegnő és az öregnek hitt herceg* című mesében

A *Zsálya hercegnő és az öregnek hitt herceg* című mesekönyv 2020-ban jelent meg, ez a könyvsorozat első része, melynek főszereplői Zsálya és Aldo herceg. A történet során Zsálya és Aldo kalandjait olvashatjuk, ugyanis a herceg a kislányt hívja segítségül, hogy a

bajba jutott Aevus Birodalmán segítsen. A mesében ezt olvashatjuk: „A herceg segítségedet kéri, mert nagy bajban van, és rajta keresztül az egész birodalom”. (Kiss 2020: 8) A probléma megoldásához vissza kell fordítaniuk az idő kerekét, amelyet a gonosz király megfordított, hogy újra megfiatalodjon, s örökké uralkodhasson, nem törődve azzal, hogy ez azt okozta, hogy fia, Aldo herceg, megöregedett.

A történet próbái során számos lénnel találkoznak a gyerekek, amelyek vagy segítők lesznek, vagy pedig egy próbatételnek feleltethetők meg, ez a két kategória azonban nem minden esetben különíthető el egymástól határozottan. Ehhez kapcsolódóan érdemes kiemelni már a mese kezdetén megjelenő Efirfirát, a szárnyas lovat, aki segítségével képes utazni a kislány a varázslatos birodalom, illetve az emberi világ között, hiszen a pegazus nem csupán Zsálya segítője lesz, hanem egy próbatétel megjelenítője is. Ez nem véletlen, ugyanis a táltos lovak csak így kerülhetnek gazdáikhoz. Ennek kapcsán Boldizsár Ildikó így fogalmaz: „A táltos ló nem is úgy kerül kapcsolatba a hőssel, mint a segítők állatok, hanem általában keményen meg kell dolgozni érte [...] birtokba vételéért nem az irgalmasság, hanem a kitartás próbáját kell kiállni.” (Boldizsár 2003: 66-67) A türelem vagy kitartás próbája itt két szempontból is megjelenik. Egyrészt a kislány a felelős azért, hogy a csikó kikeljen a vízitójából, amelyhez minden nap ki kell cserélnie a vizet, hogy langyos maradjon. Másrészt a kislánynak meg kell tanulni Efirfira hátán repülni, ami természetesen nem olyan egyszerű, ezt Fényilonca is kiemeli: „Ti, emberek, meg az elképzeléseitek! –[...] Hogy egy tündér legyen mindig kedves, az unikornisnak meg csak felpattantok a hátára, aztán hadd szálljon! Egy földi lóra nyeret meg kantárt tesztek, és hónapokig tanuljátok, hogy ne pottyanjatok le róla. Mégis hogy gondoltad, hogy akkor egy unikornissal egyszerűbb lesz?” (Kiss 2020: 21) A történet során nem Efirfira az egyetlen szárnyas paripa, amely a gyermekek segítségére van az út során, Aldo herceg lova, Deinon is nagyon fontos szerepet kap a próbatételek legyőzésekor, hiszen „Látnak valamit, amit mi nem, vagy hallanak, vagy éreznek. Az unikornisok ráadásul különösen érzékenyek minden rosszra.” (Kiss 2020: 44) A paripák tehát előre jelzik, ha valamilyen veszélyt érzlelnek, s ez nagyon hasznos az út során.

A segítők és a próbatétel funkció több ponton is ötvöződik is a történetben, hiszen a végső próba, az Idősárákannyal való szembenézés során is ezt tapasztalhatjuk. A sárkányokat általában a legtöbbben a „gonosz” szereplők kategóriájába sorolják, a legtöbb rajzfilmben, mesében, legendában is ez jelenik meg. Az európai kultúrában a sárkannyal megküzdő hős egyik jellegzetes alakja Szent György, akinek a történetében a sárkány szimbolikus legyőzése a sátán legyőzésére utal, tehát ez a felfogás a középkor óta a népi és a magas kultúrában is gyökeret vert, s mindennapi gondolkodás részévé vált. Érdemes azonban kiemelni, hogy a sárkány „...jó néhány nemesi család, pápa családi címerében is szerepelt, mint – az egyház feletti – örködés, éberség, éleslátás, valamint a katonai bátorság szimbóluma.” (Darab – Buda – Barna – Tüskés – Vígh 2019: 292) A *Zsálya hercegnő és az öregnek hitt herceg* című mesében is inkább ilyen attribútumokkal jelenik meg ez a mitikus lény. Különösképpen az éleslátás, vagy ezt további árnyalatokkal kiegészítve a tisztánlátás kap központi szerepet, ugyanis a sárkány tekintete szavak nélkül is megállapítja, hogy a

gyermek méltóak-e arra, hogy az idő kerekét visszafordítsák. A könyvben így olvashatunk erről: „Az Idősárkány egy darabig nézte őket perzselő szemével, aztán váratlanul elmosolyodott.” (Kiss 2020: 93) Miután Aldo és Zsálya kiállta ezt a próbát, az Idősárkány segít nekik, mind a lány, mind a herceg kap egy-egy sárkánytojást. „Megfordítottad [Aldo herceg] az időt. És a sárkány a kezébe adott egy valódi Idősárkánytojást, a saját idődet. Most már minden úgy lesz, ahogyan lennie kell.” (Kiss 2020: 95)

Az állatok azonban nem csak segítőként jelennek meg a mesében, ellenséggként vagy egyfajta próbatételként is feltűnhetnek, ilyenek például a *göröngyvarangyok*, vagy más néven *rögdögök*. Nagyon érdekes, hogy a történet szerint ezek az állatok azon a helyen telepednek le, ahol „valami gonosz dolog történt. Háborúk, gyilkosságok.” (Kiss 2020: 49) A varangy negatív megítélése már az Ótestamentumban is megfigyelhető, azonban nem csak ott jelennek meg ezek az állatok ilyen módon, a középkorban is a démonok közé sorolták őket. Az állatmesékben gyakran a felfuvalkodottságot, gőgösséget, ostobaságot szimbolizálják, a magyar népi hiedelemben azonban kettős megítélésük van. (Darab – Buda – Barna – Tüskés – Vígh 2019: 30)

A történetben az egyik legérdekesebb állatokkal kapcsolatos aspektus a gonosz király átváltozása, ugyanis büntetésképpen dolmányos varjúvá változik, amelyről egy nagyon részletes leírást olvashatunk: „az orra nyúlni kezdett, fekete csőrre vált, ujjaira tollak nőttek, két karja szárnyá vált, lábai madárkarmokká. Szürke-fekete palástja tollruha lett.” (Kiss 2020: 103) Ez a típusú átváltozás gyakori a mesékben, ugyanis „az a mesehős, aki megszegett valamilyen – általa akár nem is ismert – törvényt vagy tilalmat, állattá változtatható, s ez esetben az állati alak lealacsonyítást, visszaminősítést jelent.” (Boldizsár 2003: 91) Ebben a történetben azonban nem csak egyfajta visszaminősítést jelent ez a fordulat, hanem a halál szimbolikáját is felfedezhetjük az átalakulásban. Erre egy interjúban maga az író is kitér, s így nyilatkozik: „*Én simán megöltem volna a bántalmazó apát, és azt hiszem, a bántalmazott gyerekek kell is ennyi elégtétel, szerintem senki nem ütközne meg rajta a gyerekek közül. De a varjúvá válás is ezt a szimbolikát hordozza.*” (Kiss 2020a) Kiss Judit Ágnes is utal arra a vétségre, amelyet a király elkövet, ez nem más, mint fia bántalmazása, illetve az, hogy a természet rendjével szembe száll, s fia kárára a saját fiatalságát választja azzal, hogy az idő kerekét megfordítja.

3. Állatok a Zsálya és a mélyvölgyi utazásban

A *Zsálya és a mélyvölgyi utazás* a *Zsálya hercegnő és az öregnek hitt herceg* című mesekönyv második része, 2022-ben jelent meg. Ebben a részben a kislány gyógyuláshoz vezető belső utazását láthatjuk. Ahhoz, hogy meggyógyuljon, a gyógyulás virágát kell megszereznie, ez azonban nem könnyű feladat, a kislánynak sok próbát kell kiállnia, le kell győznie az árnylányt, ki kell jutnia az árnyak erdejéből, illetve a kilenckörű kőlabirintusból. Azonban az utazás során nem minden próbatételt kell egyedül kiállnia, különböző lények, illetve barátja, Aldo herceg segíti útjának bizonyos állomásait. Ebben a könyvben az állatok

kettős megjelenítésére érdemes figyelni. Egyrészt segítőként kapnak szerepet, erre tökéletes példa Efírfira, aki a kezdetektől fogva kíséri a kislányt a gyógyulás felé vezető úton. A Boldizsár Ildikó által megállapítottak szerint tehát a segítő állatoknak abba a kategóriájába sorolható a pegazus, akik a főhős szövetségeseiként jelennek meg, céljuk, hogy őt előre vigyék és előre lendítsék a történetet. Ez a motívum már a könyv elején felbukkan, hiszen Zsálya az emberi világból Efírfirának köszönhetően tud átlépni Aevus királyságába – a fantázia világába –, ahol a kislány igazi utazása kezdődik. Fontos kiemelni, hogy ahogy a kislány átlép a valóságos világból egy varázslatos birodalomba, úgy alakulnak át az állatok is. A könyv első fejezetében megjelenő éjjeli lepke Fényiloncává, a lepke-tündérré alakul. Ez a metamorfózis tökéletesen reprezentálja a világok átváltozását is, és utal a kislány későbbi átalakulására, tehát a gyógyulására. Már ez is megmutatja, hogy a legapróbb lényeknek is mekkora szerepe juthat a mesék világában, hiszen Fényilonca a többi állathoz hasonlóan kulcsfontosságú szerepet tölt be a kislány gyógyulásában. Minden állatfigura – azáltal, hogy a lányt a gyógyuláshoz vezető útján kísérik – végül társállattá válik. A társállattá váláshoz azonban Zsálya is szükséges, a lány hozzáállása, nyitottsága teszi lehetővé ezt, hiszen: „nem viselte volna el, hogy egy élőlényt elpusztítson valaki, csak azért, mert fél tőle.” (Kiss 2022:7) Ugyanakkor a metamorfózis lehetőségét megteremtő mondat felidézi a mese egykori didaktikus szerepkörét is, ugyanis a természet felé fordulást, az állatok iránti szeretetet tanítja a gyermekeknek. Ezek alapján tehát elmondhatjuk, hogy a modern mesék sem veszítették el a gyerekirodalom eredeti célját, az oktatást.

3.1. *Fagris Tirkas átalakulása*

A gonosz erő egy darabig pedig Fagris Tirkas képében jelenik, ami – ahogy a neve is utal rá – egy sajátos mitikus állat, a farkas és tigris keveréke. A farkas megítélése az irodalomban kettős, ellenséggént, illetve segítőként is megjelenik. Az utóbbinak régire visszanyúló hagyománya van, a római mitológiában Romulus és Remus történetében is farkas fogadja be a gyermekeket. Érdekes lehet megvizsgálni a Dzsungel könyvét is, hiszen abban a farkasok mellett a tigris is megjelenik, azonban a Zsálya és a mélyvölgyi utazáshoz képest, egyértelműen a gonosz szerepét tölti be, gyakran az „emberevő” jelzőt olvashatjuk, amikor a ragadozóról szól a könyv. Ez nem meglepő, hiszen Kipling jól ismerte a hindu mitológiát is, ahol a tigris gyakran a harciasságot, az erőt szimbolizálja.

A ragadozó kettős megítélése megjelenik ebben a mesében is, mert a farkas/tigris először félelmet kelt a lányban, majd, amikor szembenéz vele, félelme elmúlik. A különös keverék-állat szövegbeli ábrázolása nagyon érdekes, hiszen először csak a szemeit láthatjuk, ez nagyon jellemző a nagymacskákra, ugyanis természetese élőhelyükön remekül álcázzák magukat. Ez a kiismerhetetlenség, láthatatlanság az, ami megrémiszi a kislányt, úgy érzi, hogy üldözi őt ez az árnylány. Ez a félelem azonban hamar barátsággá alakul, Fagris Tirkas megszeli, ezt Szimonidesz Hajnalka illusztrációja is tökéletesen megmutatja, a hatalmas ragadozóból, amelyről ezt olvashatjuk: „A teste fekete alapon fekete csíkos, a

feje hatalmas [...] Szeme zölden fénylett. [...] ahogy felhúzta az ínyét, megvillantak hegyes agyarai.” (Kiss 2022: 93), egy kedves, macska- vagy kutyaszerű lénnyé válik a kislány szemében, s ez a szövegben is megjelenik: „Felhúzta az ínyét, de ez nem vicsorgás volt, hanem mintha mosolygott volna. Aztán a hátára hengeredett, és a hasát mutatta Zsályának, mint egy simogatást kérő kutya.” (Kiss 2022: 94) Tehát elmondhatjuk, hogy a hatalmas ragadozóból egy kisállat lett, aki a szárnyas lóhoz hasonlóan a lány segítőjeként szerepel, s a mese utal is rá, hogy milyen hű társává válik a kislánynak az állat. Az utazás során vízhez vezet, éjszaka pedig bundájával melegíti Zsályát. A gyógyulás virágának megtalálásakor is fontos szerepe van, hiszen ő vezeti el a lányt a kertbe, ahol azt megleli majd.

A *Zsálya és a mélyvölgyi utazásban* a társállat kifejezés egy nagyon érdekes változatát is megfigyelhetjük, ugyanis, ha figyelmesen olvassuk a mesét, akkor rájöhetünk, hogy Fagris Tirkas a kislányt magát jelképezi, a történetben személyiségének, érzelmeinek kivetüléseként jelenik meg. Erre utalást is olvashatunk a mesében: „Gondolnál magadra úgy, mint egy vad ragadozóra, aki magányosan járja a vadont? [...] Pedig Fagris Tirkas te vagy.” (Kiss 2022: 109) Tehát elmondhatjuk, hogy ebben a történetben a társállat fogalmát egy teljesen másik szempontból értelmezhetjük, az árnylány nem csak a kislány külső segítője és társa, hanem Zsálya személyiségét, belső világát, lelki állapotát képezi le. Ez a szimbolikus újraértelmezés azért is érdekes, mert nem biztos, hogy nagyon távol áll akár a konkrét, valóságos tapasztalattól, ugyanis sokan azt mondják, hogy a kisállatok hasonlítanak gazdáikra. Nem véletlenül született a mondásunk, miszerint: „Amilyen a kutya, olyan a gazdája.”. Ezzel több kutató is foglalkozott, többek között Konrad Lorenz, a zoológus és ornitológus, aki így ír erről könyvében: „Ahogyan idős házaspároknál gyakran találunk olyan vonásokat, melyeknek alapján férjet és feleséget szinte testvéreknek gondolnánk, ugyanúgy tűnnek az évek múlásával megindító s egyben komikus hasonlóságok gazda és kutya viselkedésében is” (Lorenz 1981: 35). Az, hogy az társállat fogalmát ilyen szempontból ragadja meg a mese, nagyon újszerű, ez a kortárs meseírás sajátosságának tekinthető, hiszen korábban, a gyermekirodalom kialakulásakor a realisztikus vagy antropomorf állatábrázolás volt inkább jellemző.

Bendl Vera történetében egy nagyon hasonló tigrisábrázolást láthatunk. Az ember és az állat közötti barátság kialakulásához Matyinak le kell győznie a félelmét, ugyanis a könyv elején ezt mondja a fiú: „legjobban a tigrisektől félek.” (Bendl 2021: 5) A mese végére a tigris a gyermek segítőjévé válik, azonban nem teljesen olyan szempontból, mint a *Zsálya és a mélyvölgyi utazásban*. Ebben a mesekönyvben nem a főszereplő gyógyulásához járul hozzá a segítő, hanem a kisfiú gondolkodásmódját alakítja át, megtanítja neki, hogyan vegye az élet akadályait könnyebben, illetve, hogy ne legyen túlzottan aggodalmas, hiszen a történetben szereplő kisfiú emiatt nem tud kiteljesedni. Az egyik fő akadály a fa megmászása, s ezt a tigris segítségével éri el Matyi: „Hagyd abba! Innentől ne gondolkozz! Fára mászunk!” (Bendl 2021: 75)

A *Matyi tigrissel álmodik* című könyv nem csak ezen a ponton kapcsolódik a *Zsálya és a mélyvölgyi utazáshoz*, ugyanis ebben a mesében is megtalálható a gyermekekben ösztönösen megjelenő nyitottság. Úgy, ahogy Zsálya nem hagyja a szender (vagyis Fényilonca) elpusztítását, Matyi sem csapja le a lakásba tévedt poloskát, sőt az elnevezés aktusával egészen közel engedi magához: „Matyi megsajnálta. Artúr a maga személyében semmi rosszat nem tett, csak felidegesítette apát, de apa megnyugszik hamar. Artúr kétségkívül Isten teremtménye volt”. (Bendl 2021: 25) Az állatokhoz való viszonyulás itt kiegészül egyfajta fiatalkori transzcendencia élménnyel, hiszen a nagymamától hallott vallásos tanok, mint a „semmit sem bántunk, ami Isten teremtménye” (Bendl 2021: 24) épül be a kisfiú mindennapjaiba, kiegészülve a gyerekkori kíváncsisággal és őszinteséggel.

4. Összegzés

Elmondhatjuk végül, hogy állatábrázolásuk szempontjából a vizsgálatunk tárgyát képező három kortárs mesekönyv úgy támaszkodik a gyermekirodalmi hagyományra, hogy fontos pontokon meg is újítják azt. Bendl Vera mesekönyve jobban ragaszkodik a hagyományos ábrázolásmódhoz, hiszen nem mitikus lények a kisfiú segítői, hanem valódi állatokkal találkozhatunk a történet előrehaladtával (kutya, bagoly, poloska), s a találkozásuk nem olyan módon jelent próbatételt, mint Kiss Judit Ágnes regényeiben, hanem kifejezetten segítőként jelennek meg, a mesében kiemelkedő szerepük van abban, hogy az ő közreműködésük által Matyi szorongásai, kétségei enyhüljenek, ami azt eredményezi, hogy kevésbé gondterheltté válik a fiú. Kiss Judit Ágnes könyvei közül az első kötet szintén ezt a hagyományosabb viszonyulást jeleníti meg, azonban teljesen más szempontból, mint Bendl Vera, hiszen itt leginkább mitikus, varázslatos lények kísérik a főszereplők útját. A hagyományos szerepek megújítását talán a *Zsálya és a mélyvölgyi utazásban* Fagris Tirkas megszelídítése szemlélteti a legjobban, amely során a keverék-állat a kislányt üldöző ragadozóból hű segítővé válik. A történetben a legérdekesebb fordulat azonban az, hogy ez az árnylány valójában a kislány maga, ezzel teljesen új értelmezést ad a társállat fogalmának, ráadásul úgy, hogy az etológiai tudásunkkal, illetve az állat-ember kapcsolatát vizsgáló újabb kutatások eredményeivel is párhuzamba állítható ez az irodalmi megközelítés.

Források:

Bendl Vera (2021): *Matyi tigrissel álmodik*. Budapest: Pagony Kiadó.

Bezerédy Amália (1840): *Flóri könyve*. Budapest: Heckenast Gusztáv.

Boldizsár Ildikó (2003): *Varázslás és fogyókúra*. Debrecen: Didakt Kiadó.

Vígh Éva (szerk.) (2019): *Állatszimbólumtár*. Budapest: Balassi Kiadó.

Galuska László Pál (2017): A hős útjai mesei és mítoszi karakterológiák és tipológiák Propp után. *Gradus* 4. évf. (1): 48–57.

Kiss Judit Ágnes (2020): *Zsálya hercegnő és az öregnek hitt herceg*. Budapest: Pagony Kiadó.

Kiss Judit Ágnes (2020a) *"Egy történet akkor jó, ha több van benne, mint amennyit beleírok"* Interjú Kiss Judit Ágnessel, Pagony 2020.05.21, internetes kiadás: URL: https://www.pagony.hu/cikkek/interju-zsalya-hercegno-es-az-oregnek-hitt-herceg-kiss-judit-agnes?fbclid=IwAR2oAjc2iBoJAdstQSGa8Bxx_XmgtYvQ6yYdgIFXN4AndpGLRSoMtaLF3oM. Letöltés: 2024.01.12.)

Kiss Judit Ágnes (2022): *Zsálya és a mélyvölgyi utazás*. Budapest: Pagony Kiadó.

Lorenz, Konrad (1981): *Ember és kutya*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Nagy Károly Zsolt (2007): Tod und Trommel. *Sárospataki füzetek* 11. évf. (2): 147-160.

Kántor Barbara

A Playboy nyusztól a WWF pandamackójáig - állatok reklámcélú ábrázolása. A PETA állatvédelmi szervezet társadalmi zajkeltése

Absztrakt

A reklámok kapcsán széles körben elterjedt nézet, hogy egy gyermek és egy kutya jelenléte jelentősen növelheti szinte bármilyen termék vagy szolgáltatás piacképességét. Bár ez talán túlzás, egy biztos: a reklámokban megjelenő állatok, akár valódiak, akár animált karakterek, igen elterjedt marketingeszközök lettek. A hirdetőik megtervezik az állatok reklámcélú ábrázolását, hogy megfelelően támogassák termékek, szolgáltatások vagy eszmék sikeres eladását. Ezek hatékony kommunikációs eszközök lévén képesek kulturálisan hangsúlyos jelentéseket közvetíteni a fogyasztók felé. De mégis hogyan használják ki a reklámok az állatok iránti rajongásunkat? Miképp alakítják a különféle médiumokban feltűnő állatreprezentációk a fogyasztói észleléseket? Milyen következményei vannak az állatok reklámcélú ábrázolásának? A válaszokhoz először a kereskedelmi és társadalmi célú állatábrázolások ismérveit tekintjük át, majd megvizsgáljuk az egyik legismertebb állatvédelmi szervezet, a PETA médiakampányait az elmúlt évtizedekből. A PETA esettanulmányban látni fogjuk, hogy a civil szervezet hogyan reflektál az állatvédelem legfontosabb ügyeire. Zárásként a szimbolikus kommunikációs modell (SCM) aktualizált változatának segítségével összegezzük a folyamatot, ahogyan az állatok társadalmi konstrukciója megtörténik.

Kulcsszavak: állati reklámkarakterek, állatreprezentációk, állatábrázolás, állatvédelem, állatok a marketingben, szimbolikus kommunikációs modell (SCM), PETA, társadalmi zajkeltés

Abstract

It is a common belief in advertising that the presence of a child and a dog can significantly increase the marketability of almost any product or service. Although this is an exaggeration, one thing is for sure: animals in advertising, whether real or animated characters, have become very common marketing tools. Advertisers design the depiction of animals for advertising purposes to properly promote the successful sale of products, services or ideas. As effective communication tools, they are able to convey culturally

salient messages to consumers. But how do advertisements exploit our fascination with animals? How do animal representations in media shape consumer perception? What are the consequences of the representation of animals in advertising? To answer these questions, we look over the characteristics of commercial and social animal portrayals, and then examine media campaigns by PETA, one of the best-known animal rights organisations over the past decades. In a case study of PETA's most significant 'shock commercials', we will see how the NGO reflects on the four animal protection issues it promotes. In conclusion, an updated version of the Symbolic Communication Model (SCM) will be used to summarise the process by which animals are socially constructed.

Keywords: animal advertising characters, animal representations, animal portrayal, animal welfare, animals in marketing, symbolic communication model (SCM), PETA, social noise,

1. Bevezetés a reklámok állatábrázolásába

A reklámok kapcsán széles körben elterjedt nézet, hogy egy gyermek és egy kutya jelenléte jelentősen növelheti szinte bármilyen termék vagy szolgáltatás piacképességét (Spears et al. 1996). Bár ez túlzás, annyi azonban biztos, hogy a reklámokban megjelenő állatok, akár valódiak, akár animált karakterek, igen elterjedt marketingeszközök (vö. Lancendorfer et al. 2008). A hirdetőik aprólékosan megtervezik az állatok reklámcélú ábrázolását, hogy megfelelően támogassák termékek, szolgáltatások vagy eszmék sikeres eladását. Hatékony kommunikációs eszközök lévén képesek kulturálisan hangsúlyos jelentéseket közvetíteni a fogyasztók felé (lásd pl. Burton Collins, 2015; Spears et al. 1996). Hogyan használják ki a reklámok az állatok iránti rajongásunkat? Miképp alakítják a különféle marketingmédiákban feltűnő állatreprezentációk a fogyasztói észleléseket? Milyen következményei vannak az állatok reklámcélú ábrázolásának?

Az olyan könnyen felismerhető figurák, mint a Playboy nyuszi vagy a Ferrari lova, kiválóan példázza a popkultúrában az állatok központi szerepét. A reklámokban megjelenő állatok felhasználása stratégiai döntés, amit érzelmi kapcsolatok kialakítására, üzenetek közvetítésére, a fogyasztói magatartás és a társadalmi attitűdök befolyásolására alkalmaznak - különösen azért, mert az állatok alkalmasak a márkaidentitás és a fogyasztói elkötelezettség fokozására (Spears et al. 1996). A reklámozásban a kezdetektől fogva központi szerepet játszik az állatábrázolás. Az egyik legkorábbi reklámalkotás 1916-ban született Hollywood hőskorában: ez volt az MGM filmstúdió

ikonikus üvöltő oroszlánja.¹ A filmet felvezető reklámspot sikere alapozta meg az állatábrázolások széles körű elterjedését. A hirdetőik azóta is jellemzően az adott társadalmi korszakban népszerű állatokat választják - a második világháború csúcspontján az állatokat erősnek, energikusnak és dominánsnak, ugyanakkor hűségesebbnek ábrázolták az amerikai hirdetések (Spears - Germain 2007).

Körülbelül ugyanebben az időszakban kezdett elterjedni az állati kabalafigurák használata a hirdetésekben Leo Burnett hatására, akihez azóta is az állatok reklámokban való stratégiai felhasználását kötik (Brown 2010). Ő volt az első reklámszakember, aki felismerte az állatfigurák használatában rejlő lehetőségeket az 1950-es években - egyik legismertebb alkotása Tony, a tigris ma is ott integet a Kellogg's gabonapehely dobozán.

A márka vizuális reprezentációjaként az állatok a márka értékeit, személyiségét és jellemzőit testesítik meg, és kulcsfontosságú szerepet játszanak a márkaimázs kialakításában, mivel elősegítik a márka könnyű felidézését - az Energizer vagy a Duracell rózsaszín nyulai szinte azonnal eszünkbe juttatják az elemek hosszú élettartamát. A márkák szimbolikus megjelenítése állatokon keresztül érzelmi kapcsolatokat és asszociációkat kelt. Nem véletlenül váltak elterjedt marketingeszközzé a vállalatok logóiban megjelenő állatfigurák - a következő, 1. sz. ábrán számos jól ismert márka látható, amely kihasználja az állatokhoz kapcsolódó pozitív társadalmi megítélést.

A kabalafigurák és a logókban megjelenő állatok márkaértékét még hangsúlyosabban mutatja, hogy számos vállalat elnevezését - PenguinBooks, Thunderbird, Pelikan, Jaguar - kifejezetten egy-egy állatfaj ihlette. Az állatok különböző kultúrákban eltérő jelentőséggel bírnak, ami hatással van a reklámokban való megjelenítésükre is. A kulturális kontextus befolyásolja az állatoknak tulajdonított szimbolikus jelentéseket, ami kihat a fogyasztók értelmezésére és reakcióira (Burton - Collins 2015). Jól példázza az állatok sokrétű szimbolikus jelentését például a sas, amely számos kultúrában (amerikai, német stb.) a szabadságot és az erőt jelképezi. Ugyanakkor az állatokhoz társuló szimbolikus jelentések nem univerzálisak (de Mello 2021). Amíg a baglyot a nyugati kultúrákban ma már a bölcsességgel társítják (lásd pl. Tripadvisor, Duolingo), addig a világ számottevő részén - az afrikai társadalmakban, az USA déli részén élő afroamerikaiak és az amerikai őslakosok körében, sőt Ázsia és Európa bizonyos területein - a baglyokat a halál hírnökének, a rossz szerencse jelképe (Pasierowska 2017). Az ellentétes értelmezések mutatják a kulturális kontextus fontosságát az állatok szimbolikus jelentéseinek megfejtésében, miközben rávilágítanak az állatokkal kapcsolatos kulturális narratívák gazdagon átszőtt hálójára. A szimbolikus jelentések megértése kulcsfontosságú a hirdetőik számára annak érdekében, hogy kulturálisan releváns és rezonáló reklámokat alkossanak. Éppen ezért a kulturális érzékenység a reklámokban

¹ Az oroszlánt ábrázoló stáblista először 1916-ban készült a Goldwyn Pictures, a későbbi Metro-Goldwyn-Mayer (MGM) számára. Az MGM első hivatalos arca a Slats nevű oroszlán volt. Mivel a filmek ekkoriban még némák voltak, az ikonikus oroszlánüvöltés nem az ő érdeme, hanem a helyére kerülő Jackie-é, aki mintegy száz hollywoodi kasszasikerben játszott, köztük a legendás Tarzanban.

kiemelkedően fontos lenne, ezzel ugyanis elkerülhető a félreértelmezés és a kulturális érzéketlenség (Lancendorfer 2014).

1. ábra: A világ legismertebb állatokat ábrázoló logói

Forrás: <https://manondrn.wordpress.com/2014/04/06/the-place-of-animals-in-logos/>

A reklámokban feltűnő állatokat általában egy vonzó jelzővel (ingerrel) társítják, ami kedvezően befolyásolja a fogyasztói attitűdöt, és ez még akkor is így van, ha az inger nem kapcsolódik közvetlenül a termékhez, sőt, termékinformációt sem nyújt (Kim et al. 1998). Ha a fogyasztók többsége pozitív, illetve a hirdető által elvárt kulturális jelentéseket társít ezekhez a kereskedelmi állatfigurákhoz, akkor egyszerű a képlet: a hirdetők nyereséget realizálnak (Phillips 1996, Hirschman 1994). A negatív állatábrázolások használata szintén ingerkiváltást eredményez - a társadalmi célú hirdetéseknek éppen ez a működési mechanizmusa.

1.1. Antropomorf állatok a reklámokban

Az állatok reklámokban való felhasználása számos etikai kérdést vet fel azok ábrázolásával kapcsolatban. Talán a legfontosabbak mind közül, hogy a különböző kontextusokban feltűnő állatokat a reklám hogyan humanizálja, tárgyiasítja (Burton - Collins 2015), például fenntart bizonyos sztereotípiákat és megerősít káros normákat az ember és állat kapcsolatában, ami potenciálisan az állatok kizsákmányolásának és

bántalmazásának normalizálásához vezethet. A reklámkészítők egyértelmű felelőssége az, hogy az állatokat úgy mutassák be, hogy azok méltó módon legyenek ábrázolva, figyelembe véve az állatok jólétét és méltóságát (Spears et al. 1996), ugyanakkor az is fontos lenne, hogy az állatokat ábrázoló reklámok ne járuljanak hozzá a fajok félreértelmezéséhez. Fontos látni, hogy vékony a határ az állatok szenvedésének elbagatellizálása, illetve árucikké tétele között. A felelősség nem csak a képek kiválasztására terjed ki, de az ábrázolás kontextusára és a reklám által közvetített általános üzenetre is.

A reklámokban szereplő valódi és animált állatok közötti különbségtétel döntő fontosságú. Bár az animált állatok lehetővé teszik a kreatív kifejezést és enyhíthetik az állatjóléttel kapcsolatos etikai aggodalmakat, de magukban rejtik a túlzott leegyszerűsítés mellett az antropomorfizmus veszélyét, ami torzíthatóan hat az állatok természetének és szükségleteinek értelmezésekor (Lancendorfer 2014). Az antropomorfizmus talán a legösszetettebb formában a háziállatokkal (különösen a társállatokkal) való emberi kapcsolatokban fejeződik ki - és a reklámok, legyenek azok kereskedelmi vagy épp társadalmi célúak, előszeretettel ki is használják az emberi tulajdonságok nem emberi entitásoknak való tulajdonításában rejlő reklámértéket (Spears et al. 1996). Orwell Állatfarmjának szereplői antropomorfikusak, akárcsak a Duracell nyuszik. Ezek a karakterek az emberekhez hasonló gondolatokkal rendelkeznek, ruhát viselnek, beszélnek és meghatározott céllal bírnak - ez lehet szórakoztatás, oktatás, vagy propaganda stb. Lerner és Kalof (1999: 565) szerint antropomorfizmusról akkor beszélünk, ha az alábbi négy kritérium közül legalább egy teljesül egy reklámban:

1. Az állati karakter úgy kommunikál, mint egy ember (tud beszélni vagy olvasni).
2. Emberi érzelmeket fejez ki (képes mosolyogni vagy szomorúnak lenni).
3. Ruházatot vagy más kiegészítőt visel.
4. Az emberi dolgok elvégzésének képességével bír (autót vezet, munkába jár, stb.).

Az antropomorf reklámfigurák sok esetben állati formába öntött emberi sztereotípiákat jelenítenek meg, következésképp inkább zoomorf emberek, mint antropomorf állatok. Az antropomorf állatokkal leggyakrabban allegorikus reklámokban találkozunk, és ezek az egyedek jellemzően hímneműek (Lerner - Kalof 1999). Az ilyen reklámokban az állat szerepe igen gyakran az, hogy az adott terméket kevésbé ijesztővé tegye. Jellemző, hogy a háziállatokat „jófiúként” ábrázolják, míg a haszonállatokat ritkán individualizálják (Lerner - Kalof 1999). A reklámokban jellemzően hatféle szerepben tűnnek fel az állatok - ezt foglalja össze a következő, 1. táblázat.

1.táblázat: A reklámokban feltűnő állatok szerepei

REKLÁMSZEREP	
szeretett személyek	háziállat mint családtag szerep
szimbólumok	eszmékként vagy logóként
eszközök	szánhúzó kutyák, lovak
allegóriák	termékenység, mint egy nyuszi, egy nyuszi helyettesíti az embert
kellemetlenségek	egy probléma, amitől a megfelelő termékkel vagy szolgáltatással meg lehet szabadulni, pl. hangyák és rovarok
állatok a természetben	gyakran használják a természetesség, az erő és a megbízhatóság jelzésére, jellemzően vadállatok

Forrás: saját szerkesztés Lerner és Kalof (1999) alapján

A reklámokban feltűnő változatos állatábrázolásokra - legyen céljuk profitmaximalizáció, vagy társadalmi ügyek előmozdítása - egyértelműen hatást gyakorolnak az adott ország társadalmi érájának értékei és vica versa. Az állatok ábrázolása tükröt tart: az állatok szépsége vagy csúfsága, a nekik tulajdonított jóság vagy gonoszság, erő vagy gyengeség, s egy sor egyéb moralitáspár szimbolikus formában az ember gondolkodását, szenvedélyét és erkölcsét, az ember és ember közötti viszonyokat testesíti meg. (Vígh 2016: 8). A hirdetőknak sok esetben biztonságosabb egy márkát egy állathoz kötni, mint egy hírességhez. Az állatok szempontjából azonban korántsem mindig pozitív ez a kapcsolódás. Például amikor az amerikai Taco Bell gyorsétterem reklámja egy antropomorf csivavával reklámozta magát, a kutyafajta iránt megnövekedett kereslet magával hozta a menhelyekre leadott csivavák számának növekedését is (Lennklo 2010). A reklámokban szereplő állatok hatással vannak a fogyasztói döntésekre, sőt társadalmi normákra (Spears et al. 1996), és ezt jól tudják az állatvédő szervezetek is.

Miután áttekintettük a kereskedelmi és társadalmi célú állatábrázolások ismérveit, vizsgáljuk meg az egyik legismertebb állatvédelmi szervezet, a PETA médiakampányait. A civil szervezetek állatokat ábrázoló kampányképei általában az empátiakeltésre apellálnak, céljuk elgondolkodtatni a sürgető környezeti problémákon, s cselekvésre ösztönzni globális társadalmi ügyekben. Akik magukat állatvédelmi aktivistaként határozzák meg, igyekeznek megvédeni az állatokat a bántalmazástól és a sérülésektől, az állatjogi mozgalom intézményesített szereplői az állatok tulajdonként való kezelésének megszüntetésére, valamint az állatok kutatásra, élelmezésre, ruházzkodásra és szórakoztatásra való felhasználásának megszüntetésére törekednek. A kérdés az, hogy a világ legnagyobb és legismertebb állatjogi szervezete, a PETA médiakampányaiban feltűnő állatreprezentációi miképp reflektálnak az állatvédelem ügyére?

A következő esettanulmányban a PETA (People for the Ethical Treatment of Animals)² társadalmi célú reklámjaiban feltűnő állat-ábrázolásait vizsgáljuk meg. A PETA hasonlóan az állatjogi mozgalom többi résztvevőjéhez, olyan általánosnak tekintett kulturális hiedelmek, társadalmi normák ellen küzd, amelyek alapján az embereknek megengedett az állatok felhasználása (élelmezési, kísérleti stb. célok) - és ebben az értelemben az állatvédelem ügyének radikális képviselője (Cherry 2011: 451). Ugyanakkor a PETA egyértelműen kitűnik az állatvédő civil szervezet közül, két szempontból is: reklám célú állat-ábrázolásaival, és ezzel összefüggésben társadalmi zajkeltésével. A társadalmi zaj általában a nyilvános kommunikáció olyan formája, amely kellően figyelemfelkeltő ahhoz, hogy „meghallják” (Matusitz - Forrester 2013). A kérdés tehát az, hogy a PETA milyen hirdetési eszközökkel vált képessé a társadalmi zajkeltésre az állatokkal való etikus bánásmód ügyében, és az elmúlt évtizedek kampányai alapján milyen pszichológiai működési elvekkel volt képes befolyásolni a fogyasztókat.

Esettanulmány: A PETA-kampányok társadalmi zajkeltése

Az állatfelszabadító, állatjogi és állatvédelmi mozgalom amerikai történetét tekintve, a 19. századi állatvédelmi mozgalom első hulláma az élveboncolás ellenzéséről, illetve a nagytestű haszonállatok védelméről szólt, a 20. századi állatvédelem mozgalmának fókuszában már a társállatokkal kapcsolatos aggodalmak is helyet kaptak. Az urbanizáció felgyorsulásával a századfordulóra az Egyesült Államokban az amerikaiak egyre távolabb kerültek mind a vadon élő, mind a tenyésztett állatoktól, a velük egy háztartásban élő állatokkal való bánásmód viszont felértékelődött, amely tendencia a II. világháború után felerősödött. Az állatok védelmét zászlóra tűző aktivizmus - az állatvédelmi mozgalom második hulláma - azonban csak az 1970-es években indul meg.

Abban, hogy az állatokkal való bánásmód társadalmi problémaként artikulálódott a 20. század közepén - ahogy erre Nemes (2004) is utal - fontos szerepet játszottak a társadalmilag marginalizált csoportok emancipációját zászlóra tűző humanea társadalmi mozgalmak. Az állatjogi mozgalom fordulópontja azonban egyértelműen Peter Singer filozófus 1975-ös úttörő jelentőségű könyve, az Állatok felszabadítása (Animal Liberation), illetve Tom Regan 1983-as kötete az állati jogokról (The Case for Animal Right). A modern állatvédelmi mozgalom filozófiai alapjainak megteremtői szerint az állatokra ugyanolyan erkölcsi megfontolásokat kellene kiterjeszteni, mint az emberekre - és azóta is ez az állatvédelmi szervezetek fő narratívája.

Ezen filozófiai alapállás mellett hasonlóan fontos változást hozott a természettudományok színterén megjelenő új elméletek térnyerése is az 1980-as évektől - az evolúciós elmélet mindinkább növekvő térhódítása (vö. Nemes 2004), illetve a modern etológia térnyerése egyre inkább kikerülhetetlenné tette a kérdést: vajon fenntartható-e az ember és más állatfajok között a radikális határvonalat feltételező hagyományos szemlélet? Az utolsó lökést 20. század utolsó harmadában a modern állatvédelmi mozgalom

² A PETA éves költségvetése meghaladja a 80 millió dollárt és világszerte mintegy 2 millió tagja van.

megerősödésében mind hangosabban színre lépő progresszív társadalmi mozgalmak (New Age, feminizmus, modern ökológiai mozgalom) hozták. Ebben a társadalmi atmoszférában lépett színre 1980-ban a People for the Ethical Treatment of Animals, - röviden a PETA, amely szervezet első tüntetését a kísérleti állatok világnapjára (április 24.) időzítette, első akciója pedig az Arrow Live Poultry céget érintette, amelyet csirkevágási gyakorlata miatt csakhamar bezáratnak.³

Az Ingrid Newkirk és kollégája, Alex Pacheco által alapított radikális állatvédő szervezet a Silver Springs-i kutatóintézeti apró, rozsdás drótketrecekben élő kísérleti majmok megmentéséért folytatott harcáról vált ismertté. Alex 1981 nyarán önkéntesként kezdett el dolgozni a Viselkedéskutató Intézetben (IBR) és döbbenetes felvételeket szivárogtatott ki arról a 17 majomról, amelyek évek óta felhalmozódott ürülékkel teli ketrecekben éltek állatorvosi ellátás nélkül. Az akcióból rendőri intézkedés, majd bírósági ügy lett. A 10 évig tartó perben először ítélték el kutatóintézeti alkalmazottat állatkínzásért, és először vonták meg a szövetségi kutatási támogatásokat állatkínzás miatt az USA-ban. A PETA a világon elsőként indított pert a kísérleti állatok védelmében.

A PETA azóta is vallja, hogy az állatokat semmilyen formában nem szabad fogyasztani, és semmilyen célra sem szabadna felhasználni (Murray - Osorio 2006). A civil szervezet négy alapvető kérdésre összpontosítja erőfeszítéseit: 1) ipari állattenyésztés, 2) a szőrmefarmok, 3) az állatkísérletek és 4) a szórakoztatóiparban használt állatok (Newkirk 2009). A PETA lényegében egyetért Regan (2003) állításával, miszerint az állatok és az emberek eredendő értéke és erkölcsi helyzete azonos, következésképp a civil szervezet akciói olyan fellépésekre irányulnak, amelyek aláássák azokat a társadalmi praxisokat, amelyek az állatokat eszközként és árucikként kizsákmányolják (Deckha 2008).

A szervezet azt követően vált szélesebb körben ismertté, hogy 1988. június 11-én a washingtoni emlékműnél megtartotta a mintegy 35 ezer résztvevővel állatjogi fesztiválját, amelyet a korszak meghatározó médiuma, a fiatalok körében népszerű Music Television közvetített. Ez az áttörést jelentő esemény végleg felhelyezte a PETA-t a popkultúra radarképernyőjére. Így amikor 1990-ben kijött első vegetáriánus reklámfilmjével, a „Meat Stinks” spottal, már a korszak egyik sikeres a Grammy-díjasát k.d. lang-ot tudta közreműködőként felkérni.⁴

Az elmúlt évtizedekben a PETA az állatok jogaiért való civil kiállása egybeforrt a provokatív állatábrázolásokkal. Online és offline kampányaiban sok esetben a titkos és illegális akcióiról készült dokumentációs videóanyagait hozza nyilvánosságra, és ehhez készít általában sokkoló vizuális reklámanyagokat. Ezzel taktikával az állatvédő szervezetek közül a PETA az egyik legsikeresebb, de egyben a legvitatottabb is (vö. Deckha 2008), - lásd 2. sz. táblázatot az elmúlt évtizedek legnagyobb visszhangot keltett PETA-médiakampányairól.

³ A szervezet internetes elérhetősége: www.peta.org

⁴ A szpot miatt ugyan a zenészt kitiltották a country rádiókból, de az albuma aranylemez lett.

2. táblázat: A PETA legfontosabb médiakampányai

KAMPÁNY	IDŐSZAK	KONEXTUS	VIZUÁLIS ANYAGOK
SILVER SPRING MONKEYS CASE STOP ANIMAL TESTING	1981 óta folyamatos	A legkorábbi kampány, amely a Maryland állambeli Silver Springben található laborban 17 makákón végzett kísérletsorozatra összpontosított. Ennek az ügynek tulajdonítják, hogy a PETA bekerült a köztudatba. Ez alapozta meg a PETA „Stop Animal Testing” kampányát, amelynek középpontjában azóta is az állatkísérletek megszüntetése áll.	
I'D RATHER GO NAKED THAN WEAR FUR	1990-es évektől 2020-ig	A PETA egyik legrégebben futó kezdeményezése. Az évek során számos híresség szerepelt benne. A kampány felhívja a közvélemény figyelmét a szőrme előállításának etikai következményeire, és hozzájárult a szőrme termékek népszerűségének csökkenéséhez.	
EAT YOUR MEAT	2000-es évek eleje	A kampány célja az volt, hogy feltárja a nagyipari gazdálkodás valóságát, és a fogyasztókat vegetáriánus/vegán életmódra ösztönözze. A kampányban használt felkavaró képek vitákat váltottak ki az állatjólétről, az etikus fogyasztásról és az élelmiszeripar gyakorlatáról.	
KENTUCKY FRIED CRUELTY MCCRUELTY: I'M HATIN' IT	2000-es évek közepe illetve 2009	Mindkét kampány a baromfik helyzetére hívta fel a figyelmet a gyorsétterem-iparban, amivel hozzájárultak az állatjóléti normákról folyó vitához, és arra készítetették a célzott multikat, hogy módosítsák a húsfeldolgozáshoz kapcsolódó gyakorlatukat.	

HOLOCAUST ON YOUR PLATE	2003	A kampány 8 darab 60 négyzetméteres panelből állt, amelyeken a holokauszt idején koncentrációs táborokban raboskodó rabok és a gyári farmokon tartott állatok képei kerültek egymás mellé olyan feliratok kíséretében, mint „Sétáló csontvázak” és „Az állatok számára minden ember náci”. A kampányt széles körben kritizálták, mondván, a 6 millió zsidó szisztematikus népirtását az állatokkal való bánásmódhoz hasonlítani helytelen és sértő. A PETA szerint az összehasonlítással arra akartak rávilágítani, milyen erkölcsi következményei vannak annak, ha bármely élőlényt tárgyként vagy árucikként kezelnek.	
MILK GONE WILD	2006	A kampány célja a tejipar etikátlan gyakorlatának leleplezése volt. A kampány a "Girls Gone Wild" videósorozatot parodizálta, és a tehénnek szenvedésére (a borjak elválasztása az anyjuktól, a tejelő tehénnek életkörülményei), illetve a tejtermelés környezeti hatásaira fókuszált. A „Girls Gone Wild” egy népszerű videósorozat volt az 1990-es évek végén az USA-ban. A sorozat amatőr felvételeket mutatott be fiatal nőkről (kiskorúak is), akik kifejezetten merészen viselkedtek igen ledér öltözetben, alkoholos befolyásoltság alatt.	
ALL ANIMALS HAVE THE SAME PARTS	2010-es évek	A kampány az amerikai popkultúra hírhedt szexszimbólumára, Pamela Andersonra épített, aki bikiniben pózolva népszerűsítette a vegetáriánus életmódot: a „legyen szíved és legyél vegetáriánus” érvelést a húsdarabokkal felcímkézett nő képével ilusztrálták.	

SEAWORLD OF HURT	A Blackfish c. dokumentumfilm 2013-as megjelenése után	A kampány az orkák és más tengeri állatok bánásmódjára összpontosított a SeaWorld akváriumában. Szerepet játszott a fogságban tartott tengeri állatok tartási körülményeivel kapcsolatos vélemények befolyásolásában, ami változásokat hozott a vízi szórakoztató parkok gyakorlatában.	
BOYCOTT THE CIRCUS	2015	A PETA határozottan ellenzi az állatok felhasználását a szórakoztatás bármely formájában, hiszen nem tartja tisztességesnek az állatokkal szemben, ha ketrecben tartják őket, és olyan viselkedésre kényszerítik, amely többnyire nem természetes számukra. A Nagy-Britanniában futott kampányban egy bollywoodi színésznő, Shilpa Shetty tigrisnek öltözve, ketrecbe láncolva látható.	
END SPECIESISM	2020-óta	A kampány célja, hogy megkérdőjelezze és megváltoztassa az állatokkal kapcsolatos társadalmi hozzáállást, és arra ösztönöz, hogy minden fajjal tisztelettel bánjunk. A kampány célja a faji megkülönböztetés, a diszkrimináció azon formája elleni küzdelem, amely bizonyos fajokat magasabbra értékeli másoknál.	

Forrás: saját gyűjtés a www.peta.org alapján.

Az 1970-1990-es évek a tiltakozások, tüntetések és a közvetlen akciók évei voltak a PETA-nál. Eleinte szórólapokat, matricákat osztottak, hogy a nyilvánosságot tájékoztassák az állatok tartási helyzetéről, majd az 1990-es években végleg berobbantak a köztudatba. A PETA „Inkább meztelenül, mint szőrmét viselve” kampánya 1992. február 18-án Tokió utcáin, egy japán szőrmeexpo előtt kezdődött. A PETA tiltakozása világszerte címlapokra került, és megszületett a PETA ikonikus meztelen hírességek reklámsorozata.

A szexuálisan provokatív anyagokon keresztül történő élénk ingerek használata révén kampányaik és hirdetések hatást érnek el. Ezt egészítette ki a Black Friday napjára időzített „Fur Free Friday” (szőrmentes péntek) akciójuk, amikor is a Hálaadás utáni napon induló vásárlási láz idejére időzítetten eltorlaszolták a New York-i Macy's áruház ajtaját,

tiltakozva a szőrme divatban való felhasználása elleni. 1994-ben kevesebb mint egy hónappal azután, hogy a PETA támogatói önkényesen elfoglalták Calvin Klein New York-i főhadiszállását Klein lett az első divattervező, aki bejelentette, hogy felhagy a szőrme használatának gyakorlatával. A PETA szőrmeellenes kampányaiban az elmúlt évek során számos celebritás (Christy Turlington, Tyra Banks mellett Pamela Anderson, Eva Mendes, Pink és Dennis Rodman) szerepelt, ami szinte biztosan hozzájárult a szőrmetermékek népszerűségének globális csökkenéséhez. Ez a PETA egyik legrégebben futó kezdeményezése 2020-ban befejeződött, mert a szőrmével kapcsolatos attitűdök drámaian megváltoztak a kampány elindítása óta: a nagy divatházak tervezői nyilvánosan lemondtak a szőrméről és az egzotikus állatbőrökről és számos európai ország részleges tilalmat vezetett be, vagy betiltotta az olyan állatok, mint a nyérc, a róka és a nyúl szőrme előállítása céljából történő tenyésztését.

A PETA taktikája az állatkínzásokról és az állatok leöléséről szóló bizonyítékok feltárása és bemutatása mellett a nyilvános tiltakozás, illetve a nyomásgyakorlás. A PETA 1993-as, a General Motors ellen indított kampánya után világszerte leállítják az élő állatokon (pl. sertések) végzett töréstesztelést. 2001-ben, több mint 23 ország McDonald's éttermeiben tartott több mint 400 demonstrációt 11 hónapon keresztül. A hírességekkel is promótált reklámanyagot is magában foglaló kampányt követően a McDonald's lett az első gyorsétteremlánc, amely vállalta, hogy alapvető állatjóléti fejlesztéseket hajt végre. A 2000-es években indított gyorséttermi PETA kampányok a haszonállatok tenyésztésének és leölésének cseppet sem etikus módjára irányította a figyelmet. A szervezet nyomásgyakorlása pozitív eredményeket hozott: az akciók arra késztették a Kentucky Fried Chicken-t, a Wendy's-t és a Burger Kinget, hogy javítsanak termelési ellátásukban az állatokkal való bánásmódon (vö. pl. Simon - Jargon 2009). A PETA működésének kezdete óta használja a rejtett kamerával felfegyverzett „beépített ügynökeit” - gyűjtött már így információt és szivárogtatott ki felvételeket⁵ nagyipari állattenyésztésben alkalmazott cseppet sem etikus gyakorlatokról - így került a figyelem középpontjába az Amerika legnagyobb kóser hústermelőjének vágóhídja is.

A digitális média térhódításával a PETA elkezdte meghódítani az online teret, láthatóan kampányai szédületes gyorsasággal terjednek a közösségi médiában a többszázezer követővel rendelkező vegán influenszerek megosztásának köszönhetően - így még szélesebb közönséget tud aktivizálni az állatok jogairól és az etikus bánásmódról szóló vitákban. A PETA taktikája, amelyet a társadalmi figyelem megszerzése érdekében alkalmaz, láthatóan eltér más állatvédő szervezetektől, s így válhatott a társadalmi zajkeltésben az egyik legsikeresebb civil szervezetté. A PETA célja a kezdek óta a médiafigyelem elérése, függetlenül attól, hogy az pozitív vagy negatív (Matusitz - Forrester 2013), az ún. „sokkoló reklámok” alkalmazásával - ez egy olyan ellentmondásos

⁵ Másik nyomásgyakorló eszköz, amelyet a PETA gyakorta alkalmaz, az a részvényvásárlás: így volt képes például a Budweiser anyavállalatának vezetősége elé vinni a sörmárka méneséhez tartozó lovak (Budweiser Clydesdales) farokcsontkítási ügyét.

hirdetési módszer, ami „meglepetéshatása” miatt képes áttörni a reklámzajt (Saunders 1998., Gustafson - Yssel 1994; Venkat - Abi-Hanna 1995, Dahl et al. 2003).

A meggyőző kommunikációs kampányok segítségével a PETA célja, hogy az elfogadott társadalmi gyakorlatokat - pl. állatkísérletek, húsfogyasztás -- társadalmi problémává keretezze át (lásd Freeman 2007; 2014). A feladat kihívásokkal teli: meg kell győzni a közvéleményt arról, hogy nemcsak az általánosan elfogadott valóságkép alapul hibás előfeltevéseken, ahogyan azt is el kell érnie, hogy a probléma azonnali cselekvést követel. Az első, virtuális valóságélmény formájában bemutatott, kifejezetten empátiafejlesztő kampánya a 2014-es „I, chicken” (Én, a csirke) volt, amelyben az emberek egy csirke szemszögéből látták az állatok életét, mielőtt az a vágóhídon véget ér - a kezdeményezés az amerikai egyetemistákat célozta meg. Egészen hasonló koncepcióval fut most is a 2020-ban útjára indult Abduction (Elrablás) kampány, amiben a PETA 2 (a szervezet ifjúsági tagozata) az UFO-k által „elkövetett emberrablás” analógiájára a laboratóriumi kísérletekben használt állatok helyzetét mutatják be virtuális valóságélményként. Az ötperces, élő szereplős reklámanyagban a résztvevők egy sor olyan jelenetben vesznek részt, amelyeket az állatokon végzett valós kísérletek ihlettek.

2.1. Állati reklámfigurák humanizálása

A reklámokban szereplő állatfajták kiválasztását nagymértékben befolyásolja, hogy az állatnak milyen státusza van az adott társadalomban, milyen a társadalmi megítélése (Spears et al. 1996: 87). Gondoljunk például a tejes palackokon is feltűnő tehenekre. Míg nyugaton a tehén az egészséges vidéki idealizált élet része, addig Indiában egészen más konnotációkat hordoz. A PETA 2000-es években kijött „Milk Gone Wild” kampánya a tejipar etikátlan gyakorlatainak leleplezését célozta. A reklámkampány az 1990-es évek végén az USA-ban igen népszerű „Girls Gone Wild” videósorozatot parodizálta. Sokakban ellenérzést keltett, hogy a tehenek szenvedésére (a borjak elválasztása az anyjuktól, a tejelő tehenek életkörülményei), illetve a tejtermelés környezeti hatásaira való figyelemfelkeltéhez a PETA fiatal lányok villantatását választotta eszközüül. Ugyanakkor, ahogy a népszerű sorozatot, úgy a PETA ezen kampánya elleni főbb kritikák is a nők kizsákmányolásával és a szereplők beleegyezésének etikai kérdései körül koncentráálódtak.

Az állatvédők reklámkampányai leginkább a szívszorítóan érzelmesek, ahol a „szenvedő állat” kerül a középpontba. A leginkább kölyökkorú, bántalmazott állatokról készült empátiát keltő fotók célja, hogy cselekvésre (örökbefogadásra és/vagy adományozásra) ösztönözzék a nézőket (vö. pl. Franklin 1999). Az ilyen típusú képekkel a szervezetek arra invitálják a nézőket, hogy érezzék át az állatok fájdalmát és szenvedését. Az eddigi legnagyobb médiavisszhangot keltett PETA kezdeményezés is éppen erre apellált, amikor a 2004-es a „Holokauszt a tányérodon” kampányában párhuzamot vont a holokauszt és az állatokkal való kegyetlen bánásmód között. A kampány egy nagyobb turné részeként a világ több mint 70 várost érintett (pl. Amszterdamot, Varsót, Koppenhágát, New Yorkot

és a Stuttgartot). A szabadtéri kiállítást néhány volt, ahol be is tiltották (pl. Manchesterben). A kampányban a PETA a holokausztt megrázó képeit használta fel az ipari állattenyésztés körülményeinek bemutatására és megpróbálta elmosni a népirtás emberi áldozatai és a gyári állattenyésztés állati áldozatai közötti határokat.

A PETA a vegetáriánus életmód népszerűsítéséhez kapcsolódó kampánya az állatok szenvedését a holokausztt modern megtestesüléseként mutatja be, amelyben a húsevők a nácik, az állatok pedig az áldozatok. A kampány erkölcsi kérdésként mutatja be az állati eredetű termékek fogyasztását, különösen a húsfogyasztást. Az ominózus kiállítás képei szürke kerítésre erősített paneleken voltak láthatóak - a képeken körülbelül szemmagasságban láthatóak az állatok és emberek a náci haláltáborokban. A hirdetés színsémája fekete, fehér és piros - ezek a színek mind a náci Németországgal kapcsolatos asszociációkra erősítenek rá. A kampány jellemzője, hogy az erős vizualitás mellett nagy hangsúlyt fektet a reklámban használt nyelvezetre is. A dehumanizáltakat humanizáló kampányok célja, hogy a nagyközönség megértse, mit jelent (haszon)állatnak lenni. A reklámanyagon a betűméret is manipulatív: a nagybetűkkel felírt „A HOLOKAUSZT A TÁNYÉRODON” alatt kisebb betűkkel ez áll: „Az 1938 és 1945 közötti hét év alatt 12 millió ember pusztult el a holokauszttban. Ugyanennyi állatot 4 óránként leölnek élelmiszerért csak az Egyesült Államokban.” A reklám szerint a húsevés a népirtás egy formája. A PETA kampány az áldozattá válás témáját jeleníti meg drámai formában: egy felnőtt férfit használ a holokausztt áldozataként, és egy kisborjút a húsipar áldozataként - ezzel is ráerősítve arra, hogy a társadalom a kis - csecsemőkorú lényeket kiszolgáltatottként azonosítja. A férfi és a borjú képei különböző méretűek, a holokausztt zsidó áldozata kicsinek tűnik és a háttérbe van elhelyezve, míg a borjú meglehetősen nagy, és úgy tűnik, hogy elől van - mindez azt szimbolizálva, hogy az állatjólét aktuális társadalmi kérdés. A PETA reklámjaival szeret arra összpontosítani, hogy az ember másokkal szembeni erkölcsi felelősségét kiterjessze a nem emberi állatokra is (Fletcher 2013.) A PETA holokausztt felhasználó kampánya kétségtelenül figyelemfelkeltő, de ellentmondásokkal teli, a szimpátia helyett sokakban inkább a rémületet és az undor érzését kelti. A reklám kritikus fogadtatásban részesült, hiszen úgy is értelmezhető, hogy a holokausztt áldozatainak szenvedéséből próbál tőkét kovácsolni a PETA.

Az állatjogi mozgalom résztvevői az állati jogok megteremtésére irányuló törekvéseikkel hosszú évtizedek óta próbálják ráirányítani a figyelmet a kérdésre: hol húzódik a határ a különböző fajok között, vajon mennyiben különbözik az ember az állatoktól? A PETA mind az online, mind a nyomtatott hirdetéseiben rendre arra tesz kísérletet, hogy megalapozza a fajok közötti egyenlő bánásmódot. Ugyanakkor az egyenlő bánásmód eléréséhez tárgyiasítja a reklámjaiban szereplő embereket. Így volt ez az amerikai popkultúra hírhedt szexszimbóluma, Pamela Anderson - ahogy ma mondanánk - PETA nagykövet esetében is, aki a vegetáriánus életmód népszerűsítéséhez kapcsolódó reklámanyagban (All Animals Have the Same Parts) bikiniben pózol. A „legyen szíved és legyél vegetáriánus” érvelést a húsdarabokkal felcímkézett nő képe segíti elő - s így válik a húsfogyasztás erkölcsi kérdéssé. Bár a PETA az állatokkal szembeni intézményesített erőszak

megállítása mellett kampányol ebben a kampányban is, bizonyos értelemben ők is muníciót szolgáltatnak az állatokkal szembeni erőszak és a nők közötti kapcsolatra, hiszen a PETA számos reklámjában állatokként ábrázolt, szexualizált nőket láthatunk (Voydatch 2017).

Vajon nem kontraproduktív, ha az állatok elleni erőszak megszüntetésére irányuló kampányokban a nők tárgyiasítását alkalmazzuk, még akkor is, ha ezzel sikeresen be lehet mutatni az emberek és az állatok közötti hasonlóságokat? Hiszen ahhoz, hogy a reklám elérje a kívánt hatást, a reklám nézőjének el kell fogadnia azt a gondolatot, hogy a nő állatként való ábrázolása megalázó. A reklám tehát azt a patriarchális eszményt erősíti, miszerint az állatok alsóbbrendűek. Azzal, hogy a PETA elfogadja a nők és az állatok közötti párhuzam lealacsonyító használatát, megerősítik ugyanazokat a patriarchális dichotómiákat, amelyek az állatokat és a nőket egyaránt elnyomják (Voydatch 2017). Látni kell, hogy a sikeres kognitív gondolkodást és érzelmeit megszólító erőteljes vizuális retorika használata nem feltétlenül hozza magával a nézők viselkedésváltozását, ahhoz ugyanis értékváltásra lenne szükség. A kérdés így változatlanul az, hogy az állatok méltóságának tiszteletben tartása mellett milyen reklámanyagok elkészítésével lehetne az állatjóléti és állatvédelmi szükségletek sürgősségét hatékonyan közvetíteni?

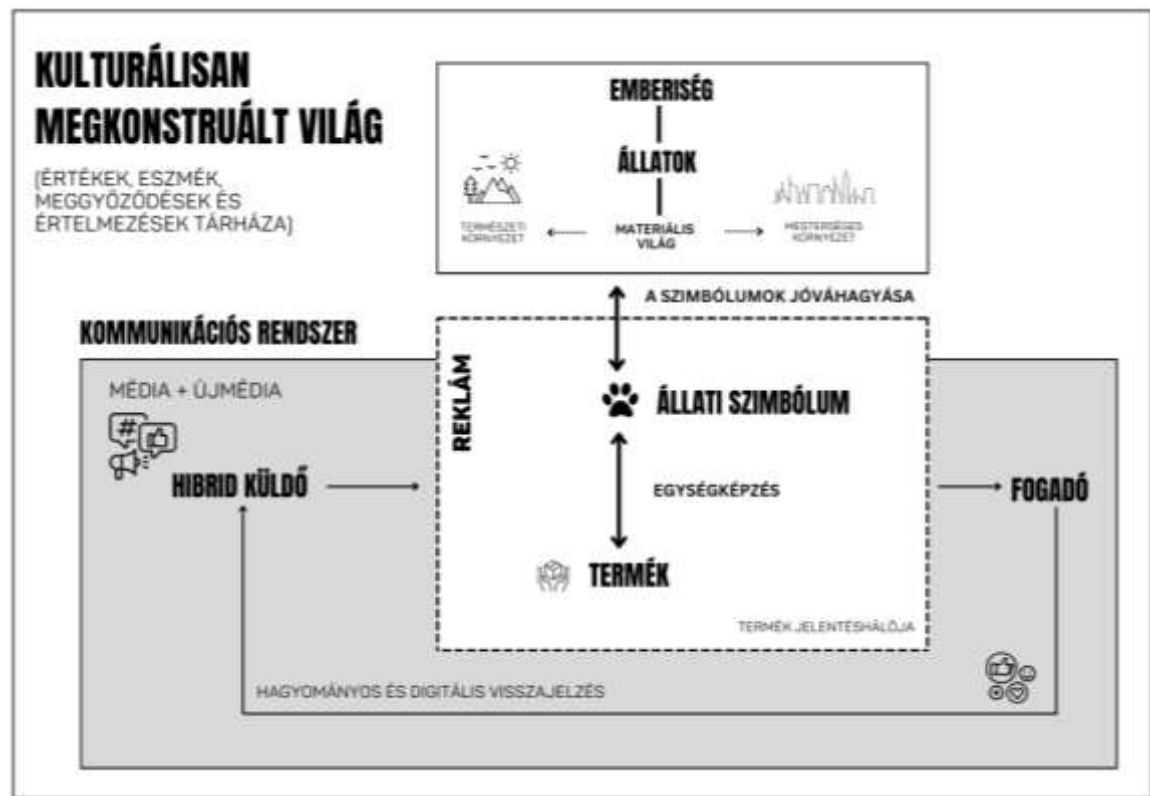
2.2. Zooszimbólumok kulturális értelmezései a reklámokban

Az állatok erőteljes szimbólumként szolgálnak, különböző tulajdonságokat, értékeket és jellemzőket testesítenek meg, amelyeket különböző kultúrák tulajdonítanak nekik (Spears et al. 1996). Az állatok szimbolikus jelentései és értelmezései a reklámokban mélyen gyökereznek a kulturális, történelmi és társadalmi kontextusokban - s ezek kulcsfontosságúak a fogyasztók reklámokkal kapcsolatos észleléseinek és reakcióinak alakításában (Douglas - Isherwood, 1979, Berger 1984). Amikor a reklámok állatokat használnak, a fogyasztókat mind a kulturálisan az állathoz rendelt szimbolikus jelentések, mind pedig az állat ábrázolásának fizikai vonzereje és szimpatikus volta befolyásolja, ráadásul ezek a figurák tanult kulturális jelentésekkel rendelkeznek (Spears et al. 1996.). Ezekhez a jelentésekhez a fogyasztók különböző forrásokból, például filmekből, könyvekből származó karakterekhez társítanak. Az egyének nem találják ki saját maguk a kulturális szimbólumok jelentését; megtanulják, hogy az egyes szimbólumok mit jelentenek az ő kultúrájukban a karakterrel kapcsolatos tapasztalataik alapján (Berger 1984). Például a fogyasztók elképzeléseit az „elefánt” jelentéséről nagymértékben a Dumbó-filmek és az afrikai szafari tévéműsorok alakítják. Következésképpen, bár minden egyén a saját tapasztalatait hozza a jelentés-hozzárendelési folyamatba, a közös kulturális tapasztalatok révén a karakter jelentésében az egyének között konszenzus alakulhat ki arról, hogy mit gondolunk az elefántról. A fogyasztónak persze helyesen kell dekódolnia az állat-karakter jelentését, mielőtt az hatást gyakorolhatna. (McCracken 1986)

A következő 4. sz. ábrában látható a szimbolikus kommunikációs modell (SCM, Symbolic communication modell) modern korra aktualizált változata látható, amely azt mutatja be,

ahogyan a kulturálisan felépített világ számos entitásának, beleértve az állatokat is, az adott kultúrában élő emberek szimbolikus jelentéseket adnak, majd ezeket a szimbólumokat és jelentéseiket az egységképzés Gestalt-folyamatain keresztül elsajátítják és összekapcsolják az egyes márkákkal és vállalatokkal.⁶ Ezeket az üzeneteket aztán a média közvetíti a fogyasztók felé. Az állatok szimbólumként hozzájárulnak a márka elkötelezettségéhez, így a márkaértékhez - ami azt jelenti, hogy a márka annyira felismerhetővé válik, hogy a versenytársaknál magasabb értéket képvisel. Az állatok azért erős szimbólumokként a fogyasztóknak élményt okoznak. Ez az élmény nem feltétlenül drasztikus vagy életet megváltoztató, de legalábbis gondolatváltoztató lehet (Braunwart 2015). Ez pedig lehetővé teszi a fogyasztók számára, hogy megváltoztassák a gondolkodásukat vagy érzéseiket egy adott márkával, termékkel vagy társadalmi üggyel kapcsolatban.

2.kép Szimbolikus kommunikációs modell (SCM) aktualizált változata

Forrás: saját szerkesztés Spears et al. (1996:90.) alapján

A Spears és szerzőtársai által létrehozott modell átalakítására azért volt szükség, mert az 1996-os modell még nem veszi figyelembe a digitális média szerepét, és annak kölcsönhatását a hagyományos médiával az állatvédelemről alkotott közbeszéd

⁶ Az SCM modellben Spears és szerzőtársai szintetizálják és kiterjesztik többek között McCracken (1986) fogyasztással kapcsolatos munkáját, valamint a kommunikációs hatásokkal foglalkozó reklámszakirodalmat.

alakításában - az új modell a két médium szinergikus létezését hangsúlyozza. Az új modell középpontjában helyet kap az újmédia, ami a hagyományos médiával együtt kommunikációs tevékenységek alapstruktúrája a globális és mind inkább összekapcsolt világunkban (Jenkins 2006; Couldry - Hepp 2017). Az állatok jóléte és jogai iránti növekvő társadalmi aggodalomra reflektálva az új modell figyelembe veszi, hogy mind a hagyományos, mind a digitális média jelentősen hozzájárul az állatokkal kapcsolatos társadalmi attitűdök alakításához. Ez magában foglalja a különféle médiatartalmakban való eltérő állat-ábrázolását, valamint a média szerepét a közvélemény és az állatok jogaival kapcsolatos szakpolitika alakításában is (Singer 2019; Bekoff 2007).

Az új modell hangsúlyozza továbbá az üzenet hibriddé vált küldőjét, például azokat az állatvédő szervezeteket, amelyek a klasszikus média mellett a nyomtatott és digitális platformokon egyaránt terjesztik az állatjóléttel kapcsolatos információt. Ez a konvergencia egy olyan média ökoszisztémát jelzi, amely nemcsak a tartalmakat adaptálja a platformok közötti elköteleződéshez, hanem az állatokkal kapcsolatos társadalmi normákat és etikai megfontolásokat is alakítja (Franklin 1999, Haraway 2003). Ebben a modellben már helyet kap a hagyományos visszajelzési mechanizmusok (pl. marketing kutatások) kiterjesztett változatai mellett az azonnali digitális visszajelzés is. A digitális média interaktív jellege miatt a reklámok nézői azonnal kapcsolatba léphetnek az állatokkal kapcsolatos tartalommal. A befogadó szerepe aktív és dinamikus, a tartalmakat maguk a nézők is hozzák létre, maguk is véleményt és attitűdöt formálnak az állatokkal kapcsolatban. Az interaktivitás a korábban passzív közönséget képes aktivizálni az állatokról szóló társadalmi vitákban (Cole - Stewart 2014).

A társadalmi ügyekre vonatkozó reklámokban - ilyen az állatokkal való etikus bánásmód is - kevesebb az információs jelzés, és jóval több az érzelmet kiváltható inger, amely a digitális média okán jóval több emberhez képes eljuttatni az üzenetet. A nemzetközi figyelmet is elérő PETA kampányok esetében leggyakrabban a bűntudat mellett a félelem és a szomorúság érzete fordul elő - ez utóbbit leginkább az antropomorfizmus alkalmazásával érhető el. A bűntudat használata arra készíti a nézőt, hogy a saját véleményét és viselkedését morálisan helytelennek ítélje meg- és helyette a PETA véleményét fogadja el. Azáltal, hogy a néző kényelmetlenül érzi magát a kiszolgáltatott helyzetben lévő szenvedő állat képei láttán, nagyobb valószínűséggel akar majd véget vetni annak a viselkedésnek vagy cselekedetnek, ami miatt - a PETA érvelésében - eleve kényelmetlenül kéne éreznie magát (pl. húsevés mint kognitív disszonancia)⁷ - valahogy így lehetne összefoglalni a PETA provokatív kampányainak pszichológiai működési elvét.

3. Záró gondolatok

Napjainkban az állatjogi mozgalom egy olyan nemzeteken átívelő globális kezdeményezés, amely nagyjából három területen fejti ki hatását: 1) az állatok helyzetével

⁷ Erről más helyütt részletesebben már írtam - lásd Kántor (2023).

kapcsolatos tudományos, különösképp filozófiai vitákban, 2) a jogalkotói munkában és 3) a közvetlen cselekvések dimenziójában. Míg a 19. század a haszonállatokkal való humánus bánásmódról, valamint az élveboncolás eltörléséről (vagy korlátozásáról) szólt, a 20. század eleje a társállatokkal való humánus bánásmódról szólt, a 21. század modern állatjogi mozgalma az állatok felhasználása körüli anomáliákat próbálja meg tudatosítani a közvéleményben. A mozgalom nem egységes, nem csak az aktivizmus formája, illetve mértéke tekintetében, de abban is vannak törésvonalak, hogy ki milyen állatfajokat helyez előtérbe. Az állatvédelmi kampányok értelemszerűen akkor kevésbé sikeresek, ha az adott gyakorlatot - pl. vadászat, orvosbiológiai kutatás - a többségi társadalom szükségesnek tartja és éppen ezért társadalmi elfogadottsága is nagyobb, szemben például a cirkuszlátogatással vagy a szőrme viseléssel. (Einwohner 1999).

Az állatvédelmi, valamint az állatjóléti aktivisták és szervezetek működése számos látható győzelmet könyvelhetett el az elmúlt évtizedekben és ebben a PETA szervezetének társadalmi zajkeltése egyértelműen azonosítható. Számos nagyvállalat például leállította az állatkísérletek alkalmazását kozmetikai és háztartási termékei esetében (vö. cruelty free, PETA-approved címkék használata). Általánosságban mára az is elmondható, hogy a terméktesztelésben, és kisebb mértékben az orvosi kutatásban is -- különösen Európában -- radikálisan terjednek a nem állatokon végzett kísérleti módszerek. Egy másik jelentős változás a nagyipari állattenyésztésben rejlő kegyetlenségek tudatosítása a közvéleményben, melynek hatására egyre több, a magát etikus fogyasztónak tartó ember lesz vegetáriánus, vegánnak valló, és egyre többen vannak a flexitáriánus⁸ étrendet követők is, akik nem csak azt nézik meg, hogy milyen forrásból származó húst fogyasztanak, de minimalizálják is az állati eredetű élelmiszereket a táplálkozásukban. Fontos látni azt is, hogy a nagyobb médiafigyelmet keltő botrányos akcióiról híres állatvédelmi aktivizmus mellett mára az állatvédelmi mozgalom a jogalkotásban is jelen van (lásd lobbiszervezetek).

Ahogy az esettanulmányban is láthattuk, az állatok stratégiai felhasználása - különféle szimbolikus jelentésükkel és érzelmi vonzerőjükkel együtt - képes hatékonyan közvetíteni az üzeneteket, érzelmeket kiváltani (Burton és Collins 2015), azaz meghatározni fogyasztói viselkedést, így kulcsszerepet játszik a fogyasztói kultúra trendjeiben. Az reklámcélú állat-ábrázolás az esetek túlnyomó többségében empátiát és felelősségérzetet indukál, s enne pszichológiai hatása elvitathatatlan: befolyásolja a fogyasztók észlelését, preferenciáit és vásárlási döntéseit. Az állatok humanizálásával (antropomorfizmus) a hirdetőik olyan vonzó tartalmat hoznak létre, ami fokozza a fogyasztók márkával való kapcsolatát. Kellert és Wilson biofília-hipotézise (1993) óta pedig tudjuk: mi emberek genetikailag kódoltak vagyunk arra, hogy az állatokra is odafigyeljünk, vonzódjunk hozzájuk, és ez igen régóta vezérli az állatokkal való interakciókat és kapcsolatainkat (vö. Hirschman 1994; Sanders és Hirschman 1997). A

⁸ A flexitáriánus étrend olyan egyre népszerűbbé váló táplálkozási forma, amelyben a hangsúly az állati eredetű élelmiszerek fogyasztásának csökkentésén van.

reklámokban gyakran alkalmazott kognitív taktika a neotikus tulajdonságokkal rendelkező kisállatok jelenléte. Az emberek vonzódnak a csecsemőkhöz és az olyan állatokhoz, amelyek a „cukiság” tulajdonságával rendelkeznek.⁹ A „cukiság faktor” azonban sok esetben megnehezíti az olyan állatvédő szervezetek munkáját, akik nem a társadalom által kedvesnek, vagy „okosnak” tartott állatokkal, például rovarokkal foglalkoznak.

Ami a közeljövőt illeti, a virtuális és kiterjesztett valóság technológiáinak térhódítása soha nem látott lehetőségeket kínál az állatábrázolással kapcsolatos interaktív élmények létrehozására a reklámvilágban. Ugyanakkor az állatok marketing célú felhasználásában már most sem kikerülhető az állatjólét és a környezetvédelem társadalmi értékeinek reflexiója. Ennek egyik kevésbé látványos, ugyanakkor rendkívül fontos jele, hogy ma már egyre kevesebb reklámpiaci szereplő alkalmaz például emberszabású majmokat (és vadon élő állatot) a hirdetésekben - éppen a PETA 2012-es „Great Ape Humane Pledge” kezdeményezése miatt. A szédületes tempóban növekvő „digitális állatkert” minden bizonnyal egyre népszerűbbé válik, hiszen a mesterséges intelligencia és az adatelemzés technológiája még inkább személyre szabott és kontextuálisan relevánsabb állatközpontú tartalmak előállítását teszi lehetővé az online térben. Az állatok sokszínű és befogadó ábrázolását a reklámvilágban a globális összekapcsoltság vélhetően csak még inkább elősegíti. Végző soron az állatok jövőjét a reklámokban a technológiai fejlődés, az etikai megfontolások, a kulturális felismerések és a pszichológiai árnyalatok harmonikus - remélhetőleg etikus - keveréke fogja jellemezni, ami egyszersmind megnyitja az utat az értelmesebb márkanarratívák és fogyasztói élmények előtt a folyamatosan fejlődő reklám-ökoszisztémában.

Források

Bekoff, Marc (2007): *The Emotional Lives of Animals*. Novato, California: New World Library.

Berger, Arthur Asa (1984): *Signs in Contemporary Culture: An Introduction to Semiotics*. Harlow: Longman.

Braunwart, Natasha (2015): Animals in Advertising: Eliciting Powerful Consumer Response, Resulting in Enhanced Brand Engagement. *University Honors Theses*, Paper 151. DOI:10.15760/honors.187

Brown, Stephen (2010): Where the Wild Brands are: Some Thoughts on Anthropomorphic Marketing. *The Marketing Review*, Vol. 10. (3): 209-224.

⁹ Erre utal Konrad Lorenz 1943-ban által leírt „Kewpie baba hatás”. Ez az fejlődépszichológiában használt kifejezés arra utal, hogy a gyermek fizikai jellemzői, például a meghosszabbított homlok és a kerek arc, hogyan motiválják az embert arra, hogy gondoskodjon egy csecsemőről.

- Burton, Laura – Collins, Fiona L. (2015): *Mediated animal geographies: Symbolism, manipulation and the imaginary in advertising. Social & Cultural Geography*, Vol. 16. (3): 276–298. DOI: 10.1080/14649365.2014.979863
- Cherry, Elizabeth (2011): Shifting Symbolic Boundaries: Cultural Strategies of the Animal Rights Movement. *Sociological Forum*, Vol. 25. (3): 450–475.
- Cole, Matthew – Stewart, Kate (2014): *Our Children and Other Animals: The Cultural Construction of Human-Animal Relations in Childhood*. London: Routledge.
- Couldry, Nick (2012): *Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice*. London: Polity Press.
- Couldry, Nick – Hepp, Andreas (2017): *The mediated construction of reality*. London: Polity Press.
- Dahl, Darren – Frankenberger, Kristina – Manchanda, Rajesh (2003): Does It Pay to Shock? Reactions to Shocking and Nonshocking Advertising Content among University Students. *Journal of Advertising Research*, Vol. 43. 268–280. DOI:10.1017/S0021849903030332.
- Deckha, Maneesha (2008): Disturbing images: PETA and the feminist ethics of animal advocacy'. *Ethics & The Environment*, Vol. 13. (2): 35–76.
- DeMello, Margo (2021): *Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies*. New York: Columbia University Press.
- Douglas, Mary – Isherwood, Baron (1979): *The world of goods: Towards an anthropology of consumption*. New York: Basic Books.
- Einwohner, Rachel L. (1999): Practices, Opportunity, and Protest Effectiveness: Illustrations from Four Animal Rights Campaigns. *Social Problems*, 46 vol. (2): 169-186.
- Fletcher, Megan (2013): *The People for the Ethical Treatment of Animals (PETA): Creating a Collective Identity. BSU Honors Program Theses and Projects*. Item 18. URL: https://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1006&context=honors_proj
- Franklin, Adrian (1999): *Animals and Modern Cultures: A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*. London: SAGE Publications. DOI:10.4135/9781446217764.
- Freeman, Carrie P. (2007): Who's Harming Whom? A PR Ethical Case Study of PETA's Holocaust on Your Plate Campaign. Paper presented at the annual meeting of the *International Communication Association, PR division*, San Francisco, California. URL: https://www.academia.edu/645889/Whos_Harming_Whom_A_PR_Ethical_Case_Study_of_PETAs_Holocaust_on_Your_Plate_Campaign
- Freeman, Carrie P. (2014): Framing farming: Communication strategies for animal rights. *Critical Animal Studies*, Vol. 2. Amsterdam: Rodopi Press.
- Gustafson, Robert, – Yssel, Joanne (1994): Are advertisers practicing safe sex?" *Marketing News*, Vol. 14. March, p. A4.

Haraway, Donna (2003): *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: IL: Prickly Paradigm Press.

Hirschman, Elizabeth C. (1994): Consumers and Their Animal Companions. *Journal of Consumer Research*, Vol. 20. (4): 616–632. DOI: 10.1086/209374

Hirschman, Elizabeth C. – Sanders, Clinton (1997): Motion Pictures as Metaphoric Consumption: How Animal Narratives Teach Us to be Human. *Semiotica*, Vol. 115. (1-2): 53–79.

Jenkins, Henry (2006): *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: NYU Press.

Kántor, Barbara (2023): Az ember-állat kapcsolat meghatározó törésvonala: A húsfogyasztás kulturális magyarázatai. *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez*. (szerk.: Lovas, Kiss Antal) Debrecen: Debreceni Egyetem Antrozoológiai kutatócsoport 40–57.

Kim, John – Su Lim, Jeen – Bhargava, Mukesh (1998): The Role of Affect in Attitude Formation: A Classical Conditioning Approach. *Journal of The Academy of Marketing Science*, Vol. 26. (2): 143–152. DOI: 10.1177/0092070398262005.

Lancendorfer, Keith M. - Atkin, J. L.,- Reece, B. B. (2008): Animals in Advertising: Love Dogs? Love the Ad! *Journal of Business Research*, Vol. 61. (5): 384–391.

Lancendorfer, Keith M. (2014): Pet Food Panic: Procter and Gamble's Use of Crisis Response Advertising (CRA) in Recall Crisis. *Corporate Reputation Review*, Vol. 17. (2): 94–113.

Lennklo, Désirée (2010): *Anthropomorphic animals in commercials*. MA-theis. Faculty of Humanities Department of Arts and Cultural Studies University of Copenhagen. URL: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1601027&fileId=1601028>

Lerner, Jennifer – Kalof, Linda (1999): The Animal Text: Message and Meaning in Television Advertisements. *The Sociological Quarterly*, Vol. 40.(4): 544–565.

Lorenz, Konrad Z. (1943): The Innate Forms of Possible Experience. *Zeitschrift für Tierpsychologie*. 1943 jan-dec. DOI: 10.1111/j.1439-0310.1943.tb00655.x.

Matusitz, Jonathan – Forrester, Maya (2013): PETA making social noise: A perspective on shock advertising. *Portuguese Journal of Social Sciences*, Vol. 12.(1): 85–100. DOI:10.1386/pjss.12.1.85_1

McCracken, Grant (1986): Culture and consumption: A theoretical account of the structure and movement of the cultural meaning of consumer goods. *Journal of Consumer Research*, VOL. 13. (1): 71–84. DOI: 10.1086/209048

Murray, Ian, – Osorio, Isabel (2006): PETA: Cruel and Unusual. *Human Events*, Vol. 62. (2): 15–16.

Nemes, László (2004): *Állatfelszabadítás, állati jogok és a tudomány. Debreceni Disputa*, 2.évf.(1): 60–64. URL: https://www.academia.edu/3045406/Állatfelszabad%C3%ADt%C3%A1s_állati_jogok_és_a_tudomány_Animal_liberation_animal_rights_and_science_

Newkirk, Ingrid (2009): *The PETA Practical Guide to Animal Rights: SIMPLE Acts of Kindness to Help Animals in Trouble*. New York, St. Martin's Griffin.

Pasierowska, Rachael L. (2017): Screech Owls Allus Holler 'round the House before Death: Birds and the Souls of Black Folk in the 1930s American South, *Journal of Social History*, Vol. 51. (1): 27-46, DOI:10.1093/jsh/shwo89

Regan, Tom (2003): *Animal Rights, Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy*. New York, Rowman & Littlefield, pp. 31–3.

Saunders, David (1998): *Shock in Advertising*. London: B.T. Batsford.

Simon, Sarah – Jargon, Jack (2009): PETA Ads to Target McDonald's. *Wall Street Journal - Eastern Edition*, Vol. 253. (101): 1 May, p. B7.

Singer, Peter (2019): *Állatok felszabadítása*. Budapest: Oriold és Társai.

Spears, Nancy E. – Germain, Richard (2007): 1900-2000 in Review: The Shifting Role and Face of Animals in Print Advertisements in the Twentieth Century. *Journal of Advertising*, Vol. 36. (3): 19–33.

Spears, Nancy E. – Mowen, John C. – Chakraborty, Goutam (1996): Symbolic Role of Animals in Print Advertising: Content Analysis and Conceptual Development. *Journal of Business Research*, Vol. 37 (2): 87-95.

Venkat, Ramesh, – Abi-Hanna, Noba (1995): Effectiveness of Visually Shocking Advertisements: Is It Context Dependent? *Administrative Science Association of Canada Proceedings*, Windsor, Ontario, 139-146.

Vígh Éva (szerk.) (2016): *Állatszimbólumtár A-Z*. Budapest: Balassi Kiadó URL: http://real.mtak.hu/93694/1/allatszimbolumtar_mtmt.pdf

Voydatch, Bryannah (2010): Framing Animal Rights in the „Go Veg” Campaigns of US Animal Rights Organizations. *Society & Animals*, Vol.18. (2): 163–82.

Voydatch, Bryannah (2017): *Overlapping Oppressions: Patriarchal Links between Women and Animals*, DOI:10.13140/RG.2.2.26463.76967.

Bartók Zoltán

Harcban a természettel: egy pécsi állatmenhely és környezetének kapcsolatrendszer

Absztrakt

Tanulmányomban egy pécsi állatmentő szervezet gondozóinak a környezetükkel való kapcsolatának a bemutatására vállalkozom. Bár az állatmenhelyeken dolgozó gondozók általában természetbarát, állatszerető emberek, akik egyfajta „misszionárius buzgóságról” tesznek tanúbizonyságot, ha a védenceik körülményeinek a javításáról és egyfajta etikusabb ember-állat kapcsolat kialakításáról van szó, a mindennapi munkavégzés során azt láthatjuk, hogy a természet különböző személyes és személytelen erői, megnyilvánulási formái megoldandó problémák, leküzdendő akadályok és komoly munkaterhek sorát állítja a menhely ideális működése elé. A természet elemei így az általam vizsgált gondozók gondolkodásában nem feltétlenül idilli, pozitív módon, hanem negatív színben tűnhetnek fel, a természettel való kapcsolatuk sok szempontból diszharmonikus is lehet. A menhely infrastruktúrájának rövid bemutatása után ezért a természet különböző erőihez való alkalmazkodás formáit az időjárásról, a menhelyen előforduló állatokról, növényekről és betegségekről szóló gondozói értelmezések tükrében tekintem át. Tanulmányom végén pedig óvatos javaslatokat is teszek, hogy hogyan lehetne a menhely alkalmazkodóképességét és rezilienciáját növelni, amely végső soron nemcsak a menhely állandó kutya lakóinak, hanem a róluk gondoskodó gondozóknak is közös érdeke lehet.

Kulcsszavak: állatmenhely etnográfia, állattartási gyakorlatok, ember-természet kapcsolat, állatvédelem, többfajú közösségek

Abstract

This study aims to shine some light on the complicated relationships of animal shelter workers to their environment in the context of a small-scale animal rescue foundation in Pécs, Hungary. Generally animal attendants at a shelter exhibit a high level of love for nature, and especially of animals, a kind of „missionary zeal” is characteristic of their attitudes when it comes to improving the welfare of animals under their care and to finding more humane and ethical ways for human-animal relationships to play out. That does not mean however, that their relationships to nature is always idyllic and harmonious: nature

through her different forces often poses a challenge to an ideal animal shelter setting and the dynamic flow of caretaking work. The imperfect state of the shelter's infrastructure, the occasional extreme weather conditions and the presence of different animals, plants and sicknesses means that shelter workers always have to adapt their animal caretaking practices to different, and often threatening natural phenomena. At the end of this study I will also offer some tentative suggestions on how to improve the forms of adaptation and the resilience of this shelter setting, which might improve not only the welfare of the dogs living their, but also the well being of the shelter workers themselves.

Keywords: Animal shelter ethnography, animal care practices, human-environment relations, animal welfare, multispecies communities

1. Bevezetés

Tanulmányom egy pécsi kutyaemenhely dolgozóinak a velem és egymással folytatott beszélgetésein keresztül mutatja be a gondozók tágabb környezetük elemeihez fűződő kapcsolatát és munkafeltételeiknek a természet különböző személytelen és személyes erői által meghatározott alakulását. A menhelyeken dolgozó gondozókra általában jellemző egyfajta természetvédő, természetbarát identitás: Nik Taylor angol antropológus egyenesen egyfajta „misszionárius buzgóságról” számol be a gondozók önképe kapcsán, hiszen a gondozók fő célja az állatok életének a megmentése, az állatok számára való segítségnyújtás, körülményeiknek a maximális javítása (Taylor 2010: 8). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a menhelyi gondozók az állatvédelem „szent örültjeinek” tekinthetők, akiknek fő küldetése Elan Abrell kifejezésével élve egyfajta etikusabb ember-állat kapcsolat formáinak a kikísérletezése, megtalálása, végső soron az állatok számára is egy humánusabb világ létrehozása (Abrell 2021: 25). Ez nem jelenti azonban azt, hogy a gondozók és a környezetük viszonya feltétlenül harmonikus lenne. Ezen tanulmányban azt láthatjuk majd, hogy a természet különböző megnyilvánulási formái, az időjárás alakulása, az állatok, növények és a betegségek jelenléte számos megoldandó problémát, kihívást, leküzdendő akadályt támaszt egy pécsi menhely mindennapi működése elé, a természet sokszor egyfajta romboló erőként jelenik meg a mindennapi élet során, amelynek hatásait enyhíteni, kontrollálni kell, és amelyhez meg kell találni az alkalmazkodás különböző formáit. Az alkalmazkodás lehetőségeit nagymértékben meghatározzák egy menhelynek a fizikai körülményei, ezért először ezen írás főszereplőinek, a pécsi Cerberus Állatmentő Alapítvány¹ menhelyi gondozóinak

¹ Az alapítvány és a gondozók neveit a személyiségi jogaik védelme érdekében megváltoztattam.

mindennapi életét, munkafeltételeit, a menhely infrastruktúráját kell alaposabban megismernünk.

2. A Cerberus mindennapjai és infrastrukturális háttere

A Cerberus egy kisméretű, magán fenntartású állatmentő alapítvány. Maga a menhely Pécs egyik külvárosa mellett helyezkedik el. Bár nincs messze a város beépített részeitől, nem tekinthető szorosan a városi vérkeringés részének sem: a terület, amelyen fekszik ugyanis nagyobb mezőkkel, pár ipari teleppel és magasfeszültségű kábelekkal határolt. Nincs rendes úthálózat sem, így rossz időben sokszor leginkább csak gyalogosan megközelíthető a menhely. Ezen a területen nagyjából egy tucat kis méretű, drótkerítéssel körülvett kert található, amelyeket még a szocialista időkben elsősorban bányászok használtak. Ma ezen kerteket főleg a közeli lakótelepen élő nyugdíjasok művelik: kertészkednek rajta, esetleg baromfit tartanak, de vannak olyan kertek is, amelyeket hajléktalanok használnak. A menhely kettő ilyen, egymással szomszédos területet bérel, ahol 20 kennelt alakítottak ki, ezekben pedig nagyjából 30 kutyát szállásolnak el. A menhely részét képezik nagyobb üres részek is, ahol a kutyák szabadon lehetnek engedve és mozoghatnak, továbbá van egy, az eszközök tárolására épített konténer, amit a gondozók használnak a mindennapi munkavégzéshez, valamint esős időben ide húzódnak be.

A menhelyre megérkezve azt tapasztaljuk, hogy Cerberus mindenekelőtt egy elfoglalt hely, ahol mindig akad valami tennivaló. A gondozók etetnek, vízestálakat töltenek, kennelt takarítanak, gyógyszereket adnak be, ürüléket lapátolnak, vagy adott esetben a menhely eszközeit és építményeit javítgatják, arról nem is beszélve, hogy az őket figyelő antropológus kimeríthetetlen kérdéseire is válaszolniuk kell. Eközben a kutyák, akik naponta nagyjából ötször vagy hatszor vannak a kennelekből kiengedve 10-15 percre, némelyik egyedül némelyik párban vagy kisebb csoportokban, futkároznak, szaglászni, elvégzik a dolgukat, esetleg egymással birkóznak, kergetőznek, harapdálják egymást, vagy a gondozókra és rám ugrálnak fel némi simogatásért. Eközben az éppen bezárt kutyák ugatása, vinnyogása folyamatos. Tehát maga a menhely élettel és aktivitással teli, általában gyors egymásutánban zajlanak az események, nincs megállás, ami persze a megfigyelést is nehezíti.

A menhely, Cerberus mitikus alakjához hasonlóan lényegét tekintve három fejű: három gondozó, Andrea, Lajos és Fülöp látják el a mindennapi feladatokat. Munkásságukról és világképükről szóló adataimat 2021 óta folytatott antropológiai terepmunkám során gyűjtöttem. Ezen terepmunka hagyományos néprajzi kutatás abban az értelemben, hogy a hosszú időn keresztül folytatott részt vevő megfigyelés módszere az alapja, kiegészítve a gondozókkal folytatott kvalitatív interjúkkal és a terepi élményeket feldolgozó és értelmező naplókkal egyaránt. A kutatás ugyanakkor unortodox abban az értelemben, hogy egy állatmenhely világa nem az antropológiai érdeklődés megszokott terepe. Az antropológia az „Ember tudománya”, az emberek közötti interakciók és társadalmi

kapcsolatok, és az ezeken keresztül létrehozott közösségek képezik fő fókuszát. Egy menhelyen azonban természetes módon sokkal inkább az egyes állatok, illetve az emberek és állatok közötti interakciók kerülnek előtérbe, ez pedig új problémákkal szolgál az antropológiai megismerés számára. Ahogy Hamilton és Taylor emlékeztet minket: *„egy sor etnográfiai kihívás jelenik meg, amikor a vizsgált intézmények állatokat is magukba foglalnak, mivel ezen terepi szereplők nem „olyanok mint mi”, és nem kapcsolódnak maguktól értetődő módon társadalmainkhoz”* (Hamilton - Taylor 2012: 44). Ennek ellenére egyetérték Hamiltonnal és Taylорral abban, hogy a emberi és állati szereplőket egyaránt tartalmazó társadalmi intézmények antropológiai vizsgálata a néprajztudomány fontos új feladata, mivel *„ezek a körülmények sokszor teljesen más jelentéseket, értékeket és diskurzusokat teremtenek, ugyanis az állatok meghatározó szerepet töltenek be az emberi kultúra és identitás orientációjában”* (Hamilton - Taylor 2012: 44). Ezen jelenlegi tanulmány keretében azonban elsősorban nem a gondozók és a gondozott állatok kapcsolatának kérdéseit tárgyaljuk, hanem a gondozók és a környezetük közötti kapcsolatrendszer: ennek érdekében pedig először a menhely infrastruktúrájáról érdemes pár szót szólnunk.

A Cerberus menhelye számos infrastrukturális kihívással néz szembe: mivel nem képezi szorosan a város részét, annak a határterületén helyezkedik el, ezért nincs közművesítve sem, nincs víz és villany, ami nyilvánvalóan megnehezíti és kényelmetlenebbé teszi a menhelyi munkavégzést. Mivel a gondozók tisztában vannak a menhely hiányosságaival, ezért a velem való beszélgetéseik során állandóan vissza-visszatérő elem a menhely fejlesztésének a kérdése, a fejlődés iránti vágyakozás. A fejlődés iránya azonban az egyes gondozók elképzelésében eltérő lehet. Andrea például, egy – sajnos nem felvett – beszélgetés során úgy fogalmazott, hogy számára az igazi előrelépést egy villannyal rendelkező gondozói ház építése jelentené, ami fűthető lenne, lehetne benne főzni teát a hideg időben, illetve gyengébb, beteg vagy csak idősebb kutyák számára főtt húst is lehetne készíteni itt. Lajos gondolkodásában egy ilyen gondozói ház képe nem jelenik meg, számára a legfontosabb a menhely önállóságának a biztosítása, amelyhez persze hozzátartozik az áram és a víz menhelyi biztosítása is, ahogy erről a következőképpen fogalmaz: *„Hát, sok mindent lehetne. Hát, ide villany nagyon kéne. Ezt az izét megcsinálni. Most szeptemberben ráállunk erre a témára. Erre az izé szigetre, tudod, ilyen napelem szigetre. Napelemes parkot, ilyen napelem szigetet. Ilyen önállóak legyünk. Azt meg kellene csinálni. Nem lenne baj fúratni ide egy kutat, hogy ne kellejen a vizet így izélni, bohóckodni vele. Nem is azért, mert ide rendeljük, nem is azért, hogy az itatás miatt. A kenneleket könnyebben lehet takarítani, ha érted, ki tudnád. Érted, megfognád slaggal, kitakarítanád. Hát, ez a kettő a legfontosabb, a villany meg a víz. Ide lehessen télen fűteni egy kicsit a kontit.”* Bár Fülöp számára is fontos az áram és a víz bevezetése, számára azonban akkor lenne a menhelyi munkavégzés sokkal biztonságosabb és kiszámíthatóbb, ha a gondozói állomány növekedne egy plusz emberrel: *„Áram, víz, és ha több a kutya, több a kennel, akkor kell még egy ember. Mert ez nem megy, hogy két ember van és akkor én kidőlök, látod, Anita kidől, Laci jön meg te jöttél neki segíteni meg anyám kínja, tehát ez így nem járja.”*

Minden fejlesztési elképzelés kerékkötője azonban az, hogy a Cerberus nem tulajdonosa az általa használt területnek, hanem az önkormányzattól bérli azt. Ez a tény egy alapvető bizonytalanság érzéséhez járul hozzá a menhelyen, hiszen Lajos kifejezésével élve „*az önkormányzat bármikor ide telepíthet valami ipari parkot vagy valamit*”: ez a bizonytalanság pedig minden komolyabb és költségigényesebb vállalkozást megakaszt, ahogy azt Fülöp is kifejtette nekem. „*Állítólag visszaadják majd a bérleti jogot jövőre már. Laci ki akarja venni azt a területet, csak nem ment be az önkormányzathoz, hogy most meg lehet venni ezt a területet, az egészet vagy nem, mert semmi értelme itten telepet, még több kennelt üzemeltetni, mert bármikor kirakhatnak minket, annak meg semmi értelme nincs. Béreled a helyet, akkor hiába furat ide kutat, hiába rakat föl nap, napkollektorokat ide a konténer tetejére meg anyám kínja, hogy legyen áramunk meg egyéb, hogyha bármikor azt mondják hogy na, akkor most ezt a telepet most mit tudom én, fölmondjuk mindenkinek a bérleti szerződését.*”

Van a menhelyi infrastruktúrának egy eleme azonban, amely az előbb elmondottak ellenére mégis az idő előrehaladtával egyre bővül, amelyre a Cerberus nem sajnálja a befektetett erőforrásokat: ez pedig a kennelek építése. 2021 szeptembere óta két fázisban növelték a kennelszámokat: 2022 tavaszán 6 kennelt alakítottak ki a menhely nyugati sarkában, nem sokkal később pedig egy nagy méretű kennelt építettek a menhely területének központi részén. Ez nyilvánvalóan a megmentett kutyáknak számának a növekedésével jár együtt, a növekvő kutya populáció azonban kielezi a gondozók közötti nézeteltéréseket is. A növekedés motorja egyértelműen Lajos, az alapítvány elnöke, akinek a gondolkodásában egy „igazi menhely” szükségszerűen expanzív: „*Hát én szeretnék, ha én magam lennék, magam nevéből beszélek én szeretnék egyszer egy kétszáz fős, egy kétszáz fős menhelyet, ami fenntartható, még ettől jobb színvonalon, mint ami most van. Nyilván amihez kéne a víz, villany meg mit tudom én. A kétszáz az már igen, akkor azt mondom, hogy ez egy menhely.*” A kutya populáció folyamatos növekedésével szemben azonban mind Andrea, mind Fülöp némi kritikával él. Míg Lajos szerint egy kutya akkor van megmentve „*amikor már betetted a kocsidba*”, addig Andrea inkább nem a kutyalétszám folyamatos növelésére fektetné a hangsúlyt, hanem inkább a meglévő kutyák intenzívebb örökbeadását szorgalmazza: „*Rajtam kívül nem nagyon érdekel senkit, hogy mi van a kutyával. Itt vannak a kennelbe, aztán meg van mentve és akkor így minden jó. Hát, ha örökbe van adva. Amikor ki van kupálva, tud sétálni pórázon, nem rohan el az ember elől. Normális kutyaként viselkedik és örökbe van adva. Akkor, akkor végre van egy mentésed. Tehát ez nem megmentés mert ez egy vegetálás nekik. Elvannak, kapnak enni-inni, de ennyi.*” Fülöp pedig azt emeli ki, hogy a kutyamentés, a kutyák menhelyre hozásának az elsősége miatt maga a menhely infrastruktúrájának a működtetése háttérbe szorul, nem kap elég figyelmet: „*Azon kívül, hogy kutya-kutya-kutya-kutya, más nem létezik, csak a kutya. Az, hogy a kapun nem lehet bejönni meg nem lehet minden izét (kennelt) bezárni meg anyám kínja az nem számít. Az a lényeg, hogy hozzunk kutyát.*”

Fülöp érzékenyen tapint rá arra, hogy az ideológia és az intézményi identitás szintjén mindig a kutya az első a Cerberusnál, a menhely infrastruktúrájának a finomra hangolása,

a munkavégzés kényelmesebbé tétele, például a víz és a villany bevezetésének a megoldása révén csupán másodlagos szempont. A fő probléma tulajdonképpen az, hogy a Cerberus menhelye a világ háta mögött található, szabadtéren, ezért a természet különböző elemeinek nagy mértékben ki van szolgáltatva, a természet különböző elemeivel és élőlényeivel való együttélés pedig számos kihívást támaszt a menhelyi munkavégzés elő. A tanulmány következő részében a gondozók különböző természeti elemekkel való kapcsolatát tekintjük át kezdve az időjárási viszonyokhoz való alkalmazkodás kérdésének a tárgyalásával.

3. Időjárás és állattartási gyakorlatok a Cerberusnál

A menhelyek etnográfiai kutatása során elenyészően kevés elemzés született arról, hogy az időjárási viszonyok hogyan befolyásolják egy adott menhely munkavégzését, állattartási gyakorlatát. A menhelyekkel foglalkozó antropológusok java része az időjárást egy állandó adottságnak veszi és így az sosem kerül a figyelem középpontjába. Kivételt képez ez alól Linda Tallberg etnográfiája, ahol egy rövid esettanulmányt olvashatunk arról, hogy egy nagyméretű ausztrál menhelyen egy katasztrofális özönvíz során hogyan változtak meg a hatalmi viszonyok a menhely menedzserei és az állatgondozók között, hogy került a döntéshozás a fontos döntési folyamatokból általában kizárt, de ez esetben az árvíz „fronton” küzdő gondozók kezébe, és hogyan sikerült elhárítani a katasztrófát (Tallberg 2014: 73-83). Az időjárás ekkor csak egy szélsőséges megnyilvánulási formájában került azonban tárgyalásra, a kevésbé szélsőséges viszonyokhoz való alkalmazkodás struktúrái Tallberg munkájában is feltáratlanok maradtak.

A Cerberusnál a menhelyi munkavégzés nagy része a szabadban történik: nem meglepő tehát, hogy az időjárás viszonyosságainak jobban ki vannak téve mind az ott dolgozó gondozók, mind a menhely „védenői”, az ott élő kutyák. A gondozók egymás- és a velem való beszélgetései során ezért állandóan visszatérő téma az időjárás aktuális alakulása. Őszintén megvallva a kutatásom kezdetén nem tulajdonítottam az időjárásról szóló narratívák sokaságának nagy jelentőséget: azt gondoltam, hogy mivel még kevésbé ismerjük egymást a gondozókkal, az időjárásról való beszélgetés egy kellemesen semleges, udvarias beszédtema, semmi több. Nagyot tévedtem, hiszen a gondozók nagy buzgósággal figyelik a meteorológiai jelentéseket, az innen származó információikat pedig előszeretettel osztják meg egymással, illetve számos esetben saját jóslásokba is bocsátkoznak. Az időjárás „szakértőjének” szerepe egyértelműen Fülöpé, ő az aki a rádióján minden nap meghallgatja, hogy mi várható, ha bármilyen kétely van, akkor Lajos előszeretettel, de sokszor Andrea is őhöz fordul tanácsért. A menhelyen az időjárás alakulását mindig ismerni kell, hiszen ez nemcsak a gondozók munkahelyi kényelmét befolyásolja, hanem az állattartási gyakorlatokat is komoly mértékben megváltoztathatja.

Az időjárás szélsőségei, a nagyobb esőzések, a nyári kánikula és a téli fagy azok, amelyek plusz kihívásokat támasztanak a menhely mindennapi működtetése elé. A gondozók,

legtöbb embertársunkhoz hasonlóan a „kellemes”, napos, de nem túl meleg időt szeretik. Egy interjú során Lajos ezt frappánsan így fogalmazta meg: *„Hát, a nagyon 48 fokot se szeretem meg a kurva hideget se. Főleg, hogy kint kell lenni, hidegben, egyéb, azt meg ki szereti?”*

A nyári kánikulában a kutyák hűtése a legfontosabb feladat. A gondozók ilyenkor a szokásosnál is jobban figyelnek arra, hogy a kutyák táljában mindig legyen friss víz, ezeket a vizeket pedig a megszokottnál többször cserélgetik. Nem olyan egyszerű ez azonban, mint ahogy hangzik: némelyik kutya ugyanis izgágaságában előszeretettel borítja ki ezeket a tálakat, Fülöp szerint „csak azért, hogy minket bosszantsanak”. A megoldás általában az, hogy egy gyorskötözővel a kennel sarkánál a rácshoz rögzítik ezeket a tálakat. A hűtés másik módja a kutyák fürdetése: e célra nagyobb méretű műanyag kádakat töltenek meg és raknak ki a menhely futtató részeire. A adott kutya habitusától függ az, hogy ezeket a kádakat maguktól mennyire használják: a fürdés azonban egyáltalán nem opcionális, hanem kötelező! A vonakodó kutyákat ugyanis a gondozók egyszerűen megfogják és beteszik a kádba. Lajos erről így fogalmaz: *„Van az a nagy kád, amelyik bemegy az fürdik. Meg hát magától is fürdik valaki. Valakinek van annyi esze, hogy bemegy, érted. De hát valakit úgy kell be, becsalni meg becsavarni. Becsavarod, megmosdatod kicsit.”* A hűtés harmadik módja pedig az, hogy igyekeznek árnyékos helyeket kialakítani a menhelyen. Először „mesterséges” eszközökkel, napvitorlával próbálkoztak, de ez a vállalkozás rövid idejű volt, pont az időjárás szélsőségei miatt, ahogy erről Lajos mesélt nekem: *„Vettünk ilyen napvitorlát, napponyvát, tudod, ilyen kifeszítve, de hát szétszakadt meg minden, viszi a szél. Nem lett jó, mert mindig leszakította, pedig vettünk, egy annyit vettünk, hogy folyamat elszakította. Voltak a szelek, aztán elszakította, tudod.”* Ha a kulturális eszközkészlet csődöt mond, nincs más út, mint a természet segítségét kérni: jelen pillanatban a Cerberusnál az árnyékolást fák ültetésével próbálják megoldani. Lajos szerint például „a fa, a fa az jó, az jó. Attól jobbat nem tudsz, a fától. Attól jobb árnyékot nem ad. Ennek nagy levele van. Láttam én ilyeneket, amelyek meg vannak növe, az izén van, Szigetváron azt hiszem a fürdőben. Hát, olyan árnyékot ad, hogy iszonyat jó.”

A kutyák hűtése tehát a nyári melegben többlet erőfeszítést igényel a gondozóktól és alapvetően három elemre épül: a vizek gyakori cseréjére, a kutyák fürdetésére és az árnyékolásra. Ezen erőfeszítések hármassága Fülöp a nyári időjárásról szóló narratívájában is megjelenik: *„Lehetőleg a kutyának ne égjen meg a talpa. Mert fölmelegszik a kő. A kutya hűtése nagyon fontos. Friss víz legyen előtte, de ne jéghideg nyilván. Az ne legyen előtte. Ne kapjon hőgutát, tehát ne a tűző napon legyen kint a kutya. Látod, ide is, ha kiengednék egy kutyát vagy a fák árnyékába feküdne el vagy a konténer alá. Nyilván nem fekszik ki a tűző napra.”* Zoltán: *„És akkor ugye ilyenkor kint vannak a medencék. Fülöp: Hát, amelyik kutya szereti az belemegy, persze. Az bele. A Néró például az azért belemegy. Csimasz, Alma is úgy ahogy behempered(ik), minden. De hát valamelyik nem szereti például a vizet.”*

A téli időjárás, bár ellenkező előjellel, de a nyári meleghez hasonlóan számos kihívás, megoldandó feladat elé állítja a gondozókat. Az igazi problémát a fagy jelenti, ilyenkor ugyanis a kutyák vízestáljai befagynak, emiatt kevesebbet is töltenek beléjük, illetve a jeget a tálakból a kennelrácsához csapkodással vagy kalapáccsal próbálják kitörni belőlük, ami 30 kutyatál esetében igen komoly fizikai megterheléssel is jár. Télen a takarítás is sokkal körülményesebbé válik, hiszen ha ez meleg víz nélkül történik, akkor a felmosóvíz hamar ráfagy a kennelek aljára, ami mind a kutyák, mind az emberek számára balesetveszélyessé teszi a menhelyet, ahogy erre Fülöp is rámutatott: *„Kutya bemegy mindjárt ki is töri a lábát, és akkor megyünk ortopédiára meg minden jobbra-balra. Hülyeség.”* Andrea pedig arra panaszkodott, hogy ha nem sikerül vizet melegíteni, mert például elromlik a konténerben található aggregátor, ami az elmúlt években gyakori esemény volt, akkor a menhely normális működése sérül. *„Szétfagyott minden. Nem tudok felmosni, meleg víz nélkül nem lehet fölmosni, odafagy. Nincs víz, nem tudok vizet adni a kutyáknak.”* Zoltán: *„És mondjuk ez a probléma mennyivel, hát mondjuk mennyivel hosszítja meg a munka, a munkabefektetést?”* Andrea: *„Másfél órája vagyok itt és nem tudok takarítani. Hát teljesen. Órákkal, órákkal. Nem tudok, nem tudok így mit csinálni.”* Zoltán: *„És mi lehetne a megoldás?”* Andrea: *„Normális telep. Ahol van melegvíz. Van fűtött hely. Nem kell órákat várni. Meg aki megérti amit mondok. Mert amikor én megtöltöm, hogy így negyedig a vizet, és utána megtöltik majdnem színültig, arra már nem tudok mit mondani. Hát, mikor egy hónappal ezelőtt szóltam, hogy nem kell nektek annyi víz, csak azért is! És ennek a két kiskutyának minek kell eddig víz? És ez merő jég.”*

Télen a kutyák melegen tartását is meg kell oldani. Ennek az alapvető módja, hogy *„beszalmáznak”* nekik, tehát a kennelben található óljukban szalmával megágyaznak nekik. A kutyák imádják a friss szalmát: amikor ki vannak engedve a kennelből és észreveszik, hogy került az óljukba szalma, sokszor nagy izgatottsággal szaladnak vissza az ólba és túrják szét azt. A kutyák melegen tartása azonban hosszabb távon a *„télielésítés”* szezonális munkájával valósul meg. A téliesítés során a kenneleket polikarbonát lemezekkel fedik le oly módon, hogy a lemezeket gyorskötözővel a kennelrácsokhoz szorítják. A téliesítés általában októberben és novemberben zajlik, de hogy pontosan mikor kezdenek neki az mindig élénk diskurzus tárgya, főleg a kutyák érdekeinek a figyelembevétel miatt. A téliesítés célja egyrészt a kutya kényelemérzetének a növelése, hiszen a polikarbonát lemezek védik a kennellakókat a hideg szélről és némiképp benntartják a meleget is: ugyanakkor ez a védelem bizonyos áldozatokat is követel a kutyák részéről. Mivel le vannak takarva a kennelek egy, a kennelajtó alatti pici kukucskaló rész kivételével, így a kutyák nem látnak ki a kennelből, a környezettel való kapcsolattartási lehetőségeik nagymértékben beszűkülnek. Andrea szerint ez annak a veszélyét vonja magával, hogy a kutyák *„megőrülnek”*, ha túl sok időt kell téliesített kennelben töltsenek. Emiatt ezt a feladatot általában mindig az utolsó pillanatokra hagyják, ami miatt a munka kapkodóvá és rendkívül stresszessé válik. A polikarbonát lemezek felszerelése pedig nemcsak fizikailag, hanem mentálisan is megterhelő. Mivel a kennelek különböző méretűek a menhelyen, mindig ki kell találni, hogy melyik hova való,

ami akár órákat is igénybe vehet, és egyértelműen nem a gondozók kedvenc időtöltése, ahogy erre Fülöp egyik kifakadása is utalt: „utálok ezt a szar legózást!” A szépségre, a lapok szimmetriájára sem adnak feltétlenük, a téliesítési munka fő fokmérője a gyorsaság, ahogy erről szintén Fülöp így fogalmaz: *„Nem adunk a dizájnra. Ez nem egy hotel. Ez nem a párizsi Louvre, hanem egy kutyamenhely. Nem kell adni a dizájnra.”*

Az utolsó dolog, amiről érdemes szót ejtenünk a menhelyi állattartási gyakorlatok és az időjárás összefüggéseinek a témájában az az esős idő. Esőben olyan sok plusz feladat terhe nem nyomja a gondozók vállát, sőt, kevesebb is ilyenkor a teendő, hiszen a kutyák egy jelentős része nem hajlandó kijönni ekkor a kenneljéből, mert kényelmetlen nekik vagy félnek tőle, főleg ha dörgés és villámlás is van, ezért figyelni sem kell feltétlen rájuk. Fülöp szavaival élve: *„Áh, elkezd szakadni az ég. Kopog a jég esetleg a bádagon. Még kajinkolnak is, némelyik sír. Nem jönnek ki.”* Lajos hasonlóképpen látja a kutyák viselkedését ilyenkor: *„Nem, hát, a kutyák alatt azért vizes. A kutyák kint vannak, fáznak, nem tesz jót azért (az eső), meg nem lehetnek annyit kint, nem tudnak annyit kint lenni se. Meg ebbe az esőbe nem is akarnak kijönni.”* Az eső a menhely működése elé nem a megnövekedett munka révén gördít akadályokat, mint a fagy vagy a kánikula, hanem a menhely dolgozóinak és lakóinak a kényelemérzete csökken. Esőben a menhely sártengerré, Fülöp szavaival *„mocsárrá”* változik, gumicsizmában is nehézvé válik a közlekedés, a gondozók pedig nemcsak vizesek, hanem tetőtől talpig sárosak is lesznek, főleg azért, mert a kutyák közül, amelyik mégis kimerészkedik, előszeretettel ugrál fel a menhelyen lévő emberekre, így a sár egyáltalán nem marad meg a talaj szintjén. A gondozók esős időben a menhelyen lévő konténerben keresnek menedéket, néha azonban erre sincs lehetőség. Fülöp előszeretettel mesél arról például, amikor olyan hirtelen szakadt le az ég, hogy csak az egyik kennelben tudott meghúzódni: *„Hát, múltkor én megkaptam azt itt ültem a konténerben, ki se mertem jönni, azt azon imádkoztam, hogy belém ne csapjon a villám. Mondom nem most kéne itt mászkálni lehet. Beültem szépen a konténerbe oszt megvártam, amíg elvonul szépen az a zivatar. De olyan is volt, hogy nem bírtam kijönni, bementem az egyik kennelbe, kicseréltem a vizet, kiengedtem ugye a kutyát, kijönni már nem tudtam. Úgy ömlött, nem tudtam kijönni a kennelből. Amíg ideérek a konténerhez meg becsukom magam mögött a kaput, addigra megázok. Annyira szakadt, hogy borzasztóan. Ömlött. Az egész telepen egy jó tíz perc alatt állt a víz.”* Míg a konténer az emberi szféra területe a menhelyen, ahová a kutyák nem mehetnek be, addig a kennel elsődlegesen a kutya territórium: az időjárás szeszélyei ezt a hagyományos térértelmezést azonban felboríthatják, ez pedig mindenképpen egy érdekes anomália, amely az emberi tapasztalást közelebb hozza az állati létezéshez, a gondozó életvilágának átmeneti zoomorfizációját vonva maga után.

Azt láthatjuk tehát, hogy az időjárás alakulása, főleg annak szélsőségesebb megnyilvánulási formái, a kánikula, a fagy és a komolyabb esőzések komoly hatással vannak a menhely mindennapi életének alakulására. A gondozók mindig arra törekednek, hogy a közelgő időjárási körülményeket előre ismerjék, no nem azért, mert meteorológusi babérokra törekednének, hanem mert az időjárási elemek nemcsak az elvégzendő munka

mennyiségét és az állattartási gyakorlatok struktúráját, hanem a saját- és védenceik kényelmét is befolyásolják. A természet, egyik személytelen megnyilvánulási formájában, az időjárás révén számos megoldandó probléma, leküzdendő akadály elé állítja a menhelyi gondozókat, például a kutyák hűtése vagy melegen tartása révén. Ahogy azt azonban a tanulmány következő részében láthatjuk, a természet személyesebb megnyilvánulásai formái a menhelyen előforduló élőlények szintjén is számos fejtörést okoz az ott dolgozó gondozóknak, számos plusz megfontolást hordoz.

4. Állatok a menhelyen

Elan Abrell szerint az állatmenhelyek alapvetően véve olyan társadalmi intézmények, amelyek a megmentett és gondozott állatok számára bizonyos alapvető jogokat biztosítanak: nem tárgyként, illetve tulajdonként, hanem saját személyiséggel rendelkező élőlényekként kezelik őket és lehetőséget biztosítanak számukra a minél kényelmesebb és kielégítőbb életre a róluk való gondoskodás révén (Abrell 2021: 62-76). Bár a döntéshozói hatalom mindig a gondozók kezében marad, de a menhelyek „védencei” egyfajta korlátozott polgárjogot élveznek a menhely társadalmán belül annyiban, hogy a menhely szem előtt tartja az érdekeiket és maximális boldogságukat igyekszik biztosítani. Ez a korlátozott polgárjog azonban áldozatokkal is jár: a menhelyek állati lakói nem a saját sorsuk kovácsai, kevés beleszólásuk van az életfeltételeik alakulásába, tehát nem élveznek teljes szabadságot (Abrell 2021: 236-264). Lajos számos beszélgetésünk során reflektált erre a helyzetre, amikor megfogalmazta, hogy a Cerberus kutyái a menhelyen mennyire „boldogok”, vagy költői kérdésként feltette, hogy *„mi bajuk van itt ezekenek?”*, de utána rögtön utalt arra is, hogy *„de a legjobb lenne, ha szabadon lennének”*.

A Cerberus mindig elsősorban a kutyái érdekeit nézi: de mi van azokkal az állatokkal, akik használják a menhely területét, de nem rendelkeznek a védencekéhez hasonló korlátozott polgárjoggal? Azt látjuk majd, hogy a nem kutyákhoz kötődő állati jelenlét legtöbbször mint egy megoldandó probléma, vagy akár veszély jelenik meg a gondozók gondolkodásában és megakasztja a menhelyi munkavégzés dinamikus folyását.

Nem meglepő, hogy egy kutyamenhely életét leginkább a macskák megjelenése zökkentheti ki. A Cerberussal szomszédos bányáskertekben két macska is él: ők, bár a menhely területére- érthető okokból- általában nem teszik be a lábukat, néha a menhely határán, a kerítés mellett kalandoznak. Ha a kutyák észreveszik őket, akkor szinte felrobbannak a kennelek: fülsüketítő ugatások kezdődnek, amelyek végighullámszanak az összes kennelen, hiszen még azok a kutyák is részt vesznek a hangzavarban, akik bár lehet, hogy nem látják a macskát, de tudják, hogy itt most történik valami. Erről a jelenségről Fülöp így nyilatkozott: *„Macskákra meg vannak örülve. Amikor macska ott elindul vagy a kertek alatt vagy itt az úton, hát ne tudd meg mit művelnek ezek a telepen, Atyaúristen! Hát, megvannak örülve.”* A gondozók nem kedvelik, ha a kutyák, Andrea kifejezésével élve- *„értelmetlenül ugatnak”*: ilyenkor a gondozói kontroll a kutya populáció felett sérül, a kutyák viselkedése kiszámíthatlanabbá válik. A Cerberus gondozói igyekeznek az ilyen

helyzeteket elkerülni, ha lehet: egyik alkalommal például először Fülöp vette észre, hogy a menhely mellett leült a macska, rögtön szólt is nekem, hogy segítsék megoldani ezt a problémát. Fülöp: *„Megint ott az a rohadt macska! Figyelj ide, fogjál meg egy ilyen marék izét.”* Zoltán: *„Követ? Fülöp: Dobáljad meg, basszál oda egyet!”*

A macskák nem csak a személyes jelenlétükkel zavarják meg a menhely mindennapi életét, hanem a macska mint konceptuális műfaj, vagy lehetőség is akadályozza a Cerberus végső célját, a kutyák örökbeadását. Egyes gazdajelöltek, potenciális örökbefogadók ugyanis nemcsak kutyát tartanak otthon, hanem macskájuk is van: így az, hogy a kutya habitusa mennyire kompatibilis a cica jelenlétével egy fontos, a kutya örökbeadási esélyeit meghatározó változó lehet. Hoztak már vissza a menhelyre kutyát azért, mert nem bírta elviselni a ház cicáját. Ennek elkerülésére jött létre a Cerberusnál a *„cicateszt”* műfaja: Lajos ugyanis otthon kettő macskát tart, így ha cicás gazdajelölt érdeklődik a Cerberus egyik védenca után, akkor Lajos mindig elviszi az adott kutyát magához, hogy megnézzék *„mennyire jönnek ki”* egymással, a kutya habitusa mennyire kompatibilis egy macska jelenlétével.

A macskákhoz hasonlóan megoldandó kihívást jelentenek a menhely *„illegális lakásfoglalói”,* a patkányok. A patkányok egy része az ételt és az eszközöket tároló konténerben húzódik meg, másik részük a kennelek alá ássa be magát. A szabadtéren szaladó patkányokat néha, az ügyesebb kutyáknak sikerül levadásznia: ilyenkor Andrea, aki a három gondozó közül a leginkább nem kedveli őket és fél tőlük engem szokott megkérni, hogy a szerencsétlenül járt állatot söpörjem össze és vigyem ki a menhely területéről. Az igazi problémát azonban a konténerlakó patkányok jelentik, hiszen előszeretettel rágnak meg mindent, ami megrágható, főleg pedig a tápos zacskókat lyukasztják ki, arról nem is beszélve, hogy a konténer higiéniáját is veszélyeztetik. Ennek kapcsán egy érdekes beszélgetés fültanúja voltam Fülöp és Lajos között, amikor a patkányok csapdázásáról cseréltek véleményt. Patkánymérget nem használhatnak, mert az a kutyákra is veszélyes lehet, ahogy ezt Fülöp elmesélte nekem: *„Múltkor a Fló meg Némó (talált patkányt). Először a Fló, annak megharapta a szája szélét. Utána a Némó az megrángatta, én meg fogtam azt kidobtam oda, majd megeszik a rókák. És ha az le van mérgezve, ahogy megrángatták és véres volt a patkány is, bekerül a véráramba a szájukon a méreganyag.”* Viszont a földre tett ragasztós csapda alkalmazásán elgondolkodtak, bár Lajosnak voltak morális fenntartásai ezzel kapcsolatban. Lajos: *„De hát Öcsi, mi állatvédők vagyunk”* Fülöp: *„Ne viccelj Lajos! Ezek terjesztik a pestist meg az összes betegséget”.* Lajos: *„Jól van Öcsi, akkor próbáljuk ki (csapdázzunk).”* A ragasztós csapda végül nem teljesítette be a hozzá fűzött reményeket: a patkányok a mai napig mind a szabadban, mind a konténerben a Cerberus életének a részét képezik, és a gondozók egyfajta zavaró és veszélyes tényezőként értelmezik a jelenlétüket.

A Cerberus menhelye, mivel szabadtéren van, számos rovarfajnak is otthont ad, amelyek jelenlétükkel kényelmetlenebbé teszik a gondozók életét. Fülöpnek az a kijelentése például, hogy *„sok kis szar bogár röpköd”* gyakori megnyilvánulási forma a gondozók

beszédében. Az igazi problémát azok a fajok jelentik azonban, amelyeket veszélyesnek gondolnak vagy a menhely védenecsei, vagy a saját maguk számára. A kullancs például egy ilyen potenciális veszélyforrás a kutyák kontextusában: kellő odafigyeléssel, megelőzéssel, kullancsriasztó cseppek alkalmazásával próbálnak ellene védekezni. Fontos az is, hogy ne hagyjanak olyan felületet, ahol a kullancs megtelepedhet: így a gyakori fűnyírás a gondozói munka fontos részeként értelmeződik, ahogy erre Fülöp felhívta a figyelmemet: *„Igaz, igaz, de ha nyírva van a fű, akkor nincs. Hát van, bokrokon, meg ilyen időben mondjuk lehet kullancs, de nem szabad meghagyni nőjön a fű. Nem szabad hagyni, hogy megnőjön a fű és akkor nincsen probléma. Egész évben van de, de ha meg van nyírva rendszeren, akkor nem. Meg kapják ugyebár a cseppeket is meg a mindenfélét, szóval nincs bennük kullancs. Nincs bennük kullancs.”* Egy másik rovarfaj, amelynek menhelyi jelenlétét veszélyesnek és problémásnak látják a gondozók az a darázs. Én, mivel előszeretettel iszom cukros üdítőket a menhelyi terepmunkám közben, ezért már mindhárom gondozó figyelmeztetett, hogy a darázs beleszállhat és megcsíphet ivás közben: ezen lehetőség valóságosságára pedig Andrea történetével hívták fel a figyelmemet, akivel hasonló eset egyszer már megesett a menhelyen, és ha a darázs nem a szája szélét, hanem a torkát csípte volna meg, akkor akár lehet, hogy mentőt is kellett volna hívni hozzá. A darazsak jelenléte azonban Fülöpre a legveszélyesebb, aki kifejezetten allergiás a csípésükre, emiatt számukra nincsen kegyelem a menhelyen, a darazsak érdekeit semmilyen módon nem veszik figyelembe, sőt, az elpusztításukra törekednek, ahogy erről Fülöp mesélt nekem: *„Ne félj, nem mentek be az odúba a (rovarirtó) spricka után, csak zümmögtek! Az milyen, ilyen német darázs? Az a kicsi? És még kérdezik tőlem miért nem hordok rövidgatyát. Mert belerepül a darázs! Szerencsére van nálam epipen.”*

A Cerberus menhelyén az ott élő állatok közül egyedül a kutyák rendelkeznek egyfajta korlátozott polgárjoggal, a gondozók csak az ő érdekeiket tartják szem előtt, a gondosodás és a védelem csak rájuk terjed ki. Nem állítom azt, hogy a gondozókra nem jellemző általánosan az állatok szeretete, azt viszont talán kijelenthetem, hogy a Cerberus intézményes működésében az általuk képviselt állatvédelem egy specifikusan kutya-orientált állatvédelmi forma, az ott dolgozók csak a „védenecik” jólétének és boldogságának a megőrzéséért vállalnak felelősséget. A polgárjoggal nem rendelkező, de a menhely területén megjelenő vagy ott élő más állatfajok, mint például a macska, a patkány, a kullancs vagy a darázs, ridegebb elbánásban részesülnek, mivel jelenlétükkel vagy megzavarják a menhelyi munkavégzés dinamikus folyását, vagy egyenesen veszélyt jelentenek a Cerberus polgárjoggal rendelkező létezőire, embereire és kutyáira. De nemcsak az állatok az egyetlen típusú élőlények, amelyek használják a menhely területét: a következőkben a Cerberus növényvilággal való kapcsolatáról szólunk pár szót.

5. Növények a menhelyen

A Cerberus területén számos növényfaj is él, fák, füvek és bokrok, de ezen növényfajok hasznosságáról és legitimitásáról megoszlanak a vélemények a gondozók között. A

menhely növényi környezete kapcsán elsősorban Andrea és Fülöp nézeteltérésére érdemes felhívnom a figyelmet: a kettejük gondolkodásában a „rend” ideológiája csap össze egyfajta „zöld” ideológiával. Andrea számára fontos, hogy a menhely- saját szavaival élve- *„kinézzen valahogy”*, ez pedig nemcsak a terület eszközeinek és a kutyák által szétszórt játékok periodikus összeszedésében és rendberakásában jelentkezik nála, hanem egy olyan törekvésben is, hogy a terület ne egy buja vadon hatását keltse, hanem legalább minimálisan is valamiféle kultiválás alá kerüljön. Ez például a fűnyírás kapcsán figyelhető meg nála, ahogy ez ez egyik beszélgetésünk kapcsán is felmerült: *„Idegesít a gaz. Jobban néz ki (így). Normálisan össze lehet szedni a szart. Nem egy putriba vagyunk. Ezt már nem kell (levágni), ez már lófarka. Jó lenne, ha nem csak az én szememet bántaná.”* Andreára jellemző az is, hogy időnként szelektál a növények között, és amelyeket haszontalannak, vagy nem szépnek ítél, például a kerítésre felfutó bokrok esetében, azokat kigyomlálja. Ezzel a tevékenységével azonban gyakran Fülöp neheztelését vívja ki magának. Fülöpnek ugyanis semmi baja nincs azzal, ha a menhely területe egy buja vadon képét közvetíti, sőt, ahogy fogalmaz: *„ez egy állatmenhely, nem baj, ha van itt egy kis zöld! A diófát miért kellett kivágni, nem tudom, nem tudom mi volt a célja, majd (Andrea) megmondja. Neki minden útba van, ennek a nőnek. A szederbokor is, pedig szép zöld lett volna.”*

Van egy kiemelt növényfaj a menhelyen, amelynek jólétéről, kontinuitásának megőrzéséről teljes egyetértés van azonban a gondozók között: ez pedig a másfél évvel ezelőtt ültetett nagyjából 20 darab császárfák. A császárfák nevelése nyáron az árnyékolás miatt fontos, ezen növények egyértelműen a menhelyi környezet hasznos elemeiként értelmeződnek, növekedésük, „lombosodásuk”, víz- és tápanyag igényük sokszor képezik a gondozók beszélgetéseinek, azon belül is kifejezetten Lajos és Fülöp eszmecserejének a tárgyát. Él a gondozók fejében egy ideális kép a jövőbeni császárfákról, amikor azok már magasra és szélesre nőttek és némi megnyugvást hozhatnak az embereknek és kutyáknak egyaránt a nyári kánikulában, azonban ennek eléréséhez rendkívül sok türelem kell, ahogy erről Lajos így fogalmazott nekem: *„Örülnék, ha ezek a fák mostmár végre nőnének, remélem, hogy jövőre... Ezek, ezekkel meg vagyok elégedve, mert ezek jövőre nagy fák lesznek. A többiek még nagyon nagy meleg van. Én úgy örülnék, hogy itt tők árnyék lenne, érted, és nem fájna a fejed, érted. Kutyák is bárhova lefeküdnének, mindenhol árnyék lenne, de hát az nagyon messze van. Egy héttel ezelőtt pici volt a kis rügy, de megindultak. A kintiek még nem nagyon akarnak. A természetet nem tudod megsűrgetni.”*

A császárfák gondozása, öntözése, tápanyaggal ellátása a munkafolyamat fontos részét képezi a Cerberus menhelyén. Voltaképpen a menhely védenecseihez hasonlóan a császárfák is a menhely élő környezetének kitüntetett létezői, talán azt is kijelenthetjük, hogy ők is kiérdemelték egyfajta abrell-i értelemben vett korlátozott polgárjogot a Cerberus több faj által létrehozott közösségében, amennyiben az érdekeik képviselése, a kontinuitásuk megőrzése, a jólétük biztosítása a gondozók fontos prioritását képezik. A kutyákról és a császárfákról való gondoskodás azonban jelentősen eltér, és nem csak az elvégzendő feladatok formáinak a tekintetében. A Cerberusnál, mint kutyamentéssel

foglalkozó alapítványnál a kutyák számára az ellátás alanyi jogon jár: a kutyának már csak a fajhoz tartozás miatt is van egy alapvető belső értéke, a Cerberus pedig- legalábbis az ideológia szintjén- sosem válogat a megmentendő kutyák között, ahogy erről egyszer a keverék, és ezért kevésbé örökbeadható kutyák jelenléte kapcsán Lajos a következőképpen fogalmazott: *„nekünk jók az ilyen kis idióták is, mint a Némó!”*. A császárfák ezzel szemben a menhely közösségéhez tartozást egyáltalán nem csupán a pusztta jelenlétükkel, hanem a jövőbeli potenciális hasznos funkciójukkal érdemlik ki: ha ez a hasznos funkció sérül, a fa nem lombosodik, nem fog árnyékot adni, akkor a róluk való gondoskodás is pillanatok alatt megszűnik, egyszerűen nem öntözik őket tovább. Fülöp kifejezésével élve: *„nálunk nincs hospice ellátás”*. A császárfákról és a kutyákról való gondoskodás temporális dimenziójában is fontos különbséget tapasztalhatunk: a császárfák egy állandó elemei a menhely élő környezetének, a kultiválásuk így egy hosszútávú gondoskodási stratégia mentén értelmeződik. Lajos szerint a császárfákat *„jó látni, ahogy így napról napra növegetnek”*. A kutyák ezzel szemben, ha nem is a kutya populáció szintjén, de legalábbis az egyes kutyák esetében a menhely közösségének átmeneti részét képezik, a cél mindig az, hogy idővel elkerüljenek innen, a róluk való gondoskodás mindig ideális esetben rövidtávúként értelmeződik. Jól illusztrálja ezt, hogy míg a császárfák a menhelyen való felnevelkedése büszkeséggel tölti el a gondozókat, addig a kölyökkutyák esetében ugyanez inkább negatívumként értelmeződik, ahogy erre például Fülöp is utalt: *„Itt ne, itt ne nőjön fel, menjen fiatalon el a picsába! Szórakozzanak velük ők (a gazdák)! Elég volt az állattartásos dologból. Beadom ezt az önéletrajzot.”*

6. Betegségek a menhelyen

A természet erői talán a legnyíltabb kihívást a betegségek, a kórokozók, az élősködők és a különböző sérülések formájában intézik a Cerberus menhelyének mindennapi működése felé. Úgy gondolom, hogy a betegségek alapvetően három különböző szinten jelentenek megoldandó problémát, leküzdendő akadályt a Cerberus számára: kutya védenecik szintjén, a gondozók szintjén és a menhely intézményes működésének a szintjén.

A menhely kutya popluációja alapvetően egy kifejezetten érzékeny, sérülékeny halmaz. A menhelyre kerülő kutyák általában vagy nem gazdától, vagy nem olyan gazdától érkeznek, aki komolyabb figyelmet szentelt volna a testi épségük és egészségük megőrzésére, így minden új kutya potenciálisan számos előzetes egészségügyi problémával küzd. A menhely védenecinek alapvető sérülékenysége Fülöp a gyógyszererezésükről szóló beszélgetésünk kapcsán úgyesen rá is tapintott: *„Ennyi szirt szart kaptok bazdmeg kutyák! Némelyik leprásabb mint a másik.”* A Cerberus felelősséget vállal a kutyák testi épségének a megőrzéséért, egészségügyi *„rendberakásuk”* a menhely fontos feladataként értelmeződik, ahogy erre Lajos is felhívta a figyelmemet: rendezni, szocializálni. Meg aztán remélhetőleg gazdát keresni. Aztán addig, a *„Hát, a dolgunk az az, hogy ezeket a szerencsétleneket, akik idekerülnek mindenholnan, ezeket rendberakni,*

orvosilag meg mindenhogyan. Amelyik soványak, fölhlízalni, oltásokat míg nem, addig ellátni őket mindenhogy. Ez a feladat. Az állatokról, gondoskodni róluk."

Ezen gondoskodás a mindennapokban az állandó állatorvosi ellátás biztosításában, szükség esetén a kutyák gyógyszerelésében, és adott egészségi állapotuk állandó figyelésében nyilvánul meg. Leggyakoribb típusbetegségeknek a felnőtteknél a szívférgesség, a kölyökkutyáknál pedig a parvó vírus számítanak. Lajos is ezektől fél a legjobban, pont gyakori előfordulásuk miatt: Csak a kölyköknél leginkább az ilyen parvótól meg ilyesmitől félünk, de felnőtteknél, hát ez, ez a szívférgesség, ami nagyon, nagyon rossz dolog és egyre több van Magyarországon ugye. Buzi szúnyogok terjesztik. Az Isten se tudja, hogy honnan jött vagy honnan hozzák, de terjesztik, ja. Nem egy egyszerű dolog." A szívférgesség ráadásul más betegségek, például a rákos daganatok kezelését is nehezebbé teszi, ahogy ez például Pepus, egy kistestű nőtény keverék kutya esetében jelentkezett. Andrea ezt így mesélte el nekem: *„Emlődaganatos. Szívférges. Ciszták vannak a veséin. És vagy a méhében vagy a petefészkében van még daganat vagy ciszta. Necces, tehát ilyen nem tudjuk mi lesz vele. Szívférgesség miatt, ha előrehaladott a szívférgessége, nem lehet altatni. De ha elkezdjük kezelni a szívférgességét és hagyjuk a daganatot, akkor meghal a daganat miatt. Ha esetleg be lesz altatva, akkor lehet, hogy ottmarad a szívférgesség miatt. Úgyhogy ez ilyen.”*

A kutyák betegségei egyértelműen a menhely végső céljait, védenekik jólétének biztosítását és örökbeadásukat veszélyeztetik. A Cerberus ideális működésére azonban komolyabb kihatással van az, ha az egyik gondozó betegszik vagy sérül meg. Az alapvető problémát a gondozók alacsony létszáma jelenti: leginkább Fülöp és Andrea látja el a menhely működtetésének, a kutyák etetésének, gyógyszerelésének, kennelből való kiengedésének és a kennel takarításának a feladatait, míg Lajos, aki saját kereskedő szakmájában dolgozik, csak végszükség esetében tud beugrani Fülöp vagy Andrea helyére ilyen helyzetben. A gondozók kiesése nem igazán fér bele a Cerberus életébe, ahogy ezt Lajos is megfogalmazza: *„Ez a menhely ilyen, hogy itt kell lenni. Nem is olyan mint egy munkahely. Telefonálsz, hogy táppénzen vagy, itt ilyen nincs.”* Ennek ellenére az, hogy valamelyik gondozó képtelenné váljon a feladatok elvégzésére mindig egy fenyegető potencialitás: a megoldást Fülöp szerint egy harmadik gondozó felvétele jelentené, ami, bár már többször felmerült, még várat magára, és ami egészségügyi vész helyzetben mindig a diskurzusok fókuszponjába kerül. Fülöp: *„Kezd megjönni a Lajos esze. Most, hogy neki kell jönni délután. Jó, hogy kevés kutya van, de két ember nem elég. Most Anita is kidőlt. Szalagszakadása van, jár vele lézeres kezelésre is. Kéne valaki, aki le tud (etetni) meg megmozgatja a kutyákat.”*

A betegségek és sérülések, főleg az ellátandó kutyák kapcsán, a Cerberus intézményes működését is megnehezítik, vagy fogalmazhatnánk úgy is, hogy a menhely finansziális egészségét is komoly mértékben rombolják. Bár a Cerberus sok támogatóval és külföldi pénzügyi forrásokkal is rendelkezik, anyagi keretei azonban, sok más állatmentő szervezethez hasonlóan, nem kimeríthetetlenek. A költségvetésük

legkiszámíthatatlanabb elemének az, évek előrehaladtával egyre növekvő, állatorvosi számlák számítanak: egy komolyabb műtét ára például a 200 ezer Forintot is elérheti, de a kutyák oltása és ivartalanítása is tetemes összegeket emészt fel, arról nem is beszélve, hogyha fertőző betegség terjed a menhelyen, például a kennelköhögés, akkor a kutyáknak adott antibiotikumok ára is százazres kiadásokat jelent a Cerberus számára. A betegségek kezelése így nemcsak egy morális, hanem egy anyagi kérdés is, és bár a Cerberust jelen pillanatban nem fenyegeti a végromlás veszélye, periodikusan a gondozók komoly pénzügyi kihívásokkal kénytelenek szembenézni. Fülöp ezt kellő sztoicizmussal így fogalmazta meg: (A pénz) *„Olyan, mint a kutya vacsorája. Vagy van, vagy nincs!”*.

A természet tehát a kórokozók, élősködők, betegségek formájában a menhely egészségét veszélyeztető erőként jelenik meg a Cerberus életében, mind az egyes kutyák, mind az egyes gondozók, mind pedig a menhely intézményes és anyagi működtetésének a szintjén romboló hatással bírhat. A betegségek a Cerberus mindennapjainak elhagyhatatlan részét képezik, de hatásuk intenzitása nem egyenletes, periodikusan változó lehet, ami miatt a betegségek jelentős módon hozzájárulhatnak a menhely rezilienciájának és biztonságérzetének a csökkenéséhez.

7. Befejezés

Hasonló kép rajzolódik ki itt a menhelyen jelentkező betegségek kontextusában is, mint amelyet a menhelyi infrastruktúra hiányos volta, az időjáráshoz való alkalmazkodás formái, a menhelyi állatok és növények jelenléte során már tapasztaltunk: a természet erői megoldandó feladatok sorát állítják a menhelyi munkavégzés zökkenőmentes folyása elé, plusz erőbefektetéseket igényelnek a gondozóktól, hatásuk csökkentése, az ellenük való küzdelem mindig a gondozók gondolkodásának egyik fókuszpontját képezik. Nincs okom kételkedni benne, hogy a Cerberus dolgozói alapvetően természetbarát, állatszerető, azon belül is specifikusan kutyarajongó emberek: azonban a menhely mindennapjainak a megismerése során azt tapasztalhatjuk, hogy a természet elemeinek különböző megnyilvánulási formái nem egyértelműen pozitív színben tűnnek fel, hanem negatív megítélés alá kerülnek, a természet alapvetően sokszor egy kezelendő problémát és plusz erő- és anyagi befektetést jelent a gondozók számára. A természettel való viszonyuk tehát sok esetben egyenesen diszharmonikus.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy azt a kihívást, amelyet a természet intéz a menhely működése elé, hogyan lehetne enyhíteni? Nyilván bizonyos dolgok, a szélsőséesebb időjárási körülmények, a kíváncsiskodó és a menhely védenkeit „megőrijtő” macskák, illetve a védeneket megbetegítő kórokozók és élősködők jelenléte az emberi erőfeszítések hatásosságának dimenzióján kívül esnek. A menhely infrastuktúráját azonban lehetne bővíteni, és nemcsak egy alapvetően kutya-centrikus, kennelszám bővítési fejlesztési koncepció alapján, hanem olyan újításokkal, amelyek a gondozók kényelmét és jólétét is figyelembe veszik: egy gondozói konyhá építése, napkollektorokkal az áram bevezetése vagy egy kút fúrása végső soron, már csak a

gondozók boldogságának növelése révén is a menhely kutya védelmeinek is alapvető érdeke lehet. Érdemes azon is elgondolkozni, hogy lehet, hogy a Cerberus elérte az *actio radius*-át, azt a határt, ami mellett ennyi gondozóval ennyi kutyáról még gondoskodni tud, minden további bővítéshez pedig elsősorban a gondozói létszámot kellene emelni. Ez nagyban megkönnyítené Andrea és Fülöp vállára nehezülő terheket is, hiszen például lelkiismeret furdalás nélkül mehetnének el betegszabadságra, amikor erre szükség van. A legnagyobb fejlődést azonban az jelentené, hogyha a gondozók és állatvédők állatmentő munkájára kevesebb szükség lenne: egy felelősségteljesebb állattartási kultúra kialakulása, tudatosabb kutyaválasztással, a kutyaszaporítók visszaszorításával, a tenyésztőktől vásárlás helyett a menhelyi kutyák örökbefogadásának terjedésével mind-mind ahhoz vezetne, hogy kevesebb rászoruló kutyáról kelljen a Cerberushoz hasonló állatmentő alapítványoknak felelősséget vállalniuk. Egy menhely igazi szépségét végső soron nem az általuk működtetett kennelek száma adja, hanem az, hogyha ezek a kennelek konganak az ürességtől: ennek elérése mindannyiunk felelőssége és érdeke, egy humánusabb ember és házikedvenc közötti kapcsolat kialakítása pedig meggyőződésem szerint egy egészségesebb társadalom építéséhez járulhat hozzá.

Források

Abrell Elan (2021): *Saving Animals: Multispecies Ecologies of Rescue and Care*. Minneapolis–London: Minnesota University Press.

Hamilton, Lindsay – Taylor, Nik (2012): Ethnography in evolution: adapting to the animal „other” in organizations. *Journal of Organizational Ethnography*, Vol. 1. (1): 43–51.

Tallberg, Linda (2014): *Processing Puppies: An Animal Shelter Ethnography*. Helsinki: Publications of the Hanken School of Economics.

Taylor, Nik (2010): Animal Shelter Emotion Management: A Case of In Situ Hegemonic Resistance? *Sociology*, Vol. 44. (1): 1–17.

Kutyatársválasztás barátságban és elutasításban

Absztrakt

Kutatásunkban¹ serdülő lányok vonzalmon és elutasításon alapuló interperszonális kapcsolatainak személypercepció viszonyait és mentalizációs dinamikáját vizsgáltuk. Elemzéseinket 9 pár adatainak feldolgozásával végeztük. A kapcsolatok érzelmi jellegének meghatározása szociometriai vizsgálattal történt háromszoros kölcsönös választások megállapításával. A kapcsolat kontextusában történő percepció és mentalizáció tettenérésére egy kutya profilképekből kialakított tesztrendszert használtunk. A pár tagjai önmaguknak („magamnak”) és párjuknak választottak kutyatársat („páromnak”), a megtippelték a párjuk választását („szerintem a párom nekem”).

A kutyaképek előzetes kutatások során bemért projektív tartalmi és az irányított kérdések segítségével tanulmányoztuk az érzelmi kapcsolatokban megjelenő a személypercepció és mentalizációs torzításokat. Feltételezve, hogy a kutyaválasztásban kapcsolati, érzelmi tartalmakat projiciálunk, a társhoz rendelt kutya választásában megjelennek a társsal kapcsolatos élmények érzelmi és tulajdonságbeli tartalmi. Az egyén a másik szempontjából magának választott kutya választásával hozzáférhetővé teszi feltételezéseit a párja vele kapcsolatos észleleteiről. A pártípusok (vonzalmi és elutasításon alapuló) figyelembe vétele lehetőséget adtak arra, hogy a személypercepció és mentalizációs alapú torzításokat az érzelmi polarítások (pozitív, negatív) mentén vizsgáljuk.

A bemutatott eseteken keresztül illusztráljuk, hogy az érzelmi viszony két aspektusban is hatással van a percepcióra. Egyfelől a másik társigényének megítélésén keresztül, másfelől pedig a saját társigények másik általi megítélésében.

Kulcsszavak: serdülőkor, társas kapcsolatok, társállat, mentalizáció, projektív teszt

¹ Ezúton mondok köszönetet hajdani témavezetőmnek, Dr. Bugán Antalnak, akinek elvülhetetlen érdemei vannak abban, hogy ez a kutatás eljutott az ötlettől a megvalósulásig. Egyúttal Dr. Kondé Zoltánnak is köszönetet mondok jelen tanulmány megírásában nyújtott segítségéért

Abstract

In our research, we investigated the perceptions and mentalization dynamics of adolescent girls' interpersonal relationships based on attraction and rejection. Our analyses were conducted by processing data from nine couples. The emotional nature of the relationships was determined by sociometric analysis using triple reciprocal responses. A test system developed from dog profile pictures was used to test perception and mentalization in the context of the relationship. Members of the couple chose a dog companion for themselves ("myself") and their partner ("my partner"), guessed their partner's choice ("I think my partner is for me").

We used the projective content of the dog pictures, as measured by preliminary research, and guided questions to study person-perception and mentalization biases in emotional relationships. Assuming that we project relational and emotional content in dog choice, the emotional and trait content of experiences with a companion appears in the choice of a dog assigned to a companion. By choosing a dog for oneself from the other's perspective, the individual makes available his or her assumptions about the partner's perceptions of him or her. Considering mate types (attraction-based and rejection-based) has provided an opportunity to examine person-perception and mentalization-based biases along the lines of emotional polarities (positive and negative).

Through the cases presented, we illustrate that emotionality affects perception in two aspects. On the one hand, through the perception of the other's peer needs, and on the other hand, through the other's perception of one's own peer needs.

Keywords: adolescence, peer relationships, peer, mentalization, projective test

1. Bevezetés

Az érzelmileg átszínezett interperszonális kapcsolatainkban egy közös, együttes konstrukciós folyamat során szövődik a két személy kapcsolata és viszonya. Az együttes konstrukció folyamanyaként a pár egy saját történetet ír (Mirnics – Bagdy 2006). Ezekben az érzelmi alapon összetartozó kapcsolatokban két ember viszonya egy rendszert hoz létre, melyben a szereplők önmaguk és a másik számára már nem elkülönült individuumként, hanem egy viszonyban állva jelennek meg. Feltételezhetően a pár között lévő érzelmi viszony befolyásolja az egyén önmagára és a másira vonatkozó személypercepcióját illetve a mentalizációs tevékenységét.

2. Háttér

2.1. Barátságtól az elutasításig

A minket körülvevő érzelmi sokféleség természetes közege az emberi közösségeknek. Bármely életkort is tekintünk, a barátság jelentősége az emberi lélek számára elvitathatatlan. A barátság szocializációban betöltött szerepének az egyik legkorábbi méltatója (Sullivan 1953) annak a jelentőségét emeli ki, hogy a barátság a hierarchikus szerveződésű családi kapcsolatokkal ellentétben önként választott interperszonális tapasztalás. Jelentőségteljes, valódi, és ami talán a legfontosabb, hogy biztonságot jelentő rendszerként működhet. A gyermek felnövekedése során a barátság keretein belül jól elsajátíthatók a szociális szempontból kívánatos szokások, illetve tulajdonságok. A kisiskoláskorral az egocentrizmus oldódik, így kognitív szempontból lehetőség nyílik a másik nézőpontjának átvételére, amire a baráti kapcsolatok kialakulásához szükség van és ami éppen a baráti/társas kötelékek keretében van lehetőség gyakorolni (Selman et al. 1997). A baráti kapcsolatok kötelékei gyakorlási lehetőséget adnak megosztásra és nagylelkűsége, kooperációra és versengésre, viszonyosságra és kölcsönösségre (Inántszy 2003).

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy azoknak a barátságoknak van kiemelt jelentősége a fejlődés szempontjából, amelyek bizalommal telítettek, illetve egymás segítésére, elismerés, megerősítésére épülnek (Zimmermann 2004). Ilyen módon társas kapcsolódásaink minősége nagyon fontos szerepet játszik fizikai, szociális, kognitív, érzelmi és morális fejlődésünkre (Rose – Glick – Schwartz-Mette 2016). A serdülőkorban már az igény is megnő mások nézőpontjainak megismerésére és egyre hangsúlyosabb motiváció lesz az interperszonális helyzetek megértése (Fonagy – Bateman 2020). Emellett fontossá válik az elismerés iránti igény, vagyis, hogy a saját, illetve a másik teljesítménye, tudása, személyisége is teret és elismerést kell kapjon a kapcsolaton belül (Kasik et al. 2021; Kasik et al. 2022). A serdülőkori barátságokat a kölcsönösség, az elkötelezettség és az egyenlőség jellemzi (Lightfoot – Cole – Cole 2018). A serdülőkori barátság közegében megjelenő intimitás a romantikus szerelmi kapcsolatok talaját képezheti, illetve védett és biztonságot nyújtó közegül szolgálhat a negatív, traumatikusnak bizonyuló (pl. családi közegben megtapasztalt) társas események feldolgozására is (Sullivan 1953). Számos empirikus megfigyelés támasztja alá, hogy a szoros, kiegyensúlyozott barátságok pozitívan befolyásolják a serdülők szociális és személyiségfejlődését (összefoglalásul lásd Allen – Chango – Szewedo 2014).

Ugyanakkor, nem ritka azonban az sem, hogy a társas alkalmazkodás az egyént terhelő problémaként jelentkezik a kortárs szocializáció során. Például az a barátság, amely hatalmi szempontokon alapul, nem épít a viszonyosságra, nem jár a felek kölcsönös megbecsülésével, érzelmi támogatásával, kedvezőtlenül hathat a személyiségfejlődésre (F. Lassú 2004).

A kortárs csoportban létrejövő társas kapcsolatoknak számtalan formája létezik. Bár a nem vérségi alapú kapcsolatok szerveződésének egyik leginkább kitüntetett formája a

barátság, a kölcsönös elutasítás vagy az érzelmi ambivalencia ugyanúgy jellegzetes megjelenési formája az interperszonális kapcsolatoknak.

A kortárskapcsolatok világában két gyermek vagy serdülő között kialakult kölcsönös ellenszenv vagy esetleg ellentétes érzések egymás iránt tehát ugyanúgy szerves és bizonyos szempontból elkerülhetetlen részei lehetnek a közösség mindennapjainak, mint a pozitív érzelmeken alapuló barátság (Ellis – Zarbatany 2007). Mindezek nyomán, tehát kiemelhető, hogy a pozitív és negatív érzelmi színezetű kapcsolatok egyaránt részei a felnövekvő fiatal személyiség fejlődését érintő, befolyásoló érzelmileg jelentős tapasztalatoknak.

2.2. A különböző kapcsolatokban tükrözött én és a mentalizáció

Cooley 1902-ben leírt „tükrözött én” koncepciójában ragadja meg az önmagunkról birtokolt tudásrendszernek (azaz az én komplexitásának) azt a jellegzetességét miszerint az önmagunkról alkotott vélekedéseink formálódását jelentősen befolyásolja annak az elképzelése, hogy szerintünk mások, hogyan is látnak bennünket (Cooley 1922: 96). A legkülönbözőbb kapcsolatainkban visszatükrözött szelfélményeink kísérik életünket, és egyaránt részei a kezdetben bontakozó majd integrációra törekvő szelfünknek. A mifelénk áradó, illetve belőlünk kiinduló érzések sokféleségének megélése, megértése és ideális feldolgozása és integrációja esetén a szelf árnyaltabbá, érzelmileg intelligensebbé válik. Ahhoz, hogy megítéljük, megbecsüljük mások hogyan is látnak bennünket az úgynevezett mentalizációs képességünk vezérel bennünket. A mentalizáció kifejezés a brit pszichoanalitikus iskola által lett ismert (Fonagy 2003; Fonagy – Campbell 2019; Fonagy – Target 1998). Arra a képességünkre utal, melynek segítségével saját viselkedésünket, illetve mások viselkedését képesek vagyunk mentális állapotok, terminusok segítségével megérteni és értelmezni. Fejlődéslélektani előzménye a tudatelméleti képesség kialakulása, megjelenése (Perner 1991). A mentalizáció során használt mentális terminusok (pl. vágyak, vélekedések érzések szükségletek, okok, célok) segítségével nemcsak megértjük, de magyarázzuk is saját elménk és mások elméjének a működését. A mentalizáció képesség evolúciós perspektívából nézve könnyen beláthatóan előnyként értelmezhető (Fonagy – Campbell 2017). Ugyanakkor, az interperszonális helyzetekben történő mentalizáció minősége, hatékonysága, az egyedfejlődés szintjén is nagyon lényeges szempont a társas alkalmazkodásban. A hatékonyság ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a másik személy intencióiról, illetve mentális állapotairól kialakított reprezentációk pontosak-e, azaz pontosan le tudjuk-e képezni, hogy mi jár, illetve mi történik a másik fejében. A mentalizációs torzítás könnyen bekövetkezhet, különösképpen akkor, ha a mentalizáló egyén érzelmileg megterhelő interperszonális szituációba kerül (Fonagy 2003). Ilyenkor a lelki feszültség hatására az automatikus mentalizáció kap teret, a kontrollált és reflektív mentalizáció helyett (Clarkin – Fonagy – Gabbard 2012). Az egyén szociálkognitív funkcióinak működési hatékonysága visszaeshet

és az automatikus és sztereotip szintre csúszhat a szándékok mérlegelésében és megítélésében. (Fonagy – Bateman 2020).

A serdülőkor különlegesen érzékeny időszaka a mentalizációs képesség finomodásának. Ez az időszak elsősorban az identitás újraszerveződése szempontjából lényeges (Erickson 1991), ugyanakkor jelentősége az önmeghatározáson jóval túlterjed a társas viszonylatokra is. A mentalizációs képességek szervezik, hogy miként és hogyan viselkedik az egyén a különböző szociális kontextusokban és interperszonális helyzetekben (Baumeister 1986). Tanulmányunkban a serdülőkori társas kapcsolatok szerveződése és az ebben közreműködő mentalizációs folyamatok egy újszerű tanulmányozási lehetőségének kialakítására teszünk kísérletet a kutya, mint társállat választás analógiáját felhasználva.

2.3. A kutya mint társ és mint a társválasztás analógiája

A kutya a házasítása nyomán az emberi közösségeken belül különleges szerepbe került. A több évezredes kapcsolat során viselkedéses hasonlóságok és analógiák sokasága jött létre, melyekről évtizedek óta tudományos közlemények sora ad hírt (áttekintésül, Miklósi 2014). Mindezek között a leginkább figyelemreméltó talán az a különleges szociális vonzódás, melyet a közös együttélés során a kutyák az emberek irányába mutatnak. Egészen speciálisak az állatvilágban abból a szempontból, hogy milyen korai életkortól és milyen tartósan képesek kötődni az emberhez (Topál et al. 1998; Topál et al. 2005) és ezt a kötődést akár későbbi életkorban is képesek kialakítani és fenntartani (Gácsi et al. 2001). Ez a feltehetően fajspecifikus talajon kiépülő kötődési hajlandóság, ha az egyéni élet- és kapcsolattörténet keretében vizsgáljuk a kutya gazdája felé irányuló kötődését, akkor nagyon is specifikusan és individuális jellemzőket mutat. A kutyák gondozójuk felé mutatott ragaszkodásának mintázatai, legtöbbször sajátosan megfigyelhetők egyéni élettörténetük és kutya-gazda kapcsolat érzelmi és viselkedéses előzményeinek (Gácsi et al. 2001). Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy az ember maga is (részben tudattalanul) aktívan alakítja és formálja ezt az egyedi és specifikusnak tekinthető kapcsolatot a kutya felé (Zilcha-Mano – Mikulincer – Shaver 2011; Kurdek 2008; Bonas – McNicholas – Collis 2000; Enders – Slegers 2000). Azon a kézenfekvő dolgon túl, hogy az ember a büntetési és jutalmazási szokásain keresztül egyéni igényeihez alakítja a kutya viselkedését, ezáltal a kutya kötődését magafelé formálja, már maga a kutya választás is közismerten egyénispecifikus (egyéni igények mentén történik), mely arra utalhat, hogy a kutya-ember kapcsolat létrejötté (kutyaválasztás) és formálódása (kutya-gazda kötődés) az ember oldaláról tekintve is egy sajátosan motivált viselkedés.

Meglátásunk szerint, a kutyaválasztás mögött meghúzódó motívumok tanulmányozása lehetőséget kínálhat a társválasztás motivációs hátterének a feltérképezére. Gyaníthatóan, azok a motívumok, melyek egy társként elképzelhető kutya kiválasztása mögött húzódnak meg és esetlegesen azonosíthatóak, azok egyúttal az ember társválasztási igényeit (tehát egy pozitív társas kapcsolat kiépítésének igényét)

reprezentálják. Így a kutya választások tanulmányozása a társválasztások motivációs hátterét világíthatja meg.

Szintén közzismert a kutyatulajdonosok körében az antropomorfizáció jelensége, az a talán leginkább a kutyával kapcsolatosan megmutatkozó hajlandóság, hogy az állatot emberi tulajdonságokkal ruházzuk fel, viselkedését pedig fokozattan az emberre vonatkoztatható/jellemző mentális fogalmak segítségével értelmezzük. Ez az önkéntelen mentalizáció azt a lehetőséget kínálja föl, hogy a kutyára vonatkozó mentalizációs jellegzetességekben általában az egyénre jellemző mentalizációs hajlandóságokat és jellegzetességeket érzük tetten.

Továbbá, mivel a társas kapcsolatok kiépítése és fenntartása a másik mentális állapotainak ismeretén és figyelembevételén keresztül hatékony mentalizációs készségeket feltételez, a kutyatársválasztásban megragadott mentalizáció jellegzetességei támpontot kínálhatnak a jól és kevésbé jól működő társas kapcsolatok jellemzőinek megértéséhez.

Végül, mivel a társas kapcsolatok kiépülésének és a mentalizációs készségek kifinomulásának kitüntetett időszaka a serdülőkor, mely azonban érzelemkommunikáció tekintetben egy szuperérzékeny periódus, a kutyatársválasztás önkéntelensége és szelíd metaforája lehetőséget ad arra, hogy a verbális készségek és verbalizációs hajlandóságok szintjétől függetlenül a verbalitás feletti tudatos kontroll megkerülésével indirekt módon vizsgálódjunk szenzitív kérdésekben.

Mindezek nyomán feltételeztük, hogy a kutyaválasztás, mint analógia egy társválasztási és mentalizációs modellhelyzetet jelenít meg, mely alkalmas lehet arra, hogy egy újszerű vizsgálóeljárást alakítsunk ki (Inántsy 2023). Jelen tanulmányban e módszer segítségével végzett kutatásunkat ismertetjük, melyben vonzalmon és elutasításon alapuló serdülőkorú interperszonális kapcsolatok személypercepció viszonyait és dinamikáját vizsgáltuk.

3. Vizsgálat bemutatása

Vizsgálatunk célja egy speciális feladathelyzet felhasználásával vonzalmon és elutasításon alapuló interperszonális kapcsolatok személypercepció viszonyait és dinamikáját megvizsgálni. Kiindulópontunk az a feltételezés, hogy egy társkapcsolatban két ember viszonya egy rendszert hoz létre, melyben a szereplők önmaguk és a másik számára már nem elkülönült individuumként, hanem egy érzelmekkel átitatott viszonyban állva jelennek meg. A pár tagjai között lévő érzelmi viszony befolyásolja az egyén önmagára illetve a társára vonatkozó személypercepcióját és mentalizációját, melynek jellegzetességei egy kutyaképeket alkalmazó indirekt, a verbalitás feletti tudatos kontrollt megkerülő módszer segítségével feltérképezhető.

A vizsgálatban serdülőkorú párok vettek részt, akik kutyát ábrázoló képek listájából választottak egy társkutyát saját maguk számára, a párjuk számára, valamint megpróbálták a társuk által nekik választott társkutyát megtippelni.

Általánosságban feltételezésünk az volt, hogy a párok tagjai közötti érzelmi viszony minősége (pozitív, negatív) befolyásolja személypercepció és mentalizáció hatékonyságát és jellemzőit, mely a társnak választott képek jellemzőin illetőleg a tippelések pontosságán keresztül körvonalazható.

3.1. Vizsgálati párok kiválasztása

A vizsgálatban két 12-es gimnáziumi osztály lány tagjai vettek részt. Az osztályok társas kapcsolatainak szociometriai vizsgálatával pozitív érzelmi viszonyon alapuló (baráti), és negatív érzelmi viszonyon alapuló (elutasító) kapcsolatokat kerestünk.

A személyek az alábbi három szociometriai kérdésre válaszoltak:

1. Ki az, akit leginkább barátodnak választanál? Kit nem?
2. Kinek mondanád el a titkodat? Kinek nem?
3. Kivel tartanád a kapcsolatot az iskola befejezése után? Kivel biztosan nem?

A kérdésre adott válaszaik alapján pártípusokat azonosítottunk a kapcsolat érzelmi polaritása és a jelölések kölcsönössége és a kapcsolat erőssége szerint. Például háromszoros erősségű egy kapcsolat, ha egy válaszoló ugyanazon személyt jelöli mindhárom pozitív vagy mindhárom negatív kérdésben. Kölcsönös volt a választás, ha két személy egymást jelölte meg adott kérdésekben, egyoldalú, ha csak az egyik személy nevezte meg a másikat, viszontjelölés nem volt. A párok kiválasztásakor csak háromszoros erősségű és kölcsönös jelöléseket vettük figyelembe. Ennek megfelelően Barátságnak tekintettük azokat a kapcsolatokat, ahol 3x-os kölcsönösen pozitív választás történt. Elutasításnak tekintettük azokat a jelöléseket, amikor a személyek kölcsönösen egymást jelölték meg mindhárom negatív kérdés esetén. Érdekesség kedvéért egy élesen ambivalens kapcsolatot is bevontunk a későbbi elemzésekbe, ahol az a különösen ritka helyzet állt elő, hogy a személyek egyik mindhárom pozitív kérdés esetén azt a személyt jelölte meg, aki őt nevezte meg a három negatív kérdésnél.

3.2. A személyészlelés és a mentalizáció vizsgálata a kutyaképek segítségével

Megelőző kutatásunkban (Inántszy 2023) egy kutyaválasztáson alapuló módszertant dolgoztunk ki, mely az érzelmi tartalmak kutyaképekre való projekcióján és ennek kategorizációján alapul. A vizsgálat eredményeként egy olyan képanyagot kaptunk, melyben minden egyes kutyaképhez a „személyiségjellemzők” egy listája tartozik. Az 1. ábra szemlélteti a teszt képanyagának egyik tagját és a hozzá tartozó tulajdonságlistát.

1.ábra: Egy kép a tesztből a kutya portréjával és a hozzá tartozó, legjellemzőbb tulajdonságokkal

- határozott
- különleges
- tiszteletet parancsoló
- okos
- erős jellemű
- megbízható

Forrás: saját szerkesztés Inántsy (2023: 161–173) alapján

Ezt a kutya profilképekből kialakított tesztrendszert használtuk fel jelen vizsgálatban a kapcsolati kontextusban történő társpercepció és mentalizáció tettenérésére. A kutyaképekhez kapcsolódó tulajdonságlista segítségével jellemezhetőnek gondoljuk a kutyát választó személyt a rá jellemző kapcsolati igény, a másik személyre vonatkozó vélelmezett kapcsolati igény, illetőleg a társválasztáshoz kapcsolódó mentalizációs jellemzők tekintetében.

3.3. Kutyaválasztások sorrendje

A szociometria során azonosított párok tagjai egy kutyatárs választásos feladatban vettek részt. A kutyaválasztások négy kérdés mentén történtek. Az első három kérdés felvételére egyéni helyzetben került sor, a negyedik kérdésre a pár két tagja együttesen adott választ.

A pár mindkét tagja külön-külön egyedüli helyzetben:

1. önmagának - „magamnak”
2. párjuknak választottak kutyatársat - „páromnak”
3. megtippelték a párjuk választását - „szerintem a párom nekem”

Feltételezésünk szerint az egyes választások a következő szempontok elemzésére alkalmasak:

1. a „magamnak” választásban
 - projiciált kapcsolati, érzelmi tartalmak jelennek meg
2. a „páromnak” választásában
 - a társsal kapcsolatos élmények érzelmi és tulajdonságbeli tartalmai jelennek meg
3. „szerintem a párom nekem” választásban (metaválasztás)
 - a személy feltételezései a párja vele kapcsolatos észleleteit jellemzik

A választások elemzése a képekhez kapcsolódó tulajdonságok összehasonlító vizsgálatán alapul a személy maga számára választott („magamnak” választás), a társa számára választott („páromnak” választás) és a társ vélelmezett választása („szerintem a párom nekem” választás) alapján kiválasztott képek tulajdonságainak egybevetésével. Az 1. táblázat egy példán keresztül szemlélteti a választási helyzet kimeneteit és az elemzés támpontjait:

1. táblázat: A négy választási feladathelyzet A és B személy, mint egy pár tagjai esetén a kutyaképekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

Választás	A személy	B személy
1. „magamnak”	X saját társigény	X' saját társigény
2. „másiknak”	Y a másik társigénye	Y' a másik társigénye
3. „szerintem a párom nekem”	Z metaválasztás	Z' metaválasztás

Forrás: saját szerkesztés

Az elemzés keretében a kutyaképválasztások során kiválasztott képekhez kapcsolódó tulajdonságokat hasonlítottuk össze. Az összehasonlítások az alábbi lépések szerint történtek:

Társigények hasonlósága

- a személyek saját maguknak választott („magamnak”) képei tulajdonságainak összevetése, azaz $X-X'$ választások összehasonlítása a saját társigények hasonlóságát mutatja.

A társigény percepciójának pontossága - Helyesen ismerik-e egymás társigényét?

- A személyek saját választásainak („magamnak”) és a másik által nekik választott („társamnak”) kutyaképek tulajdonságainak összevetése ($X-Y'$ és $X'-Y$) azt mutatja meg, mennyire ismerik a másik társigényét.

A társigény percepció vélelmezésének pontossága - Helyesen látják-e, hogy a párjuk, hogyan látja őket?

- A személy a párja társigényére vonatkozó választása vélelmezésének („szerintem a párom nekem”) a pár által ténylegesen a párjára vonatkozó választásának („másiknak”) az összevetése ($Z-Y'$ és $Z'-Y$) azt mutatja, hogy mennyire látják jól azt, ahogyan a párjuk látja őket.

A társigény projekciója – A pár válaszainak vélelmezésekor (metaválasztások) a saját választások jelentik-e a kiindulópontot? Feltételezik-e, hogy a pár úgy látja őket a társigények tekintetében, mint ahogy ők magukat?

- A saját társigény („magamnak”) és a társának tulajdonított, vélelmezett társigénypercepció („szerintem a párom nekem”) összevetése ($Q-X'$, $Q-X$) azt mutatja meg, hogy a személy a párja rá vonatkozó válaszainak vélelmezésekor a saját tényleges társigényét veszi alapul és az párjára vetítve, projektálva becsül-e.

A képekhez rendelt tulajdonságok illeszkedése, egyezése kongruens, míg a tulajdonságok eltérései, ütközései inkongruens percepciót jelölnek. A kongruens és inkongruens percepciókat a párok tagjai közötti érzelmi viszony (barátság, elutasítás, ambivalencia) mentén hasonlítottuk össze.

Mindezekre vonatkozóan az alábbi elvárásokat fogalmaztuk meg az összefüggések tekintetében:

- A baráti kapcsolatban megjelennek, megmutatkoznak a partnerek igényei egymás számára, emiatt a másik igényeinek interpretációja helyes lesz - kongruens percepció és megfelelő mentalizáció várható.
- Elutasítási kapcsolatban a társigények megmutatása nem kellőképpen valósul meg, emiatt tévesen alakulhat a másik fél ezzel kapcsolatos interpretációja - inkongruens percepció nem, megfelelő mentalizáció várható.

4. Eredmények

Képválasztások baráti kapcsolatokban

Az eredményeket a kis elemszámba tekintettel minden pár esetén bemutatjuk kapcsolattípusonként.

Az 1. Baráti kapcsolat

Az első, kölcsönös választáson alapuló baráti kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönös baráti kapcsolatában a kutyaképekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

	A személy		B személy	
1	X	18	X'	17
2	Y	11	Y'	18
3	Z	18	Z'	13

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- X-X' Egyező tulajdonságok: érzékeny, barátságos; Ütközés: szép X - csúnya X'

A társigény percepciójának pontossága:

- Y'-X Ugyanaz a kép
- Y-X' Egyező tulajdonságok: érzékeny, barátságos; Ütközés: határozott Y - határozatlan X'

A társigény percepció vélelmezésének pontossága

- Z'-Y Egyező tulajdonságok: alázatos, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs
- Z-Y' Ugyanaz a kép

A társigény projekciója

- X-Z Ugyanaz a kép
- X'-Z' Egyező tulajdonságok: szomorú, érzékeny, barátságos; Ütközés: nincs

Az 1. pár választásainak értelmezése

A saját társigényt kifejező X és X' összevetése azt mutatja, hogy a „A” és „B” személy társsal kapcsolatos igényei részben fedik egymást. A páruk társigényével kapcsolatos ismereteiket tükröző Y'-X és Y-X' összevetések a pár társigényének ismeretét jellemzi. A képválasztások kongruenciája (egyező tulajdonságok: érzékeny, barátságos) a pár tagjai

egyébként hasonló társigényeinek felismerésére utal, mindkét szereplő részéről. Ugyanakkor, az egyik tag választásában ütközés is megfigyelhető, érdekes módon éppen egy ellentétesen észlelt tulajdonság mentén (határozottság). Mindkét személy nagy pontossággal elővételezi párjának rá vonatkozó választását ($Z'-Y$; $Z-Y'$). Ezt erősíti, hogy az $X-Z$ és $X'-Z'$ választások teljes vagy nagymértékű egyezése is, ami a fentiek fényében arra utal, hogy a páruk rájuk irányuló választásaival (metaválasztások) kapcsolatos feltételezéseik kiindulópontja nem szimplán a saját választás (társigény) projekciója, hanem a társ valóságos ismerete.

A 2. baráti kapcsolat

A második, kölcsönös választáson alapuló baráti kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönös baráti kapcsolatában a kutya képekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

	A		B	
1	X	13	X'	11
2	Y	18	Y'	17
3	Z	17	Z'	4

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- $X-X'$ Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény percepciójának pontossága:

- $Y'-X$ Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs
- $Y-X'$ Egyező tulajdonságok: szomorú, érzékeny, barátságos; Ütközés: nincs

A társigény percepció vélelmezésének pontossága:

- $Z'-Y$ Ugyanaz a kép
- $Z-Y'$ Egyező tulajdonságok: okos, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény projekciója:

- $X-Z$ Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható, okos; Ütközés: nincs
- $X'-Z'$ Egyező tulajdonságok: szomorú, érzékeny, barátságos; Ütközés: nincs

A 2. pár választásainak értelmezése

A társigények összevetése (X-X') azt mutatja a személyek társsal kapcsolatos igényei nagy részben fedik egymást. A társigény percepciója (Y'-X és Y-X') pontos, mindketten ismerik egymás társsal kapcsolatos igényeit (eltérő képválasztások ellenére sincs ütközés), és mindketten helyesen látják, hogy a másik, hogyan látja őket (Z'-Y, Z-Y'). Az X-Z és X'-Z' összevetések azt mutatják, hogy a másikra vonatkozó vélelmzéseik és az ebben megfigyelhető pontosság nem pusztán a saját igények projekcióján alapul, hanem a társuk jellemzőinek és szükségleteinek valóságos ismeretén.

A 3. Baráti kapcsolat

A harmadik, kölcsönös választáson alapuló baráti kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönös baráti kapcsolatában a kutyaképekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

	A		B	
1	X	13	X'	13
2	Y	13	Y'	13
3	Z	5	Z'	13

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- X-X' Ugyanaz a kép

A társigény percepciójának pontossága:

- Y'-X Ugyanaz a kép
- Y-X' Ugyanaz a kép

A társigény percepció vélelmzésének pontossága:

- Z'-Y Ugyanaz a kép
- Z-Y' Egyező tulajdonságok: alázatos, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény projekciója:

- X-Z Egyező tulajdonságok: alázatos, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs
- X'-Z' Ugyanaz a kép

A 3. pár választásainak értelmezése

A társigény válaszok (X-X') és percepció válaszok (Y'-X és Y-X') válaszok nagyfokú egybeesése, hiszen minden esetben ugyan azt a képet választották maguknak és társuknak is, nem csak azt mutatja, hogy a két személy társsal kapcsolatos igényei megegyeznek, hanem, hogy mindketten jól ismerik egymás társsal kapcsolatos igényeit. Ugyan ez tükröződik abban is, hogy a vélelmezett választások (Z'-Y, Z-Y'), egyik irányból a tényleges választással azonos kép mentén, a másik irányból ütközéseket nem eredményező hasonló képválasztás mentén is illeszkednek a tényleges választásokhoz. Ez a nagyfokú egybeesés annak ellenére is jó társismeretre utal, hogy mindkét személy részéről bizonyos mértékig a saját igények társba vetítése is közrejátszik a választásokban, ahogy a projekciós választások alapján (X-Z, X'-Z') erre következtetni lehet. Az ütközések hiánya és a képválasztások kongruenciája azt engedi feltételezni, hogy ebben az esetben egy hasonló érzelmi alapokon működő kiegyensúlyozott baráti kapcsolatról van szó.

A 4. Baráti kapcsolat

A negyedik, kölcsönös választáson alapuló baráti kapcsolatban kapott képválasztások eredményét az 5. táblázat mutatja.

5.táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönös baráti kapcsolatában a kutya képekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

A			B	
1	X	13	X'	11
2	Y	18	Y'	17
3	Z	17	Z'	4

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- X-X' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: enervált X - energikus X'

A társigény percepciójának pontossága:

- Y'-X Egyező tulajdonságok: szomorú, érzékeny, barátságos; Ütközés: nincs
- Y-X' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, okos, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény percepció vélelmezésének pontossága:

- Z'-Y Egyező tulajdonságok: szép, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

- Z -Y' Ugyanaz a kép

A társigény projekciója:

- X-Z Egyező tulajdonságok: szomorú, érzékeny, barátságos; Ütközés: nincs
- X'-Z' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, okos, érzékeny, barátságos, erős jellemű, megbízható; Ütközés: nincs

Az 4. pár választásainak értelmezése

A társválasztások (X-X') összevetése azt mutatja, hogy a két személy társigénye túlnyomó részt fedésben van, az ütköző, eltérő társigényt jelentő tulajdonság egy ellenkező tulajdonság pár mentén ragadható meg. Az észlelésre vonatkozó választások (Y'-X, Y-X') összevetése azt tükrözi, hogy mindketten jórészt ismerik egymás társal kapcsolatos igényeit, ütközési pontot nem találunk. A vélelmezett választások (Z'-Y, Z-Y') összevetése szintén azt tükrözi, hogy körülbelül mindketten helyesen látják, hogy a másik, hogyan látja őket. Az X-Z és X'-Z' válaszok összevetése, mivel a saját választástól teljesen eltérő választásokat vélelmeznek társaik részéről, azt mutatja, hogy nem a saját igények kivetítése alapján, mintegy vakon gondolkodnak a társuk választásairól.

Az 5. Baráti kapcsolat

Az ötödik, kölcsönös választáson alapuló baráti kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 6. táblázat mutatja.

6. táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönös baráti kapcsolatában a kutyaképekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

	A		B	
1	X	13	X'	18
2	Y	18	Y'	4
3	Z	8	Z'	13

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- X-X' Egyező tulajdonságok: szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény percepciójának pontossága:

- X-Y' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs
- X'-Y Ugyanaz a kép

A társigény percepció vélelmezésének pontossága:

- Z'-Y Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs
- Z-Y' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, okos, érzékeny, barátságos, erős jellemű, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény projekciója:

- X-Z Egyező tulajdonságok: enervált, alázatos, jó szándékú, szimpatikus, szomorú, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs
- X'-Z' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

Az 5. pár választásainak értelmezése

A saját választások (X-X': sok hasonlóság, ütközés hiánya) azt tükrözik, hogy ez esetben két hasonló társigényű személy alkot párt. A társigények ismerete is nagyfokú, amire az Y'-X és Y-X' választások esetén megfigyelhető egyező tulajdonságok nagy száma és az ütközés hiánya utal. Ez alapján állíthatjuk, hogy mindketten jól ismerik egymás társsal kapcsolatos igényeit. Szintén erre utal az Z'-Y és Z-Y' összevetés eredménye is. Itt az egyező tulajdonságok nagy száma és az ütközés hiánya alapján állíthatjuk, hogy mindketten helyesen látják, hogy a másik, hogyan látja őket. Az X-Z és X'-Z' válaszok összevetése azt mutatja, hogy az egyező tulajdonságok nagy száma és az ütközés hiánya alapján feltételezhető, hogy a pár tagjai úgy látják egymást a társigények tekintetében, mint ahogy magukat, de a képek eltérése valószínűsíti, hogy nem egyszerű projekciós mechanizmus alapján gondolkodnak társukról.

Összegzés – képválasztások pozitív kapcsolatokban

A kölcsönösen pozitív kapcsolatokat reprezentáló 5 pár összes képválasztását figyelembe véve legszembevetőbb megfigyelés, hogy milyen nagymértékű volt a pár tagjai által választott képek közötti átfedés a képekhez rendelt tulajdonságok szintjén. Az összes választ és a képenként 10 tulajdonságot figyelembe véve elenyésző, mindössze 5 ütköző tulajdonságot azonosíthattunk. Ez arra utal, hogy a pozitív, baráti kapcsolatokon alapuló párok tagjainak társigénye nagyon hasonló. Innen nézve talán nem is meglepő, hogy a társaknak választott képek és a tényleges igényeket jelző saját képek kongruenciája (átfedő vagy azonos tulajdonságai) is nagymértékű, ami arra utal, hogy a párok tagjai jól ismerik egymást és azonosítani tudják párjuk társigényét. Továbbá tisztában vannak azzal is, hogy a másik ismeri az ő társsal kapcsolatos igényeiket. Mindketten azt gondolják, hogy a másik is hasonlóan gondolkodik a társsal kapcsolatos igényeikről, mint ők maguk. Vagyis kizárhatjuk ilyen nagymértékű kongruencia esetén, hogy kizárólag projekciós alapon történne a választás a másik személyre vonatkozóan. Általánosságban fogalmazva, az eredmények azt tükrözik, hogy a szeretett (itt barátként elfogadott) személyt hozzánk hasonló társigény jellemzi, hiszen emiatt is alkotunk egy párt. Továbbá hajlamosak

vagyunk feltételezni, hogy társunk hasonlóan lát minket, mint ahogy mi magunkat. Ez visszaigazolást nyer abban is, hogy a másik ránk vonatkozó választásai is jellemzően pontosak, ami alapot adhat a barátságokra jellemző bizalomnak a másik helyes ítéletére vonatkozóan.

Képválasztások kölcsönös elutasítás kapcsolatokban

Az 1. Negatív kapcsolat

Az első, kölcsönös elutasításon alapuló negatív kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 7. táblázat mutatja.

7.táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönösen elutasító kapcsolatában a kutyaképekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

	A		B	
1	X	13	X'	14
2	Y	20	Y'	16
3	Z	10	Z'	11

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- X-X' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: enervált X - energikus X'

A társigény percepciójának pontossága:

- Y'-X Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: jó szándékú, szimpatikus, megbízható X -rossz szándékú, antipatikus, megbízhatatlan Y'
- Y-X' Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: szimpatikus, tiszteletet parancsoló X' - antipatikus, szálnalmat keltő Y

A társigény percepció vélelmezésének pontossága:

- Z'-Y Egyező tulajdonságok: különleges, szálnalmat keltő; Ütközés: nincs
- Z-Y' Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: határozatlan, szálnalmat keltő, gyenge jellemű, megbízhatatlan Y' - határozott, tiszteletet parancsoló, erős jellemű, megbízható Z

A társigény projekciója:

- X-Z Egyező tulajdonságok: megbízható; Ütközés: enervált, alázatos X - energikus, erőszakos Z
- X'-Z' Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: határozott, tiszteletet parancsoló X' - határozatlan, szálnalmat keltő Z'

A 6. pár választásainak értelmezése

A saját választások alapján ($X-X'$ összevetése) a két személy társsal kapcsolatos igényei részben fedik egymást, de ütközési pont is található a tulajdonságok között, éppen egy ellentétes tulajdonságpár mentén. A pár társigényének ismeretét jelző választások ($Y'-X$, $Y-X'$) alapján megállapítható, hogy kölcsönösen nem ismerik egymás társsal kapcsolatos igényeit (nincs átfedés, közös tulajdonság), az ütközések éppen az igényeket jelző tulajdonságok ellentétei. A másik választásainak vélelmezése így nem a társ ismeretén alapul, jellemzően a saját társigényeik alapján gondolkodnak a párjuk rájuk irányuló választásaikkor ($Z-X$, $Z'-X'$), és jellemzően a saját társigényeik elleontéteit feltételezik megjeleníteni a társ választásában. Így az elővételezések pontossága felemás, az egyik személy esetén ($Z'-Y$) átfedő jellemzők vannak, ütközés nélkül, míg a másik személy részéről ($Z-Y'$) az ütközések dominálnak, vagyis a vélelmezések alapvetően pontatlanok.

A 2. negatív kapcsolat – kölcsönös elutasítás

A második, kölcsönös elutasításon alapuló negatív kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 8. táblázat mutatja.

8.táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönösen elutasító kapcsolatában a kutya képekre (X, Y, Z) vonatkozóan

A			B	
1	X	13	X'	13
2	Y	15	Y'	14
3	Z	10	Z'	4

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- $X-X'$ Ugyanaz a kép

A társigény percepciójának pontossága:

- $Y'-X$ Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: nincs
- $Y-X'$ Egyező tulajdonságok: alázatos; Ütközés: nincs

A társigény percepció vélelmezésének pontossága:

- $Z'-Y$ Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: határozatlan, csúnya, gyenge jellemű, Y - határozott, tiszteletet parancsoló, erős jellemű Z'
- $Z-Y'$ Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: határozatlan, szánalmat keltő, Y' - határozott, tiszteletet parancsoló, Z

A társigény projekciója:

- X-Z Egyező tulajdonságok: megbízható; Ütközés: enervált, aláztos X - energikus, erőszakos Z
- X'-Z' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A 7. pár választásainak értelmezése

Annak ellenére, hogy a két személy nem kedveli egymást, a saját választások alapján (X-X') úgy tűnik, a két személy társsal kapcsolatos igényei megegyeznek. A másiknak választott képek és a saját választások (Y'-X, Y-X') teljesen eltérőek, ez alapján úgy tűnik, a személyek kölcsönösen nem ismerik egymás társsal kapcsolatos igényeit (sem egyezés, sem ütközés nem jelentkezett). Ezzel összhangban a pár oldaláról vélelmezett választások támpont nélküliek, egyik esetben inkább a saját társigény ellentéte (X-Z ütközések), a másik esetben a saját igények kivetítése (X'-Z' egyezések) alapján történhetett. Így a vélelmezett választások (Z'-Y, Z-Y' összevetése) esetén hasonló tulajdonságokat nem látni, és sok ütköző tulajdonság bukkan föl, vagyis kölcsönösen nem látják helyesen, hogy a másik, hogyan látja őket.

A 3. negatív kapcsolat – kölcsönös elutasítás

A harmadik, kölcsönös elutasításon alapuló negatív kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 9. táblázat mutatja.

9.táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy kölcsönösen elutasító kapcsolatában a kutyaképekre (X, Y, Z) vonatkozóan

	A		B	
1	X	18	X'	13
2	Y	8	Y'	4
3	Z	7	Z'	17

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- X-X' Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény percepciójának pontossága:

- Y'-X Egyező tulajdonságok: szép, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

- Y-X' Egyező tulajdonságok: megbízható; Ütközés: enervált, aláztos X' - energikus, erőszakos Y

A társigény percepció vélelmezésének pontossága

- Z'-Y Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: határozott Y - határozatlan Z
- Z-Y' Egyező tulajdonságok: okos, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs

A társigény projekciója

- X-Z Egyező tulajdonságok: jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, okos; Ütközés: nincs
- X'-Z' Egyező tulajdonságok: szomorú, érzékeny, barátságos; Ütközés: nincs

A 8. pár választásainak értelmezése

A saját választások (X-X' összevetése) alapján az látszik, hogy társigény tekintetében két hasonló személyről van szó, „A” és „B” társsal kapcsolatos igényei nagy részben fedik egymást, ütközési pont nem található a tulajdonságok között. A társnak választások e pár esetén is felemás. Az X-Y' és X'-Y összevetések azt mutatják, hogy az egyik irányból pontos kép látszik a társigényekről, „B” nagyrészt ismeri „A” társsal kapcsolatos igényeit (Y'-X azonosságok), míg a másik oldalról „A” szinte egyáltalán nem ismeri „B” társigényeit (Y-X' ütközések). Mindkét személy esetén jellemző, hogy a társuk rájuk irányuló választásainak vélelmezései nagyrészt a saját igények kivetítésén alapulnak (X-Z, X'-Z' egyezések és ütközések hiánya), mintegy azt várva, hogy társuk olyan képet választ nekik, amelyet ők maguknak. A vélelmezések egybeesése a tényleges választásokkal azonban esetleges. A társát jobban ismerő „B” személy részéről a vélelmezések pontatlanok (Z'-Y ütközés és egyezés hiány). Ezzel szemben a társát kevésbé ismerő „A” személy (a Z-Y' összevetésében látható egyezések és az ütközés hiánya alapján) pontosabb a másik személy válaszáinak vélelmezésében, jól elővételezi, hogy „B” milyen választásokkal él irányába.

Összegzés – képválasztások negatív kapcsolatokban

A kölcsönösen negatív választásra alapuló ellenszenvi kapcsolatokat reprezentáló három pár összes választásában 24 ütköző tulajdonság pár volt megfigyelhető. Ez a nagyfokú inkongruencia részben annak köszönhető, hogy a párok társigénye eltérő, és annak is, hogy hajlamosak vagyunk félreinterpretálni a másik társigényét, hiszen a tőlünk különböző személyt kevésbé ismerjük. Ebben a helyzetben a társ választásának vélelmezéséhez támpontként a saját választás szolgál, és ennek mintegy projekciójaként próbáljuk meghatározni a társ választásait. Innen nézve nem meglepő, hogy ezek a választások pontatlanok és jellemzően negatívabbnak látjuk magukat a másik szemével.

Mivel mi sem igazán ismerjük a társunkat, a nemszeretett személyről hajlamosak vagyunk feltételezni, hogy helytelenül ítél meg minket.

Képválasztások ambivalens kapcsolatokban

A 9. pár választásai

A nem egyértelmű párválasztáson alapuló ambivalens kapcsolatban kapott képválasztások eredményét a 10. táblázat mutatja.

10. táblázat. Képválasztások a négy választási feladathelyzetben A és B személy ambivalens kapcsolatában a kutyaképekre (X, Y, Z) vonatkozóan.

A			B		
1	X	11	X'	17	
2	Y	18	Y'	15	
3	Z	11	Z'	11	

Forrás: saját szerkesztés

Társigények hasonlósága:

- X-X' Egyező tulajdonságok: érzékeny, barátságos; Ütközés: határozott X – határozatlan X'

A társigény percepciójának pontossága:

- Y'-X Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: határozott, tiszteletet parancsoló, erős jellemű X - határozatlan, szánalmat keltő, gyenge jellemű Y'
- Y-X' Egyező tulajdonságok: érzékeny, barátságos; Ütközés: csúnya X' - szép Y

A társigény percepció vélelmezésének pontossága:

- Z'-Y Egyező tulajdonságok: okos, jó szándékú, szimpatikus, érzékeny, barátságos, megbízható; Ütközés: nincs
- Z-Y' Egyező tulajdonságok: nincs; Ütközés: határozatlan, szánalmat keltő, gyenge jellemű Y' - határozott, tiszteletet parancsoló, erős jellemű Z

A társigény projekciója:

- X-Z Ugyanaz a kép
- X'-Z' Egyező tulajdonságok: érzékeny, barátságos; Ütközés: határozatlan X' - határozott Z'

A 9. pár választásainak értelmezése

Az ambivalens kapcsolatban, vagyis amikor az egyik személy kedveli a másik elutasítja a párt, az X-X' összevetés alapján két részben hasonló társigényű személyekről van szó.

Vannak hasonló tulajdonságok, de az ütközések egy ellentétes tulajdonsághoz (határozottság) kapcsolódnak. Ebben az esetben a társigény észlelése felemás. Az elutasító személy oldaláról nézve ($Y'-X$) nincs jele a pár ismeretének (nincs hasonlóság, sok ütközés), a kedvelő személy oldaláról ($Y-X'$) az ütközés mellett hasonló (azaz jól észlelt) tulajdonságok is megjelennek.

A másik választásának vélelmezése a szimpatizáló személy részéről ($Z'-Y$) olyan tulajdonságokra vonatkozik, amelyek nagyrészt jellemzik a társa ráirányuló választását, így a vélelmezései pontosak. Ez a vélelmezés részben a saját társigény projekcióján alapul, amit a $Z'-X'$ összehasonlításban látható egyező és ütköző tulajdonságok egyidejű megjelenése mutat.

Ezzel szemben az elutasító személy részéről a párja választásainak vélelmezése ($Z-Y'$) pontatlan, egyezés nincs, sok ütköző tulajdonság mellett. Nála a vélelmezett válasz megegyezik a saját választással, ami arra utal, hogy a nem kedvelt és nem ismert párjának választását a saját igényeinek megfelelő választás alapján vételezi elő.

Összegzés – képválasztások ambivalens kapcsolatokban

Ambivalens kapcsolat példaként vizsgálatunkban egy pár szerepelt. A pár tagjai részben hasonló társigénnyel jellemezhetők. Ennek ellenére, a három képválasztáshoz kapcsolódó 7 összehasonlításban 9 ütközés jelent meg. Ez arra utal, hogy a meglévő hasonlóság ellenére is nagyobb eséllyel értjük félre a másik társigényé. Ugyanakkor arra is utalnak megfigyeléseink, hogy még ambivalens kapcsolatban is a pozitív viszonyulás, az ezzel járó fokozottabb társa irányuló figyelemnek köszönhetően pontosabb percepciókkal járhat, mint negatív viszonyulás (elutasítás) mellett.

5. Összegzés

A serdülőkor kétséget kizáróan az egyik legfontosabb életszakasz az identitásépülés szempontjából (Erikson 1963). Aktív átmenetet, hidat alakít ki a gyermek- és felnőttkor határán (Vikár 1980). Az identitás adaptív jellegű fejlődése, azonban ideálisan csak társas környezetben valósulhat meg, olyan környezetben, amely aktív kommunikációs lehetőségeket kínál (Erikson 1991; Marcia 1983). Az identitás-alakítás folyamatában rendkívüli szerepet töltenek be a jelenlévő referenciaszemélyek, jelentős mások, akik által nyújtott társas támogatás mint pszichoszociális erőforrás támogathatja az identitásalakítás folyamatát (Kaplan – Cassel – Gore 1977). Újabban magyar kutatók is hangsúlyozzák a barátságok és a társas támogatás kiemelt szerepét az identitásalakulás szempontjából (Szabó Hangya et al. 2019; Kasik et al. 2021; Kasik et al. 2022; Török 2010).

Egy fiatal életében a kortárscsoportjából nemcsak a barátok lehetnek jelentős szerepben az identitás alakítása szempontjából. Az érzelmileg negatív, illetve kiegyensúlyozatlannak tekinthető kapcsolatok is részei az identitás szervezésének. Az osztályközösségekben szerveződött barátságoknak, illetve azt itt megélt ellenszenvnek, elutasításnak erős

befolyása van az énalakulásra. Gyakorolható a különböző érzelmi helyzetekben történő perspektíva felvétel és a visszatükrözött képek egyfajta nyersanyagnak tekinthetők az énalakulás szempontjából (Cooley 1902). Mindezeknek a kapcsolatoknak a keretében számos, az identitás formálódás szempontjából fontos tapasztalattal és érzelmi élménnyel gazdagodik a személy önmagáról közvetlenül és a társai „visszatükrözésében” is. Mindez nagyban segítheti az én alakulását és az énaspektusok különválását („I”, „me”, „myself” - James 1890).

A serdülőkor a társas kapcsolatok kiépülésének és a mentalizációs készségek kifinomulásának kitüntetett időszaka. Ugyanakkor ebben az időszakban a serdülő különösen érzékeny az interperszonális helyzetek által generált érzelmi problémákra a kockázatvállalásra, a meggondolatlanságra amíg a homloklebenyek érése be nem fejeződik (Crone – Duijvenvoorde – Peper 2016). Ennek fényében a serdülőkorban a kortárs csoportban szerveződő különböző érzelmi színezetű kapcsolatok vizsgálata egyszerre jelent fontos célt, ugyanakkor kihívást. Kutatásunkban egy olyan módszert ismertettünk, mely lehetővé teszi a társkapcsolatok dinamikájának empirikus vizsgálatát ebben az érzékeny periódusban és társas kontextusban. Az eljárás kutyatársválasztás formájában „elrejtve” kérdez rá az érzelmekkel telített interperszonális viszonyrendszer sajátosságaira lehetővé téve az érzelemkommunikáció tudatos kontrolljának megkerülését az illetőleg a verbális készségek és verbalizációs hajlandóságok egyén különbségei fakadó nehézségeket.

A tanulmányban ismertetett esetek a módszer működését illusztrálják pozitív, negatív és ambivalens párkapcsolatok esetén. Az eredmények jól szemléltetik, hogy pozitív kapcsolatokban a társpercepció hogyan illeszkedik az egyéni társas igények jellemzőihez. Vizsgálatunk fontos tanulsága az is, hogy negatív (és ambivalens) kapcsolatokban az önmagunkra és a másokra vonatkozó percepció, illetve mentalizáció kevésbé megbízható, mint a kiegyensúlyozottan pozitív diádikus kapcsolódásokban, ami egyszerre lehet oka és következménye is a kapcsolat tagjai között érzelmi viszonyoknak.

Források

Allen, Joseph – Chango, Joanna – Szwedo, David (2014): The adolescent relational dialectic and the peer roots of adult social functioning. *Child development*, Vol. 85.(1): 192–204.

Bateman, Anthony – Fonagy, Peter (2016): *Mentalization-based treatment for personality disorders: A practical guide*. Oxford: Oxford University Press.

Baumeister, Roy (1986): *Identity Cultural Change and the Struggle for Self*. Oxford: Oxford University Press.

Bonas, Sheila – McNicholas, June – Collis, Glyn (2000): Pets in the network of family relationships: An empirical study. In *Companion animals and us: Exploring the relationships*

between people and pets. (eds.: Podberscek, Anthony – Elizabeth, Paul – Serpell, James), New York: Cambridge University Press 209–236.

Clarkin, John – Fonagy, Peter – Gabbard, Glen (2012): *A személyiségzavarok pszichodinamikus pszichoterápiája.* Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Cooley, Charles Horton (1902): *Human Nature and the Social Order.* New York: Charles Scribner's.

Crone, Eveline – Duijvenvoorde, Anna – Peper, Jiska (2016): Annual research review: Neural contributions to risk-taking in adolescence – Developmental changes and individual differences. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 57.(3): 353–368.

Ellis, Wendy – Zarbatany, Lynne (2007): *Explaining friendship formation and friendship stability. The role of children's and friends' aggression and victimization.* Merrill-Palmer Quarterly, 53(1), 79–104.

Enders-Slegers, Marie José (2000): The meaning of companion animals: Qualitative analysis of the life histories of elderly cat and dog owners. In *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets* (eds.: Podberscek Anthony – Elizabeth Paul – Serpell James), New York, NY, US: Cambridge University Press. 237–256.

Erikson, Erik (1963): *Childhood and Society*, New York: Norton.

Erikson, Erik (1991): *A fiatal Luther és más írások.* Budapest: Gondolat Kiadó.

F. Lassú Zsuzsanna (2004): *Barátok és barátnők – együtt és egymás ellen.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Fonagy Peter – Bateman, Anthony (2020): Bevezetés. In *A mentalizáció alapú terápia kézikönyve.* (szerk.: Bateman, Anthony W. – Fonagy, Peter), Budapest: Oriold és Társai Kiadó. 3–28.

Fónagy Péter (2003): A kötődés generációs átvitele: egy új elmélet. *Thalassa*, 14. évf. (2–3): 83–106.

Fonagy Peter – Campbell, Chloe (2019): Mentalization-Based Therapy for Adolescents. In *Evidence-Based Treatment Approaches for Suicidal Adolescents: Translating Science Into Practice* (ed.: Berk, Michele), Washington: APA Publishing. 117–156.

Gácsi Márta – Topál József – Miklósi Ádám – Dóka Antal – Csányi Vilmos (2001): Attachment behavior of adult dogs (*Canis familiaris*) living at rescue centers: forming new bonds. *Journal of Comparative Psychology*. Vol. 115. (4): 423–431.

Inántsy-Pap Judit (2003): *Óvodás korú gyerekek társas kapcsolatainak vizsgálata: Kötődés, társas helyzet, kapcsolat tudatosság.* Debrecen: Debreceni Egyetem.

Inántsy-Pap Judit (2023): A kutya-társ választásának pszichológiai lehetőségei egy projektív teszt kísérleti kialakításával. In *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez I. Antrozoológia könyvek.* (szerk.: Lovas Kiss Antal), Debrecen: Debreceni Egyetem, Antrozoológiai Kutatócsoport. 162–173.

James, William (1890): *The Principles of Psychology*. New York: Holt.

Kaplan, Berton H. – Cassel, John C. – Gore, Susan (1977): Social support and health. *Medical Care*, Vol. 15. (5): 47–58.

Kasik László – Jámbori Szilvia – Tóth Edit – Gál Zita (2022): Problémamegoldás barátok és nem barátok között serdülők körében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 77. évf. (1): 29–52.

Kasik László – Tóth Edit – Jámbori Szilvia – Gál Zita (2021): Barátságfunkciók serdülőkorban – a McGill Friendship Questionnaire magyar változatának pszichometriai mutatói. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 22. évf. (4): 331–351.

Kurdek, Lawrence (2008): Pet dogs as attachment figures. *Journal of Personal and Social Relationships*, Vol. 25. (2): 247–266.

Lightfoot, Cyntia – Cole, Michael – Cole, Sheila (2018): *The development of children*. New York: Worth Publishers.

Marcia, James (1983): Some directions for the investigation of ego development in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, Vol. 3. (3): 215–223.

Miklósi Ádám (2014): *Dog behaviour, evolution, and cognition*. Oxford: Oxford Academic.

Mirnic Zsuzsanna – Bagdy Emőke (2006): A Közös Rorschach Vizsgálat elméleti megalapozása In *Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata* (szerk.: Bagdy Emőke – Baktay Gizella – Mirnic Zsuzsanna), Budapest: Bölcsész Konzorcium.

Rose, Amanda Rhiannon – Glick, Garry C. – Schwartz-Mette, Rebecca A. (2016): Girls' and boys' problem talk: Implications for emotional closeness in friendships. *Developmental Psychology*, Vol. 52. (4): 629–639.

Selman, Robert L. – Levitt, Mira – Schultz, Lynn Hickey (1997): The friendship framework: Tools for the assessment of psychosocial development. In *Fostering friendship: Pair therapy for treatment and prevention*. (eds.: Selman, Robert L. – Watts, Caroline L. – Schultz, Lynn Hickey), New York: Aldine de Gruyter.

Sullivan, Harry Stack (1953): *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.

Szabó Hangya Lilla – Jámbori Szilvia – Gál Zita – Kasik László – Fejes József Balázs (2019): Serdülők és fiatal felnőttek identitása az önértékelés és a társas támogatás függvényében. *Iskolakultúra*, 29. évf. (6): 36–48.

Topál József – Gácsi Márta – Miklósi Ádám – Virányi Zsófia – Kubinyi Enikő – Csányi Vilmos (2005): Attachment to humans: a comparative study on hand-reared wolves and differently socialized dog puppies. *Animal behaviour*, Vol. 70. (6): 1367–1375.

Topál József – Miklósi Ádám – Csányi Vilmos – Dóka Antal (1998): Attachment behavior in dogs (*Canis familiaris*): a new application of Ainsworth's (1969) Strange Situation Test. *Journal of Comparative Psychology*, Vol. 112. (3): 219–229.

Török Imre András (2010): Az identitásépülés folyamatai. Intimitás és pszichoszexuális fejlődés serdülőkorban. *Iskolakultúra*, 20. évf. (11): 30–39.

Vikár György (1980): *Az ifjúkor válságai*. Budapest: Gondolat.

Zilcha-Mano, Sigal – Mikulincer, Mario – Shaver, Phillip (2011): An attachment perspective on human–pet relationships: Conceptualization and assessment of pet attachment orientations. *Journal of Research in Personality*, Vol. 45. (4): 345–357.

Zimmermann, Peter (2004): Attachment representations and characteristics of friendship relations during adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology*, Vol. 88. (1): 83–101.

Mező Katalin

Az állatok inspiráló hatása. Avagy hogyan járulnak hozzá az állatok az emberi kreativitás fejlődéséhez

Absztrakt

A humán kreativitás megjelenéséhez inspiráció szükséges. Az inspiráció „mint külső élményen alapuló ösztönző hatások eredményeként kialakuló belső motiváció” (Mező 2023: 11), bárhonnan érkezhetsz, s nincs kötve konkrétan csak az emberhez. Az inspiráció időnként azonnali cselekvésre készítet (ez a közvetlen megvilágosodás pillanata), de van, hogy hetek, hónapok, évek, vagy akár évezredek szükségesek egy korszakalkotó ötlet felszínre kerüléséhez, az összefüggések feltárásához, esetleg egy korábban már meglévő ötlet, konstrukció tovább gondolásához (Davis 1997; Wallas 1926; Runco 1997). Jelen tanulmány az állatok inspiráló hatásával foglalkozik a humán produktumok létrejöttének folyamatában. A tanulmány pszichohistorikus megközelítésben: az őskortól elindulva, az ókori (a mezopotámiai, az egyiptomi, a kínai, a görög, és a római) korszakalkotó kultúrák számtalan példáján keresztül mutatja be, hogy a kulturális és tudományos élet vonatkozásában milyen jelentős hozzájárulása van az állatoknak az emberi teljesítmények, kreatív produktumok megalkotásához. Bár a tanulmány célja az emberi kreativitás korai korszakának bemutatása, viszont látható lesz, hogy mindannak a felhalmozott tapasztalatnak és eredményeknek, amelyet a felölelt időszak bemutat a későbbi korszakokra is jelentős hatása van, s napjainkban is a modernkori kreativitás mozgatórugója.

Kulcsszó: kreativitás, inspiráció, állatok, inspiráló állatok, őskori kreativitás, ókori kreativitás

Abstract

The emergence of human creativity requires inspiration. Inspiration "as an internal motivation formed as a result of stimulating effects based on external experience" (Mező 2023: 11), it can come from anywhere and is not specifically tied to humans. Inspiration sometimes prompts immediate action (this is a moment of direct enlightenment), but sometimes it takes weeks, months, years, or even millennia for an groundbreaking idea to emerge, for the connections to be explored, for a previously existing idea or construction to be further considered (Davis 1997; Wallas 1926; Runco 1997). This study deals with the

inspiring effect of animals in the process of creating human products. The study uses a psychohistorical approach: starting from prehistoric times, it presents through countless examples of the epoch-making cultures of ancient (Mesopotamian, Egyptian, Chinese, Greek and Roman) the significant contribution of animals in the creation of human achievements and creative products in relation to cultural and scientific life. Although the purpose of the study is to present the early era of human creativity, it will be seen that all the accumulated experience and results, which the covered period presents has a significant impact on later periods as well, and even today it is the driving force of modern creativity.

Keywords: creativity, inspiration, animals, inspiring animals, prehistoric creativity, ancient creativity

Bevezetés

Vitathatatlan tény, hogy a világ fejlődése, az életet mozgató előre mutató gondolatok megjelenése a kreatív emberektől várható. Nem véletlenül vannak egyre többen akik támogatják, kutatják, hangoztatják azt a gondolatot, hogy a kreativitás a 21. században való boldogulás egyik kulcskompetenciája, az egyéni és társadalmi fejlődést meghatározó humán erőforrás (Barbot – Besançon – Lubart 2015; Mező 2017; Robinson 2014; 2022). A kreatív embereket az különbözteti meg a többiektől, hogy képesek újító, a korábbiakban nem létező, mindentől megkülönböztethető alkotásra, s ezzel hoznak változást (valami mást) a világba. A kreativitás „alkotóképességet, teremtképességet jelent, amely során a különféle képességek szerveződése lehetővé teszi az elszigetelt tapasztalatok összekapcsolását, újszerű értelmezését és új formában történő megjelenését” fogalmazódik meg Guilford (1950:144) meghatározásában, míg mások, például Runco (2004) inkább a kreativitás folyamat jellegére utalnak: „a kreativitás egy hasznos és hatékony válasz az evolúciós változásokra. A legkézenfekvőbb formája a problémamegoldó folyamatnak” (Runco 2004: 658).

A kreatív folyamat vizsgálata számos esetben került a pszichológiai érdeklődés középpontjába. Például a kreativitás procedurális aspektusaira fókuszáló kutatók egy probléma észlelésétől a megoldásig (vagy akár széleskörű terjesztésig) terjedő időtávlatban gondolkodnak (Zétényi 2010). Ennek a megközelítésnek a speciális esetét jelentik az ezredmásodpercek alatt lezajló kognitív folyamatokra koncentráló kutatások (Zétényi 2008; Mező 2022; 2023). Ide, a kreatív pillanat megragadásáról szóló elemzések közé sorolhatók az inspirációval összefüggésbe hozható fejtegetések is (Mező 2022; 2023; Zimbardo – Boyd 2012). Míg mások a kreatív folyamat közben lezajló eseményekre fókuszálnak.

Egyes kutatók (Wallas 1926; Davis 1997; Runco 2004), a kreatív folyamat vizsgálata során az időben egymás utáni, ritkábban párhuzamosan megjelenő műveletek sorozatának leírására törekednek. A pszichológiai szempontból legismertebb ilyen jellegű kutatások között van például Davis (1997) leírása, kinek véleménye szerint a kreatív folyamat két lépésben írható le: 1) nagy ötlet; 2) a nagy ötlet kidolgozása és megvalósítása. Hasonlóan ismert Wallas (1926) négy-komponensű sémája, melyben a folyamat négy szakaszra osztható: 1) Valóságfelfedő vagy információ előkészítési szakasz (information), ebben az időszakban az alkotóra az információ nagy mennyiségű begyűjtése jellemző. Az előkészítés szakaszában a probléma „minden irányú megvizsgálása” történik meg. A gondolkodó előkészíti a mentális talajt az ötletek kidolgozásának. Ekkor történik meg a szellemi erőforrások felhalmozása, amelyből az új ötletek táplálkozhatnak. Ez teljesen tudatos folyamat, amelynek része a kutatás és a tervezés, amelyhez koncentrált figyelem társul. 2) Lappangás, inkubáció vagy keltetés (incubation) szakasza, melyben az információk dinamikus kölcsönhatásba lépnek a belső tényezőkkel. Ez a tudattalan feldolgozás szakasza, amely során két eltérő elem hat: egyrészt a „negatív hatás” - az inkubáció alatt az egyén nem képes tudatosan és szándékosan dolgozni az adott problémán -; másrészt a „pozitív hatás” – melynek eredményeként, egy sor tudattalan, önkéntelen mentális esemény jut felszínre. 3) Megvilágosodás (illumination) szakasza, amely gyakran aha-élménnyel jár együtt. Wallas átvette Henri Poincaré (1904) „váratlan megvilágosodás” koncepcióját, amely hatására egy villanás alatt összerendeződnek a korábbi szakaszok tudatos és tudattalan elemei (v.ö. kétkomponensű séma heurisztikája). Wallas azonban azzal a figyelmeztetéssel él, hogy a megvilágosodás nem kényszeríthető, a pillanatnyi „flash” nem befolyásolható közvetlen akaraterővel, a sikeres ötlet megjelenése olykor annyira gyors, hogy szinte azonnali. Az utolsó szakasz pedig a 4) Igazolás, kidolgozási vagy kivitelezési szakasza (verification), ahol megtörténik a szubjektív élmények objektív formában történő megjelenítése. Wallas ezen szakaszolását többen átveszik és kibővítik, s mára már léteznek 5-8 szakaszos elméletek is (például Runco 1997; Cropley 1997), így lényegében elmondható, hogy az általa felállított rendszer, számos más tudományos kutató inspirációja. Érdekes, ritkán vizsgált jelensége e kreatív folyamatoknak, a különböző szakaszokban (lényegében bármikor, akaratlanul, váratlanul) megjelenő inspiráció jelensége.

Az alkotás folyamatát legtöbbször valamilyen hatás, vagy hiányérzet inspirálja. „Az inspiráció, külső élményen alapuló ösztönző hatások eredményeként kialakuló belső motiváció” (Mező 2023: 11), mely a produktív gondolkodás beindítója. Az inspiráció, egyfajta alkotó, teremtő sugallat, lelkesítő, ihlető ráhatás, ahogy Bonventura (XII. századi teológus) megfogalmazta: „Ne higgye, hogy az olvasás elég kenet nélkül, a szemlélődés áhítat nélkül, a kutatás csodálkozás nélkül, a figyelem ujjongás nélkül, a szorgalom jámborság nélkül, a tudás szeretet nélkül, az igyekezet isteni kegyelem nélkül, a tükör (a lélek) az Istentől *belénk lehelt* (megjegyzés: más fordításban *sugalmazott* - lásd. vatican.va) bölcsesség nélkül.” (idézi, Mező, 2022). A kreatív tevékenységet ösztönző inspiráció

bárhonnan érkezhet (egy híd, egy folyó, egy mosoly, egy illat stb.), és nem is biztos, hogy akkor, amikor az egyén átél egy adott élményt (bővebben: Mező 2015) az inspiráció tudatában van. Az inspirációk néha hetekkel, hónapokkal, sőt évekkel, olykor évezredekkel később hatnak, így előfordulhat, hogy egy gyermekkori, vagy egy tudományos olvasmány-, filmélményből szerzett emlék, vagy egy ókori lelet megfigyelése vezet az egyén későbbi életkorában jelentős alkotásokra.

Jelen tanulmány tudománytörténeti kalandozás az őskori és ókori elődeink időszakában, mely során az állatok inspiráló szerepét mutatjuk be a kreatív produktumok viszonylatában. A teljesség igényét sajnos ebben a helyzetben nem lehet kielégíteni a számtalan inspiratív behatás miatt, de a tanulmány rávilágít arra, hogy az állatok (bár többnyire nincsenek feltüntetve, megjelölve) mérhetetlenül sokat adtak/adnak az emberiségnek a művészeti, tudományos produktumok megalkotásához.

Az állatok szerepe az ősemberek kreativitásában

A kreativitás egyidős az emberiséggel (Mező – Mező 2016). A technika és a művészetek alapítói mintegy 3 millió éve jelentek meg az élet színpadán, s 1 millió éve tűntek el. Az utókor az Ügyes Ember (Homo Habilis) névvel emlékezik rájuk (Wolf–Burian 1981). Már hasonlítottak a mai emberekre, de még nem voltak a mai értelemben vett emberek. Maradandót, az egyik legkreatívabb eszközt alkották meg: a kőeszközöket. A kőkori emberek vadászattal, halászattal, gyűjtögetéssel teremtették meg a létfenntartás feltételeit, így lényegében az állatok voltak a humán kreativitás beindítói azáltal, hogy az elfogásukhoz pattintott köveket, lándzsákat, fejszéket használtak. A nagyobb testű állatok (mammut, barlangi medve, iramszarvas) elfogása minden esetben nagyobb kihívással járt, így varázslatok segítségével próbálták sikeresebbé tenni a tevékenységeiket, mindez az ősi zene kialakulásához vezethetett. Az elejtett állatok valamennyi részét felhasználták, így eszközeiket csontokból, szaruból készítették, a testük melegét, pedig állati bőrökkel védték. Majd miután a kreativitás olyan fokára jutottak, hogy a csontokból tűket tudtak gyártani, képessé váltak arra is, hogy az öltözéküket variálják, változatosabbá tegyék, így teremtették meg a bőr- és textilművészet alapjait.

A Homo Erectus – a Felegyenesedett Ember, mintegy 2 millió éve jelent meg a Földön, és az utolsók 100 000 éve még éltek. Mit adtak az emberiségnek? Például a tüzet. A mágiát, s az azzal járó szimbolikus képzeletvilágot. A változatos, (olykor tűzben edzett!) megmunkált eszközöket. Végül: a kezet! Felegyenesedve ugyanis a kéz szabaddá vált az ecset és a hangszer, a mikroszkóp és a légkalapács számára egyaránt.

A hiányzó láncszem: a Homo Sapiens Neanderthalensis; másképp: a Neandervölgyi Ősember, 100 000 évvel ezelőtt még jelen volt. Mit adott az emberiségnek? Közösséget: szervezett hordákban élt, ahol a közösség többek között hordavezérre, tapasztalt vadászokra, a kultikus szertartások tudójára tagolódott. Az idő folyamán egyre inkább kifejlődött az emberben a társulás ösztöne, melynek önvédelmi és harci értéke is

magasabb volt, s ezzel együtt elkezdtek időt fordítani az állatok házasítására. Mágikus gondolkodást, koponyakultuszt (ami komplikált eszmevilágot, képzeteket tükröz). Beszédet. Az első kultikus szentélyeket a barlangokban.

Az emberősökön át vezet az út a Homo Sapiens Sapiensig, a „ma” emberéig, a „Bölcs Emberig”, s a jégkorban élt modern emberig – a tudományok, művészetek, sportok alkotójáig. Mit adott a Homo Sapiens Sapiens az eddigiekhez? Harmincezer éve jelentek meg az első művészi festmények, rajzolatok és csontkarcolatok (Wolf-Burian, 1981; Lhote, 1977; Beöthy, 1997). Háromezer éve jelentek meg az első kőépítmények, s 3000-1000 éve lett jellemző a réz, a bronz és a vas használata, előállítás. A bronzkori leletekből már kifejezetten felismerhető állatalakok is előkerültek pl. trójai agyagedény feje disznóábrázolással, de övrészletek és csatok is mutatnak hasonlatosságot a kígyókkal. A kezdeti ékszerek még csak egyszerű mintákkal, s gyakran állati csontok felhasználásával készültek pl. farkasfogak, csigavonaldísz, majd később ezek is egyre több tapasztalati elemet tartalmaztak.

Az állatok hatása már ekkor (szó szerint) is kirajzolódott az emberi kreativitásban. Gondoljunk csak a barlangrajzok jól kivehető állatábrázolásaira. Az első prehisztorikus állatábrázolások minden bizonnyal azok a kelet-spanyolországi szarvasvadászatot megörökítő sziklarajzok lehetnek, amelyek Kr. e. 10-12 ezerből származnak. Nem sokkal későbbre teszik, a Kr. e. 7-4. évezredre datálható anatóliai falfestményeket, a palesztinai sziklarajzokat, illetve iráni edényfestéseken is szinte mindig szerepelt a vadászkutya. A szaharai pásztorok sok ezer sziklarajzot hagytak ránk, amelyeken elsősorban nyájőrző kutyákat lehet látni. S az altamírai barlangrajzok is számos állatábrázolást tartalmaznak. E barlangrajzok a mágia és a művészet kiteljesedése mellett, közvetítették a korabeliek megszerzett tapasztalatait, és egyben belátást engednek a jellemző tevékenységeikbe, anatómiai ismereteikbe, sajátos látásmódjukba. Mammutábrázolást találtak mammut-fogakra rajzolva, hal ábrázolást iramszarvas csontokon a madelaine-i barlangban. Mindezek ékes bizonyítékai annak, hogy az őskori emberek tudatosan törekedtek az állattartásra (és ezzel együtt az állatok művészetére inspirálták őket). Az biztosra vehető, hogy a kutya volt az első állat, amit az ember házasított. A házasított kutyák első példányai még a vadászó ősemmel éltek együtt. „A kutya mint az ember társa, a neolitikus forradalomban is jelentős szerepe játszott, és hozzájárult az ember állatvilágból történő kiemelkedéséhez, és életének gyökeres átalakulásához. Az ember és a kutya egyesítették vadászó és területvédő ösztöneiket, ami mindkét faj számára előnyös volt. Egyes feltételezések szerint a kutya ahhoz is hozzájárult, hogy a Homo Sapiens Sapiens kiszorítsa közös élőhelyeikről a neanderölgyi embert. A kutya és ember együttműködése lehetővé tette a vadászat magasabb szintű formáit, és mindkét fajt sikeresebbé tette a fennmaradásért folytatott küzdelemben” (Clemens 2022). Így járult hozzá a kutya az életben maradáshoz, ahogyan más állatok pedig bár nem önszántukból, de hozzájárultak a technikai fejlődéshez, a vadászati képességek fejlődéséhez (pl. a mamutok, ragadozók elejtéséhez használt kőbalták, dárdák, nyilak megjelenéséhez). Az állattartó ember életmódja jelentős mértékben megváltozott, a kutyák segítségével képessé vált az állatok

mozgásának irányítására, terelésére, azaz tudatos befolyásolására, gondoskodott a kutyáiról és igyekezett védelmet nyújtani a számukra a ragadozókkal szemben. Ehhez viszont már jelentős problémaérzékenységre, belátásra és problémamegoldó képességre volt szüksége, melyeket ma is a kreativitás legfőbb jellemzőiként tartanak számon.

Az állatok inspiratív hatásai az ókorban

E pszichohistorikus jellegű áttekintés vezet el bennünket a civilizációt alkotó, társas lényvé vált emberig. Az ókor az írásbeliség megjelenésétől (kb. ie. 3500 körül az ékírás megjelenése) a Nyugatrómai Birodalom bukásáig (i.sz.476) tartó korszak. A különböző földrajzi területek az emberek eltérő fejlettségi szinten voltak. Jelen írásban a korszak legfejlettebb civilizációi, s máig a legnagyobb hatást kifejtő: mezopotámiai, egyiptomi, kínai, görög, római kreatív tevékenységek mögött rejlő állati hatásokkal foglalkozunk.

Mezopotámia: Mezopotámia már az őskorban is több helyen lakott terület volt a Tigris és az Eufrátesz közötti területen, azonban művészetének kiteljesedése a városállamainak megjelenésével egyidőben bontakozott ki. Annak ellenére, hogy koruk talán legfontosabb találmánya a sumérok által készített ékírás feltalálása volt, mégis ismertségét az állatábrázolásainak köszönheti. A Babiloni Istár kaput díszítő elemek kerámiatégláin szinte tökéletes sárkány-, oroszlán-, bikaábrázolások vannak. Ezentúl az Ur városában feltárt zikuratok mélyén számos állattartáshoz használt, csodálatos kézimunkával elkészített gyeplővezetőgyűrű, arany lófelszerelések kerültek elő, ezek közvetítik a korabeli ötvösművészet fejlettségét, s az állatok ihlető hatását. Új művészeti ágként jelent meg az intarzia, melyekhez a drágakövek, drágafémek mellett kagylókat is használtak. Emellett üvegművészetük is jelentős volt, mely során speciális mázakat használtak a jobb eltarthatóság érdekében, s ezek témáját is gyakran a természetből merítették.

Zeneművészetük fejlettségét a hárfák, lantok megjelenése mutatta, melynek hangjait az állatok hangjához igazították. Az asszír művészet begyűrűzésével pedig egyre több olyan palotafal ábrázolás jelent meg, amelyek a csatajelenetek mellett, vadászatokat ábrázoltak, s megjelentek az olyan obeliszkek, domborművek is, melyek már számos állat, félállat ábrázolást is tartalmaztak. Mezopotámia művészete mindig is háttérbe szorult, az egyiptomi, hellászi vagy a római művészet mögött, holott hatásuk nem csak helyi szinten érvényesült, így például hazai viszonylata is egyre inkább kirajzolódik (többek között a magyar koronázási jogar kristálygömbjén kirajzolódó oroszlán faragáson) (Komoróczy 1998).

Egyiptom: az ókori egyiptomi emberek kulturális és tudományos eredményeiről újabb és újabb bizonyítékok kerülnek felszínre napjainkban is. A kreatív tevékenységük alapja, hogy az egyiptomiak nagyon sok tapasztalatot merítettek a természetből, ezek jelképei, leképződései pedig szinte minden hátrahagyott emlékből tetten érhetők. Az állatok szimbolikus megjelenítése minden kor sajátossága (bővebben: Lovas Kiss 2018), s nincs ez máshogy az egyiptomiak esetében sem. Thot-ot az egyiptomi mitológiában az írás és a tudományok istenét, az írnokok pártfogóját, az orvosok patrónusát, gyakran

íbiszmadárként, vagy páviánként, de néha emberfejjel ábrázolják, kezében papirusszal és írónáddal. Hasonlóan nagy szerepe volt Bastet-nek, a macska képében ábrázolt istennőnek (eredetileg a nap termékenyítő erejét megszemélyesítő oroszlán-istennő volt, később a szerelem a vidámság és a tánc istennője. Női testtel és macskafejjel ábrázolták). De szinte minden állatnak jelentőséget tulajdonítottak, jelentős állatkultusz (olykor az állat és az ember keveredése) uralkodott, így rengeteg bika-szent Ápisz-bika, tehén, sólyom-Hórusz, keselyű-Nehbet, sakál, krokodil, vaddisznó, oroszlánábrázolás maradt fenn szobrokban, festményekben, az épületek falaiban, reilefeken. Az ábrázolások mellett nagy gondot fordítottak és jelentős becsben tartották az állataikat, haláluk után gyakran mumifikálták őket is (Shaw 2004). Az egyiptomi civilizáció idején az állatoknak szakrális szerepe volt a művészeti és vallási ábrázolásokban. Az állatoknak istenek megjelenítő szerepük is volt, illetve az istenek számára szentelt állatok, áldozati állatok, vagy veszélyes állatok elleni mágikus szerepeket is betölthettek (Kákosy 1979). „Az ókori egyiptomiak úgy tartották, hogy bizonyos állatok azokat az erőket testesítik meg, amelyek létrehozzák és fenntartják az életet. Hitük szerint az ember csak az állatoktól leshette el, hogyan fedezze fel és hozza felszínre a benne rejlő kreatív erőket” (Dósa – Dúll 2005: 2).

Egyiptom minden későbbi civilizáció őse, ezen ősi civilizáció tagjainak kreativitása abban rejlik, hogy lényegében mindent maguknak kellett kitalálniuk, mindenféle előzmény nélkül, ezért igazi újítók és alkotók voltak. Nevükhöz számos korszakfordító találmány köthető, melyeknek ismételten gyakran az állatok voltak az ihletői. Kr.e. 3000 körül némi ónérc és réz keverésével bronzot alkotnak, melynek eredményeként kő, homokkő állatábrázolások mellett megjelennek a sokkal maradandóbb bronz kisplasztikák, amulettek. Az egyiptomiak nevéhez köthető, a már az i.e. 4. évezredben megjelenő hieroglif írás kialakulása, mely többnyire tiszta képírás lehetett. A hieroglifák (szent vésetek) között számos állat szimbólum van, mint a saskeselyű-‘a’ betű, fűj-w/u betű, bagoly-m betű, kobra-dz betű, s további jelként, ideogrammaként megjelenik az íbisz, az újszülött állat, a hal, a kacsa, a mezei nyúl, a fecske, a veréb, a kacsa stb., más-más jelentéssel és szimbolikával (Collier – Manley – Parkinson 1998). Az ókori egyiptomiak voltak a tinta feltalálói is, azáltal, hogy összekeverték a növényi gumit, a kormot és a méhviaszt, melyet nem csak önmaguk festésére, díszítésére használtak, hanem a falfestések és hieroglifák készítése során is. Később a kormot más növényi és állati alapanyaggal is keverték, így állati vérrel és testnedvek felhasználásával is kísérleteztek (melyek viszont nem bizonyultak annyira tartósnak). Ezentúl, az egyiptomiak jól szervezett hadvezetési ismeretekkel bírtak. Különösen nagy megbecsülése volt a lovas harci kocsiknak és a lovasságnak. Az állataikra nagyon odafigyeltek, gondosan ápolták azokat, sörényüket strucc-tollal, aranycsatokkal díszítették, így az állatok lettek az aranyművészet, az ötvösművészet, kovácsolás legfőbb inspirátoraivá.

Mindezen eredmények mellett, az állatok gyakran az emberi gyarlóság megtestesítői is voltak. Friedman (2012) például feljegyz, hogy egy Hierakónpolis melletti uralkodói magánállatkert maradványaira bukkant, „ezek az állatok az erő jelképei voltak. Befogva, birtokolva az állatokat a korai uralkodók e természetes erő birtokosának, a világ urainak

hitték magukat”. S olyan feltételezések is vannak, hogy az egyiptomi gyógyászatban használták a napra kitett döglött állatok (ahogyan egyes emberek) megszáradt húsát, ledarált por formájában orvoslásra, gyógyszerként, ahogyan a frissen vágott állatok húsát használták a nyitott sebek ellátásában, pakolásként (Chopra 1990).

Kína: az ókori Kínában már ebben az időszakban kifejezetten kutattak, keresték a kreatív embereket. A csodagyerekeket a „nemzeti boldogulás legfőbb értékeinek” tartották - az állam érdekében – a birodalom egész területéről delegálták a császári udvarba, illetve Liu Shao, majd Konfuciusz (i.e. 522-479) már-már napjainkban is korszerűnek tűnő tehetségkategóriákat állapított meg, melynek része volt az alkotásra való hajlam. A kreativitás igen magas foka érhető tetten már az ókori kulturális és tudományos eredményekben is, melynek igen gyakran inspirációja a természet (köztük az állatok) tisztelete, s a természethez közelség, a természetből tanulás. Számos állathoz kötöttek szimbolikákat, hiedelmeket és valós tényen alapuló megfigyeléseket.

A kínai mitológia négy kedvező előjelű állatot tisztelt: a Sárkányt, az Egyszarvút, a Főnixet és a Teknőcöt. Ezek közül különösen jelentős a kínai sárkány kultúra, melyek már i.e. 2 évezredben megjelenetek a jóslócsontokra (gnómón-ra) rajzolt feliratokon. Bár többféle ábrázolásuk létezik, többnyire négy lábbal rendelkező, kígyószerű testű élőlények (legközelebbi hasonlóságot a kínai aligátorokkal mutat). Az első sárkányszobrokat a neolitikus kultúrából ránk maradt sárkányszerű ábrázolások jelképezték, majd később a sárkány szimbólum általánosan elterjedtté vált és így lett napjaink egyik leggyakrabban megjelenő állatábrázolása. Hatalmas kultusza van a festészetben, szobrászatban, a textilművészetben, az ékszerkészítő művészetben, de kreatív ábrázolásai feltűnnek az építészetben, s még a kínai írásjelek egyik piktografikus ábrázolásában is (hagyományos kínai: 龍, egyszerűsített kínai: 龙). A sárkányba vetett hit erejével a hadvezérek csatákban tudták vinni a harcedzett fiatalokat (mi ez, ha nem vezetői kreativitás, lásd: Kína nemzeti jelképe a sárkány, mint a zászlókon is megjelenő címerállat). De számos vers, dal, majd a későbbi korokban film is készült a sárkány megjelenítésével (Kalmár 1988).

A hagyományos kínai orvoslás hat orvosságcsoportot különített el (jáde és más kövek, gyógynövények, fák, állatok, zöltségek és gyümölcsök, gabonafélék). Az állati eredetű gyógyhatású anyagoknak különösen nagy szerepet tulajdonítottak. Akár még a mára már veszélyeztetett állatok elefánt, orrszarvú csont felhasználásától sem riadtak vissza, ahogyan számos más állat testnedveit, szerveit (lényegében minden részét) is használták a gyógyításban (pl. szamár, kutya, macska, fecske, vidra, borz, denevér, sündisznó, gyík stb.). A selyemhernyót a kínaiak ősidők óta tenyésztették, s amellett, hogy az orvosi medicinában használták, a legkifinomultabb selyemművészet alapjait teremtték meg általa. A kínai harcművészetekben, mozgáskultúrában számos állat mozgásmintájából nyertek inspirációt: lásd. például a tigris, a daru, a majom, a kobra, a sáska stb. mozgáselemeinek felhasználásával operáló kung-fu irányzatokat.

Görögország: az ókori görög filozófusok (akiktől a tudományt és a demokráciát örökölte a világ) úgy vélték, hogy őket egyfajta démonok inspirálták, vezették és tanították. A kreatív

ötletek és produktumok jelentkezését entuziaszmosnak, „megvilágosodásnak” nevezték. Az ókori görögök pártolták a tudományos-, művészeti- és sporttehetséget. A tudományok bölcsője számos nagy gondolkodót, kiemelkedő filozófust adott az emberiségnek. Közülük is az egyik leginkább példaértékű, legkreatívabb: Arkhimédész. Arkhimédészt (i.e. 287-212) minden idők három legnagyobb matematikusa között tartjuk számon. A görögök gyökeresen új irányt szabtak a matematikának, utánuk azonban „gyakorlatilag két évezrednyi megtorpanás következett. Nem volt senki, aki átvegye Arkhimédésztől a fáklyát” (Stathern 2000: 7). Műveit az i.sz. 8. században fordították arab nyelvre, s ez újabb lökést adott a matematikának. Arkhimédész miközben forradalmasította a mechanikát, létrehozta a hidrosztatikát. Gyakorlati találmányai egyedülállóak – néhány példa: csiga, emelő, mind-mind a természeti tapasztalatok megfigyelése alapján készült. Teljesítményét korunk kreativitáskutatói a kimagasló fluenciával (ötletgazdagsággal), a rendkívüli originalitással (eredeti, újszerű ötletek alkotásával) és figyelemreméltó flexibilitással (rugalmas gondolkodással) jellemezhetik. De nem csak Arkhimédész merített ihletet az állatokból. Az ókori írók műveiben a görögök házi állataiként szólnak, így megjelenik a juh, kecske, sertés, szarvasmarha, a kutya, a ló, a szamár és öszvér, teve (lásd. Anacreon műveit). A hellének jól ismerték az állatfajok harcias természetét, rendszeresen használtak állatokat a hadművészet megtervezésében (kakasokat, oroszlánokat, tigriseket stb.). Plutarchos (görög író) már különbséget tesz az embert nem szerető és az emberszerető állatok között, ez utóbbi közé sorolva a delfint, melyről megfogalmazta, hogy a delfin igen kedveli a zenét, az embereket, a hajósokat figyelmezteti a fenyegető veszélyekre. Plinius is részletesen leírta, hogy Gallia déli partvidékén miként segédkeztek a delfinek a halászoknak. Tudományos szempontból legelőször a görög természettudósok foglalkoztak az állatokkal, megfigyeléseik inspirációját maga az állat, a leletek gyűjtése, a boncolási tapasztalatok szolgáltatták. A Pecz Vilmos (1902) által szerkesztett Ókori lexikon alapján nézzünk néhány nagyon találó példát idevonatkozóan: Pythagoras már felismerte azon elterjedt nézet téves voltát, mely szerint alsóbb rendű állatok ú. n. ősnemzés útján, vagyis rothadó szerves anyagokból keletkeznek, és azt hangoztatta, hogy élő állat csakis élő állattól származhat. Tanítványa Alcmaeon már rendszeresen boncolt állatokat és az első volt, aki felismerte, hogy a lélek székhelye az agy. Empedocles is sokat foglalkozott állatok boncolásával és ő fedezte fel a belső fül labirintusát, nála már az evolúció eszméjével is találkozunk. Anaxagoras szintén hangsúlyozta, hogy az állatvilág fejlődése fokozatosan történt; ő fedezte fel, hogy a halak a kopolyúikkal lélegzenek. Xenophanes a hegyekben és bányákban talált megkövesedett tengeri halakat és kagylókat vizsgálta és ezen leletekből arra következtetett, hogy a szárazföldet hajdan tenger borította. A tudományos állattan megteremtőjének azonban Arisztotelész tekintendő. Ő behatóan foglalkozott állatok megfigyelésével és összehasonlító a boncolás során. Arisztotelész fejlődéstani vizsgálatokat is végzett állatokon, megfigyelte a tyúk embrionális fejlődését és leírta, hogy abban legelőször a pontszerűen lüktető szív fejlődik. Arisztotelész kb. ötszáz állatfajt írt le és leírásaiban, melyek általában véve megbízhatóbbak, mint a többi ókori írókéi, figyelmet fordított az

állatok alakjára, nagyságára, belső szerveire, táplálkozására, szaporodására és földrajzi elterjedésére (lásd. Állattan, Állatok részei műve). S ne feledjük, hogy a csillagászok (Arisztarkhosz, Szeleukosz, Hippakrosz, Ptoleimaiosz) megfigyeléseik elnevezéséhez gyakran még az állatok elnevezéseit is használták. A felsoroltakon kívül számos név és tudományos teljesítmény maradt ránk, s ne felejtjük el, hogy mindez az ókor fénykorában történt, akkor, amikor az eredményekhez és tudományos alapokhoz még nem álltak rendelkezésre hyperszámítógépek és mesterséges intelligenciák. Így nyugodtan tekinthetők ezek az eredmények a humán kreativitás fénykorának (melyet nem mellesleg napjainkban is nagyon gyakran újra és újra felhasználnak). Természetesen a görög képzőművészetnek is részei az állatábrázolások, melyek megjelennek az amforák, vázák. kelyhek, házfalak, festmények, mozaikcsempék, dísz tárgyak, ékszerek stb. számos változatában. De ihletadói a görög Aiszóposzi állatmeséknek, vagy Ariszthophanész komédiáinak (például A darazsak, A madarak, A békák) is.

Róma: a rómaiak tisztelték és csodálták a gyakorlati szervezői, a politikai, az erkölcsi kiválóságokat, a kitűnő szónokokat, tudósokat, költőket, harcosokat (gladiátorokat) és kocsihajtókat. „Teljesítménytiszteletükre” jellemző, hogy a legértelmesebb rabszolgákat kitanították, majd felszabadították. Az állatokat is harci értékük alapján ítélték meg, a Pompei maradványok szerint a római korban az állatokat egyrészt házi kedvenként, másrészt szükségletből tartották. Így például a házi állatként tartott apró testű madarak a latin szerelmes költészet ihlető forrásai voltak, és metaforaként használták a „vad madarak befogására”, azaz a kiszemelt hölgy elcsábítására (ahogy az olvasható például Catullus Lesbia-verseiben). Míg a harcos ebek Pompeiben kutyamozaikokon, reliefeken, illetve a házak tábláin is megjelentek (pl. „cave canem”, azaz „óvakodj a kutyától” felirat Proculus házában). A római Colloseumban a gladiátorok- és állatviadalok rendszerezések voltak, melyek számos festmény forrása, de kortörténeti dokumentumok is segítik a napjaink történéseit következtetni a korabeli életmódra (ilyen Augustus császár Res Gestae-ja).

Tudományos célzatú állatmegfigyelések és kísérletek az ókori Rómában is zajlottak. Galénosz például a keringési rendszer, az idegrendszer, a légzőszervek mélyebb megértéséhez végzett állatboncolásokat, s ezzel segítette az orvostudományt.

A antik Róma belső tereit számos állatokat (delfineket, halakat, oroszlánokat) ábrázoló mozaikpadló díszítette, s nem feledkezhetünk el a Róma városát alapító Romulus és Remus ábrázolásokról, mely jellemzően egy anyafarkas által táplált jelenetben (A Capitoliumi farkas) mutatják be őket, szobrok és festmények formájában.

Jellemző módon mai napig csodájára járunk az ókor művészeti teljesítményének (Beöthy 1997). Egyes „szerencsés” államok nemzeti jövedelmének egyik jól jövedelmező bevételi forrása éppen az ókor művészetére épülő turizmus (lásd pl.: Görögország, Olaszország, Egyiptom). De az ókor művészete, tudományos felfedezései nem csak ránk hatnak. Hatott az antik művészetet „újjászüllesztő” reneszánsz emberére is a középkorban, majd később az újkor és legújabb kor modern kulturális, tudományos és művészeti eredményeire is.

Összefoglalás

Jelen tanulmány témája az állatok, mint az alkotásra való késztetés inspiratív forrása volt, melyet olyan történelmi példákkal próbáltunk alátámasztani, melyek olyan korszakokban születtek, amikor még lehetőség sem volt a digitalizált világ adta információgyűjtés felhasználására. Abban az időben valóban a természetes emberi alkotóképesség volt az életben maradás, a fejlődés mozgatórugója, mára már ezek az ösztönző erők némileg átalakultak. Napjainkban az tapasztalat, hogy ha egy mai gyermekeknek, fiataloknak csak azokat az információ bemeneteket (inputokat) adjuk a kezükbe, melyek az őskorban, vagy az ókorban rendelkezésre álltak, már nem tudnak semmit sem kezdeni az előállt információkkal. Már jellemzően nincs meg az az ösztönszerű kreativitás adottság, ami elődeinket jellemezte, ezért „vissza kell tanítani” őket magára a kreativitásra. Ennek egyik sikeres formája Mező Ferenc a Tudomány újratöltve programja (2024). Az inspiráció sem ugyanazokból a forrásokból származik mint régen, s előfordulhat, hogy ami egy ókori gyermek/ fiatal számára érdekes volt, az a mi gyermekeknek még csak el sem éri az ingerküszöbét.

Az állatok szerepe is teljes mértékben átalakult, így azok az állatok által kifejtett jótékony vagy kártékony hatások nem is érhetik a mai kor embereit, mint régebben. Korunk egyre fontosabb szerepet tulajdonít az állatok védelemnek, így napjaink oktatási, tudományos tevékenységeiben az állatokkal való emberséges bánásmódnak már sokkal jelentősebb szerepe van. Az állatok már nem csak a hagyományos művészeti és tudományos tevékenységek inspirációjában játszanak szerepet, hanem megjelennek teljesen újszerű értelmezések, mint például az összejtutatók, a zoomuzikológiai (a zene állatokra gyakorolt hatásainak vizsgálata), a feromonológiai (illatok, szagok hatásainak vizsgálata pl. a szexualitásra, a félelemre vonatkozóan) kutatások stb. S emellett számos olyan művészeti performansz áll össze ahol az állatok már nem csak elszenvetői, hanem aktív résztvevői az előadásoknak (pl. mozgó festmények vagy látvány-könyvillusztrációs estek az állat szabad mozgásával és részvételével).

Ugyanakkor a bemutatott régmúltból jövő példák érdekessége az, hogy bármikor megismétlődhetnek napjainkban, s előfordulhat, hogy az inspiráció hirtelen és kiszámíthatatlan természetéből adódóan, akár ebben a pillanatban is, éppen egy kutya, egy macska vagy bármely más állat hat ösztönző erővel valamilyen alkotásra.

Az inspiráció tudományos vizsgálata meglehetősen nehéz, többek között azért, mert az emberek többsége csak utólag emlékszik vissza arra, hogy mi indította be a kreatív fantáziájukat. Azonban mégis fontos lenne ezek vizsgálata például az ember-kutya, ember-ló vagy bármely más állat kontextusában. Az inspirált emberek Trash és Elliot (2003) egyik vizsgálatában, arról számoltak be, hogy magasabb szintű pszichológiai erőforrásokkal rendelkeztek az inspiráció hatására. Ebben az állapotban jobban hittek a saját képességeikben, emelkedett az önbecsülésük és optimistábbnak érezték magukat. Emellett kiemelték a munkában való elmélyülés élményét, az alkotóképesség növekedését, az észlelt kompetencia érzését, nyitottabbnak érezték magukat az új

tapasztalatokra, és arról számoltak be, hogy jobban élvezték a feladataikat, elköteleződtek az általuk végzett tevékenység iránt. Mindez arra utal, hogy az inspiráció elősegíti ezeknek a fontos pszichológiai erőforrásoknak az erősödését, ugyanakkor az inspiráció kedvező hatása az is, hogy csökkenti az egyén versengéstudatát (e személyeknél kevésbé jelenik meg a versenytársak felülmúlásának transzcendens vágya, hiszen annyira hisznek a saját hatékonyságukban, hogy már nem foglalkoznak a külső világgal). Számos tudományos vizsgálat (lásd. például a Lovas Kiss Antal által szerkesztett tanulmánykötet kutatásai, 2023) áll már rendelkezésre, melyek az ember-állat interakciójának pozitív hatásait vizsgálja, ugyanakkor arra vonatkozóan még nincsenek tudományosan alátámasztott adatok, hogy hogyan hatnak az állatok az ember kreativitására. Így ez a téma is lehet egy jövőbeli kutatás inspiratív témája.

Források

Barbot, Baptiste – Besançon, Maud – Lubart, Tood (2015): Creative potential in educational settings: its nature, measure, and nurture. *Education*. 3–13. Vol. 43. (4): 1–11. DOI: 10.1080/03004279.2015.1020643

Beöthy, Zsolt (szerk.) (1997): *Az ókor művészete*. Budapest: Anno Kiadó.

Chopra, Deepak (1990): *Quantum Healing: Exploring the Frontiers of Mind/Body Medicine* New York: New Age Books.

Clemens Zsófia (é.n.): Az állat, amely saját magát házasította. Az ősember kutyája. URL.: <https://www.paleomedicina.com/hu/osember-kutyaja>

Collier, Mark – Manley, Bill (1998): *How to Read Egyptian Hieroglyphs: A Step-by-Step Guide to Teach Yourself*. London: British Museum Press.

Cropley, Arthur J. (1997): Fostering creativity in the classroom: General principles. In *The creativity research handbook*. (ed.: Runco, Mark A.) Cresskill: Hampton Press. 83–114.

Davis, Gary A. (1997): Identifying creative students and measuring creativity. In *Handbook of Gifted education*. (eds.: Colangelo, Nicholas – Davis, Gary A.) Boston: Allyn and Bacon. 269–281.

Dósa Zsuzsanna – Düll Andrea (2005): A gyógyító természeti környezet: az állat- és növényterápiák alapvető pszichológiai hatásmechanizmusai. *Tájökológiai Lapok* 3. évf. (1): 1–12.

Friedman, Renne (2012): Hierakonpolis. In *Dawn of Egyptian Art*. (ed.: Patch, Diana C.). New York: Metropolitan Museum of Art. 82–93.

Guilford, John P. (1950): Creativity. *American Psychologist*, Vol. 5. (9): 444–454.

Ian Shaw (2004): *Az ókori Egyiptom története*. Oxford Kiadó, Oxford.

Kákosi László (1979): *Ré fiai. Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Kalmár Éva (1988): Kínai mitológia. In *Mitológiai enciklopédia*. II. kötet, Budapest: Gondolat Kiadó. 385–456.

Komoróczy Géza (1998): *Mezopotámia története az őskortól a perzsa hódításig (Kr. e. 539)*. Terebess Ázsia E-. Tár. URL: <https://terebess.hu/keletkultinfo/mezopotamia.html>

Lhote, Henri (1977): *Sziklafestmények a Szaharában*. Budapest: Gondolat Kiadó

Liao Jücsün (2008): *Hagyományos kínai orvoslás*. Budapest. Kossuth Kiadó,

Lovas Kiss Antal (2018): „Hogy honnan ember és meddig állat, azt csak a jó ég tudja nálad...” Milyen szimbolikus cselekvésekkel pozícionálják kutyáikat a gazdák? In *Állati jelek, képek és terek I. kötet* (szerk.: Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit), Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 185–197.

Lovas Kiss Antal (szerk.) (2023): *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez I.* Antrozoológia könyvek. Debreceni Egyetem, Antrozoológiai Kutatócsoport. Debrecen.

Mark Collier – Bill Manley (2003): *How to Read Egyptian Hieroglyphs*. Berkeley: University of California Press.

Mező Ferenc (2024): *A tudomány újratöltve*. Debrecen: K+F Stúdió Kft.

Mező Ferenc – Mező Katalin (2016): Tehetség és társadalom. *Zempléni Múzsák: Társadalomtudományi és Kulturális Folyóirat* 62. évf. (2): 3–19.

Mező Katalin – Mező Ferenc (2022): A hazai kreativitáskutatás trendjei, főbb vizsgálati kérdései. *Alkalmazott Pszichológia* 22. évf. (2): 21–34. DOI: 10.17627/ALKPSZICH.2022.2.21

Mező Katalin (2015): *Kreativitás és élménypedagógia*. Debrecen: K+F Stúdió Kft.

Mező Katalin (2017): *A kreativitás időbeli aspektusai*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem

Mező Katalin (2023): A kreativitást ösztönző inspiráció. In *A teljesség harmóniája III. - A komplex művészeti nevelés módszertani lehetőségei*. (szerk.: Gesztelyi, Hermina – Kis, Gábor) Hajdúböszörmény: Didakt 11–22.

Pecz Vilmos (szerk.) (1902): *Ókori Lexikon*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Poincaré, Henri (1904): *The Foundations of Science: Science and Hypothesis, the Value of Science, Science and Method*. Washington: Reprint book: University Press of America.

Robinson, Ken – Robinson, Kate (2022): *Imagine if... Creating A Future For Us All*. Westminster: Penguin Books.

Robinson, Ken (2004): *Elemekben vagy? – Fedezd fel a benned rejlő tehetséget!* Budapest: HGV Könyvek Kiadó.

Runco, Mark (1997): *Handbook of Creativity*. Cresskill: Hampton Press.

Runco, Mark A. (2004): Creativity. *Annual Review of Psychology*. Vol. 55. (1): 657–687. DOI: 10.1146/annurev.psych.55.090902.141502

Stathern, Paul (2000): *Arkhimédész*. Szeged: Elektra Kiadóház.

Thrash, Todd M. – Elliot, Andrew J.(2003): Inspiration as a Psychological Construct. *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 84. (4): 871–889. DOI: 10.1037/0022-3514.84.4.871

Wallas, Graham (1926): *The Art of Thought*. New York: Harcourt Brace.

Wolf, Josef – Burian, Zdenek (1981): *Az őskori ember*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Zétényi Tamás (2008): Kreativitás és inspekciós idő. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 63. évf. (4): 677–689.

Zétényi, Tamás (2010): A kreativitás pszichometriája és a gondolkodás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 65. évf. (2): 233–242.

Zimbardo, Philip – Boyd, John (2012). *Időparadoxon*. Budapest: HVG könyvek.

A kutyatartás és fenntarthatóság: Felelős állattartás az életminőség javítása érdekében

Absztrakt:

A fenntartható turizmus célja, hogy az utazás környezeti, gazdasági és társadalmi hatásait minimalizálja, miközben emlékezetes élményeket nyújt a turistáknak. Az ökoturizmus arra ösztönzi az embereket, hogy környezettudatos életmódot alakítsanak ki, ami a fenntarthatóság három pillérére – társadalom, környezet és gazdaság – épül. A kutyatartók száma Magyarországon a pandémia óta megnőtt, és egyre több gazdi tekinti családtagnak kedvencét, igényelve a kutyabarát desztinációkat a megfelelő szolgáltatásokkal a nyaralásokhoz. A kutyatartás környezeti terheléssel is járhat, például az állateledel gyártása jelentős erőforrásokat igényel. A kutyatartók számára azonban lehetőség van környezetbarát döntések meghozatalára, mint az organikus eledelek választása, újrahasznosított kutyafelszerelések használata és a hulladék megfelelő kezelése. Ezek a lépések hozzájárulhatnak a fenntartható turizmus és kutyatartás fejlődéséhez, amely hosszú távon csökkenti a környezetre gyakorolt negatív hatásokat, és pozitív hatással van mind a turisták, mind a helyi közösségek életére.

Kulcsszavak: Kutyabarát desztináció, fenntartható turizmus, kutyás utazások, fenntartható kutyatartás

Abstract:

The goal of sustainable tourism is to minimize the environmental, economic, and social impacts of travel while providing memorable experiences for tourists. Ecotourism encourages people to adopt an environmentally conscious lifestyle, which is based on the three pillars of sustainability—society, environment, and economy. Since the pandemic, the number of dog owners in Hungary has increased, with more and more pet owners considering their dogs as family members and seeking dog-friendly destinations with appropriate services for their vacations. However, dog ownership can also have an environmental impact, as the production of pet food, for example, requires significant resources. Dog owners, however, have the opportunity to make eco-friendly choices, such as selecting organic foods, using recycled dog accessories, and properly managing waste. These steps can contribute to the development of sustainable tourism and dog ownership, which in the long run reduces negative environmental impacts and has a positive effect on the lives of both tourists and local communities.

Keywords: dog-friendly destinations, sustainable tourism, dog travel, sustainable dog ownership

1. Bevezetés

A fenntartható turizmus fejlesztése során elengedhetetlen, hogy a turisták igényeit magas szinten kielégítsék és emlékezetes élményeket nyújtsanak számukra. Emellett fontos szerepet kell vállalniuk a fenntarthatósági kérdések tudatosításában, és elő kell mozdítaniuk a fenntartható turizmus gyakorlatainak elterjedését a fogyasztói társadalomban. Lényeges, hogy az emberek környezettudatos szemléletet és életmódot alakítsanak ki, ami azt jelenti, hogy tisztában vannak a környezeti problémákkal és felelősséget vállalnak a fenntartható, környezetbarát gyakorlatokért (Kyriakaki – Kleinaki 2022).

A fenntarthatóság három alapvető pillérének - a társadalom, a környezet és a gazdaság - egyensúlyának megőrzése az X, Y és Z generációk felelőssége is, annak érdekében, hogy a jövő generációi számára is biztosítva legyen a társadalmi jólét minden szükséges feltétele (Szabó 2020).

A fenntartható turizmus, vagy más néven ökoturizmus, olyan megközelítés, amelynek célja a turizmus környezetre, társadalomra és gazdaságra gyakorolt negatív hatásainak minimalizálása. Ez a megközelítés arra törekszik, hogy egyensúlyt teremtsen a környezet, a kultúra és a gazdaság között. A fenntartható turizmus biztosítja a gazdasági, társadalmi és környezeti szempontok harmóniáját, hogy a turizmus hosszú távon fenntartható maradjon (Mazilu 2010). Célja továbbá, hogy a turizmus pozitív hatásai érvényesüljenek mind a turisták, mind a helyi közösségek, mind a környezet szempontjából. Az ilyen turizmus elősegíti, hogy a jelen és a jövő generációk élvezhessék a turisztikai desztinációkat, miközben megőrzik a környezetet és támogatják a helyi közösségeket.

A pandémia óta Magyarországon jelentősen megnövekedett a kutyatartók száma. Jelenleg 3 millió gazdás kutya él hazánkban, ami Európában vezető helyet biztosít számunkra. A magyar családok mintegy 50%-a tart kutyát, és a társadalom 70%-a naponta találkozik kutyákkal. Korábbi kutatások szerint a kutyatartó háztartások aránya 2018-ban még csak 36% volt, míg a 2023-as adatok alapján már 56%-ra emelkedett (Vetter et. al. 2022).

Magyarországon változás figyelhető meg a kutyákhoz való viszonyulásban. Egyre több kutyatartó kezeli a kutyát családtagként, és valódi társnak tekintik őket a mindennapokban. A társállatként tartott kutyák gazdái többnyire szeretnének minél több időt eltölteni kedvenceikkel és lehetőség szerint magukkal vinni őket mindenhová. Ennek következtében növekszik az igény a kutyabarát helyek iránt, ahol a kutyákat is szívesen

fogadják. (Lovas Kiss 2022: 123) Sem a magányos kutyatartók, sem a családok nem szeretnék lemondani négy lábú családtagjuk társaságáról a hétközi kiruccanások vagy a belföldi nyaralások során sem. Tudatosan keresik azokat a szállásokat és vendéglátóhelyeket, ahol szívesen fogadják a kutyákat is.

A nemzetközi szakirodalomban már megjelent tanulmányok részletezik a kutyatartók szabadidős tevékenységeit, fizikai aktivitását, valamint a családtagként kezelt kutyák gazdáikkal való kirándulásait (Blichfeldt et al., 2018, Müller et. al. 2024). Magyarországon és külföldön egyaránt szerzett tapasztalatok hozzájárulnak ahhoz, hogy mélyebben megértsük a kutyákat szívesen látó turisztikai ipar globálisan bővülő trendjeit. Ezek az megfigyelések rávilágítanak arra, hogy a turizmus szektorának figyelmet kell fordítania az utazó kutyatartók sokszínű elvárásaira, és ösztönöznie kell az úticélok és szolgáltatókat arra, hogy olyan nyitottabb hozzáállást alakítsanak ki, amely megfelel ennek a speciális célcsoportnak.

A kutyatartás és a fenntarthatóság összefüggése egyre nagyobb figyelmet kap napjainkban. A kutyák tartása számos pozitív hatással van az emberek életére, ugyanakkor jelentős környezeti terheléssel is járhat.

Az állateledel gyártása és a házi kedvencek ellátása során felhasznált erőforrások, például a víz, az energia és a nyersanyagok, komoly környezeti lábnyomot hagynak maguk után (Swanson et al., 2013). A húsalapú kutyaeledel előállítása különösen nagy hatással van az üvegházhatású gázok kibocsátására, mivel az állattartás jelentős mennyiségű metánt és szén-dioxidot termel. Emellett az állateledel gyártásához használt földterületek és vízforrások szintén terhelik a környezetet. (Lovas Kiss – Topál – Köböl 2024: 22)

A fenntarthatóságra törekvő kutyatartók számára több lehetőség is rendelkezésre áll a környezeti hatások csökkentésére. Az egyik ilyen lehetőség a környezetbarát, organikus vagy vegetáriánus kutyaeledel választása, amelyek kevesebb erőforrást igényelnek az előállítás során. Emellett a helyi gyártóktól származó termékek előnyben részesítése is csökkentheti a szállítás okozta károsanyag-kibocsátást.

Az újrahasznosított vagy lebomló anyagokból készült kutyaágyak, játékok és egyéb felszerelések használata szintén hozzájárulhat a fenntarthatósághoz. A kutyák gondozása során keletkező hulladékok megfelelő kezelése, például a kutyaürülék összegyűjtése és komposztálása, szintén fontos lépés a környezeti terhelés csökkentése érdekében (Hill 2024).

A fenntarthatóság és a kutyatartás összehangolása tehát lehetséges, ha tudatos döntéseket hozunk az eledel, a felszerelések és a hulladékkezelés terén. Így nemcsak kedvenceink egészségét és boldogságát biztosíthatjuk, hanem a környezet védelméhez is hozzájárulhatunk.

2. Fenntarthatóság különböző aspektusai a kutyatartóknál

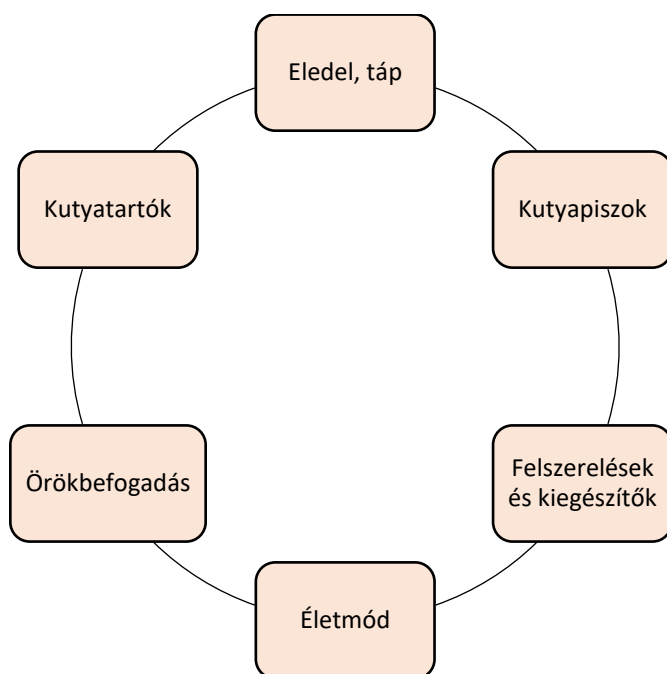
2.1. A kutyatartók és a fenntarthatóság kapcsolata

A kutyatartók és a fenntarthatóság kapcsolata egyre fontosabb téma napjainkban, mivel a háziállatok tartása jelentős környezeti hatással járhat (Lovas Kiss 2022). Először is, a

kutyatartás környezeti lábnyoma jelentős lehet. Az állateledel gyártása, különösen a húsalapú táplálék, magas szén-dioxid- és metánkibocsátással jár, emellett nagy mennyiségű víz és földterületet is igényel. Ez hozzájárulhat a globális felmelegedéshez és a természeti erőforrások túlzott kihasználásához. A kutyákra való vonatkozó egyéb fogyasztási szokások és termékek - mint például a műanyag játékok és a nem biológiailag lebomló szeméztacskók - szintén környezeti problémákat okozhatnak, ha nem megfelelően kezelik őket. Annak érdekében, hogy a kutyatartás fenntarthatóbb legyen, több megoldás is elérhető.

Néhány szempont, amelyek segíthetnek a fenntarthatóbb kutyatartás kialakításában (lásd. 1. ábra):

1. ábra. Fenntartható kutyatartás szempontjai

forrás: saját szerkesztés

A kutyák tartása jelentős mennyiségű erőforrást igényel. Az állateledel gyártása, a kutyák ápolása és az őket körülvevő infrastruktúra mind víz- és energiafogyasztással jár, valamint károsanyag-kibocsátással is járhat, amely hozzájárul az üvegházhatású gázok kibocsátásához és a klímaváltozáshoz (Ye et. al. 2022).

A fenntartható kutyatartás szempontjából fontos lépés lehet a környezetbarát kutyaéledelek választása. Például olyan termékek, amelyekben kevesebb hús van, vagy amelyek fenntartható forrásból származnak. Fontos, hogy a gazdik figyelembe vegyék az állateledelek környezeti hatásait. Válasszanak lehetőleg fenntartható alapanyagból

készült kutyatápot a kis kedvencük számára, és kerüljék a túlzott csomagolást (Swanson et. al. 2013).

A hulladékkezelés is fontos szempont, a kutyaürülék megfelelő kezelése, például a komposztálás vagy a biológiai úton történő lebomlás, szintén hozzájárulhat a fenntarthatósághoz.

Amikor kutyajátékokat és kiegészítőket vásárolunk, érdemes olyan termékeket választani, amelyek környezetbarát anyagokból készültek. Ha van rá mód, akkor kerüljük el az egyszer használatos műanyag játékokat, és helyettük inkább válasszunk tartósabb, hosszabb élettartamú alternatívákat. Az újrahasznosított vagy tartós anyagokból készült kutyaágyak és játékok választása is segíthet csökkenteni a kutyatartás környezeti lábnyomát.

A kutyatartók rendszeres sétákkal és mozgással hozzájárulnak saját és kutyájuk egészségéhez és jóllétéhez (Westgarth et al., 2019, Lim-Rhodes, 2016). A kutyatartás és az aktív életmód közötti kapcsolatot számos tanulmány vizsgálta, és az eredmények arra utalnak, hogy a kutyatartás pozitív hatással lehet az emberek fizikai aktivitására és általános egészségi állapotára. Kutyatulajdonosok általában több időt töltenek sétával és szabadtéri tevékenységekkel, mint azok, akik nem tartanak kutyát. (Lovas Kiss 2020) Ez a napi séta a kutyával hozzájárul a rendszeres testmozgáshoz, ami fontos az egészséges életmód fenntartásához. (Christian et al. 2013;2017; Wells, 2009). Emellett, csökkentik a közlekedés és egyéb energiát igénylő tevékenységek szénlábnyomait is. Fontos, hogy a gazdik válasszanak fenntartható közlekedési módszereket kutyájuk sétáltatásához, mint például kerékpározás, tömegközlekedés vagy gyaloglás. Válasszunk gyalogos vagy kerékpáros túrákat az autós kirándulások helyett. Ez nem csak környezetbarát, de egészséges is mind a kutya, mind a gazdi számára.

Fontos, hogy a kutyatartók tisztában legyenek a tevékenységük környezeti hatásaival, és igyekezzenek olyan döntéseket hozni, amelyekkel csökkenthetik ezeket a hatásokat. Összességében a kutyatartók és a fenntarthatóság kapcsolata számos lehetőséget kínál arra, hogy a kutyatartás pozitív hatással legyen a környezetre és a társadalomra egyaránt. Fontos azonban, hogy a kutyatartók tudatosan válasszanak és cselekedjenek annak érdekében, hogy kedvenceikkel együtt felelősen járuljanak hozzá a fenntartható jövőhöz. A fenntartható kutyatartás nemcsak arról szól, hogy szeretettel és gondoskodással kezeljük kutyáinkat, hanem arról is, hogy csökkentsük környezeti lábnyomunkat és alkalmazzunk környezetbarát gyakorlatokat. Ez a megközelítés egyre növekvő fontossággal bír a modern társadalomban. Nemcsak a kutyák jóllétére és egészségére van pozitív hatással, hanem hozzájárul a környezetvédelmi célok eléréséhez is. A kutyatartók tudatos döntéseikkel és mindennapi tevékenységeikkel jelentős mértékben befolyásolhatják környezeti hatásukat. Fontos, hogy tájékozottak legyenek a kutyatartás környezeti hatásairól, és folyamatosan keresik azokat a módszereket, amelyekkel csökkenthetik a környezetszennyezést (Quan et. al. 2023).

A fenntartható kutyatartás célja nemcsak a környezeti hatások minimalizálása, hanem olyan életmód kialakítása is, amely segíti a kutyák és a környezet harmonikus

együttélését. Ezáltal a kutyatartók aktív szereplőivé válhatnak a fenntartható és környezettudatos társadalom építésében.

2.2. Fenntartható kutyás utazások

A fenntartható kutyás utazások kialakítása fontos szempont a környezetvédelem és a kutyák jóléte szempontjából egyaránt. A kutyás utazások során számos lehetőség adódik arra, hogy csökkentsük ökológiai lábnyomunkat és biztosítsuk kedvenceink kényelmét.

Először is, fontos figyelembe venni a közlekedési módok fenntarthatóságát. A tömegközlekedés vagy a közösségi közlekedés preferálása például csökkentheti az utazás során keletkező károsanyag-kibocsátást, és ezzel együtt az ökológiai hatást is. Ha autóval utazunk, érdemes törekedni a hatékony vezetésre, hogy minimalizáljuk az üvegházhatású gázok kibocsátását. Ha lehetséges, próbáljunk meg biciklivel utazni, kutyánkat egy erre alkalmas biciklis utánfutóban vagy kosárban szállítva. Másodszor, a szállás kiválasztásánál érdemes olyan helyeket választani, ahol kutyabarát szolgáltatások és környezettudatos gyakorlatok jellemzőek. Például olyan szállásokat kereshetünk, ahol kutyáink is szívesen fogadott vendégek, és ahol figyelmet fordítanak az energiahatékonyságra, a vízgazdálkodásra és a hulladékkezelésre. Harmadszor, az utazás során használt kutyatápok és egyéb felszerelések választásakor érdemes fenntartható lehetőségeket előnyben részesíteni. Olyan kutyatápot választhatunk, amely fenntartható alapanyagokból készül, és minimalizáljuk a csomagolási hulladékot. Továbbá, a tartós, újrahasznosítható vagy lebomló anyagokból készült kutyafelszerelések használata is segíthet a fenntarthatóság elérésében (Pálinkás et. al. 2024).

Végül, fontos, hogy utazásaink során is tartsuk szem előtt a helyi szabályokat és előírásokat, valamint gondoskodjunk arról, hogy kutyáink biztonságban és kényelemben legyenek az utazás teljes ideje alatt.

Összességében, a fenntartható kutyás utazások nemcsak a környezetvédelem szempontjából fontosak, hanem segítenek abban is, hogy kedvenceinkkel együtt élvezetes és felelős módon fedezzük fel a világot.

A fenntartható kutyás utazások megtervezése és lebonyolítása hozzájárulhat a környezetvédelemhez, miközben biztosítja kedvencünk kényelmét és biztonságát. A fenntartható kutyás utazások nemcsak környezetbarátabbak, hanem gyakran gazdaságosabbak és egészségesebbek is mind a kutya, mind a gazdi számára (lásd 1. táblázat).

Ezek a lépések és cselekvések hozzájárulnak a fenntarthatóbb kutyatartáshoz és a környezettudatos életmódhoz, miközben lehetővé teszik, hogy az emberek és négylábú barátaik élvezzék az utazást anélkül, hogy feleslegesen terhelnék a bolygót (Rushforth – Moreau 2013, Asadi et. al. 2020). Egy ilyen típusú utazás olykor több energiát, figyelmet és tervezést igényel, de megéri mert nem kell lemondani a kiskedvencünk társaságáról az utazásunk során.

1. táblázat. Környezettudatos utazások megvalósítása

Úti cél kiválasztása	Válasszunk közeli úticélokat, hogy csökkentsük az utazási távolságot és az ezzel járó üzemanyag-fogyasztást. Keressünk olyan helyeket, amelyek támogatják a fenntarthatóságot (Dotson et. al. 2010).
Utazás módja	Használjunk tömegközlekedést, ha lehetséges. A vonatok és buszok általában kevesebb szén-dioxidot bocsátanak ki személyenként, mint az autók. Rövid távolságok esetén érdemes a gyaloglást vagy a kerékpározást előnyben részesíteni (Rickly et. al. 2021).
Újrahasznosítható, környezetbarát termékek	Vigyünk magunkkal újrahasznosítható vizes palackokat, ételtárolókat és kutyaetető tálakat. Kerüljük az egyszer használatos műanyagokat. Használjunk lebomló kutyaapizsok zacskókat, és mindig gondoskodjunk a kutyaapizsok megfelelő eltávolításáról. Használjunk természetes alapanyagokból készült samponokat és tisztítószereket kutyánk számára.
Környezettudatos tevékenységek	Részesítsük előnyben a természetközeli tevékenységeket, mint például túrázás, kirándulás, vagy kempingezés.

Forrás: saját szerkesztés

A fenntarthatóság és a kutyás sportok, valamint szabadidős tevékenységek kapcsolata egyre fontosabbá válik a környezettudatos kutyatulajdonosok és a szélesebb közösségek számára. Ez különösen lényeges, tekintve, hogy a környezeti lábnyom csökkentése és a természeti erőforrások védelme globális prioritás. A kutyás sportok és szabadidős tevékenységek számos módon hozzájárulhatnak a fenntarthatósági célok eléréséhez. A kutyás tevékenységek, mint a kutyasétáltatás, bikejöring (terepbiciklizés kutyával) vagy a canicross (kutyás terepfutás), gyakran szabadtéren zajlanak, elősegítve a természeti területek értékelését és védelmét.

A kutyás események, a különböző versenyek és kiállítások, fenntartható módon is megrendezhetők, például a hulladék csökkentésével, újrahasznosítható anyagok használatával és a szén-dioxid-kibocsátás minimalizálásával. Ez magában foglalhatja az elektronikus jelentkezéseket, a helyszíni szelektív hulladékgyűjtést és a közösségi közlekedés ösztönzését. A kutyás sportok és szabadidős tevékenységek során használt felszerelések és termékek, mint például pórázak, játékok, edzőeszközök és táplálkozási termékek is lehetnek fenntarthatók. Ide tartozik az újrahasznosított anyagokból készült termékek előnyben részesítése és a környezetbarát csomagolás használata. A fenntarthatóság és a kutyás tevékenységek összekapcsolása lehetőséget teremt arra, hogy pozitív hatással legyünk környezetünkre, miközben kedvenceinkkel minőségi időt

tölthetünk. Ennek érdekében fontos, hogy minden tevékenységet tudatosan, a környezeti hatások minimalizálására törekedve végezzünk.

3. Összegzés

Ideális esetben a kutyatartás és a fenntarthatóság kéz a kézben járhatnak. A környezettudatos kutyatulajdonosok különös figyelmet fordítanak arra, hogy kedvenceik ellátása és gondozása minimális hatással legyen a környezetre. A helyi, organikus állateledel, a lebomló kutyapiszok zacskók és az újrahasznosított anyagokból készült játékok használata mind hozzájárulhat a fenntartható életmódhoz. Emellett a rendszeres séták és szabadtéri tevékenységek nemcsak a kutya egészségét szolgálják, hanem a gazdik számára is lehetőséget nyújtanak a természet élvezetére és védelmére.

A kutyabarát szálláshelyek és turisztikai szolgáltatók egyre nagyobb figyelmet fordítanak a fenntarthatóságra és a környezettudatosságra, különös tekintettel a növekvő keresletre a környezetbarát utazási lehetőségek iránt. Az alábbi stratégiai irányelvek és fejlesztési javaslatok segíthetik őket abban, hogy csökkentsék a környezetszennyezést és fenntartható kutyabarát desztinációkat hozzanak létre. A kutyás sportok és szabadidős tevékenységek fenntartható módon való gyakorlása nemcsak a kutyák és tulajdonosaik életminőségét javíthatja, hanem jelentős hozzájárulást tehet a környezetvédelemhez és a fenntartható fejlődéshez is. Az ilyen tevékenységek előmozdítása és támogatása ösztönözheti a környezettudatos döntések meghozatalát és a környezeti lábnyom csökkentését mind a kutyatulajdonosok, mind a szélesebb közösségek körében (Martens et.al. 2019).

Források

Asadi, Shahla – OmSalameh Pourhashemi, Seyedeh. – Nilashi, Mehrbakhsh. – Abdullah, Rusli. – Samad, Sarminah. – Yadegaridehkordi, Elaheh. – Aljojo, Nahla. – Razali, Nor. Shahidayah. (2020): Investigating influence of green innovation on sustainability performance: A case on Malaysian hotel industry. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 258. (4): 120860. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.120860

Blichfeldt, Bodil Stilling. – Sakáčová, Katarina Leci (2018): Domesticated dogs and 'doings' during the holidays. In *Domestic Animals, Humans, and Leisure*, (eds: Janette Young – Neill Carr). London: Routledge. 113–127.

Christian, Hayley E. – McCormack, Gavin – Evenson, Kelly R. – Maitland, Clover (2017): Dog walking. In *Walking*. Emerald Publishing Limited. Leeds. DOI: 10.1108/S2044-994120170000009009

Christian, Hayley E. – Westgarth, Carri – Bauman, Adrian – Richards, Elizabeth A. – Rhodes, Ryan E – Evenson, Kelly R. – Mayer, Joni A. – Thorpe, Roland J. Jr (2013): Dog ownership and physical activity: a review of the evidence. *Journal of Physical Activity and Health*, Vol. 10. (5): 750-759. DOI: <https://doi.org/10.1123/jpah.10.5.750>

Dotson, Michael J. – Hyatt, Eva M. – Clark, J. Dana (2010): Traveling with the family dog: Targeting an emerging segment. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, Vol. 20. (1): 1–23.

Hill, Haddie (2024): *The Peppered Paul: The Durable Sustainable Alternative to Modern Dog Beds*. (Master's thesis, New York University Tandon School of Engineering).

Kyriakaki, Anna – Kleinaki, Maria (2022): Planning A Sustainable Tourism Destination Focusing On Tourists' expectations, Perceptions And Experiences. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, Vol. 40 (1): 225–231.

Lim, Clarise – Rhodes, Ryan (2016): Sizing up physical activity: The relationships between dog characteristics, dog owners' motivations, and dog walking. *Psychology of Sport and Exercise*, 24, 65–71.

Lovas Kiss Antal (2020): How dog owners perceive public space when walking their dogs? In *Mental Mapping. The Science of Orientation: New Approaches to Location – Spatial Patterns of the Global Economy Conference*. (eds. Letenyei László – Dobák Judit), Passau: Schenk Verlag, 137–150.

Lovas Kiss Antal (2022): Nem kutyásnak való vidék? A kutyatartás városantropológiai nézőpontból. In *Antropológia – Gondolkodás – Alkotás*. (szerk.: Bali János – Papp Rihárd – Povedák István – Szász Antónia – Tomory Ibolya). Budapest: MAKAT. 485–498.

Lovas Kiss Antal (2022): Akiket Columbo tanított kutyázní. A posztantropocentrikus paradigma hatása a városi kutyatartási trendek változására. In *Változás és változtatás. Kihívások és válaszok interdiszciplináris megközelítésben*. III. Ilyés Zoltán Emlékkonferencia Tanulmánykötet. (szerk.: Gutyás Klára – Kántor Barbara – Kotics József – Lajos Veronika) Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, 117–132.

Lovas Kiss Antal – Topál, József – Köböl Erika (2024): *Animal-Assisted Interventions with Dogs in the 21st Century*. Debrecen: University of Debrecen Anthrozoological Research Group.

Martens, Pim – Su, Bingtao – Deblomme, Samantha (2019): The ecological paw print of companion dogs and cats. *BioScience*, Vol. 69. (6): 467–474.

Mazilu, Mirela (2010): Key elements of a Model for Sustainable Tourism. *International Journal of Energy and Environment*, Vol. 2. (4): 45–54.

Müller Anetta – Pálkás Réka – Vajda Ildikó – Molnár Anikó – Bujdosó Zoltán – Boros Anita – Lovas Kiss Antal – Lengyel Attila – Ráthonyi Gergely Gábor – Bácsné Bába Éva (2024): How Dog Owners Leisure Patterns Inform Destination Preferences: Insights From Hungary. *Geojournal of Tourism and Geosites*, Vol. 55. (3): 1281–1293.

Pálkás, Réka. – Kinczel, Antonia. – Müller, Anetta. (2024): The relationship between tourism, dog ownership and sustainability. *Geosport for Society*, Vol. 20. (1): 46–60.

Quan, Wei – Kim, Seongseop – Baah, Nancy Grace – Jung, Heekyoung – Han, Heesup (2023): Role of physical environment and green natural environment of pet-accompanying tourism sites in generating pet owners' life satisfaction. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, Vol. 40. (5): 399–415.

Rickly, Jillian M. – Halpern, Nigel – Hansen, Marcus – Welsman, John (2021): Travelling with a Guide Dog: Experiences of People with Vision Impairment. *Sustainability*, Vol. 13.(5): 1–14 DOI: 10.3390/su13052840

Rushforth, Richard – Moreau, Michael (2013): Finding Your Dog's Ecological "Pawprint": A Hybrid EIO-LCA of Dog Food Manufacturing. Arizona State University, USA.

Swanson, Kelly S. – Carter, Rebecca A. – Yount, Tracy P. – Aretz, Jan – Buff, Preston R. (2013): Nutritional sustainability of pet foods. *Advances in Nutrition*, Vol. 4 (2): 141–150. DOI:10.3945/an.112.003335

Szabó Sára (2020): A fenntartható turizmus és a helykötődés kapcsolatának vizsgálata a Busójárás kontextusában. *TVT Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*. 5. évf. (2): 78–91. DOI: 10.15170/TVT.2020.05.02.06

Vetter Szilvia – Vizi Veronika – Ózsvári László (2022): A magyarországi kutyatartási szokások a COVID-19-világjárványban–2021-es országos reprezentatív felmérés előzetes eredményei. *Magyar Állatorvosok Lapja*, 144. évf. (1): 3–12.

Wells, Deborah. L. (2009): The effects of animals on human health and well-being. *Journal of Social Issues*, Vol. 65. (3): 523–543. DOI:10.1111/j.1540-4560.2009.01612.x

Westgarth, Carri – Christley, Robert M. – Marvin, Gerry – Perkins, Elizabeth (2019): The responsible dog owner: the construction of responsibility. *Anthrozoös*, Vol. 32. (5): 631–646.

Ye, Hongjun – Bhatt, Siddharth – Deutsch, Jonathan – Suri, Rajneesh (2022): Is there a market for upcycled pet food? *Journal of Cleaner Production*, Vol. 343. (2): 130960. DOI: 10.1016/j.jclepro.2022.130960

A kötet szerzői

Áfra János

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

Bartók Zoltán

Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Bódis Mira Mária

Debreceni Egyetem, Angol-magyar OMA,

Bordás Máté

Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék

Inántszy-Pap Judit PhD.

Debreceni Egyetem, BTK Pszichológia Intézet, Fejlődés- és Iskolapszichológiai Tanszék

Kántor Barbara

Debreceni Egyetem BTK Humandi, Modern filozófia program

Kis Gábor PhD

Debreceni Egyetem Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Kar Kommunikáció, Irodalom, Dráma Tanszék

Kubinyi Enikő PhD. Prof.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, TTK Etológia Tanszék

Mező Katalin PhD.

Debreceni Egyetem, GYGYK Gyógypedagógiai Intézet

Müller Anetta PhD. Prof.

Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Sportgazdasági és –menedzsment Intézet

Nemes László, PhD

Semmelweis Egyetem ÁOK Magatartástudományi Intézet, Bioetika csoport

Pálinkás Réka

Nyíregyházi Egyetem Testnevelés és Sporttudományi Intézet

Szűcs Kinga PhD

Evangelikus Hittudományi Egyetem, Vallás- és Társadalomtudomány Tanszék

Vajda Ildikó PhD

Nyíregyházi Egyetem Testnevelés és Sporttudományi Intézet

Vincze Richárd

Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, összehasonlító irodalomtudomány szakirány